

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA.

MEGINDÍTOTTA

PINTÉR JENŐ

SZERKESZTI

ALSZEGHY ZSOLT

HUSZONKILENCEDIK ÉVFOLYAM.

KIADJA A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG

BUDAPEST, 1940.

TARTALOM.

	Oldal
*: Pintér Jenő meghalt	145

Tanulmányok.

Clauser Mihály: Báró Orczy Lőrinc	6
Dénes Tibor: Tolnai Vilmos esztétikája	97
Gerézdi Rabán: Bologna és a magyar humanizmus	146
Hankiss János: Bacsányi olasz fordítása	108
Solt Andor: Czákó Zsigmond, a tépett lélek	49
Zlinszky Aladár: Elnöki megnyitó	1

Kisebb közlemények.

Alszeghy Zsolt: Egy Gyöngyösi-tanítvány	64
Alszeghy Zsolt: Egy Habsburg-párti Árpád-eposz	124
Bory István: Bánk bán vitás helyéhez	115
Hankiss János: Ádám és Lucifer	14
Hankiss János: Petrarca az Urániában	159
Heller Bernát: Erdélyi népmese Mikes egyik levelében	20
Lengyel Miklós: Berzsenyi és Vörösmarty	69
Lengyel Miklós: Hamlet monológjának hatása	16
May István: Mészáros Ignác forráshasználata	17
M. T.: Két szegénylegény	107
Zoványi Jenő: Sztárai sárospataki lelkészsége	163

Bírálatok.

A Hűség diadalmának első kidolgozása. (Pintér Jenő)	78
Alszeghy Zsolt: A jezsuiták a magyar irodalomban. (A. L.)	80
Az erdélyi színészet hőskora. (N. Z.)	28
Badics Ferenc: Gyöngyösi élete és költészete. (Pintér Jenő)	72
Bisztray Gyula: A mai magyar irodalom. (A. L.)	80
Császár Elemér: A magyar regény története. (Kozocsa Sándor)	23
Dénes Zsófia: Élet helyett órák. (Kozocsa Sándor)	130
Hegy Ferenc: P. Horváth Ádám. (László E.)	167
Iratok a Nenzeti Színház történetéhez. (Solt Andor)	77
Kegyességre serkentő fabulák. (N. Z.)	28
L. Kőszegi: Die Begegung. (Gondos Pál)	29
Magyar Irodalomtörténet. 1939. Emlékkönyv Kristóf György hatvanadik születésnapjára. (Pintér Jenő)	22
Magyar Irodalmi Ritkaságok (43—51. sz.) (K. P.)	131

	Oldal
Magyar Könyvészet. 1936. (Szollás Ella, Droszt Olga, Mokesay Júlia) (G. S.)	29
Magyar Könyvészet. 1911—1920. (Pintér Jenő)	79
Maller Sándor: Ossian Magyarországon. (Kozocsa S.)	168
Mártonvölgyi László: Zarándokúton. (ss.)	168
Mátyás király. Emlékkönyv. (K. P.)	128
Merényi Oszkár: Bárd Miklós. (A. Zs.)	76
Pallós Kornél: Szent István a magyar drámában. (A. L.)	79
Papp Márta: Brutus Mihály. (G. K.)	131
Pálos L. Ferenc: Kovács J. Márk énekeskönyve. (G. K.)	131
Riedl Frigyes két könyve. (Kölcsy F., A magyar dráma története I.) (Alszeghy Zsolt)	26
Sik Sándor: Pázmány: (—SS)	25
Staud Géza: Magyar színészeti bibliográfia. (Solt Andor)	26
Staud Géza: Dramaturgiai vázlatok. (str.)	166
Szabolcs F.: A nemzeti játékszín eszméje. (N. Z.)	28
Szalay Jeromos: Vidovics Ágoston. (K. L.)	168
Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban. (Ba- ránszky-Jób László)	74
Tóth László: A magyar háborús regény. (B. I.)	166
Vajthó László: Reviczky Gyula. (László Erzsébet)	29
Várkonyi Nándor: Petőfi arca. (ry.)	167
Zempléni Árpád emlékezete. (Batizi László)	81

Folyóiratok szemléje.

Folyóiratok	30, 82, 134, 169
-------------	------------------

Figyelő.

A megcsonkított Ember Tragédiája. (Kardos Albert)	86
Barcsai Ábrahám két verse. (Clauser M.)	172
Batsányi Barkóczyról. (Csery—Clauser M.)	173
Csokonai-anthológiák. (Kardos A.)	174
Egy ismeretlen Tompa levél. (Cs. Gárdonyi Klára)	40
Egy kiadatlan Vörösmarty-levél. (Brisits Fr.)	173
Elhúnytak. (G. P.)	42, 89, 138, 177
Ismeretlen részlet az Ypsilon-háborúból. (Kozocsa Sándor)	34
Kiadatlan Justh Zsigmond-levelek. (Kozocsa Sándor)	137
Manon Lescaut és A Karthauzi. (Elek Oszkár)	36
Meghalt Császár Elemér. (G. B.)	137
Társasági ügyek	46
Toldy Ferenc az eposzról. (Lipót Bertalan)	87
Vajda János és Schopenhauer. (Földessy Gyula)	87

A magyar Irodalomtörténeti Társaság tagjainak névsora 1940-ben.

I. Tisztviselők.

Elnök: Pintér Jenő. — Alelnök: Szász Károly, Szinnyei Ferenc, Viszota Gyula, Zlinszky Aladár. — Titkár: Brisits Frigyes. — Szerkesztő: Alszeghy Zsolt. — Jegyző: Kerecsényi Dezső. — Pénztáros: Regényi Sándor. — Ellenőr: Oberle József.

II. Tiszteleti tagok.

† Id. Szinnyei József. — † Szilády Aron. — † Beöthy Zsolt. — Pintér Jenő. — † Négyesy László. — † Radics Ferenc.

III. Választmányi tagok.

Agárdy László. — Angyal Dávid. — Ágner Lajos. — Baranyai Zoltán. — Baránszky Jób László. — Bán Aladár. — Bánhegyi Jób. — Bencze István. — Birkás Géza. — Biró Imre. — Bodor Aladár. — Clauser Mihály. — Császár Ernő. — Édes Jenő. — Farkas Gyula. — Fest Sándor. — Főris Miklós. — Galamb Sándor. — Gálos Rezső. — Gulyás József. — Gulyás Pál. — Gyomlay László. — György Lajos. — Gyulay Agost. — Hajnóczy Iván. — Halász László. — Hankiss János. — Havas István. — Helle Ferenc. — Horváth Béla. — Horváth Cyril. — Horváth János. — Imre Sándor. — Kardeván Károly. — Kardos Albert. — Kardos Tibor. — Keményfy János. — Kerecsényi Dezső. — Kéky Lajos. — Kisparty János. — Klemm Antal. — Kocsis Lénárd. — Korpás Ferenc. — Kovács Kálmán. — Kozocsa Sándor. — Kőmives Kolos. — Kőrös Endre. — Kristóf György. — Kürti Menyhért. — Lám Frigyes. — Lengyel Miklós. — Madzsar Imre. — Marczinkó Ferenc. — Melich János. — Merényi Oszkár. — Mitrovics Gyula. — Mixich Lajos. — Nagy Sándor. — Oberle József. — Pais Dezső. — Pap Károly. — Papp Ferenc. — Petri Mór. — Pitroff Pál. — Prónai Lajos. — Radó Antal. — Radványi Kálmán. — Sik Sándor. — Solt Andor. — Solymossy Sándor. — Szabó István Andor. — Szabó Richard. — Szemkő Aladár. — Szinger Kornél. — Szira Béa. — Szomolányi József. — Thienemann Tivadar. — Timár Kálmán. — Travnik Jenő. — Vajthó László. — Vargha Damján. — Ványi Ferenc. — Váradi Béla. — Vikár Béla. — Voinovich Géza. — Zolnai Béla. — Zsigmond Ferenc.

IV. Alapító tagok.

Alszeghy Zsolt, Budapest, II., Hattyú-u. 7. — Ágner Lajos, Budapest, I., Bors u. 10. — Baranyai Zoltán, Budapest, Külügyminisztérium. — Gróf Festetich Kristóf, Németlad. — Gálos Rezső, Budapest, I., Városmajor-u. 15.

— Halász László, Budapest, VII., Uzsoki-u. 42. — Horváth János, Budapest, X., Szapáry-u. 11. — Krompaszky Miksa, Budapest, VI., Andrassy-út 77. — Légrády Ottó, Budapest, V., Vilmos császár-út 78. — Liber Béla, Szombathely, Tanker. főigazgatóság. — Mihálkovics Elemérné, Budapest, IV., Veres Pálné-u. 19. — Murarik Antal, Budapest, VIII., Práter-u. 59. — Pintér Jenő, Budapest, Károly király-körút 1, IV. 4. — Radó Antal, Budapest, V., Gr. Klebelsberg-u. 15. — Radvánszky Kálmán br., Sajókaza. — Schuschny Aurél, Budapest, IV., Kecskeméti-u. 11. — Stockholmi Magyar Társaság, Stockholm. — Szinger Kornél, Mernye. — Vargha Damján, Pécs. — Vargha Zoltán, Budapest, II., Keleti Károly-u. 33. — Vikár Béla, Budapest, VIII., Sándor-tér 3. — Viszota Gyula, Budapest, V., Arany János-u. 1. — Zlinszky Aladár, Budapest, VIII., Nagyfuváros-u. 23.

V. Rendes tagok.

Agárdi László, Budapest, IV., Váci-u. 31/33. — Angyal Dávid, Budapest, IV., Váci-u. 64.

Baky István, Gyöngy. — Balanyi György, Budapest, IV., Váci-u. 33. — Balassa József, Budapest, IV., Ferenc József-rakpart 27. — Ballai Károly, Budapest, I., Krisztina-körút 137. — Balogh Anyos, Szombathely. — Balogh Jenő, Budapest, V., Akadémia-u. 2. — Bank Sándor, Miskolc. — Baránszky Jób László, Budapest, I., Incze-u. 33. — Baros Kálmán, Budapest, X., Csálád u. 17. — Barta István, Nagykanizsa. — Batóné dr. Ferenczi Sári, Budapest, VI., Benczur-u. 35. — Bán Aladár, Budapest, I., Szabolcska Mihály-u. 7. — Bánkuty Ernő, Győr. — Bedekovics Lajos, Szeged. — M. Beleznay Cecília, Eger, Káptalan-u. 8. — M. Benos Anna, Eger, Káptalan-u. 8. — Bence István, Budapest, V., Markó-u. 18. — Benkő Barnabás, Budapest, V., Markó-u. 29. — Beödi Balogh Ilona, Budapest, I., Fortuna-köz 3. — Bernolák Kálmán, Budapest, VI., Andrassy-út 65. — Bertók Lajos, Debrecen. — Berze Nagy János, Pécs. — Biczó Ferenc, Kaposvár. — Birkás Géza, Pécs. — Biró Imre, Budapest, IV., Váci-u. 33. — Bodor Aladár, Budapest, I., Lenke út 73. — Böröcz Marcell, Pécs. — Brisits Frigyes, Budapest, XI., Ibrahim-u. 14. — Broda Béla, Makó.

Clauser Mihály, Budapest, II., Dinnye-u. 6. — Csapláros István, Pécs, Közp. Egy. — Császár Ernő, Budapest, VI., Felsőerdősor 1. — Csefkó Gyula, Szeged. — Csetényi Imre, Budapest, I., Szent János-tér 2. — M. Czieleszky Agnéta, Dombóvár.

Dénes Tibor, Budapest, VI., Bulyovszky-u. 26. — Dobrovich Ágoston, Komárom. — Domanovszky Sándor, Budapest, I., Attila-u. 13. — Dőry Alie, Budapest, XIV., Ajtósi Dürer-sor 21.

Elek Oszkár, Budapest, I., Szent János-tér 2. — Elekes István, Budapest, I., Logodi-u. 25. — Erdődi Mária Clemencia, Szeged. — Erdődi Kálmán, Budapest, II., Virágárok 10. — Énekes István, Tata. — Édes Jenő, Budapest, V., Pozsonyi-út 12.

Falu Tamás, Ócsa. — Fest Sándor, Debrecen. — Fóris Miklós, Abony. — Földessy Gyula, Budapest, II., Tulipán-u. 14/c. — Förster Aurél, Szeged. — Freybergerné Neiser Irén, Budapest, IV., Váci-u. 43. — Frick József, Debrecen.

Giáfi Béla, Budapest, I., Pethényi-út 13. — Gedeon Jolán, Budapest, VIII., Baross-u. 88. — Gerzso Ilona, Budapest, IV., Váci-u. 47. — Gulyás József, Sárospatak. — Gulyás Pál, Budapest, VIII., Üllői-út 14, II. 1. — Gyikó Mihály, Budapest, III., Jolsva u. 4. — Gyomlay László, Budapest, VII., Barcsay-u. 5. — Gyóni Ferenc, Budapest, VII., Damjanich-u. 42. — Gyulai Agost, Budapest, I., Fery- Oszkár-u. 34.

Haitsch Ilona, Budapest, IX., Üllői-út 121. — Hajas Béla, Bonyhád. — Hajnóczy Iván, Kecskemét. — Hankiss János, Debrecen. — Havas István, Budapest, II., Bimbó-u. 4. — Hegedüs Zoltán, Budapest, I., Krisztina-körút 159. — Helle Ferenc, Budapest, VII., Damjanich-u. 4. — Heller Bernát, Budapest, II., Bimbó-u. 5. — Homonnai Imre, Budapest, II., Pasaréti-út 1. — Horger Antal, Szeged. — Horváth Béla, Szentgotthárd. — Horváth László, Budapest, II., Lövház-u. 24. — Horváth Cyrill, Budapest, I., Társ-u. 4.

Imre Sándor, Budapest, I., Naphegy-u. 19.

Janó István, Kisújszállás. — Jakabfi László, Budapest, II., Toldy F.-u. 52. — Janson Vilmos, Szeged. — Jeanplong József, Szombathely. — Jeney Ferenc, Győr.

Kalmár Anatólia, Budapest, IV., Molnár-u. 28. — Kardeván Károly, Budapest, II., Batthyány-u. 26. — Kardos Albert, Debrecen. — Kardos Tibor, Budapest, II., Szász Károly-u. 3. — Kárpáti Győző, Budapest, X., Elnök-u. 12. — Keményfy János, Budapest, XI., Bertalan-u. 9. — Kerecsényi Dezső, Budapest, VII., Lövhede-tér 2. — Kék Lajos, Budapest, I., Ormódi-u. 3. — Kiss József, Debrecen. — Kiszely Károly, Besztercebánya. — Kispárti János, Szeged. — Klemm Antal, Pécs. — Kocsis Lénárd, Pannonhalma. — Kovács Gergely, Budapest, VII., Limanova-tér 12. — Kovács János, Budapest, VI., Benczúr-u. 12. — Kovács Kálmán, Budapest, XI., Horthy Miklós-út 69. — Kovács László, Sátoraljaújhely. — Kovács Miklós, Budapest, II., Zsigmond-u. 8. — Kozocsa Sándor, Budapest, VIII., Rákóczi-út 19. — Kőmíves Kolos, Jánoshida. — Körös Endre, Pápa. — Kristóf György, Kolozsvár. — Kürti Menyhért, Budapest, XI., Ibrahim-u. 14.

Lám Frigyes, Budapest, II., Bimbó-u. 3. — Láng Emil, Keszthely. — László Erzsébet, Debrecen. — Lázár Béla, Budapest, I., Váralja-u. 15. — Legány Dezső, Sopron. — Lelkes István, Budapest, VIII., Tavaszmező-u. 17. — Lengyel Dénes, Budapest, II., Toldy F.-u. 9. — Lengyel Miklós, Budapest, I., Lisznyai-u. 5. — Lersch Ernő, Újpest. — Losonczy Zoltán, Budapest, II., Kapy-u. 12. — Lóky Béla, Tata. — Lóky Zoltán, Budapest, I., Ugocsa-u. 2.

Madzsar Imre, Budapest, I., Budakeszi-út 33. — Magó Mária F., Kiskunfélegyháza. — Marcinkó Ferenc, Budapest, II., Toldy Ferenc-u. 9. — Máté Lajos, Budapest, II., Tölgyfa-u. 8. — Melich János, Budapest, X., Család-u. 10. — Merényi Oszkár, Kaposvár. — Mező Ferenc, Budapest, II., Margit-körút 50. — Mika Anna, Budapest, IX., Üllői-út 19. — Minay Lajos, Túrkeve. — Mitrovics Gyula, Debrecen. — Mixich Lajos, Budapest, I., Mészáros-u. 60/c. — Molnár László, Salgótarján. — Moravcsik Gyula, Budapest, XI., Nagyboldogasszony-út 4. — Móra László, Budapest, III., Domoszló-út 20. — Morácz S. Margit, Pápa.

Nagy András, Tiszaluc. — Nagy József Béla, Budapest, VIII., Múzeum-körút 6. — Nagy Sándor, Budapest, VII., Aréna-út 66. — Nelky István, Sopron. — Néder Gyula, Budapest, VII., Thököly-út 5. — Németh Imre, Kőszeg.

Oberle József, Budapest, I., Alagút-u. 4. — Oberle Károlyné, Budapest, IV., Vercs Pálné-u. 10. — Ottó Ilona, Budapest, X., Apaffy-u. 33.

Pais Dezső, Budapest, XI., Lenke-tér 12. — Pap Károly, Debrecen. — Papp Ferenc, Budapest, I., Vércző-u. 10. — Patonay Sándor, Siklós. — Pauka Tibor, Nagykálló. — Pásthly János, Kecskemét. — Petri Mór, Budapest, VII., Károly király út 1. — Péczely László, Keszthely. — Pitroff Pál, Budapest, I., Otthon-u. 9. — Prónai Lajos, Budapest, VI., Benczúr-u. 2.

Radványi Kálmán, Budapest, II., Biró-u. 6. — Raksányi Mária, Budapest, I., Horthy Miklós út 116. — Rátkay László, Dunaföldvár. — Reményi József, Cleveland. — Reménár Elek, Békéscsaba. — Remport Elek, Budapest, VII., Damjanich-u. 28/b. — Réger Béla, Budapest, VIII., Futó-u. 51. — Richter Sarolta, Budapest, IV., Váci út 47. — Rubinyi Mózes, Budapest, XI., Horthy Miklós út 10. — Regényi Sándor, Budapest, II., Pasaréti-út 53.

Salló Antal, Budapest, I., Attila-u. 101. — Salyámszky Gyula, Pestszentlőrinc. — Sági István, Budapest, I., Kemenes-u. 4. — Schmuck Paszkál, Győr. — Sebestyén János, Budapest, I., Attila-u. 1. — Sik Sándor, Szeged. — Sipőtz Pál, Budapest, IX., Üllői-út 119. — Solt Andor, Pestszentlőrinc. — Solymossy Sándor, Budapest, VII., Mexikói út. — Stadtmüller Gyula, Budapest, I., Böszörményi-út 3. — Staud Géza, Budapest, I., Tárogató-utca 64.

Szabó István Andor, Budapest, V., Zrínyi-u. 9. — Szabó Mihály, Kecskemét. — Szabó Richárd, Budapest, VIII., József-körút 64. — Szalay Jeromos, Pannonhalma. — Szalóczy Pélbárt, Esztergom. — Szász Károly, Budapest, I., Attila-u. 7. — Szemkő Aladár, Budapest, I., Biró-u. 6. — Szentirmay Imréné, Budapest, VIII., Csepregy-u. 4. — Szepesdi Sándor, Budapest, IX., Ráday-u. 32. — Szerecz Imre, Keszthely. — Szerviczky M. Margit, Nyíregyháza. — Szidarovszky János, Budapest, X., Szabóky-u. 42. — Szigetváry Károly, Budapest, I., Csörsz-u. 15. — Szinnyei Ferenc, Budapest, I., Uri-u. 10. — Szinnyei József, Budapest, V., Arany János-u. 1. — Szira Béla, Budapest, IX., Üllői-út 121. — Szirák Ferenc, Kiskunfélegyháza. — Szomolányi József, Kecskemét. — Szóts Gyula, Budapest, I., Mátrai-u. 5. — Szűts Iván, Budapest, II., Donáti-u. 14.

Takács Andor, Budapest, VIII., József-körút 37. — Terbócz Ilona, Budapest, II., Hunyadi János-út 9. — Temesi Mihály, Pécs. — Thienemann Tivadar, Budapest, VIII., Múzeum-körút 6. — Timár Kálmán, Kalocsa. — Tolnai Gábor, Budapest, M. Nemzeti Múzeum. — Tóth Lajos, Hajdunánás. — Tóth M. Marianna, Sopron. — Nedeczey Jenő, Budapest, Budafoki-út 10/A. — Trombitás Gyula, Budapest, II., Batthyány-u. 31. — Túróczy Trostler József, Budapest, XIV., Abonyi-u. 7. — Tüll Alajos, Pécs.

Vajthó László, Budapest, I., Fery Oszkár-u. 47. — Varga Editha, Budapest, II., Zivatar u. 2. — Varga M. Teodorika, Budapest, XI., Szent Imre herceg-útja 5. — Ványi Ferenc, Budapest, I., Budai L-u. 5/b. — Várady Zoltán, Budapest, I., Lenke-tér 4. — Várdai Béla, Budapest, IX., Kinizsi-utca 10. — Váth János, Balatonalmádi. — Vince Frigyes, Budapest, V.,

Alkotmány-u. 11. — Vincze László, Keeskemét. — Voinovich Géza, Budapest, L. Nagyboldogasszony-út 23.

Waldapfel József, Budapest, I., Márvány-u. 44.

Zolnai Béla, Szeged. — Zöldi Mihály, Kispest.

Zsigmond Ferenc, Budapest, V., Koháry-u. 2.

VI. Előfizetők. államtól előírt példányok.

Aszód: Ev. gimn.

Baja: Ciszt. gimn.

Balassagyarmat: Áll. gimn.

Beregszász: Áll. gimn.

Békés: Ref. gimn.

Békéscsaba: Ev. gimn., Áll. leánygimn.

Bilke: Áll. magyar-orosz gimn.

Budapest: Bernardinum könyvtára. — Egy. Nyomda könyvesboltja. — Fővárosi közoktatásiügyi ügyosztály. — Fővárosi pedagógiai könyvtár — Kalazantinum. — Kereskedelmi akadémia. — Képviselőház könyvtára. — Országos Kaszinó könyvtára. — Ranschburg Gusztáv könyvkereskedő. — Tudományegyetemi magyar irodalomtörténeti intézet. — Közgazdasági Egyetem. — Városi nyilvános könyvtár. (Reviczky-u.) — Városi nyilvános könyvtár. (Andrássy-út.) — Középisk. Tanárképző Gyak. Középiskolája. — Áll. Madách Imre gimn. tanári könyvtára. — Áll. Madách Imre gimn. ifjúsági könyvtára. — Ciszterciendri kat. Szent Imre gimn. — Kegyesrendi kat. gimn. — Ev. gimn. — Ref. gimn. — Áll. Verbőczy István gimn. — Áll. Mátyás király gimn. — Áll. Árpád gimn. ifjúsági könyvtára. — Áll. Árpád gimn. önképzőköre. — Áll. Berzsenyi Dániel gimn. — Áll. Kölcsey Ferenc gimn. — Áll. Szent István gimn. — Áll. Zrínyi Miklós gimn. tanári könyvtára. — Áll. Zrínyi Miklós gimn. ifjúsági könyvtára. — Áll. Zrínyi Miklós gimn. önképzőköre. — Áll. Fáy András gimn. — Áll. Széchenyi István gimn. — Áll. Szent László gimn. — Egyetemi kir. kat. gimn. tanári könyvtára. (2 péld.) — Szentbenedekrendi kat. Szent Benedek gimn. — Izraelita gimn. — Áll. Toldy Ferenc gimn. tanári könyvtára. — Áll. Toldy Ferenc gimn. ifjúsági könyvtára. — Áll. Bolyai gimn. — Áll. Kemény Zsigmond gimn. — Közs. Eötvös József gimn. — Közs. Vörösmarty Mihály gimn. — Áll. Mária Terézia leánygimn. — Patrona Hungariae leánygimn. — Kat. Szent Margit leánygimn. — Amizóni Nőnevelő Intézet. — Izraelita leánygimn. — Közs. Szilágyi Erzsébet leánygimn. — Közs. Gizella királyné leánygimn. — Egyesületi Veres Pálné leánygimn. — Ev. leánygimn. — Áll. Erzsébet nőiskola leánygimn. — Kat. Notre Dame de Sion leánygimn. — Közs. Ráskai Lea leánygimn. — Közs. Zrínyi Ilona leánygimn. — Baár-Madas ref. leánygimn. — Szekeres Margit magán leánygimn. — Áll. Óvónőképző-intézet. — Izraelita tanítóképző-intézet. — Áll. gyakorló felső kereskedelmi iskola. — Közs. felső kereskedelmi iskola. (Márvány-u.) — Közs. felső kereskedelmi iskola. (Ponty-u.) — Közs. felső kereskedelmi iskola. (Jurányi-u.) — Közs. felső kereskedelmi iskola. (Izabella-utca.) — Közs. felső kereskedelmi iskola. (Wesselényi-u. 38.) — Közs. felső kereskedelmi iskola. (Wesselényi-u. 52.) — Közs. felső kereskedelmi iskola. (Vas-u.) — Közs. felső kereskedelmi iskola. (Mester-u. 56.) — Közs. felső

kereskedelmi iskola. (Mester-u. 23.) — Közs. felső kereskedelmi iskola. (Horthy Miklós-út.) — Közs. polgári fiúiskola. (Attila-u.) — Közs. polgári fiúiskola. (Városmajor-u.) — Közs. polgári fiúiskola. (Medve-u.) — Közs. polgári fiúiskola. (Honvéd-u.) — Közs. polgári fiúiskola. (Pannónia-u.) — Közs. polgári fiúiskola. (Kiskorona-u.) — Közs. polgári fiúiskola. (Kórház-u.) — Közs. polgári fiúiskola. (Váci-u.) — Közs. polgári fiúiskola. (Nagymező-u.) — Közs. polgári fiúiskola. (Nagyatádi Szabó-u.) — Községi polgári fiúiskola. (Rottenbiller-u.) — Közs. polgári fiúiskola. (Hernád-u.) — Közs. polgári fiúiskola. (Német-u.) — Közs. polgári fiúiskola. (Homok-u.) — Közs. polgári fiúiskola. (Mester-u.) — Közs. polgári fiúiskola. (Knézits-u.) — Közs. polgári fiúiskola. (Telepy-u.) — Közs. polgári fiúiskola. (Gyáli-út.) — Közs. polgári fiúiskola. (Százados-u.) — Közs. polgári fiúiskola. (Elnök-u.) — Közs. polgári fiúiskola. (Liget-u.) — Közs. polgári fiúiskola. (Váli-u.) — Közs. polgári fiúiskola. (Egressy-u.) — Közs. polgári fiúiskola. (Álmos vezér-tér.) — Közs. polgári leányiskola. (Böszörményi-u.) — Közs. polgári leányiskola. (Koronaórtéka.) — Közs. polgári leányiskola. (Batthyány-u.) — Közs. polgári leányiskola. (Marczibányi-tér.) — Közs. polgári leányiskola. (Lajos-u.) — Közs. polgári leányiskola. (Szentendrei-út.) — Közs. polgári leányiskola. (Prohászka-utca.) — Közs. polgári leányiskola. (Szemere-u.) — Közs. polgári leányiskola. (Lovag-u.) — Közs. polgári leányiskola. (Felsőerdősor.) — Közs. polgári leányiskola. (Bajza-u.) — Közs. polgári leányiskola. (Üteg-u.) — Közs. polgári leányiskola. (Váci-u.) — Közs. polgári leányiskola. (Dohány-u.) — Közs. polgári leányiskola. (Aréna-út.) — Közs. polgári leányiskola. (Hungária-körút.) — Közs. polgári leányiskola. (Egressy-út.) — Közs. polgári leányiskola. (Práter-u.) — Közs. polgári leányiskola. (Tisza Kálmán-tér.) — Közs. polgári leányiskola. (Tóth Kálmán-u.) — Közs. polgári leányiskola. (Jázmin-u.) — Közs. polgári leányiskola. (Százados-u.) — Közs. polgári leányiskola. (Szent László-tér.) — Közs. polgári leányiskola. (Fehérvári-út.) — Közs. polgári leányiskola. (Dugonics-u.) — Közs. polgári leányiskola. (Mester-u.) — Közs. polgári leányiskola. (Simor-u.) — Közs. polgári leányiskola. (Óhegy-u.)

Busz Hírlaposztálya. — Adorján-könyvkereskedés.

Cegléd: All. gimn.

Csongrád: All. gimn.

Csurgó: Ref. gimn.

Debrecen: Tud. Egy. M. Irodalmi Szeminárium. — Középiskolai Tanárképző Int. Gyak. gimn. — Ref. tanárképző-intézet. — Ref. leánygimn. — Ref. tanítónőképző-intézet. — All. Fazekas M. gimn.

Derecske: Népművelési titkárság.

Dombóvár: Kir. kat. gimn.

Esztergom: Bencés-gimn. tanári könyvtára.

Eger: All. gimn. — Érseki tanítóképző-intézet.

Érsekújvár: All. gimn. — All. kereskedelmi középisk.

Gyöngyös: All. gimn.

Győr: Szentbenedekrendi kat. gimn. — All. gimn. — All. tanítónőképző-intézet. — Fiú felső kereskedelmi iskola. — All. leánygimn. — Városi könyvtár. — Szent István T. fiókja.

- Gyula: Kat. gimn.
 Hatvan: All. gimn.
 Hódmezővásárhely: Ref. gimn.
 Huszt: All. magyar-orsz. gimn.
 Ipolság: All. gimn.
 Jászapáti: Kir. kat. gimn.
 Jászberény: All. gimn.
 Kaposvár: All. gimn. — Egyesületi leánygimn.
 Karcag: Ref. gimn.
 Kassa: All. gimn. — Prem. gimn. — All. leánygimn. — All. szlovák
 tannyelvű gimn.
 Kecskemét: Kegyesrendi kat. gimn.
 Kiskunfélegyháza: Kat. gimn.
 Kiskunhalas: Ref. gimn.
 Kispest: All. gimn.
 Kisújszállás: Ref. gimn.
 Kisvárdá: All. gimn.
 Komárom: Bened. székház.
 Léva: All. gimn. — All. Liceum.
 Losonc: All. gimn.
 Makó: All. gimn.
 Mátyásföld: Egyesületi Korvin Mátyás gimn.
 Mátészalka: Népművelési titkárság.
 Mezőkövesd: Kir. kat. gimn.
 Mezőtúr: Ref. gimn. — All. leánygimn.
 Miskolc: Ref. gimn. — Ref. leánygimn. — Kir. kat. gimn. — Múzeum
 és könyvtár. — All. fiú felső kereskedelmi iskola.
 Mohács: Fridrich O. könyvkereskedése.
 Munkács: All. magyar gimn. — All. magyar-orsz. gimn.
 Nagykanizsa: Kegyesrendi gimn.
 Nagykálló: All. gimn.
 Nagykőrös: Ref. gimn.
 Nagysurány: All. szlovák tannyelvű gimn.
 Nyíregyháza: Kir. kat. gimn.
 Pápa: Ref. főiskola.
 Pestszenterzsébet: All. gimn.
 Pestszentlőrinc: All. gimn.
 Pécs: Tudományegyetemi magyar irodalomtörténeti intézet. — Állami
 gyakorló gimn. — Női felső kereskedelmi iskola önképzőköre.
 Rábó: Magyar-orsz. gimn.
 Rozsnyó: Premontrei gimn.
 Salgótarján: All. gimn.
 Sárospatak: Ref. koll. könyvtára.
 Sátoraljaújhely: Kegyesrendi kat. gimn.
 Sopron: All. gimn. — Ev. gimn. — All. leánygimn.
 Sümeg: All. gimn.
 Szarvas: All. Középfokú Gazd. Tanint.

Szeged: All. polgári tanárképző-intézet. — Tudományegyetemi magyar irodalomtörténeti intézet. — Kegyesrendi városi kat. gimn. — All. Baross Gábor gimn. — All. Klauzál Gábor gimn. — All. leánygimn. — Kir. kat. tanítóképző-intézet. — Somogyi-könyvtár.

Szekszárd: All. gimn.

Székesfehérvár: All. gimn. — Kat. tanítónőképző-intézet.

Szentes: All. gimn.

Szentgotthárd: All. gimn.

Szikszó: Népművelési Titkárság.

Szolnok: All. gimn. — All. leánygimn. — Tornyos Vilmos.

Újpest: All. gimn. — All. leánygimn.

Szombathely: All. gimn. — All. leánygimn.

Tata: Kegyesrendi kat. gimn.

Ungvár: All. gimn.

Vác: Kegyesrendi kat. gimn.

Veszprém: Kegyesrendi kat. gimn. — Múzeum és könyvtár.

Zirc: Ciszterci rendi apátsági könyvtár.

Zalaegerszeg: All. gimn.

VII. Cserepéldányok.

A Cél. — Budapesti Szemle. — Debreceni Szemle. — Deutsche Akademie, München. — Erdélyi Helikon. — Erdélyi Múzeum. — Erdélyi Szemle. — Esztétikai Szemle. — Földrajzi Közlemények. — Gondolat. — Győri Szemle. — Hungarian Reference Library, New York. — Hadtörténelmi Közlemények. — R. Istituto Orientale di Napoli. — Kalangya. — Katolikus Nevelés. — Katolikus Szemle. — Koszorú. — Láthatár. — Levéltári Közlemények. — Libanon. — Literatura. — Magyar Középiskola. — Magyar Nyelvőr. — Magyar Női Szemle. — Magyar Zsidó Szemle. — Minerva. — Mult és Jövő. — Műhely. — Napkelet. — Deutsche Forschungen. — A Népr. Múz. Ért. — Nevelésügyi Szemle. — Pannonhalmi Szemle. — Pannónia. — Páosztört. — Pesti Városháza. — Protestáns Szemle. — Protestáns Tanügyi Szemle. — Sajtókamara. (2 pl.) — Századok. — Századunk. — Társadalomtudomány. — Theológia. — Theológiai Szemle. — Térképészeti Közöny. — Ung. Jahrbücher, Berlin. — University of London. — Vasi Szemle.

VIII. Összegezés.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak működése 29. évében, 1940-ben, 241 tagja volt. Ezek közül tiszteletbeli tag: 1, alapító tag: 23, rendes tag: 217.

A folyóirat 700 példányban jelent meg. Ebből évnegyvedenkint 241 példányt küldtünk a tagoknak; az előfizetett s az államtól előírt példányok száma 240 volt, 54 példányt a Bibliográfiai Központ kapott, 50 példány mint cserepéldány ment szét, 115 példány került könyvtárusi forgalomba.

IX. A Társaság eddigi tisztviselői.

Elnökök: Beöthy Zsolt (1911—1921). — Négyesy László (1921—1933). — Pintér Jenő (1933—).

Alenökök: Négyesy László (1911—1921). — Szász Károly (1911—). — Dézsi Lajos (1911—1932). — Zoltvány Irén (1911—1932). — Vizota Gyula

(1921—). — Tolnai Vilmos (1933—1937). — Zlinszky Aladár (1933—). — Szinnyei Ferenc (1938—).

Titkárok: Horváth János (1911—1918). — Viszota Gyula (1918—1921). — Alszeghy Zsolt (1921—1936). — Brisits Frigyes (1937—).

Szerkesztők: Pintér Jenő (1911—1914). — Baros Gyula (1914—1916). — Pintér Jenő (1916—1933). — Baros Gyula (1933—1936). — Alszeghy Zsolt (1937—).

Jegyzők: Kéky Lajos (1911—1918). — Zolnai Béla (1918—1921). — Brisits Frigyes (1921—1936). — Kerecsényi Dezső (1937—).

Pénztárosok: Ágner Lajos (1911—1925). — Oberle József (1925—1935) — Regényi Sándor (1936).

Ellenőr: Perényi József (1925—1937). — Oberle József (1938—).

X. A Társaság folyóirata.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság folyóirata, az Irodalomtörténet beható tájékoztatást nyújt a magyar irodalom és irodalomtörténet haladásának minden fontosabb mozzanatáról. Ára egy évre 8 pengő. Iskolák, könyvtárak, társaskörök és könyvkereskedők számára az előfizetés 16 pengő. Külföldi megrendelés egy évre 16 pengő.

A jelzett összegek a Magyar Irodalomtörténeti Társaság pénztárosának, Regényi Sándornak küldendők be postautalványon (Budapest, VII., Barcsay-utca 5.), vagy a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 30.309. számú postatakarékpénztári csekkszámlára fizetendők be.

A társasági ügyeket Brisits Frigyes titkár intézi (Budapest, XI., Ibrahim-utca 14.).

Az ismertetésre szánt könyvek és folyóiratok Alszeghy Zsolt szerkesztő címére küldendők (Budapest, II., Hattyú-utca 7.).

A címváltozások és a folyóirat küldésére vonatkozó kívánságok Regényi Sándorral közlendők (Budapest, Barcsay-utca 5.).

IRODALOMTÖRTÉNET

Elnöki megnyitó.

A Társaság közgyűlésén felolvasta Zlinszky Aladár alelnök.

Akit nem kápráztat el a könyvek, lapok, folyóiratok évenként megjelenő tömege, hanem a dolgok mélyére tekint, észreveszi, hogy bár soha több nyomtatvány nem hagyta el a sajtót és soha nem olvastak többen, mint ma, az irodalom mégsem játssza azt a fontos szerepet életünkben, mint az elmúlt századokban, különösen pedig a XVIII. században és a XIX. első felében. E korban az irodalom, a költészet a legfőbb értékek közé számított. A nevelés betetőző mozzanata az volt, hogy az előkelő ifjú nevelőjével külföldi tanulmányútra indult s egyik főcéljának ismerte a kor nagy íróinak fölkeresését. Főleg Voltaire-t, Diderot-t, Rousseau-t, Goethét látogatták. Voltaire-nek egész udvara volt Ferney-ben a genfi-tó mellett. Magyar főurak látogatták, leveleztek velük és munkáikat küldték meg nekik, mint gróf Teleki József Voltaire-nek, gróf Fekete János Rousseau-nak; Toldy Ferenc Goethének viszi el *Handbuch*-ját Weimarba. Vajjon, ha ma valaki vidékről, vagy külföldről Budapestre jön, fel fogja-e keresni például Herczeg Ferencet, vagy Babits Mihályt? Hamarább elmegy az Operába, egy képkiallításra, vagy múzeumba, s a vezető szellemek közül politikusok, vagy bankemberek iránt fog inkább érdeklődni.

A fölvilágosodás és a romantika kora igen nagy hatalomnak tüntette fel a bölcsészt és költőt. Hiszen a XVIII. századot a filozófusok korának szokás nevezni, s az emberiség tőlük várta sorsának irányítását és magasabb céljait. Voltaire és Rousseau filozófus és költő volt egyszerre, s szellemük adta meg a XVIII. század második felének irányát. II. József Voltaire-ben látta szellemi vezérét s meg is látogatta volna, ha anyja, Mária Terézia, el nem tiltja. Így csak Rousseau-t, Buffon-t kereste fel. Lengyelország Rousseau-tól kért alkotmány-tervezetet s tudjuk, hogy *Contrat Social*-ja vezette be a francia forradalmat.

A romantika éppen magasabb, szinte isteni szellemet látott a költőben, aki érti a természet szavát s benne Isten maga nyilatkozik meg. Hamann, az Észak mágusa szerint, a költői zseni valójában az isteninek emberalakban való szimbolikus tükröződése. A Sturm und Drang költői Originalgenie-knek nevezik magukat s génuszuknak a természeti őserővel vetélkedő hatalmat tulajdonítanak. A költő szimboluma Prometheus, mert magukat ők is titánnak érzik, ki erejének tudatában Istennel is dacolni mer. Eszményük Shakespeare, „ein Sterblicher mit Götterkraft“, mondja Herder s a természet gyermekének, az istenek bizalmasának, dramatischer Gott-nak nevezi. Kant szerint a művészen mintegy a természet szólal meg. Magasabbrendű, isteni megnyilatkozás ez, míg a tudomány fáradsággal szerzi meg vívmányait. A tudo-

mány tudatosan, racionális úton jut eredményeihez, a költő azonban ösztönszerűleg, irracionális úton alkot. Homeros, vagy Wieland nem tud számot adni arról, hogyan keletkeztek művei, mondja Kant, Newton ellenben beszámol minden lépéséről, miként jutott el nagyszerű felfedezéseihez. Azért a tudományt meg lehet tanulni, a költészetet nem. Schopenhauer szerint a művészet éppen az emberi szellem legfelső megnyilvánulása. A költő számára, amikor alkot, a dolgok mintegy belső szemléletben jelennek meg. Res sub aeternitatis specie concipit. Minden világi érdek megszűnik számára, az életakarat, mely folytonos feszültségével szenvedéseinket okozza, elhallgat. A költő ilyenkor *tiszta világszem* (klares Weltauge), aki a platonai örök eszméket képes szemlélni. Csak az eszme ragyog előtte a maga tisztaságában, s az életküzdélemtől menten, e fenséges nyugalomban érezzük magunkat mi is legalább pillanatokra boldogoknak. A művészet e fölszabadító hatalma a boldogság tudatával tölt el bennünket, szenvedő embereket. A művészet az emberi tehetség legmagasabb teljesítménye s az élet legnagyobb öröme.

A francia írók ugyanígy gondolkoztak a költői lángészről. Főleg vezérük, Hugo Victor lírai költeményeit bevezető előszavaiban, sőt költeményeiben tesz vallomást. A költő Isten szavának visszhangja. Pap az oltár előtt, a nemzet templomában s mint fénylő világosság, mutatja neki az utat.

... Comme un prêtre à l'église
Je rêve à l'art qui charme, à l'art qui civilise.

A költő a rend, az erkölcs és becsület hirdetője s nemzete dicsőségének és szenvedésének követe. Missziótudat és profétizmus jellemzi a romantikát, mert a költő mélyebben lát a jelenbe és jobban megsejti a jövőt, mint honfitársai. Ily értelemben határozza meg Petőfi is *A XIX. század költői*-nek hivatását:

Pusztában bujdosunk, mint hajdan
Népével Mózes bujdosott,
S követte, melyet isten küldö
Vezérül, a lángoszlopot.
Újabb időkben isten ilyen
Lángoszlopoknak rendelé
A költőket, hogy ők vezessék
A népet Kánaán felé.

A költészet hajdan a vallásból indult ki s feladata az áhitat terjesztése volt. Első termékei vallási tartalmúak, s művelői az illető nép papjai. De később is, mikor jobban elvilágiasodik, az erkölcsi tanítást főfeladatának ismeri s a pusztá mulattatásnál magasabbrendűnek fogja föl. A szép Magelona előljáró beszédében azt mondja, hogy ez nemcsak nyájas és mulató história, „de inkább tisztessegnek és szemermetteségnek okaért is szereztetett“. A szép-mű mindig erkölcsi okulást is tartalmazzon: az erény jutalmát, a bűn büntetését. Az, hogy a költő műnek a *szép* mellett a *jó* is tárgya, a görög kalokagathia, s az erkölcsi tanítás is feladata, az esztétikában egész a XIX. századig általánosan elismert igazság volt. Nálunk még Greguss is úgy határozta meg a szépet 1880 körül, hogy „Szép az igaz módján kifejezett jó“.

E felfogás 1830 körül a francia romantikában változott meg nagy viták után. Ekkor mondták ki, főleg Gautier, Vigny, Musset és mások a *l'art pour*

l'art, a „művészet a művészetért“ elvét, azaz, hogy a költői mű semmi másnak, csak önmagának a célja. Ezt már Kant tétele is megállapította, mikor a szép érdek nélkülségét hirdette, amit Schiller, Schelling, Hegel is átvettek. Victor Cousin, aki német egyetemeken tanult, *Az igaz szép és jó*-ról írt könyvében kimondja, hogy a művészet egyedüli tárgya a szép; ha ezt elhagyja, letér igazi útjáról. „Szeressük az erkölcsöt az erkölcsért, a vallást a vallásért, a művészetet a művészetért!“ — Ez elv ellen csakhamar felléptek Lammenais és a saint-simonisták, mint a *l'art pur*-rel szemben a *l'art social* védelmezői. Szerintük a művészet haszontalan erkölcs és szociális tartalom nélkül, ha nem vezet egyszersmind a cselekvés (action) útjára. A művész szálljon le a társadalom mélyére, gyűjtse magába az életet, mely abban lüktet, s tárja ki műveiben. Akkor lelkesíteni fog, mint ahogy Isten szelleme lélekkel tölti meg a mindenséget.

A művészet öncélúsága ez időtől általánosan el van ismerve, noha a művészet nem mondott le annyira az erkölcsi célról, mint amennyire radikális hívei kívánták volna. Arany János határozta meg legáltalában, hogy: „Szép eszme igaz és jó nélkül nincs.“ Mindenesetre azonban nagyon megváltoztatta a szépek ez izolálása magának a költőnek viszonyát a társadalomhoz. Többé nem Isten követe és prófétája, hanem egyszerűen művész, s művei a legjobb esetben is csupán esztétikai alkotások s csak ilyenekként hatnak.

Ebben az időben kezdett a művészet mindinkább természettudományi behatás alá kerülni. A realizmus, még inkább a naturalizmus, a darwinizmus értelmében az embert az állatvilág legfelső termékének tekinti s minden cselekvését a *struggle for life* elvére viszi vissza. Az egész társadalmi élet a *bellum omnium contra omnes* harca lesz, s az író főteorekése kimutatni, hogy a legszebb, legnemesebbnek látszó tettek forrása is az életküzdőlemben érvényesülni akaró állati önzés. A romantika fellengő eszményei helyett, melyek az olvasót egy ideális világba ragadták, most azt kell hallania, hogy *bête humaine*, állat az emberben. A költő nem prófétája a közönségnek, aki irányt mutat neki, hanem kiábrándítója. Tudós, szociologus, vagy pszichologus, akire legfeljebb tisztelettel tekint, de talán úgy, mint az orvosra, ki megállapítja a kedvezőtlen diagnózist és orvosságot nem tud ellene. Nem egyszer méltatlankodással fogadjuk a kiábrándító képet: azt érezzük, hogy nemcsak természeti, hanem társadalmi lények is vagyunk, s nem csupán állati ösztöneink vezetnek, hanem a társadalom erkölcsi nevelése is alakított bennünket. Különben is a realista író személye háttérben marad és soha nem lesz bizalmas ismerősünk, mert az *impassibilité* elve megtiltja neki személyes érzelmeit belevinni hideg, tárgyyszerű világképébe.

Nem került közelebb az olvasó szívéhez a parnasszista költő sem, ki ugyanezt az *impassibilité*-t vallotta esztétikai elvéül. Szigorúan művészi, arisztokratikus, hideg költészet ez, eszménye a Milói Vénusz, ez a remek klasszikus szobor, mely azonban fehér, hideg márvány. A parnasszusi költészet remek klasszikus költeményeket alkotott, de szívünket ritkán illette meg.

A szimbolikus költő a világot, mint misztikumot mutatja be, melyet csak szimbolumokban, jelképekben tud kifejezni. Víziók ezek, melyek nincsenek az ésszerűség törvényeinek alávetve s nem is érthetők, inkább csak érezhetők. Ha értelmünkkel fel is foghatjuk egy-két elemüket, ezek csak akkor válhatnak érthetővé, ha képesek vagyunk a költő lelkének többnyire abnormis

útját követni. Növeli a homályt a zeneiségre való nagy törekvés is. A költemény már-már a zenedarab hatását akarja tenni, amikor szavakban kifejezhetetlen érzelmeknek és hangulatoknak adjuk át magunkat s nem is kívánunk tőle világos jelentést. Rá kell magunkat bízni azokra a homályos gondolatfoszlányokra és érzelmekre, amelyeket ébreszt. Bremond abbé a *poésie raisonnée* fölé emeli a *poésie musique*-ot és Paul Valéry már azt hirdeti, hogy: „Le poète n'est qu'un musicien entre les autres.” Hogy az ily költészet sem hozza a költőt egészen közel az olvasóhoz, az világos.

Schöppflin Aladár Adynak, a mi szimbolista költészetünk fejének *Fekete zongora* c. költeményéről ezt írja: Nemcsak Ignótus nem értette, én sem értem, vagyis nem tudnám a logikai értelmét prózába áttenni és másnak megmagyarázni, dacára, hogy, kelletlenül bár, Ady maga is magyarázta egy felolvasásában. De annyit tudván-tudok, hogy az életről van szó; tudom, hol szokott a vak mester fekete zongorát tépni, cibálni; a kattogó, egysoros mondatokból kihallom a zongora lélektelen, egyhangú kalimpálását, tudom, miért mondja Ady, a *Magyar Pimodan* szerzője, hogy „fusson, akinek nincs bora” — ezeket a tudomásaimat kiegészítem azzal a nyugtalanító, nyomott kedélyállapottal, amely a vers olvasása után, mindíg egyformán megmarad bennem. Ezzel ki vagyok teljesen elégtülve, nem hámozom a rejtvényt tovább. Nem akarom egyszersmindenkorra elveszíteni azt a kedélyhangulatot, amivel úgy érzem, gazdagodtam. Minden versnek kétféle értelme van: egy logikai és egy versértelme. Az előbbi másodlagosan fontos, el lehetne mondani prózában is, az utóbbi a fontos, mert ez teszi a verset. A költő elvárja tőlem, hogy én is csináljak valamit, adjam hozzá a verséhez a magam fogékonyságát. Azt természetesnek találják, hogy egy szimfóniának a tartalmát nem lehet józan szavakba foglalni, hanem be kell engedni a lélekbe a fülön, a test porusain át, oda kell adni magát szuggesztiójának, azoknak a gondolatoknak és érzéseknek, amelyeket ébreszt. Arra azonban nem is gondolnak, hogy bizonyos mértékig a verset is így kell olvasni, azokon a gondolati és érzelmi asszociációkon át, amelyeket az olvasóra szuggerál. Adynak külön érdeme, hogy erre rákényszeríti az olvasót, utat tört más költőknek is, és rákényszeríti a kritikát is ennek a szempontnak a felismerésére. (Ady Endre. 1935. 126—127. l.)

A magyar költészet a legújabb időkig nem hódolt be a l'art pour l'art elvének. A magyar költő mindíg, de különösen a XIX. században hazafi volt, aki költészetével is honát kívánta szolgálni. Ady is, Petőfi mintájára, a nemzet ítélőbírája és prófétája kíván lenni. Ez a századokon át hagyományozott magyar álláspont az övé is. Még az isteni küldetés gondolata is felmerül nála. A költészete körül keletkezett vita, mely a nemzet idősebb és ifjabb generációi között folyt, nem annyira esztétikai, mint inkább politikai volt. Nem annyira a költemény formájához, mint tartalmához fűződött. Nem arról volt szó, hogy a költészet legyen-e szimbolisztikus, vagy ne, hanem arról, igaz és helyes-e a bírálat, melyet Ady a nemzet fölött gyakorol, s az út, melyet számára kijelöl. Az idősebb nemzedék nem hitte el, hogy a XIX. század ropant kultúrérőfeszítései után is az ország a XX. század elején oly „magyar ugar”, amilyen „magyar parlag” volt Széchenyi korában. A főúri és úri középosztály (a grófok és Werbőczy népe), mely leghívebben őrizi a nemzeti hagyományokat, Ady szerint hajdan értékes, de ma már kiélt, pusztulásnak indult osztály. Esett, szép, szomorú fejekkel négy-öt magyar összehajol s búsla-

kodik a haza sorsán, de hiába, a kérlelhetetlen idő kihullatta óriás rostáján. Ady a proletár zsellérek és a szocialista munkássághoz fordul, amelyhez olykor Rákóczi kurucainak nyelvén szól, mintegy a nemzeti erő hasonló harc-cosaihoz. A Galilei kör ifjúságához is több költeményt intéz s a jövő remény-vetésének látja őket. A mult hősei közül Dózsa Györgyért lelkesül. A magyar ifjúság, amely nem érezte magát felelősnek a mult tévedéseiért és bűneiért, tettvágyó lelkesedéssel fogadta Ady radikális-forradalmi eszméit s mivel Ady is hirdette, hogy „ifjú szívekben élek“, nemzeti költőjéül választotta. Hiszi, hogy az alsóbb néposztályok felemelésével egy boldogabb Magyarországot tud majd teremteni, mint amilyen a régi volt.

Ady kortársainak és követőinek nem egy tagja azonban, élükön talán Kosztolányit nevezhetném, bevonult saját egyéniségének elefántcsonttornyába s a közügyekkel nem vállalt semmi közösséget. De bármily schizofréniás lélek-ről és meghasonlott „én“ szenvedéseiről beszél is lantjuk, olvasásuk közben gyakran eszünkbe jut Eötvösnek mondása, hogy a költészet kedves játékká aljasul, ha elszakad a kor nagy eszméitől. A magyar élet ma is oly politikai válságok között hányódik, mely feldúlta az egyes ember nyugalmát, s kénytelen mindenki a közügyek felé fordítani figyelmét. A magyar költő ne csak saját lelke válságait vizsgálja és problémáit boncolja, hanem tekintsen széle-sebb horizontok felé s legyen mindig egy kissé hazafi is. Csak így juthat közelebb magyar olvasója szívéhez, s nyerheti meg tiszteletét és becsülését is.

Báró Orczy Lőrinc.

— Megemlékezés halálának másfélszázados évfordulóján. —

XVIII. századi irodalmunk legfontosabb kérdése az, hogyan talál magára a német, francia és deák ízlésáramlat között a magyaros.¹ Idevágó kutatásaim során arról győződtem meg, hogy nem kis mértékben illeti Orczyt a pálma magyarosodásunk körül szerzett érdemeiért. Bizonyos, hogy Orczy irodalomtörténeti értékelése irodalomtörténészeinket más és más állásfoglalásra készítette. A legelfogadhatóbb Arany János megállapítása. Szerinte „Orczy költészete lényegében annyira magyar, hogy egyik idegen utánzásának sem mondhatni, még a *franciédénak* sem“. (Ö. M. V. 220. l.) Ezt a megállapítást tetten magáévá Pintér Jenő is, aki a „magyaros költészet“ művelői között tárgyalja őt. (Pintér J. Magyar irodalomtörténete. Tud. rendszerezés. IV. 495. sk. lk.)

Orczynak XVIII. századi művelődésünk magyarosodása terén kifejtett tevékenységére azonban még nem fordítottunk kellő figyelmet, s ezért most halálának másfélszázados évfordulóján azzal véltem a kegyeletes megemlékezés adóját leróni, hogy szerény kísérletet tettem költői pályafutása egy-egy szakaszának újrarájzolására.²

Hogy Orczy érdemei világosan álljanak előttünk, be kell őt állítanunk korába. Ismeretes, hogy a XVIII. században a külső ellennél is veszedelmesebb ütötte föl fejét hazánkban. Valami különös, a kimerülteket jellemző tunyasággal terpeszkedett nemzetünk a bécsi napsütés melegében. Ezekben a langyos évtizedekben langyos emberek éltek. Azonban a történelem dinamikája mindig ellentétekre épít, most is megtalálta a teljes szétmállás ellenszerét: a társasági élet nagymértékű fölvirágzását. Nálunk ugyan a társasági élet (mint annyi más külföldi mozgalom és jelenség) nem jutott el arra a tökéletességre, mint amilyenre pl. Franciaországban. Szórványos jelentkezésének nyomai mégis megmaradtak irodalmunk fejlődésében. „Íróink szükségét érzik az érintkezésnek, összejövetelnek, egymás kölcsönös támogatásának.“³ És a langyos emberek között is akadnak olyanok, akikben még nem aludt ki a tűz, s bár a gyújtó szándék távol áll tőlük, hovatovább lángalobbantják

¹ A magyaros egy folyamát, a népiest Horváth János követte nyomon (A magyar irodalmi népeesség Faluditól Petőfiig, Bp. 1927. M. T. A.); Farkas Gyula (A magyar romantika. Bp. 1930. M. T. A.) pedig a magyaros műköltészet dunántúli kezdeményezőjét kutatta föl, s azt Molnár Jánosban jelölte meg. (29. l.)

² A korábbi irodalmat ld. Pintér Jenő: Magyar irodalomtörténete. Bp. 1931. IV. köt.-ben.

³ Horváth János: Báróczy Sándor. Bp. Szle. 1901.

a rokongondolkozású lelkeket. Főlöskéges tehát keresnünk a szervezés kifejezett szándékát, — van egyéniség, amely magában hordja a szervezőre jellemző vonzóerőt. Ilyen volt báró Orczy Lőrinc is.

*

Legproblematisabbnak költői pályakezdése látszik. Hogyan lett, vagy maradt a nagyműveltségű, világlátott magasrangú katonatiszt magyar költő? Akár elfogadjuk, akár elutasítjuk szabadkozásait, amelyekkel egyszer menti, máskor elítéli költeményeinek gyöngéit, — a tényen, hogy verselgetett, mit sem változtattunk. Egy-egy sikerült költői képe a *szép*, verselésének modora a *játék* kedvelőjének mutatja. Mindkét elem olyan isteni szikra föllobbanása, amely az embert költővé égeti. És aligha csalódunk, ha azt állítjuk, hogy Orczyt költői kedélye óvta meg a súlyosabb meghasonlástól, amikor a XVIII. század második felében az új eszmék az ő lelkében is válságot okoztak. Rosszalása és az új idők új szellemével való szembehelyezkedésének minden feszültsége mintegy villámhárítón vezetődik le egy-egy játékos, kedvesen zsörtölődő verselményben.

Első költeményei azonban korábbi keltűek, ifjúságának idejéből valók, ezt bizonyítják következő sorai:

Iffionta én is Phaebusnak áldoztam
Apollót, s' Hugait közelről nyomoztam.
De miólta Mársal jobban barátokoztam,
A' zengő tudományt magamrul le-ráztam.

(Besenyei Gy. Társ. 3. 1)

Mársal 1741-ben barátokozott meg jobban, 23 éves korában, amikor katona lett. A műzákkal azonban már előbb találkozott, s ha nem is tudott ösztönzésüknek mindenkor eleget tenni, azok társaságában élt utolsó napjáig.

Első mintái az *iskolai* poétai próbatevések és aktorkodása idején adódnak.⁴ Ezek természetesen latinnyelvűek, a klasszikusok köréből valók. Közülük nem egy annyira megragadja, hogy később is szinte csak fordítójuk óhajt lenni. Egyéni költői leleményét szívesen áldozza föl azért a gyönyörűségért, ami azok átültetésében rejlik. (V. ö. „...én is leg inkább tsak Fordító vagyok“ stb. Költ. Holmi, 12. l.) De, mert magyarul írt, *magyar példákat* is kell keresnünk. Maga jelöli meg ezeket Balassa, Beniczky, Gyöngyösi és Kohári verseiben. (V. ö. Költ. Holmi 15. l. 5. vsz.) Ki adta őket kezébe? — nem tudjuk. Bizonyos az, hogy Tarnaörsön hatalmas könyvtárak voltak, amelyben, Bacsányi szerint, a magyar írók művei több példányban is megvoltak.⁵

A játékoságnak ösztönétől vezetve talált utat mintái harmadik csoportjához, a korában annyira divatos „fúrt cszú“ *franciákhoz*. Ő ezt így vallja be: „... én előttem Poéták kedvesek, Kik nagyobb részére furtsák, és

⁴ Orczy a pesti piaristákhoz járva 1728-ban egy iskoladrámában Ganymedest játszotta. Ld. erre Prónai Antal: A piaristák színjátéka a XVIII. században. (Bp. kegyesr. főgimn. ért. 1906/7. 20. l.) — Erdemes megjegyeznünk, hogy Orczy később is bensőségesnek nevezhető kapcsolatban maradt a piaristákkal.

⁵ Ld. erre Batsányi levelét a Figyelő (Abafi) VII. (1879) évf.-nak 315. l.-ján. — Itt térek ki arra, hogy Orczy 11 éves korában egy esztendőig sógorságban élt Amadéval. Ez a rövid ideig tartó és gyászos emlékü rokonság megdönti azt a föltevést, amely Orczy költői pályakezdését Amadéval akarná kapcsolatba hozni.

szelesek“ (i. m. 76. l.). Közülök az egyik, akiről biztosan tudjuk, hogy már 1758-ban jól ismerte a „játszi Voltair“ (u. o. és 48. l.). Verseiben egyébként a francia és német írók nevének légiójával találkozunk, ami óriási olvasottságáról tanúskodik! Az elmélyedő hajlam és magánosság-vágy az öregedő Orczyt könnyen az idegen írók rabjául ejthette volna, ha nem döbben rá, hogy voltaképpen két most izmosodó *nemzeti irodalommal* áll szemben: a némettel és franciával. A fölismerést követte a magyar nemzeti irodalom igénylése. Mindezt ő így adja elő: „... a' Németek ... tsak ezen esztendőkbenn kezdettek tsinosabban írni, és verselni. Azért én sem veszem reménységemet, 's azt tartom, valamint a' Frantziák nyelveket ki pallérozták egy század esztendőtlől fogva, a' mi Magyarink is fogják ezeket követni, 's fogunk írni mind szépen, mind tsinosan“ (i. m. 11. l.).

E mögött a rácszmelés és lelkes nyilatkozat mögött azonban nemcsak a magyar szellem erejében bízó Orczy húzódik meg, hanem az is, akinek a Költeményes Holmit ő és a kiadó Révai ajánlották: gróf *Barkóczy Ferenc*. Barkóczynak XVIII. századi művelődésünk magyarosodása terén szerzett érdemeit eddig alig méltattuk. Pedig csekélyek nem lehettek, erre vallanak Révai keménybeszédű ajánlásának sorai a már halott Barkóczy hamvaihoz:

„Ah! vólnál még, vólnál! még is élesztgetnéd,
Többi közt az anya nyelvet nevelgetnéd.
Menynyire ment vólna, ha, miként kezdették,
S' nyelveket alattad miként meg szerették,
Több Nagyságos Elmék olyly elevenséggel
Tovább is futották vólna serénységgel
A' ditső szép pályát, miként jeleskedni,
Tsak ez is szavadra kezdett emelkedni, (t. i. Orczy)
Kinek szép munkája hogy fényt nem láthatott,
Véletlen gyászoddal akadályoztatott.“

(Költ. Holmi sztlan 9. l.)

Vagyis Barkóczy volt az, aki a magyar nyelvért buzgólkodott, s akinek ösztönzésére Orczy újból irogatni kezdett; ha nem hal meg, akkor a költő már régen kiadta volna verseit. Barkóczy ösztönzésének súlyára több bizonyítékot említhetünk. Először Orczynak azt a ragaszkodását, aminek nyoma ott van Révai leveleiben. Révai u. i. azzal akarta kiadványait, így Orczy verseit is kapóssá tenni, hogy Krisztina királyi hercegnőnek ajánlotta volna azokat. Ez a terv Orczy heves ellenkezését váltotta ki, annyira, hogy úgy látszik, még kéziratát is vissza akarta vonni Révaitól. Révai ekkor, amint írja, úgy találta föl magát, „hogy ez a darab (t. i. a Költeményes Holmi) úgy jöjjön már ki, mint kezdettem. Nagyságod neve nélkül, Barkóczy szent hamvainak ajánlva, mint Nagyságod akarta.“⁶ Így is jelent meg. A kötetben azután Orczy két ízben is egészen világosan rámutat Barkóczy szerepére:

„Emlékezem, Hertzeg,⁷ 's tudom, parantsoltál,
Mikor a' forrásnál Kövesden sétáltál,
Hogy írnék foglalnék mit azt Magyar nyelvben,
Ne rothadnék én is álmos henyeségben,
Eresztenék hasznost, vagy tréfást, versekbenn,
Mivel Te, és többen gyönyörködnek ebbenn.“

(Költ. Holmi 3. l.)

⁶ Figy. XIII. (1872) 313–315. és 347. l.

⁷ Mert ekkor már esztergomi hercegprimás volt.

Ehhez hasonló Orczy másik vallomástétele, amikor így ír:

„Nagy Pap! ki szereti maga anyja'nyelvét,
Mutatta, közlötte ezekhez (t. i. a versekhez) kegyelmét,
Nemzetéhez inkább, mint hozzám szerelmét.“ stb.

(U. o. 13. l.)

A Barkóczyra való hivatkozást irodalomtörténetünk, úgy látszik, aféle üres humanista ajánlásnak tekintette, holott nevét — s ez újabb bizonyíték — Orczy évekkel később Kazinczynak is hangsúlyozott melegséggel emlegette. A meglehetősen önálló ítéletű Kazinczy mindenestre szintén tudhatott Barkóczy érdemeiről, különben indokolatlan lenne az ő nagy Barkóczy-kultusza!⁸ Ezért láttam jónak, hogy Orczyról emlékezve, „nyelvünk nagy barátjáról“ nyomatékosan szó essék. Mai ismereteink birtokában Barkóczy és Orczy kapcsolatáról még csak annyit írhatunk, hogy a mentor-tanítványi barátság köztük akkor keletkezett, amikor Orczy visszatért a katonaságtól hevesi pátriájába, 1756 táján. Barkóczy ekkor már egri püspök volt, s jól ismerte költőnk édesatyját, Orczy Istvánt, akit még II. Rákóczi Ferenc kedvelt főpapja, Telekessy István († 1715) helyezett az egri püspökség hatalmas birtokainak jószágkormányzói tisztségére. A nagy műveltségű főpap bizonyára örömmel fogadta az apához méltó, világlátott fiút, s a maga tüzes hazafiságát, nemzeti hagyományaink iránti lelkesedését hamarosan beléoltotta. A barátság nem szakadt meg közöttük akkor sem, amikor Barkóczy az esztergomi érsekség magas polcára jut (1761), ez nyilvánvaló már a Költeményes Holmi idézett sorából is.⁹

*

Többet tudunk Orczynak Barcsayhoz fűződő meleg barátságáról, bár irodalomtörténeti vonatkozásait még alig emeltük ki. Barátságuk keletkezéséről csak annyit tudunk, amennyit Orczy következő sorai elárulnak:

Szerentsés Bartsai! mit nem énekeltél,
Miólta én velem Bétsbenn esmérkedtél!?”

Ez valószínűleg az 1770-es évek előtt történt, hiszen Barcsay 1766-ban kapitányi ranggal a testőrségtől a Lipót toskanai herceg nevét viselő vasas ezred kötelékébe lépett, s ezentúl ritkábban fordult meg a császárvárosban.¹⁰ (Ezt a föltevést támogatja a Révaitól kiadott „Két nagyságos elmének költeményes szüleményei“-ben található költői levelezésük nem egy adata.

⁸ V. ö. Kazinczy: Magyar Pantheon (Abafi-kiad.) 67. l. és Kaz. Lev. VIII. 364. Vida László értesíti, hogy megszerezte neki „autographiai“ gyűjteményébe Barkóczy primás aláírását. — U. o. XII. 309. Vidának azt írja, hogy Gessner fordításának második kötetét Barkóczy arcképével akarja ékesíteni. U. o. IX. 399.

⁹ Barkóczyról újabban igen figyelemreméltó tanulmányt írt Entz Géza (Barkóczy F. gr. a magy. barokk-kor nagy mecénása. Bp. 1939. Kny. a Történet-írásból), felsorolja a korábbi irodalmat. Az ott említettekén kívül a család tüzes hazafiságáról főleg Takáts Sándor: Szalai Barkóczy Krisztina c. (Bp. 1919.) kitűnő monografiája nyomán alkothatunk képet; igen érdekesek még Arneth, Alfred: Gesch. Maria Theresia's vonatkozó adalékai, küll. a VII. Bd. 134. l. — Orczy István és Barkóczy kapcsolatára ld. Petrovay György: Az Orczy-család eredete stb. Turul, 1887. évf.

¹⁰ V. ö. Ballagi A.: A m. kir. nemesi testőrség története stb. Bp. 1872. 133. l. és Lampérth Géza: Bessenyei és társasága a gárdában. It. 1912. 4. l.

s erre utalnak a „Bessenyei György Társasága“ egyes darabjai is.) Barátságuk alapja valószínűleg a katonák bajtársi érzelve lehetett, erre mutat a „kenyeres“ megszólítás is. Számtalan ponton azonos lelkiviláguk barátságukat elmélyítette, s egymás kedvére is örömmel szolgáltak a műzsaáknak.¹¹ Egyek voltak Gyöngyösi tiszteletében és anyanyelvük szeretetében. S mert mindketten jól ismerték a külföldi és hazai műveltség korunkban egyre inkább a fölbörülés veszedelmével fenyegető kiegyensúlyozatlanságát, — keresték a tettekre alkalmas embert. Orczyt eleve tartózkodó lelki alkata, ekkor már öregsége és talán nem utolsó sorban főúri rangja, amely az irodalmi föllépéssel járó csetepatékkal összeférhetetlen lett volna, Barcsayt katonai szolgálata tartotta vissza a cselekvéstől. Orczy azon kevesek közé tartozott, akiknek megadatott, hogy fölismerjék a fenyegető veszedelmet, de hiányzott belőle a lendület, a szikra, ami gyújt és lángra lobbant. Benne mélyen égett, önmérsztően lángolt ugyanaz a tűz, ami Bessenyeit hevítette. Találkoznok kellett! A találkozás Barcsay közvetítésével történt 1772-ben, legalább is erre vallanak a „Bessenyei György Társaság“-ban megjelent dokumentumok.

A kis kötetet forgatva, újabkori irodalmunk első nagyobbarányú szervezkedésének vagyunk tanúi. S ha jól megfigyeljük tartalmát, azt is láthatjuk, hogy még nem dőlt el, kicsoda is az új magyar irodalom vezére, megindítója: Orczyé-e, vagy Bessenyeié ez a dicsőség. A kérdés akkor látszólag nyitva maradt, bár aligha volt vitás Orczy elsősege, — utóbb Toldy Ferenc mégis Bessenyeinek nyújtotta a pálmát.¹² De volt más kérdés is, — s ez a mi szempontunkból fontosabb —, mert elvi jelentőségű. Az újjászülető magyar irodalomnak irányszabó eszmére volt szüksége, s ezt Orczy jelölte meg Gyöngyösi személyében, amikor ezt írta Bessenyei „társaságának“: „Még fentartom reménységemet, hogy a jelen-való idő is honnan-onnan egy Gyöngyösit elővet, ki a hazánk nyelvit szeretőknek Párnássus hegyére utat mutat“ (9. l.). Orczy (és korában annyi más, pl. Barcsay, Dugonics stb.) állhatatos Gyöngyösi tiszteletének lelki rúgóit nemcsak abban a tetszésben kell keresnünk, amely a XVIII. századi átlagolvasót jellemezte, hanem abban a majdnem politikusnak nevezhető fogásban is, amellyel a magyar irodalom csődjét hirdetőknak Gyöngyösi írásait hozták föl cáfolatul. Ha fölmerült a kérdés, vajjon lehet-e magyarul szépen írni, feleletként azonnal Gyöngyösi kínálkozott!¹³ S itt volt Orczy programjának teljessége: kibékítve egymással magyar ízlés és európai szellem. (Ez a kettősség volt mindenkor kovásza irodalmunk fejlődésének.)

Orczy és Bessenyei találkozása azonban nemcsak irodalmunk elvi kérdéseit tárja föl előttünk, hanem gyakorlati nehézségeit is. Találkozásuk u. i. a bécsin kívül még egy újabb kísérletet vont maga után a *magyar trói rend megteremtésére*. Kreskay ugyan 1790-ben Batsányihoz intézett leve-

¹¹ Ügylátszik, Barcsay alkalmat talált magyarországi táborozásai során arra, hogy fölkeresse Orczyt.

¹² A kérdésre vonatkozólag fölfogásunk Ballagi A. i. m.-ben kifejtettekkel lényegében megegyezik. V. ö. még erre Takáts Sándor sorait Péczeli Életrajzában. (Nem. Könyvtár. XXXIX. köt. Bp., 1887.) 83—93. l. Itt egyébként Takáts azt is igazolja, hogy Báróczyt szintén Orczy buzdította.

¹³ Gyöngyösi utóéletének megrajzolására érdemes kísérlet jelent meg Ember Ernő tollából a Debr. Szle. 1929. évf.-ban 483—92. l.

leben úgy ír, mintha az ő és Bessenyei ötlete lett volna a pesti „Tudós Hazafiui Társaság” megalakítása.¹⁴ Csaplár Benedek viszont Horányi Eleknék tulajdonított sok érdemet a társaság megszervezése körül.¹⁵ Így Orczy szinte háttérbe szorul. De éppen Kreskay idézett levele győz meg arról, hogy Orczy szívesen állt be a magyar költők és tudósok körébe, sőt a neki szánt vezéri tisztától sem idegenkedett. Orczyt mindenesetre szép reményekre jogosította föl az a kezdeményezés, aminek cselekvő tanúja volt a „Bessenyei György Társaságá”-ban. Ha e remények a Pesten 1778-ban megalakult „társaság”-ban nem is mentek teljesedésbe, — miért? miért nem? — ma sem tudjuk, — az bizonyos, hogy Orczyt ismét egy irodalmi kör középpontjában látjuk. A tűz, amit itt gyújtottak, sajnos, nem csapott még a magasba, de emlékezzünk arra, hogy a „Beleznaj Ur Házánál” tartott gyűlések szikrái még sokáig parázslottak, s ennek a melegével fogadta az özvegy Beleznayné Kármánt és társait. Gróf Beleznay Miklós generális († 1787) pesti házának irodalmi tűzhellyé avatása is Orczynak köszönhető, hiszen a generális az ő barátja volt.¹⁶

A pesti Hazafiui Magyar Társaság tagjai egymást nagyon becsülték, s a kölcsönös megbecsülés fűzte baráti szálak mellett továbbra is összekapcsolta őket az irodalom szeretete. Elevenítsük föl ennek két érdekes emlékét. Az egyik Kreskaynak a társaságon kívül álló Révaihoz intézett költői levele 1778-ból. Kreskay ebben meleg ajánlással irányítja Révai figyelmét Bessenyei, Orczy stb. műveire.¹⁷ Nincs kizárva, hogy Révai ekkor ismerte meg Orczy költői nevét. A másik emlék, amit fölhozunk, Orczy levele 1782-ből Anyoshoz. Érdekes, hogy Orczy a „társaság” keletkezése és elmulta utáni ötödik esztendőben is úgy ír, mintha a „társaság” ezekben a napokban is fennállott volna. Ime: „... Atyaságodat a *Verselő Társaság actuariussának elválasztottuk* s feltettük magunkban (t. i. ő és Barcsay): valamit még nekünk a sz. Szűzek (t. i. a múzsák) néha-néha jobban zengő furuglyával dalolnak, mind megküldgyük” stb.¹⁸

Ilyen előzmények után már kevesebb meglepődést okoz az a körülmény, hogy Orczyt egyre nagyobb számban keresik föl kortársai levéllel ragy személyesen. A kapcsolatok egyre szövevényesebbek lesznek, majd szétágaznak, majd összefutnak. Egyre több név bukkan föl, s ha nem is látunk oly mozgalmasságot, mint pl. Kazinczy esetében, Orczy körül sem áll meg a világ. Írói és mecénási neve ismert volt széles e hazában. A mecénást először Illei János emlegette még 1766-ban, és már ő megjegyezte, hogy „nem tsak bővséges adakozásával segíti a’ Magyarossan készült munkákat...; hanem a’ mi töb’, szeb’, és ritkáb’, annyi különös, és Országos gondgyai, s’ fogla-

¹⁴ V. ö. Császár Elemér közlésében Kreskay Imre levele Batsányihoz. IK. 1929. 316—318. l.

¹⁵ Csaplár B.: Horányi Elek tervezete. IK. 1899. évf.

¹⁶ Barátságuk emlékét őrzí Költeményes Holmi (1787) 107—115. l. — L. még Péczeli: Halotti prédikatio generál. Beleznay stb. Győr, 1787.

¹⁷ Kiadva Révai elegyes versei közt (1787). Vonatkozó rész a 233. l-on.

¹⁸ Csaplár Benedek: Révai Miklós élete. Bp. 1886. III. köt. 3. l.-ja nyomán idézem. A levél teljes közlését ld. Koltai Virgil: Anyos Pál élete és költészete. Bp. 1882. 46. l.-ján.

latosságainak közepette egyszer-s mind saját gyönyörű munkáival még azon fellől gyarapította-is".¹⁹

Kazinczy 1783-ban állásért keresi föl *Orczyt*, a főispánt, — és az íróval találkozik. A találkozásnak ez a fordulata csak növelhette *Kazinczyban* az írói hivatásérzetet és becsvágyat. E föltevésünkben megerősít bennünket az a körülmény, hogy jóllehet tényleg *Orczy* nevezte ki *Abauj* egyik vice-nótáriusává, följegyzéseiben és későbbi emlékezéseiben inkább az író, mint pártfogó szerepel.²⁰

A másik ifjú, aki szintén *Orczynak* köszönhette, hogy a pályakezdés nehézségein átlábolt, *Batsányi* volt *Kazinczy* szerint *Horányi* ajánlására került *Orczy* pesti házába 1785-ben.²¹ Ekkor még jurátus volt a pesti egyetemen, s így társa *Orczy* fiának, *Istvánnak*, aki azonban korán elhunyt. Az öreg *Orczy* nagyon kedvelte fia barátját, s *Batsányi* ezt a szeretetet így jellemezte: „Nekem atyám helyett édes atyám vala.”²² Elvégezve a jogot, 1787-ben *Orczy* veje, báró *Vécsey Miklós* kamarai adminisztrátor mellett nyert *Kassán* irnoki állást. Itt *Kassán* sodródott azután egymás mellé az a három férfiú, akinek az első magyar szépirodalmi folyóirat megalapítása köszönhető: *Kazinczy*, *Batsányi* és *Baróti Szabó*.²³ Mindhárman egyek voltak *Orczy* iránti tiszteletükben, s a *kassai Magyar Múzeum* lapjain mintegy újból föllevenedett a bécsi és a pesti „társaság” majd minden tagjának neve: *Barcsay*, *Báróczy*, *Bessenyei*, *Czirjék*, *Ányos*, *Kreskay* stb. Sőt, újakkal is találkozunk: *Péczei*, *Molnár*, *Verseghy*, *Virág* stb.²⁴

De a *Kazinczy* szerint „csak szűk baráti körének” irogató *Orczyt* a komáromi tudós társaság feje is jól ismeri. *Péczei* nem egyszer keresi föl leveleivel, de még személyesen is.²⁵ Munkáit mindig megküldi *Orczy* ítéletére. *Young*-fordítását többek közt neki ajánlja.

A „szűk kör” tehát egyre tágul, s az *Orczy* név egyre több társaságban tisztelt.

Hogyan jutott el és mikor *Révaihoz*, aki talán mégis a legtöbbet tette e név halhatatlanításáért, amikor kiadta, ha névtelenül is verseit? A kérdésre pontos feleletet nem adhatunk. — Föltevéseink közül egyre már kitétem, tudniillik arra, hogy *Kreskaytól* hallotta volna először *Orczy* hírét. Egy másikat érdemes lesz fölvetnünk. *Révai* 1777-ben, tehát a „*Bessenyei György Társasága*” megjelentekor, Bécsben járt.²⁶ Bár nincs nyom arra, hogy esetleg már ekkor tudomása lett volna „a társaság”-ról, egy mozzanatról még-

¹⁹ Illei: *Boetziusnak* öt könyvei... *Kassa*, 1766. szztlan 16—17. l.

²⁰ *Kazinczy Orczy-tiszteletére* ld. *Levelezését és a Pály. Emlékezete, valamint a Magy. Pantheon c. művét.*

²¹ *Kaz. Lev. XIII. 77. l.*

²² V. ö. ezekre *Szinnyei Ferenc: Bacsányi János. Bp. 1904. 6—15. l.*

²³ *Baróti Szabó* már régebben is ismerte *Orczy* nevét; talán *Kassán* találkoztak is? V. ö. pl. a *Verskoszorú* 1786-i kiad. 36 sk. lk. és *Révai* e legyes... 269—70. l. — *Kazinczy Batsányival* először *Horányinál* találkozott *Pesten* (*Váczy J.: Kazinczy Ferenc és kora. Bp. 1915. I. 259. l.*); *Baróti*val pedig 1778-tól állt levelezésben. V. ö. *Kaz. Lev. I.*

²⁴ A *Magyar Múzeum Orczy-kultuszára* különösen jellemző az I. köt.

²⁵ 1784 óta volt levelezésben *Orczyval*, 1787-ben személyesen is találkoztak. *Levelezésük* kiadva: *Figy. (Abafi) XI. évf. és IK. 1915. évf.-ban.*

²⁶ V. ö. *Csaplár i. m. I. 326. l.*

sem szabad megfedelkeznünk; s ez az, hogy Révai ahhoz a Szluha Demeterhez, aki, érdekes, egyedül írt latinul „A Besenyei György Társaságába“ (s munkája már 1771-ből kelt!), akkor intéz költői levelet, „mikor Bessenyei György a római egyház vallására állott“²⁷ Nincs kizárva tehát, hogy Szluhától értesült Orczyról is.

A kiadás bizonyos körülményeiről már előbb beszámoltam, most azonban szeretnők megközelíteni az időpontot, amikor elhatározta, hogy kiadja Orczy műveit. Bármilyen érdekes is az idevágó levelezés és Csaplár fejtegetése, az időpontot egyik sem határozza meg.²⁸ Különösen zavarbaejtő Orczy-nak egyik, Péczelyhez intézett levele 1784-ből, amelyben Orczy úgy ír, mintha Révai „elcsente volna“ verseit.²⁹ Ha nem forog fenn semmi tévedés, akkor valóban csak Révai zilált anyagi viszonyai magyarázzák meg, hogy a kiadás oly sokára valósult meg. — Végül arra a kérdésre kell még felelnünk, miért adta ki éppen Orczy költeményeit. Az okot nem csupán Révai anyagi támogatást kereső szándékában kell látnunk, hanem inkább abban, hogy Faludi versei után Orczyiban talált azokhoz hasonló ízlésű költeményekre, amiket még kapósabbá tehetett korszerűségük.

Összefoglalva az előadottakat, XVIII. századi irodalmunk, vagyis nemzeti ébredésünk egyik megindítóját Barkóczy Ferencben jelölhetjük meg; egyik megszervezőjének pedig Orczyt tekinthetjük. Bár nem látjuk határozott törekedését a vezéri polcra, elkelő állása, lekötelező nyájassága, de mindenekelőtt céltudatos magyarsága mégis maga köré gyűjti a tömörülni kívánó literátorokat. Megnyerő egyéniség volt, aki mint író is bátorította és körébe vonta akarva-akaratlan Bessenyeieket, a pesti Hazafiúi Tudós Társaságot, a komáromiakat és a kassai Magyar Múzeumot. E társaságokkal történt összeműködésének jelentőségét lemérni a további kutatás feladata. Egyelőre csupán annyit óhajtunk megállapítani, hogy *színeznie* kellett, ha nem is *elmélyítenie* a magyaros ízlésáramlatot.

Korának úgyszólván minden irodalmi megmozdulásában, amint Révai róla írt emlékkversében olvassuk:

„Pártfogó s író Társ volt...
Értékkel és tollal fáradt érdemében.“³⁰

Ezért mi is el nem múló hálánk jelül százötven év után kegyelettel emlékezzünk úttörő munkásságáról.

Clauser Mikály.

²⁷ Révai elegyes versei 51. l. Szluha és Bessenyei kapcsolata, sajnos, még nincs föltárva.

²⁸ Figy. (Abafi) XIII. köt.; Csaplár i. m. főleg a II. köt.-ben.

²⁹ Csaplár i. m. III. 220. l. 6. jegyz. (Kazinczy szintén ki akarta adni Orczy verseit. Pály. Eml. 264. l.)

³⁰ Révai o vessorait íratják a Hadi és más nevezetes történetek szerkesztői Orczy képe alá 1791-ben a IV. köt. élére. V. ö. erre Csaplár i. m. IV. 125. l.

Ádám és Lucifer, magyar és francia romantika

Lucifernek a londoni bábjátékos majomkomédiája alkalmat ad arra, hogy irodalmi jártasságát megcsillogtassa. Ádám ízetlen tréfának tartja, hogy a bábjátékos a bűnbeesés történetével mulattatja az éretlen fiatalságot.

„A torz az épen, mit nem tűrhetek“ —

kiáltja kissé türelmetlenül, hisz találva érezheti magát... Lucifer védelmére veszi a torzot, Victor Hugo „grotesque et sublime“ ellentétpárjának felét:

„Rajtad tapadt még a görög világból,
Ládd, én fia, vagy apja hogyha tetszik,
— Mert szellemek közt ez nem nagy különbség —
Az új iránynak, a romantikának,
En épen a torzban gyönyörködöm.
Az ember arca egy majomvonás;
A nagyszerű után egy sárdobás;
Ficamlott érzés, tisztos szörrihu;
Kéjhölgytül a szemérem szózata;
Tömjénezése hitványnak, kiesinynek;
Szerelmi élvre átka egy kiéltnek;
Feledtetik, hogy országom veszett,
Mert új alakban újra éledek.“

Eszerint Ádámban van valami görögös — valami klasszikus. Mindig azonossága, következetes idealizmusa, általános érvényűsége, töretlen férfiasága... Lucifer viszont a romantikát szereti, — azt a romantikát, amelyben a francia manifesztumok a fönséges („nagyszerű“) s neveléses („torz“) keverékét és az ellentétet, antitézist hangsúlyozták, nem feledkezvén meg a romantika és az ördög szoros kapcsolatairól. Újabban egy amerikai kutató, Maximilien Rudwin egész sor könyvön át¹ keresi az irodalomban a démonit, az ördög, hiába a „hideg ész“ képviselője: mindaz, ami a természetfölötti az ördög hiába a „hideg ész“ képviselője: mindez ami a természetfölötti világból rendelkezésére áll — boszorkányok, bűvös ajándékok, tündéri rontások — régen romantikus bélyeget kapott. Amellett áldozata, Faust Henrik középkori német és így a romantika hálójának zsákmánya. Ádám ezzel szemben alighogy érinti a középkor talaját s a *bizánci* középkornak nincs igazi középkor-hangulata: a pozitívizmus távoli megfigyelőjének tetejéről szemlélte medievizmus csupa sötétség, barbárság, hiba; nincs benne semmi csábító, borzongató bűbáj. Ha végül — sok száz példa közül — megemlítjük E. T. A. Hoffmann meséinek ördögi bűvészeit s Frédéric Soulié nálunk is ismert *Mémoires du Diable*-ját, talán felmentést is nyertünk már annak a régi tételnek bizonyítgatása alól, mely szerint az irodalmi korszakok közül a romantikus áll legszorosabb kapcsolatban a stilizált és átértékelt ördöggel.

¹ Főkép: *Les Ecrivains diaboliques de France*. Paris, Figuière, 1938. Bonna bibliográfia.

De Madáchnál pontosabban iránylik minden Victor Hugo híres kiáltványa, a *Cromwell* előszava felé.² „Az emberarcra egy majomvonás“ — esetleg több is! — sokszor kerül abban a világban, amelyből, ha szemünk elé idézzük, Quasimodo és Triboulet arca tolul fel emlékezetünkbe. „A nagyszerű után egy sárdobás“: a rim kedvéért átdolgozott megfelelője a „fenséges után neveltséges“-nek. A következő sor a romanticizmus sok bűnös papja közül Claude Frollóra is illik.³ Aztán a valódi énjét eltitkoló Marion de Lorme következik a két sorban főképp a mulató király és udvara: *Le Roi s'amuse*...

Még két részlet érdemi meg figyelmünket. Az egyik, hogy Lucifer Shakespeare-t is említi itt:

Vajon tetszőbb-e egy Shakespeare neked,
Mint nékik e torzképű összevissza?"

Shakespeare ugyan a romanticizmus bálványa s így inkább Lucifer birodalmához tartozik. De a magyar romantikus eszmekörben Shakespeare a szó szoros értelmében klasszikus: minden időkre szóló és szétoszló megvalósulása nagy emberi törekvéseknek. Ily értelemben természetes, hogy Ádámnak legálább annyi joga van hozzá, mint az örökké bíráló, kicsinyeskedő, visszaható ördögnek. Ha ezt a jelenetet francia írta volna, Ádámé Racine lett volna, Luciferé Shakespeare.

A másik is ezzel a különbséggel függ össze. A magyar romantikus nemzet, a magyar irodalom romantikus irodalom.⁴ De a magyar romantikán mindig „tapad valami a görög világból“. A magyar romantikáról sohase lehet elmondani azt, amit a franciáról oly sokszor mondanak el — egyébként igaztalanul — a teljes típusok kerekességére törő franciák: hogy „idegen“, hogy „eretnek“, hogy „romboló“, „lázadó“... A magyar romantika erejének java építő erő, amelyre éppen azért van szükség, hogy a dinamikus nemzet mélységeiből (mult, nép, tösgyökeresség) fölhozza a nélkülözhetetlen értékeket. Az „eretnesség“ s a „lázadás“ pedig a magyar szótárban „vox media“, nincs benne magától értetődő elítélés. A külföldi romanticizmus minden hatóeszközét szívesen s eredményesen használó magyar romantikára volt szükség, hogy végleges formát kapjon a magyar „klasszicizmus“: Vörösmartytól Aranyig, Jókaitól Madáchig minden nagy magyar író olyan, mint az alföldi nagy erdők tölgyei: a fák tökéletes vonalú, nyugalmas klasszikusai eltűnt mocsarak lidérces vizébe nyújtóztatják fantasztikus gyökereiket.

Madách úgy érzi, hogy Ádámja görögös, nem romantikus. De amikor ezt a nevezetes s eléggé figyelemre nem méltatott pár sorát leírja, görögöségen azt a magyarrá vált klasszicizmust érti, ami a plasztikusság és az erőkultusz esztétikai középarányosa, romantikán pedig a francia romanticizmust. Jó ezt észbe vennünk, ha nem akarjuk félreérteni a költő gondolatát, aki egy kis irodalmi vitával csak azért fűszerezte itt történetfilozófiai eszmemenetét, mert ebben a romantika körül folyó vitában világnézeti és nemzetszemléleti kérdések húzódnak meg az irodalmi álarcok mögött.

Hankiss János.

² Természetesen nincs kizárva, hogy a híres manifestum valamelyik kivonatán keresztül hatott.

³ Frollón ugyan nincs „szórruha“, mert világi pap, de a Tragédia stilizál és főképp konkrétebbé tesz.

⁴ Henri Tronchon állapította meg az amsterdami (II.) irodalomtörténeti kongresszuson, hogy a magyar irodalom minden korszakában romantikus irodalom.

Hamlet monológjának hatása Aranyra és Vörösmartyra.

A nagy művésznek és a nagy költőnek nemcsak alkotása halhatatlan, de kisugárzási ereje is szinte végtelen. A velencei dozse-palota nélkül másképp épült volna fel a lagunák városa, Horatius és Ovidius nyomait megtalálhatjuk minden kor lírájában, Shakespearét a drámában. A nagy alkotó maga körül hullámokat ver a térben és az időben; a távolról jövő hullámok megérintik más idők költőinek érzékeny lelkét és a hullámok hatására megszületik az új. Nehéz és mindig vitatható az összefüggés megállapítása, de mindig értékes, mert rávilágít a lélek teremtő erejére. Shakespeare egyik képének hatásával szándékozom az alábbiakban foglalkozni.

Hamlet tragikumára a legélesebb fényt a harmadik felvonulásbeli monológna híres sorai vetik.

Ekkép az öntudat
Belölünk mind gyávát csinál,
S az elszántság természetes színét
A gondolat halványra betegíti;
Ily kétkedés által sok nagyszerű
Fontos merény kifordul medréből
S elveszti tett nevét.

Arany János fordításából nagyon szemléltetően érezzük, hogy a gondolat és a tett között gyakran állanak akadályok. Az elmélkedő és a cselekvő ember típusai távolállanak egymástól. A tragikum akkor következik be, ha az elmélkedő embert a körülmények, a véletlen, a végzet cselekvésre szorítják. Sok tekintetben hasonló gondolatot fejez ki Shakespeare a Macbethben. Macbeth sem tartozik az igazi cselekvő emberek sorába; veleszületett nagyra-vágása, a jövőndőlés útján megnyilatkozó végzete, feleségének gátlásokat nem ismerő ereje szorítja a cselekvés útjára. Ismeri önmagát. A negyedik felvonás első színében majdnem a Hamlet gondolatát fejezi ki az elmélkedés cselekvéshervasztó erejéről. Szinte fogadalmat tesz következő szavaival:

Gyors szándékot utól nem ér a tett,
Ha csak tüstént nyomán nincs. Ezután
Szívem zsengeje mindenkor legyen
Kézemnek is zsengeje! Rajta, mindjárt
Tett koronázza első szándékom!
Gondolva, végrehajtva.

(Szász Károly fordítása.)

A tettét szülni akaró lélek vajúdását talán legszemléletesebben Brutus monológjában látjuk.

Mióta Cassius Caesar ellen unszolt,
Nem alhatám. A veszélyteli
Tett megtevése s gondolása közt
Egész idő olyan, mint rémalak,
S borzalmas álom. Akkor a halandó
Eletművek s a génus tanácsot
Úlnak s az ember alkotmánya, mint
Egy kis királyság, háborog magában
S a zendülésnek sorsát szenved.

(Vörösmarty ford.: Julius Caesar II. felv. 1. szín.)

A gondolat nehezen tud tette válni. Shakespeare-nek ez a megállapítása visszatükröződik a magyar költészetben éppen annál a két költőnél, akik nagyon sokáig és nagyon behatóan foglalkoztak az angol drámaíró műveivel.

Edwárd király kemény szemrehányást tett a leigázott Wales urainak, hogy senki sem dicsőíti tetteit. A vendég welsi urak szívében fellobban a harag. A lobogó indulat előtör, hogy a vér bíborával fesse meg arcaikat és cselekvéssé váljék. Szinte látjuk az előtörő vér útját. De mielőtt feltört volna az indulat, útjában találkozott a meggondolással és „orcáikon mint félelem, sápadt el a harag“. Ez a gyönyörű kép aligha született volna meg a hamleti mondás hatása nélkül.

A másik csodálatos kép Vörösmarty képzeletének teremtménye. Már távolabb áll a hamleti gondolattól, de a költő alkalmasint öntudatlanul is Shakespeare hatása alatt állott.

Férfi karián a meggondolásnak

Kél a halvány arcu hölgy, a méla bú.

(Lisza Ferenchez.)

Az elmélkedésnek, gondolkodásnak nem gyors és bátor cselekvés a következménye, hanem a lehangoltság, a bánat. „Az elszántság természetes színét a gondolat halványra betegíti.“

Az arcán feltűnő sápadást, a meggondolással jelentkező méla bút különben Sh. Troilus és Kressidájában is megtaláljuk. A sokáig húzódó háború sikertelenségén borongó görög vezérekhez Agamemnon így szól: „Vezérek! Mi bú szült sápadást orcátokon?“ (Fejes János ford.: I. felv., 3. szín.)

A költő érzékeny lelke a kívülről jövő hatást felfogja, magáévá teszi, átalakítja; a kisugárzó erő elvégezte termékenyítő hatását: újat teremtett.

Lengyel Miklós.

Mészáros Ignác történeti forráshasználata.

Mészáros Ignácnak, a *Kartigám* nevezetes írójának a Nemzeti Múzeumban található kéziratai között egy történeti munka is maradt ránk 1771-ből: *A | Magyaroknak és Magyar Országának | úgy | fejedelmeknek és királyaiknak | eredetéről, elő-meneteleiről, szerentsés és sze- | rentetlen hadairól, ditsős és ditsőtlen dolgai- | rol, Országlásáról, | és ennek természetéről | való rövid Sommába szorított | Historia, | melyet munkálta | Csálloközý | Nagy Lutséi, és Bodó Báári Mészáros Ignác.* (Jelzése: Fol. Hung. 46.) Ennek az erősen katolikus és Habsburg-párti jellegű munkának egyik forrása a hún történetre vonatkozólag *Timon Sámuel S. J.: Imago antiquae Hungariae* c. munkája (1733); Mészáros maga is megjelöli forrásául.

Mészáros a hún történetbe beilleszti Priscos rhetor követségét (4a—5a. ív), mégpedig első személyben írva, mintha ez a leírás magától Priscostól származnék. Pedig ezt is csak Timontól vette, aki a beszámolóinak elég részletes kivonatában Attila lakomájának leírását Cantoclarus fordítása szerint¹ — kisebb stiláris változtatásokat nem tekintve — szósz szerint idézte. Viszont Timon nemcsak kivonatot ad, hanem magyaráz is; belevesz az ere-

¹ Excerpta de legationibus. Carolus Cantoclarus kiadása. Paris, 1606.

deti szövegben nem szereplő helyneveket (a követségnek commentátorok által kikövetkeztetett állomásait); ezeket Mészáros fordításában már Priscos ajkára adja, sőt még olyan szokásokat és epizódokat is szűr közbe, amelyek az *Excerptában* nem szerepeltek.

Mellőzve a kisebb változtatásokat, rövidítéseket és betoldásokat, a főbb eltérések a következők:

1. *Helynevek.* Timon a Konstantinápolyból való elindulásnak a következő rövid kivonatát adja, illetőleg Mészáros azt így fordítja le:

„...excensionem fecerunt Edessi... Inde terrestri itinere contenderunt Sardicam... Postridie tempore venerunt Nayssam vel Nissam... altero die plana attigerunt, eodemque Danubium lintre trajecerunt... Postero die ad castra Attilae delati, quae locata fuerunt ex adverso Vidini inter Danubium et Schillum fluvium.“ (Liber II, Capitulum V, 182—3. l.)

„Mi, úgy írja (t. i. Priscos) Konstantinápolyból *Edessze*, Szardika, Niszsza városokon által *Vidin* váráig a' Dunához jövé, itten nyertt Hunniai kalauztol Attilának Dunán túl táborozó hadához vezetetténk, mely *Viddinek ellenében Sill és Duna között* táborozot.“ (4a.)

Edessza, valamint a *Viddinnel átellenben a „Sill és Duna között“* elterülő táborhely nem szerepel az eredeti *De legationibus*-ban. De nem fordul elő *Jászberény*² sem, amelyet Otrokócsi Fóris Ferenc tett meg Attila egyik táborhelyének. Timon ezt a véleményt nem tette magáévá; megcáfolta Otrokócsit (183. l.), Mészáros azonban Attila következő táborhelyét éppen Jászberény környékére teszi:

„Attila akkor már a' seregétől Háza Népéhez *Jász-berénybe* táborozván.“ (4a.)

(Mészáros még kihagyja néhány folyónak a nevét, amelyeken a követség átkelt és amelyeket Timon is említ kivonatában.)

Egy személynevet is megváltoztat Mészáros: Berichus (= βερίχος) nevét magyarosan *Bericsnek* írja. (4a.)

2. *Szokások, epizódok.* A lakoma leírásában ezt találjuk:

Mészáros: ...Attila... minket is, *Rátságok szokása szerint*, kezünkbe tsapván a' kezét, meg-köszöntött. (4a.)

A *thrák* név azonosítása a rácokéval: Mészáros ötlete. Semmi akadály sincs, hiszen a thrákok a római uralom alatt csakugyan éltek hazánk földjén, a rácok meg Mészáros korában már régi telepeseink voltak; másrészt a leírt szokás fennmaradt mind a magyaroknál, mind a rácoknál.

Érdekes az az eltérés is, amely a féleszü szittyá epizódját érinti. Az eredeti szöveg szerint ugyanis ez csak „sületlenségeket“³ (carmina... absurda⁴) mond, de arról szó sincs, hogy több nyelven mondaná. Viszont ezután következik Zerchon megjelenése, aki valóban vegyíti az avszón, hún és gót nyelv szavait és ezáltal éppen olyan nevetségessé válik, akárcsak az előbbi szittyá.

² Jászberényt még Szabó Károly is elfogadta Attila főhadiszállásának (Etel lakáról. Kisebb tört. munk. 1873. 61—75. l.), viszont Salamon Ferenc már Szeged tájékára tette. (Száz. 1881. 1—39. l.) Ma inkább azon vélemény felé hajlanak, hogy a Tisza—Marosszögben volt.

³ Szabó Károly ford. kis tört. munk., I. k. 51. l.

⁴ Cantoclarus, i. m. 128. l.

Timon már nem idézi az egész Zerchon-jelenetet, de meghagyja a vendégeknek a sok nyelv keverése által való megkacagtatását. Mészáros, látva, hogy Zerchon beszéde az előbbi hűtást váltja ki, a két jelenetet eggyé olvasztja: nála „a szittyá indította a vendégeket nevetségre bolyókás, és mindenféle nyelveken való, össze habartt beszédével”. (4b.)

Mi oka volt erre? A Zerchon-jelenetet — mint nem magyar érdekűt — fölöslegesnek tartotta idézni. De átvette belőle és a szittyára alkalmazta Zerchon soknyelvűségének részletét, mégha az nevetségre szolgált is: hadd lássák, hogy a magyar nemzet olyan művelt, hogy még ősei is több nyelven beszéltek.

Mészáros különben is igyekszik rokonszenvesé tenni a szittyát. Nála ez nem féleszű (nec sani sensus⁵), hanem csak „bolondozó” és nem is sületlenségeket (carmina absurda) mond, hanem csak „bolyókás” beszédet.

Midazonáltal nem merjük biztosan állítani, hogy Mészárost ez a szempont vezette a változtatásban. Mert ez esetben miért hagyta volna ki azt a Timonnál szereplő mondatot, mely szerint a húnok latinul és germánul is tudtak? Másrészt ha Timonnal a szószerinti idézetben nem is szerepel annak a bizonyos szittyának három nyelven tudása, később a tartalomban ő is ezt írja:

„Et quo pacto *Hunnus morio tribus illis lingvis fari*, aut risum concitare *potuisset*, si eas et ipse, et convivae ignorassent?” (190. l.)

A kisebb változtatások közül kettőt emelünk ki:

Egy helyen Mészáros, úgy látszik, félreértette a szöveget, bár az is lehet, hogy csak rövidíteni akart és ezért olvasztotta egybe Attila két kerevetének leírását:

Excerpta és Timon: in medio vero sedebat Attilas in lecto; e cujus regione erat et alter lectus, pone quem erant quidam gradus, qui ad ejus cubile ferebant, linteis candidis, et variis tapetibus venustatis et ornatus gratia contextum simile cubilibus, quae Romani, et Graeci nubentibus adornare pro more habent. (Excerpta 125. l.; Timon 185. l.)

Mészáros: Közepette ül vala Attila egy magasb nyoszolyás, és párnás zettzél ezékben... (4a.)

Priscos leírása szerint Attila nem a díszes széken ült, csak mögötte levő kerevete volt ilyen. A görögöket és rómaiakat meg sem említi Mészáros.

A másik jelentéktelen változtatás, melyre felhívjuk a figyelmet: Timon is, Mészáros is a negyedik nap eseményei közé illeszti be az ajándékok átadását Krekának (Cantoclarus ezt írja Cércának, Attila első feleségét Reccának), holott ez már a második napon, a nagy lakoma előtt megtörtént:

Timon: Quarto die ad interiores aedium Attilianarum partes se Priscos intulit, donaque verbis ornata dedit Cercae, alteri Attilae uxori, quam in uno latere conclavis frequentes circumstabant famuli, in altero ancillae pavimento tapetiis intrato insidentes acu pingebant, variabantque. (190—91. l.)

Mészáros: Negyed Nap Attilának belső szobáiba ereszteténk. holott tett ékesen szólással Attila második feleségének Krekának az ajándékokat benyújtánk, kit a szobában egy félről jeles számú Inasok, más félről szőnyeggel

⁵ Timon, i. m. 188. l.

bé-burított padimentomon ülő, és himet varró szolgáló Leányok környül szolgáltak. (5a.)

Kutatásunk eredményét a következőkben foglalhatjuk össze: Mészáros Timon kivonatát első személyben fordítja akkor is, ha ezáltal olyan helynevek, szokások és epizódok kerülnek Priscos követségének leírásába, melyek abban nem fordultak elő. Nevezetesen:

1. Priscost Edesszén keresztül vezeti.
2. Attila egyik táborhelyét Viddinnel átellenben, a Sill és Duna közé,
3. a másikat Jászberénybe teszi.
4. Attila két kerevetének leírását összeolvasztja.
5. βερίχος nevét magyarosan *Berics*nek írja.
6. A rácokat azonosítja a thrákokkal.
7. Zerchon és a szittva epizódját összeolvasztja. A szittvát rokonszenvesnek tünteti fel.

May Istrán.

Erdélyi népmese Mikes Kelemen egyik levelében.

A törökországi levelek LX.-a ekkép kezdődik: „Hol vagyon? Hol vagyon az a puskás, ki meglőtte azt a farkast, ki megette azt a kecskét, kit apám vett a vásáron?” Mikes ezzel csak azt a türelmetlenséget, vagy inkább azt a lemondást érezteti, amellyel állítólag elveszett előző levelének megtalálóját keresi. De ez a néhány izgatott sor egyrészt megvilágításra szorul, másrészt világosságot is hoz.

Világot vet reá az a népmese, melyet Erdélyi János épp Erdélyben (közéleti helyet nem jelöl) jegyzett föl.¹ Ennek a harmadik versszaka így szól:

Vajjon hol van az a puskás,
Ki meglőtte azt a farkast,
Ki megette azt a kecskét,
Kit apám vett a vásáron,
Fél pénzen, fél garason?

A versszak oly verses meséből való, amely a láncolatos, halmozó mesék fájához tartozik. Ezt a típust a magyar népköltési hagyományban három mese képviseli: 1. A miénk, melynek Katona Lajos tárgy történeti okból ezt a nevet adja: Jakab. 2. A kakas és a jérce. 3. A kóró és a kismadár, amelynek a magyaron kívül más változatát eddig, úgy látszik, nem jelezték. Ennek a mesefajnak az a sajátossága, hogy folytonos ismétlései következtében az utolsó versszakból helyreállítható az egész mese. Erdélyi Jánosnál ez az utolsó versszak így szól:

Vajjon hol van az a halál,
Ki elvitte a mészáros,
Ki levágta a tehenet,
Ki megitta azt a vizet,
Ki elnyelte azt a puskást,
Ki meglőtte azt a farkast,
Ki megette azt a kecskét,
Kit apám vett a vásáron,
Fél pénzen, fél garason?

¹ Erdélyi János, *Népdalok és mondák*. III., Pest, 1848. 151, 152.

Kevés mesefaj foglalkoztatta az összehasonlító kutatókat annyira, mint a láncolatos mese: minálunk épp a legkiválóbbakat, Katona Lajost, aki összeállította a tárgy magyar változatait, Binder Jenőt, aki a magyar és külföldi néphagyományoknak, valamint a reájuk vonatkozó tudományos irodalomnak széles és mély ismeretével mutatta be ezt a típust. Föltűnik, hogy egyikük sem utal Mikesre.

Pedig Mikes idézete tárgytörténelmileg is jelentős. A tárgynak legrégibb följegyzéseül kettő ismeretes: Az egyiket Reinhold Köhler (Kleinere Schriften, III. 355) adta ki, a „Neu vermehrtes Berg-Lieder-Büchlein“-ből, a másikat Ulrich, Johann Kaspar, zürichi pap, 1768-ban. Minthogy Mikes 1725. április 22-ről keltezi a levelét, korban megelőzi a két legrégibb följegyzést. Régebbi csakis még két célzás, Cervantesnél (Don Quixote, I. 16) és Fischartnál (Gargantua, 1575, XXV).

Tartalmilag is figyelemreméltó. A legtöbb magyar változatban és az európai párhuzamokban a mese szereplői csak veszedelemben forognak, de el nem pusztulnak, a hentes nem vágja le az ökröt, mert fél a hóhértől; az ökör nem issza meg a vizet, mert fél a hentestől; a víz nem oltja a tüzet, mert fél az ökörtől; a tűz nem emészti meg a farkót, mert fél a víztől; a farkó nem csapja a kutyát, mert fél a tüztől, stb. Ellenben az erdélyi mesében mérszáros, tehén, víz, puskás, farkas, kecske, mind odavész. Ebben a cselekvényben az erdélyi népmeséhez közeláll a Kálmány Lajos (Szeged népe, I, 151) följegyezte verses mese: A bot és a bak. Mindkettő pedig közel áll ahhoz az énekhez, mellyel a zsidók a peszach-ünnep első két estéjén lezárják a házi istentiszteletet. Ennek az éneknek német változata sajtáságosképen átkerült Clemens-Brentano (Das Knaben Wunderhorn) német népköltési gyűjteményébe. Utolsó versszaka így szól:

Da kam unser lieber Herrgott
Und schlächt den Malach Hammoves,
Der da hat geschlächet den Schochet,
Der da hat geschlächet den Ochsen.
Dass er hat getrunken das Wasserlein,
Das da hat verlöscht das Feuerlein.
Das da hat verbrennt das Stöckelein,
Das da hat geschlagen das Hündelein,
Das da hat gebissen das Kätzlein
Das da hat gegessen das Zicklein,
Das da hat gekauft mein Väterlein,
Um zwei Schilling Pfennig,
Ein Zicklein! Ein Zicklein!

Ha csak az erdélyi verses népmesével volna dolgunk, szabad volna talán szombatos hatásá gondolnunk. De a Kálmány-följegyezte madarásztói változat gyöngíti ezt a föltevést. A figyelemre méltó egyezés még további vizsgálatra indíthat.

Heller Bernát.

Magyar irodalomtörténet. 1939. Emlékkönyv Kristóf György hatvanadik születésnapjára. Kolozsvár, 1939. 332 lap. Minerva irodalmi és nyomdai részvénytársaság kiadása. Minerva-nyomda.

A kötet tartalma:

Ájánlás. — Az emlékkönyv története és célja. — Kristóf György: Magyar irodalomtörténet a kolozsvári egyetemen. — Kacsó Sándor: Kristóf professzor első hallgatói. — Antal Péter: Eötvös és Madách. — Balogh László: Komáromi János. — Blédy Géza: A Román Nyelvatlasz és magyar vonatkozásai. — Debreczy Sándor: Az erdélyi magyar széppróza néphőse. — Győrbíró Jenő: A kézdivásárhelyi timár-nyelv mesterműszavai. — Hegyi Endre: Kosztolányi Dezső világnézete. — Jancsó Elemér: Aranka György. — Kristóf Sarolta: Julius Caesar a telefontól. — Makkai Ernő: Erdélyi József költészetéről. — Makkai László: Vázlat a háború utáni erdélyi magyar irodalom történetének bevezetéséhez. — Márton Gyula: Nagymon helynevei. — Mikó Gábor: Petőfi eszményítő képzelete. — Miszti László: Eötvös esztétikai és kritikai szempontjai. — Orbán László: Adalékok a brassói magyar színészet történetéhez 1848-ig. — Pellion Ervin: Jókai népszínművei és társadalmi drámái. — Pogány Albert: Kazinczy hatása kortársaira. — Reischel Artúr: A mai Kölcey. — Sántha Alajos: Kolozsvár irodalma a Bach-korszakban 1856-ig. — Szabó T. Attila: Pusztá személynevek helyneveinkben. — Veégh Sándor: Petelei Istvánról. — Vita Zsigmond: A hazafiság formái a Bánk Bánban. — Vörös István: Madách életfelfogása lírája tükrében. — Kristóf György életrajzi adatai és irodalmi munkái.

„Tisztelettel és szeretettel ajánljuk könyvünket Kristóf György professzorunknak hatvanadik születésnapja emlékére. Szavak mámora nélkül, egyedül a tett egyszerűségével ezt a vallomást teszi minden egyes cikk. Erdély minden részéből, magános utakon indultunk el, hogy az évfordulón egymásra találjunk, régi és új tanítványok... Neki nyújtjuk át — professzorunknak —, neki ajánljuk ezt a könyvet hűséges tanítványi ragaszkodással a sok-sok szeretetért.” Ezeket olvassuk a könyv előszavában. A tanítványok tizenhat erdélyi magyar iskolában szétszórta működnek s ezt az alkalmat ragadták meg arra, hogy megalkossák munkaközösségüket.

Kristóf György 1878-ban született Sáromerben, Maros-Torda megyében. Tanulmányait a nagyenyedi református kollégiumban és a kolozsvári egyetem filozófiai karán végezte. 1903-tól kezdve a szászvárosi református kollégiumban tanított, 1922. április 1-től a kolozsvári egyetemen, mint a magyar nyelv és irodalom tanára működik. Irodalmi munkásságát 1898-ban kezdte kisebb cikkek közreadásával, munkássága tehát már meghaladja a negyven esztendő.

Lelkiismeretes bírálatok, értékes tanulmányok fűződnek nevéhez. Különösen Petőfi Sándor, Jókai Mór és Madách Imre költészetébe mélyedt bele nagy

szeretettel, de számos más tárgykör is gyümölcsöző módon ragadta meg érdeklődését. Kolozsvári egyetemi tanársága Imre Sándor, Szinnyi József, Széchy Károly és Dézsi Lajos működésének nemes szellemű folytatása. A most közrebocsátott emlékkönyv ékesen tanúsítja, milyen termékenyítő hatást tett tanítványaira s milyen küldetésszerűen fogta föl hivatását.

Az emlékkönyvben közölt tanulmányok egy része tárcaszerű népszerűsítés, de azért — egyet kivéve — valamennyi dolgozatban van valami érték. Az irodalomtörténeti vonatkozású értekezések közül pozitivistá megbízhatóságával kiemelkedik Jancsó Elemérnek Aranka Györgyről és Orbán Lászlónak a brassói magyar színészetéről írt összefoglalása. A nyelvészeti cikkek általában tudományosabb jellegűek, mint az irodalmiak. Blédy Géza, Győrbíró Jenő, Márton Gyula és Szabó T. Attila vizsgálódásai bizonyára magukra vonják a magyar nyelv kutatóinak figyelmét.

Ki kell emelnünk, hogy milyen értelmes magyarsággal, tiszta és világos nyelven írtak az emlékkönyv munkatársai. Maga a könyv is tetszetős külsejű e több képpel és rajzzal díszített.

Pintér Jenő.

Császár Elemér: A magyar regény története. Második átdolgozott kiadás. Budapest, 1939. Egyetemi Nyomda. 400 l.

A magyar irodalomtörténet nagy nyeresége Császár Elemér regény-történetének második, lényegesen átdolgozott kiadása. Császár tudósi pályája három egymás mellett haladó fonálból szövődik egésszé: a regény, a kritika és a dráma történetének felkutatására. A regény történetének nagyszabású szintézisét 1922-ben foglalta össze s most második, az új kutatások eredményeivel gyarapított kiadásban hozta azt nyilvánosságra. Ez a műve értékes és érdekes megfigyelésekben, s a felfogás és a feldolgozás újszerű beállításiában kutató pályájának legértetebb gyümölcse. Feldolgozta Császár még a magyar kritika történetét a szabadságharcig s e műve a legkitűnőbb magyar monográfiák egyike, sőt a külföldi hasonló munkákat is tekintetbe véve, párját ritkítja. Mély elméleti tudása, óriási anyaggazdagság és az arányok művészi világossága jellemzi az első magyar kritikátörténetet. A harmadik témakör, mely Császár tevékeny munkásságának fontos kutatóterülete, a magyar dráma története. Ez a műve nem jelent meg nyomtatásban, csak egyetemi előadások formájában tárta föl irodalmunk legértékesebb ágának, a legnemzetibb műfajnak a történetét: a kialakulástól — az újromantikus dráma fel-tűnéséig.

A regény történetét négy nagy részre osztva tárgyalja: előzmények, a megszületés, a virágzás és a realizmus. Az előzményekben röviden azokról az elméleti problémákról tájékoztat, amelyekkel a magyar regény történetének vizsgálója szemben találja magát. Áttekinti a külföldi regény-törékvések kimagaslóbb irányait, majd elhatárolja az antik és a modern regény fogalmát s rámutat a két faj különböző jegyeire. Majd minden 'regényelőtti' alkotásunkat megvizsgálja s ezek közül hármát talál művészi és műfaj-történeti szempontból kiemelkedőnek, mégpedig a *Fanni hagyományait* a szentimentális, a *Fejlesztés* és a *Tihamért* a történeti színezetűek között. Dugonics *Etelkájának* jelentőségét pusztán fejlődéstörténetinek látja. A magyar regény megszületése Fáy András érdeme: 1832-ben *A Bálteky házzal* kezdődik irodalmunkban a műfaj története, ez az első önálló és eredeti magyar regény.

Művészi szempontból *A Bélteky ház*nak nincs egyéb érdeme. Az 1836-os év a magyar regény történetében az a korhatár, amely elhatározó jelentőségű, mert olyan meg nem ismétlődő dátum, amilyenre példa eddig nem volt irodalmunkban. Egyszerre három regény látott ekkor napvilágot s mindhárom jelentős: értékben messze kimagaslik társai közül Jósika Miklós *Abafi*ja, az első művészi hatású és értékű regényünk. Ez már műfaji és fejlődéstörténeti szempontból elsőrangú, s ami értékét még jobban emeli, elsőrangú a regény legművészebb ágában, a történetiben. Gaal József *Szirmay Ilonája*, bár megjelenésében pár hónappal megelőzte az *Abafit* és ugyancsak történeti regény, ennek óriási sikere miatt, észrevétlenül maradt. A harmadik regény írója P. Horváth Lázár, s művének címe: *Az elbujdosott, vagy egy tél a fővárosban*. A könyv Kolozsvárott jelent meg, s nemcsak első társadalmi regényünk (határozott társadalmi rajzra való törekvés nyoma érezhető benne), hanem az az érdekessége is, hogy irodalmunkban az első, mely Bulwer hatása alatt keletkezett. 1836 után a magyar regény váratlan virágzásba borult: Vajda Péter, Kuthy Lajos, Nagy Ignác, Petőfi Sándor és Kelmenfy László művei: mindegyik egy és más szempontból jellemző kísérlet. A regény virágkora azonban a 40-es években éri el tetőpontját s legnagyobb művelői: Eötvös József, Kemény Zsigmond és Jókai Mór. E három magyar íróról szól a könyv legnagyobb és legértékesebb fejezete. Mély átélés és az új források felkutatásáig hatoló tárgyismeret teszi egységessé és tökéletessé a fejlődésrajznak ezt a részletét. Regényirodalmunkat az önkényuralom, majd a kiegyezés korában Császár a különböző külföldi hatások alatt dolgozó írócsoportok szerint tárgyalja. Az angol és a francia realisták, csakúgy megtették hatásukat, mint az akkor népszerűsödő orosz naturalisták. Az angol nyomon járók közül kiemelkedik a sötét világnézetű Tolnai Lajos és az egyetlen regényében finom jellemrajzra törekvő Beöthy Zsolt, Vértesi Arnold és Gozdsu Elek viszont az oroszok tanítványa. A francia lélektani iránynak *Anatole* című regényével Toldy István és a torzóban is rendkívüli tehetségű Justh Zsigmond a magyar követői. Külön fejezetben tárgyalja a magyaros ízlésű írókat: Rákosi Jenő *A legnagyobb bolondját*, Iványi Ödön és Csiky Gergely regényírói működését. Teljesen különállóan méltatja Mikszáth Kálmánt, s finoman világít rá regényköltészetének értékére. A befejezésben áttekinti regényirodalmunkat 1896 után s abból különösen Ambrus Zoltán, Rákosi Viktor, Werner Gyula, Gárdonyi Géza és Pekár Gyula működését emeli ki. Valamivel részletesebben tárgyalja Herczeg Ferenc pályájának rendkívüli jelentőségét. Japaink irodalmából név szerint fölemlíti a 14 legkiválóbbat s rámutat az új magyar regényírók önállóságára és eredetiségére. Örömmel vettük volna, ha a millennium óta föltűnt regényírók működését kissé részletesebben méltatja, ha nem is értékelve, de bizonyos tájékoztatást nyújtva. A könyvet nagyon használhatóvá teszik az egyes fejezetek végén összeállított bibliográfiai források.

Császár Elemér regénytörténetének második kiadása is csakúgy, mint az első: forrásjellegű. Olyan értéke a magyar irodalomtörténetnek, amelyet haszonnal és élvezettel olvashat minden művelt magyar, mert belőle nagy ismeretanyaga mellett eszményi világnézet és a nemzeti értékek megbecsülése sugárzik felé.

Kozoca Sándor.

Sík Sándor: *Pázmány*. Budapest, 1939. 449 l. A Szent István Társulat kiadása.

Igaza van Sík Sándornak, amikor könyve megírásának indító okaként annak az adósságnak leróását hozza fel, mellyel a magyar irodalomtörténet Pázmány Péter jelentőségének tartozik. Az adósság fájó terhe nemcsak vele szemben áll fenn, a legnagyobbak közül is soknak nem fizettük még meg a tudomány hálaadóját. Pázmánynak azonban különösképpen sokkal tartozunk. Amióta Fraknói Vilmos lényegileg tisztázta élete politikai értelmét, az irodalomtörténeti szempontok érvényesülése még soká váratott magára. Riedl Frigyes, majd utána Horváth János és Alszegehy Zsolt adtak elmélyítő fordulatot Pázmány tisztára irodalmi szemléletéhez és értékeléséhez. Közben részlet-tanulmányok — Kastner Jenő, Kornis Gyula, Schütz Antal tollából — világítottak rá Pázmány lelkének, működésének addig alig tudott vagy méltatott vonására. Pázmány tehát belekerült az irodalmi vizsgálódások új irányú és feladatú munkakörébe. Ezt kívánta összefoglalni és teljessé fölépíteni Sík Sándor jeles Pázmány-kötetével.

Sík Sándor két, azonos sugarú, de egymást pompás pontossággal fedő körbe határolja bele Pázmány munkásságát azáltal, hogy együtt láttatja, állandóan egymáshoz fűzi, egymásból világítja meg az embert és az író. Így kapja meg szinte belső törvényszerűséggel azt az irodalmi egyenletet, mely az embert világnézeti és politikai vonzalmaival odaállítja a politikus és egyházi író mellé. A kettő szükségszerűen utal egymásra. A viszonyítás e módjából önként nő ki a kor- és időrajz igénye, melytől megmélyül és megnagyul Pázmány bemutatott alaki kettőssége, tisztázódik szellemi forrásaihoz, kortársaihoz viszonyított kapcsolata s kialakul az a tárgyi mérték, mely időállóan nyújtja Pázmány élete megmaradó értékeit.

Szerzőnk ragyogó fegyelemmel és világossággal uralkodik sokrétű és zsúfolt anyagán. Lehetőleg minden jelentkező kívánságot kielégít. Szempontjai tudós lelkiismeretességénél csak szigorú tárgyilagossága tiszteletreméltóbb. Filológiai részletezésre nincsen ideje, de az összehasonlító irodalomtörténet felmerülő utalásait — főleg a vitairatok elemzése során — mai tudásunk szerint mind elvégzi. Pázmány politikai lelkiségének rajza inkább lélektani érdekű, mint történelmi szellemű. E helyen különösen érezhető a könyv módszerének másutt is élénken felőtlő vonása, hogy e munkát ketten írták: Sík Sándor a költő és az irodalom tudósa. A kettő néha elmarad egymástól s külön érvényesül. Az élmény lehetőségének önmagát átélésre felkínáló ingere ilyenkor elnyomja az eszmélkedés gondolati tudatosságát. Így keletkeznek a könyvben azok a remek lírai hangolász, szubjektív betétek, melyek színes látások öncélú pompájává oldják fel a súlyosan gördülő történeti anyag fejlődése egy-egy részletét. A fogalmakkal dolgozó tudós rábízta mondani-valóját az intuitív költőre.

A könyv legfinomabb és legönállóbb értékei ott fénylenek, ahol Sík Sándor Pázmányt, a szónokot, különösen pedig az író elemzi és méltotja. Anyagáról a részekben lehúzódik a világnézet és politika kényes kezelési terhe, s tiszta és mozgékony irodalmi megvilágításba kerül. A Pázmány-mondat, stílus és nyelv jellemét, természetét, esztétikáját — idézetek bőséges adatával igazolva — pompásan vezeti le. Meglepő újságul hatnak Pázmány mondatritmusáról felállított megállapításai. Ha a költői érzéklés finomsága e ponton

tovább visz is az irodalomtörténetin, bizonyosság-keltő erején, az az eredménye mindenesetre megvan, hogy rátapint a Pázmány mondatainak művészi felett esztétikájára. Egyébként e tekintetben azt gondoljuk, hogy Pázmánynak a humanizmussal való összetevése — a jövő Pázmány-kutatás ezt a munkairányt nem hagyhatja figyelmen kívül — még sok gazdagodással fog járni.

Sík Sándor nagyértékű könyve lényeges és termékeny vonásokkal bővítette, mélyítette Pázmányról való tudásunkat. Minden elismerést megérdemel azért, mert Pázmányt közel hozta az irodalomhoz és az irodalmi értékűség jelentőségének egészével mérte ki pályája írói érdemeit. — ss.

Staud Géza: Magyar színészeti bibliográfia. Budapest, 1938. Magyar Színháztudományi és Színpadművészeti Társaság. 352 l. 8°.

A színháztudomány az egyetemes irodalomtudomány egyik legfrissebb hajtása. Művelőit annak a felismerése vezeti, hogy a színház önálló, tehát saját törvényszerűségeivel bíró szellemi jelenség. Néhány évvel ezelőtt nálunk is megalakult a színháztudomány elméleti és gyakorlati híveinek társasága. A „kezdő nehézségei“ azonban állandósultak, s a társaság Színpad c. folyóirata is hamarosan megszűnt. A társas munkával egybekötött áldozatoságtól való idegenkedés ugyan nemzeti tehertételünk, de az egyéni kezdeményezés szerencsére végül mégis csak felülkerekedik. Staud Géza példás önfegyelmel és lelkes önzetlenséggel vállalta az alapvetés fáradságos s rendszerint csak a kevesektől méltányolt munkáját.

Elvileg a színjáték „szintetikus egységéből“ indult ki. Ezért felsorolja mindazokat az elméleti munkákat, amelyek „történeti, esztétikai vagy lélektani szemszögből“ foglalkoznak a drámai irodalommal, a drámaírók életével, a színészi alakítással, a színészneveléssel, egyes színészek életével és működésével, a rendezéssel, a díszlettervezéssel, a színpadi zenével és a zenedrámmal“. De összegyűjtötte a könyvalakban megjelent színikritikákat, a színházi törvényeket, okiratokat, valamint a filmirodalmat is. Staud bibliográfiáját tehát nemcsak a színészet, hanem a drámai irodalom kutatói is jól használhatják.

Csak azt sajnáljuk, hogy a szövegkiadások ezen a széleskörű határvonalon kívülmaradtak. A tudományos apparátussal megjelent szövegközlemények — sajnos, úgys csak kevéssel dicsekedhetünk — éppen a színház multja szempontjából nagyon tanulságosak. Viszont az önálló címlap nélküli különlenyomatok elmaradhattak volna: ezek baráti kör számára készült figyelmességek, nem különálló munkák, nehéz is őket nyilvántartani. De felesleges is, mert Staud folytatni kívánja munkáját s külön kötetben hozza a folyóiratok anyagát.

Persze ezek aprólékosságok s nem csökkentik a szép kötet értékét, használhatóságát. Tudományunk további nyeresége lesz, ha Staud tervei mielőbb valóra válnak.

Solt Andor.

Riedl Frigyes két könyve: Kölesey Ferenc. Kiadja a budapesti Kölesey- és Berzsényi-gimnázium önképzőköre. 139 l. — **A magyar dráma története. I.** Kiadja a budapesti Széchenyi-gimnázium önképzőköre. 172 l. (Magyar Irodalmi Ritkaságok. XLII. és XLIII. száma.)

A Vajthó szerkesztette Irodalmi Ritkaságok immár öt Riedl-könyvet visznek a nagyközönség elé. Tagadhatatlanul helyes, hogy Riedl egyetemi elő-

adásait kiemelik a nyomatos jegyzetek lapjairól, és ezzel a magyar irodalmi műveltségnek állandóbban ható tényezőivé teszik. De hangsúlyozni kell mindig, hogy egyetemi előadásokról van szó; a tanár az élő szó hatását is beleszámította a többi hatástényező közé; tájékoztatást akart adni, nem tanulmányt, hiszen ebben az időhözkööttség és a tanítás célja is meggátolta. Mindegyik előadás egy, bizonyos műveltség rétegébe sorolható hallgatóság részére készült, és éppen a hallgatóság érdeklődésének kézbe tartása kedvéért sokszor olyan mozzanatokat kénytelen erősebben kiemelni, amelyeket a tudományos könyvvé stilizálás sokszor teljesen elejtett volna. Végül azt is figyelembe kell venni, hogy az előadást a megjelenéstől évtizedek választják el, tehát sok újabb megállapítás, sok újabb megvilágítás értékbecslő hatása hiányzik belőle. És a lejegyzés, még a leghitelesebb is, mindig hagy egy-két félreértést is a szövegben. Helyes tehát, hogy pl. *A magyar dráma története* c. előadás egy-két zárjeles vagy hátravetett jegyzetet ad a szöveghez; csak hogy ezekben vagy minden újabb eredményt szóba kell hozni, vagy semmit. Ha tehát fontosnak érzi a kiadó, hogy Benyák Joas-a azóta megjelent, utalnia kellett volna a forrásához fűződő vitára is! Az újabb szövegkiadások közül alig is említődik több, mint ami éppen a Magyar Irodalmi Ritkaságokban jelent meg. A kiadó csak ezekről tud? Vagy ezeknek említését könyvhirdetés céljára akarja felhasználni? Néhány elhagyott figyelmeztetés: a Pray-kódex liturgikus szövegéről feltétlenül meg kell említeni Zalán megjegyzéseit; az egyházi jellegű előadásokról a XVII. századból is tudunk; a Comico-tragédia szerzőjét ma senki sem mondja Rimaynak, tehát utalni kell a kérdés tisztázására; a XVI. század hitvitázó drámáinak száma is gyarapodott; a Credulus és Júlia forrására is rá kell mutatni; a jezsuita Katona István drámaírói említésénél Timár Kálmán közlésére kellene utalni; Faludi Ferenc Caesarját Gálos közzétette; általában az iskoladrámák új kiadásai elkerülték a kiadó figyelmét, pedig a XVII. századból való Tékozló fiú sok szempontból jelentős; a piarista darabok tárgyalása is sok jegyzetkiegészítést követelt volna: források megjelölése és maga a drámakészlet azóta nagyon gazdagodott; ma nem mondhatjuk drámának a Kara Musztafa-párbeszédet, ha Gragger tanulmányát ismerjük; a Constantinus és Victoria, mint világi dráma a XVII. század termésébe beiktatandó; az Igaz barátság kapcsán Badics kiadása említendő; Bessenyei Hunyadiját is közzétette Belohorszky; Zechenter darabjának forrásánál miért maradt ki a szerző neve? stb. Viszont valami fennhéjázást érez az ember a Decsy Sámuel művéhez tett megjegyzésben; e szerint „Riedl itt összetéveszti Gyöngyösi egyik munkájának címével a Decsy munkáját“. Nem merném Riedlt azzal gyanúsítani, hogy ezt a kettőt összetévesztette volna; ellenben az előszó természetesen appellálhatott a két cím rokonságára, s inkább azt tartom valószínűnek, hogy a jegyzetkiadó hallgató — aki aligha tudott Decsy könyvéről — elírással jegyezte le Riedl szavait.

Kissé részletesebben szoltam erről a kiadványról, mert elvi megjegyzést is kell hozzá csatolnom. Azt kérdezem: mennyi ezekben a kiadásokban az ifjúság munkája? A nyomatos példányt készen kapták; a jegyzetek szemmel láthatóan nem a fiúk munkái. Tehát csak a pénzt adták a kiadásra. Hol van akkor a sorozat megindulásakor hangoztatott „ifjúsági öntevékenység“?

A *Kölcssey-előadás* sajtó alá rendezőjét a kis kötet Kozocsa Sándorban jelöli meg. A kiadó csak arra törekedett, hogy Riedl előadásának lehető leghitelesebb szövegét adja. Maga az előadás talán a leghívebben idézi élénk Riedl egyéniségét, a tanárét, nem a tudós emberét! Azt az élményszerűséget érezzük rajta, ami ezeket az előadásokat olyan varázsszakká tette. A kép, amit Kölcsseyről fest, egyéni színezetű, de sok mélység és finomság van benne. Alkalmas időben is jelent meg: a Kölcssey-centennárium alkalmával. De ennél is az a meggyőződése: a mai nehéz gazdasági helyzetben az ifjúságot ne adóztassuk meg könyv-kiadásra, ha a kiadás munkájában semmi részt nekik nem adunk.

Alszeghy Zsolt.

Kegyességre serkentő, szíveket vidámító, elmét mulattató Históriai és Mesés Fabulák, melyeket iminnen amonnan válogatva egybeszedgetett s mind hasznos időtöltésre s mind épületes tanúságra újjonnan ki-bocsájtott Turóczi-Trostler József. Gyomán, nyomtatott Kner Izidor betűivel, 1939. 99 l.

A kötet hét régi mese szövegét közli s — majdnem ugyanolyan terjedelemben — a közzevetőnek tanulmányát a meséről és a magyar meséről. A mesék XVIII. századiak, noha az egyiknek régebbi változatairól is említést tesz a tanulmány. A megválogatás természetesen a tanulmány tételeinek szempontjait követte, s így némi egyoldalúság érvényesül benne. Mégis örülünk a kiadó áldozatkészségének, mert hisz régi magyar szövegeket újít fel. A kísérő tanulmányban értékesebb a magyar mese fejlődéséről írt rész; bár a történeti menetet az előre felvett szempont nem egyszer megbontja. Mindenesetre tanulságos kis kötet.

Az erdélyi magyar színészet hősora. (1792—1821.) Nagy Lázár visszaemlékezései. Bevezetéssel ellátta Jancsó Elemér. (Erdélyi Ritkaságok. I.) Kolozsvár, 1939. 109 l.

Nagy Lázár 1821-ben fejezte be feljegyzéseit; a kéziratos munka eddig sem volt ismeretlen, de a közvetlen élményeken épülő feljegyzés meleg hangját jól esik hallgatnunk ebben a hű közlésben. A bevezető tanulmány gondosan megadja azokat a felvilágosításokat, amelyek az emlékirat megértéséhez szükségesek.

N. Z.

Szaboles Ferenc: A nemzeti játékszín eszméje a magyar és német irodalomban. Budapest, 1938. (Minerva-könyvtár, 119.) 102 l.

Gondos számbavétele annak, amit magyar és német nyelven a nemzeti játékszínről írtak. Erdeme, hogy a magyar és német törekvések között kapcsolatot teremt. Elismerést is érdemelne, ha egy tipikus jelenség benne meg nem botránkoztatna. Szól *Horváth András* téti plébános verses röpiratáról is, amelyről természetesen Bayer is megemlékezik nagy művében. De az új „megvilágítónak” feltétlenül okosabbnak kell lennie a régi tudósnál; ezért siet a névhez hozzátenni: „*Nem P. Horváth Endre*, mint Bayer i. m. I. 395. lap állítja”. Ime, egy doktori disszertáció, amellyel a magyar irodalomtörténetből nyer tudori fokozatot a szerző, nem tudja, hogy Horváth András és Horváth Endre egy s ugyanaz a személy! Azt persze nem követelhetjük meg tőle, hogy ismerje Horváth Endrének 1832-ben megjelent „Kisebb Költemények” című munkáját, ahol az 57. lapon megdöbbenve látta volna, hogy Horváth Endre meglapta Horváth Andrást, azaz negyedik kiadásban közli

az 1815-ben Budán megjelent verset „A pesti nemzeti theatrom ügyében“. Mi a tanulság? Ne akarjon a fiatal tudor-jelölt mindenáron többet tudni az öreg tudósnál! Inkább nézzon utána a dolognak! K. P.

Szollás Ella, Droszt Olga, Mokesay Júlia: Magyar könyvészet, 1936. Kiadja az Országos Széchényi Könyvtár. Budapest, 1939. XXI és 513 lap.

A kötelező példányok alapján összeállított könyvészet gondos és alapos jegyzéke az 1936-ban megjelent magyarországi műveknek és időszaki termékeknek. Így méltó folytatása a Petrik megindította Bibliografia Hungariaenek és az 1930-as év termését számbavevő Gulyás-féle könyvészetnek. Hivatva van pótolni a magyar könyvkereskedők kiadásában megjelent évi könyvészetet, mivel az az 1917-es évvel megszűnt. Címjegyzéke pontos, könyvleírása tájékoztató. G. S.

Ladislauș Köszezi: Die Begegnung des deutschen, ungarischen und italienischen Kunstgeistes in Hitlers Aesthetik. Budapest, 1939. 26 l.

Megállapításai: „Ich ahnte, dass Hitlers Aesthetik kommen muss“... „Aus so einer Krankheit bekommt die Welt ihre Heilung durch Hitlers Aesthetik.“ ... „Neuestens hat es Hitler über dem Schmutzmeere der ästhetischen Weltdekadenz als ein Pharos neu aufgerichtet.“ ... Ez a mély tisztelet a német nép vezére iránt készíti arra, hogy Piloty művészi értékelésének revidálására szólítsa fel a német művészettörténelmet, magát az államfőt. pedig arra kérje, hogy legmagasabb védnöksége alatt egy gyűjteményes kiállítást rendeztessen Pilotynak és német s külföldi tanítványainak munkáiból.

Az a nagy lelkesedés, amivel Köszezi a magyar művészet aranykorát méltatja, és az a felháborodás, amivel az újabb irányok elhajlását elítéli, itt Székely Bertalanról és Lotz Károlyról néhány igen finom elemzést ihlet. Maga a gondolat: a Piloty-iskola kiállításának gondolata egy kor ízlésére nagyon jellemző termékek újraértékelését hozhatja magával. Ezt elismerjük, ha magának Pilotynak művészi értékét nem is emeljük olyan magasra, mint a kis tanulmány szerzője. Gondos P.

Vajthó László: Reviczky Gyula. (Budapest, 1939. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda; 164 l.) (*Magyar Írók*-sorozat, 5. szám.)

A XIX. század magyar irodalomfordulójának e nyugtalanítóan érdekes, a maga korában igen kevésbé méltányolt alakjának, Reviczky Gyulának állított emléket jelen tanulmányában Vajthó László. Hőseinek szellemét két nagy kongeniális szellemóriás, *Schopenhauer* és *Arany János* tanítványának s örökösének teszi meg. Reviczky, a költőn kívül megismerkedünk e tanulmány során Reviczkyvel, a kritikus filozófussal s esztétával is. Ismerteti Reviczkynek a humorról szóló dolgozatait és elméletét. Talán ez a legérdekesebb fejezete a tanulmánynak. Érdekes a „*Reviczky műhelyében*“ c. fejezet is, amelyben becses írói műhelytitok-adalékokat nyújt. A kötet mindenképen olvasásra-méltó. László Erzsébet.

A Cél. — 1939. okt. Méhely Lajos: *A test és a lélek egysége*. A Magyar Nemzet hasábjain Lendvai Istvánnal folytatott vitájának tisztázásául kifejti a maga álláspontját: „a lélek nem egy különleges, anyagnélküli s testtől független lény, hanem az agykéreg idegsejtjeiben végbemenő biochemiai folyamatok összessége”. — Dec. Szőkefalvi Muzsnay Zoltán: *Két világnézet harca*. Az előbb említett vitához kapcsolódva az egységes, ellenmondás nélküli életszemlélet hasznáról értekezik.

Debreceni Szemle. — 1939. dec. Hankiss János: *A csodás elem*. Vizsgálja ennek a motívumnak szerepét a különböző költői műfajokban; lélektani alapját a csodás elemeknek; viszonyukat a különböző izmusokhoz. — Kardos Albert: *Csokonai és anyja, Petőfi és anyja*. A Füstbe ment terv ismert szakát veti egybe Csokonai egyik levelének ezzel a részével: „Én, ha számkivetésbe küldődném, talán az anyámtól búcsúznám legkevesebb szókkal, sőt éppen némán”.

Deutsche Akademie. — 1939. dec. Ch. Bauschinger: *Das deutsche Buch in fremden Sprachen*. Az 1938. évben a németből fordított könyvek arányszáma csökkent Magyarországon. A lefordítandó könyvek megválogatása Husz debreceni professzor érdeme (?); a szépirodalmiak harmada nemzetközi íróké, másik harmad a legkönnyebb szórakoztató irodalom termése, a többi is inkább hatásadászó, vagy legalább is cselekményben gazdag könyv. Legjelentősebb: Bruno Brehm két regénye, Fallada kötete. Ezek mellett néhány vallástudományi kötet, egy-két történeti-politikai mű került át magyar földre. A lélektan, orvostudomány és számtan egy-egy népszerűsítő munkával szerepel.

Egyetemes Philologiai Közlöny. — 1939. dec. Gulyás József: *Ismeretlen Petőfi-vers?* Az előző számban közölt francia fordítás magyar szövegének közzététele. Kár, hogy nem tud a már előbb megtörtént közlésről. — Eckhardt Sándor: *Egy régi magyar verstördék*. Egy XVI. századi protestáns egyházi ének első versszakát találta a budapesti egyetemi könyvtár egyik incunabulumába bejegyezve.

Erdélyi Helikon. — 1939. nov. Kós Károly: *Találkozásaim Móricz Zsigmáddal*. Meleg sorok a hatvanadik évét betöltő Móricz Zsigmondról; személyes emlékek. — Kovács László: *Hevesi Sándor*. Nekrológ. — Dec. Vita Zsigmond: *Kuncz Aladár*. Gondosan megrajzolt arckép az emberről és íróról. — 1940. jan. Szenczei László: *Kisebbségben*. Kemény és komoly sorok Német László könyvéről. Végső megállapítása: „Ez a szellem és ez a modor nem lehet sem az irodalomtörténészé, sem az esztétikusé, csupán egy oly emberé, aki elvesztette önmaga értékét”. — Kós Károly: *Néhány szó a fiatal írók valóság-irodalmához*. Szenczei László regényének kapcsán szigorú kritika a divatos falu-elképzelések ellen. Jellemző, hogy a kritika végső megállapítása mennyire hasonlít ugyanennek a Szenczeinek Némethről írt megállapításával: „Igazi, komoly, művelt emberhez ez az írómódszer nem méltó”.

Erdélyi Múzeum. — 1939. IV. György Lajos: *Rajka László élete és tudományos munkássága*. A nemrég elhunyt erdélyi tudós meleg méltatása. — Domokos Pál: *Zemlénny János kéziratos énekeskönyve*. Kora: a XVII. század közepe. Tartalma: néhány világi ének, búcsúztató és főképen egyházi ének. Szelleme katolikus. Sorkezdet: 102. Három éneket közöl. A versek előfordulását más kéziratokban és egykorú nyomtatványokban igyekszik szemmel tartani; de — természetesen — sok el is kerüli figyelmét. (Pl. Jézus édes emlékezet már Hajnalnál!) — Valentiny Antal: *Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1938-ban*. A termés: 58 szépirodalmi, 70 tudományos, 39 vallásos, 22 tankönyv, 6 rendelet és törvény, 44 időszaki irodalom, 22 különféle.

Északi Rokonaink. — 1939. 1. Heporauta Akseli: *A finn-magyar kapcsolatok multjából*. 1847-ben veszi fel a fonalat, amikor Ingman Erik ellátogatott Magyarországra és erről útleírásában megemlékezett. Utal Hunfalvy Pál munkásságára; Donner, Krohn és Aspelin fáradozására; jelentős szerepe volt a rokon érzés elmélyítésében Blomstedt Oszkárnak; Jalava Antal csaknem egész életét ennek szentelte.

Győri Szemle. — 1939. 4. Lovas Elemér: *Szent Domonkos első győri fiai*. Az első adat 1270-ből való. Öt nevet ismerünk; a rendház a vár építésének esett áldozatul. — Lengyel Alfréd: *XVII. századi magyarnyelvű levelek* Győr szab. kir. város levéltárából. (Közlések.)

Ifjúsági irodalmi Figyelő. — 1939. I. Voinovich Géza: *Az ifjúsági irodalomról*. Nagyon találó és időszerű megállapítások az ifjúsági könyv értékének megállapításáról; áttekintése annak, hogy mi érdekli az ifjúságot. — *Az ország területén 1938. okt. 1-től 1939. márc. 31-ig megjelent ifjúsági, illetőleg ifjúságot érdeklő könyvek jegyzéke*. (Kár, hogy nincs jelezve, hogy ítélt felőlük az Orsz. Közokt. Tanács Ifjúsági Irodalmi Bizottsága; így az iskolák nem tudhatják, beszerezhetik-e könyvtáraikba!)

Irodalomtörténeti Közlemények. — 1939. 3. György Lajos: *A magyar regény előzményei*. (2.) Az úttörésnél hosszú ideig ledér szerelmes históriát láttak benne. Innen a vádak ellene. A műfaj szaporulása azonban egyre erősebb. Kazinczy véleménye: „Több szükség vagy on most a románokra, hogy azoknak olvasása által a szóllás és magaviselet durvasága kedvesebb ízlésre faragodjon“. Terjedésében nagy szerepe van a könyvkiadóknak. Elméleti első megállapítása nálunk Mándi Sámuelé. Később Balogh Sámuel nyilatkozik róla. A legmélyebb Bajza József fejtegetése. — Harasztly Gyula: *Erdélyi János irodalomszemlélete*. Gondosan vizsgálja mintáit és forrásait, azután pedig egybeállítja elveit és eredményeit. — Waldapfel Imre: *Jegyzetek a Zalán futásához*. A Hajna—Ete-epizódban Dugonics hatását véli felfedezni; Hadúr alakjában Herodotos-ból lát elemeket; végül Árpád és az ifjabb Kyros között talál párhuzamot. (A fejtegetés nem meggyőző!) — Adattár: *Lojális kuruc vers* az 1741-iki országgyűlésről. — *Kemény Zsigmond budai háza*. — *P. Szathmáry Károly naplója*. — *Kuruckori versek szerzői*. (Siralmas volt nekem... kezdetű Dobai Istváné; Vidámságát szívemnek... Visi Anna nevét viseli; Nevezz bár most... versfői Nemes János nevet adják.) — *Gyulai Pál Emlékszel-e című költeményének két kidolgozása*. — *Egy pataki kézirat iskoladrámái*. (Két darab ismeretlen és kiadatlan: Az ABC harcáról és a Komédia-játék.) — *A Mohács forrásának kérdéséhez*. (Kisfaludy Sándor hatása!) —

Hol vannak Lévainak Kazinczy Gáborhoz írt levelei? — 1939. 4. György Lajos: *A magyar regény előzményei.* (3.) A román név jellemzi az Abalút megelőző magyar elbeszélő irodalmat. Nem írták, hanem idegenből készítették. A fordítások nem törekszenek hűségre; sokszor torzítások. A fordítók névsora társadalmi rendjük szempontjából is édekes: táblabíró 9, föld-súr 8, főispán 1, superintendens 1, papok közül 10 katolikus, 12 ref., 2 evangélikus; tanár 8, ügyvéd 13, orvos 5, magasrangú katona 4, tisztviselő 14, különféle foglalkozású 11. — Haraszty Gyula: *Erdélyi János irodalomszemlélete.* (2.) Módszere és műfaji elgondolása; művelődési eszményei. — Fábíán István: *Vidám szépprózánk stílusának kialakulása.* Fáyánl veszi fel a fonalat; érdekesen választja el ettől Kisfaludy Károly stílusát; szól Gaál és Kovács Pál stílusáról is. — Adattár: *Széchenyi István négy levele.* — P. Szathmáry Károly naplója. — Rákosi Jenő Zivuska Jenőhöz. — *Régi magyar Horatius-fordítók.* (Idéz Dugonicsból, Ajtay Józseftől, Latzka Ferencről, Fileő János-tól, Döme Károlytól, Péteri Takáts Józseftől, Látzai Józseftől, Sárosy Gyulától, Kresznerics Ferencről, Melzer Károlytól, Horváth Istvántól, Horváth Elektől.) — *Mészáros Magyar Szekretáriusának forrásai.* (Husztai István, Khlosz Pál, de főleg a Batthyány-levelestár.)

Kalangya. — 11—12. Kázmér Ernő: *Asszimiláció a magyar irodalomban.* Farkas Gyula könyvének bírálata. — Kisbéry János: *Kosztolányiné Kosztolányiról.* Ismertetés. — 1940. Szőnyi Kálmán: *Németh László szerepe és VII. Gergely.* Alapmegállapítása: Gergely az egész kereszténységért emelte fel a kardot, Németh pedig az egész magyarságért, a magyarság sok millió szegényeiért.

Katolikus Szemle. — 1939. nov. Meskó Lajos: *A magyar nyelv védelmében.* Pintér Jenő kiadványainak bírálata. — Dec. Kósa János: *A magyar nemzeteszmé.* Joó Tibor könyvének bírálata. Megállapítása: koncepciója helyes, de a részletek tévedéssel telvők.

Kelet Népe. — 1939. 11. Darvas József: *Emlékezés József Attiláról.* A munkásság költője, de egyben az egész magyar szegénység. — 1940. 1. Németh László: *Krleza Adyról.* A horvát író szerint: Ady különleges jelentősége nem az, hogy impresszionista módszerével a magyar álklasszikus, akadémikus korszaknak véget vetett, hanem hogy fájdalmas nagyvárosi snobizmusa a magyar sors mongol mélységei közt az összefüggésnek művészi kifejezést adott.

Koszorú. — 1940. 1. Havas István: *Reviczky Gyula.* Ünnepi megemlékezés. — 2. Hegedüs Sándor: *Jókai.* Az oxfordi egyetemen felolvasott tanulmány.

Láthatár. — 1940. Vass László: *Négy város szerepe a felvidéki irodalomban.* Ez a négy város: Pozsony, Kassa, Komárom, Léva. — Sándor László: *Új magyar lírikusok csehül.* Straka és Hartl anthológiájának ismertetése. — 2. Jancsó Elemér: *Kristóf György:* Meleg és mégis komoly méltatása a hatvanesztendősi erdélyi tanárnak.

Magyar Középiskola. — 1940. 1. Mátrai János: *A piaristák Budán.* 1832-ben kapták meg az egyetemi gimnáziumot. 1851-ben vesztették el, de az intézettel egybekötött elemi iskolában 1880-ig maradhattak.

Magyar Lélek. — 1939. nov. Weress Jolán: *Orbán Balázs.* A falukutatót ünnepli benne.

Magyar Nyelv. — 1939. dec. Csűry Bálint: *Ismeretlen levelek Aranka Györgyhöz*. Baróti Szabó Dávidtól 2, Beregszászi Nagy Páltól és Révai Miklóstól egy-egy.

Napkelet. — 1940. 1. Sötér István: *Mi a magyar?* A Szekfű Gyula szerkesztésében megjelent kötet bírálata. — Fábíán István: *Jókai sorsa* a magyar kritikában. Szinnyi Ferenc regény-történetének ismertetése.

Pannonia. — 1940. 1. Várkonyi Nándor: *Márai Sándor*. Gondosan vizsgálja a légkört, amelyben Márai indul, ebbe állítja az író egyéniségét és rajzolja meg fejlődését. — Faggyas Jolán: *Vörösmarty pesszimizmusa*. A depresszív lélek fokozatos magábasüllyedését figyeli a költő megnyilatkozásaiban. Pesszimizmusa inkább az érzelmnek, mint az értelemnek megnyilvánulása.

Pásztortűz. — 1939. 10—11. sz. Császár Károly: *Az erdélyi cinterem*. Az újabb erdélyi elhunyt nagyok áttekintése.

Protestáns Szemle. — 1940. 1. Kolozsvári Grandpierre Emil: *Cs. Szabó László*. Méltó ismertetése a magyar rádió irodalmi vezetőjének irodalmi munkásságáról.

Századok. — 1939. 7—8. Kardos Tibor: *Deákműveltség és a magyar renaissance*. Bírálja a magyar renaissance-kutatás eddigi célkitűzéseit; a pécsi Magyi-kódex verseinek kapcsán vizsgálja a középkori deákkultúrát, annak humanisztikus elemeit. Ezekhez kapcsolja a magyarországi humanista színezetű mondákat, az ars notarialis hatását, és az iskolai költészetet.

Turán. — 1939. IV. Virányi Elemér: *Az úttörő*. Reguly Antal emléke. — Bán Aladár: *Zempléni Arpád emlékezete*. Rövid méltatás.

Ismeretlen részlet az Ypsilon-háborúból.

Az újabban előkerült Vörösmarty kézirat-anyagban találtam a költő érdekes, rövid nyelvészeti darabjának, az *Ypsilon-háborúnak* egy eddig ismeretlen részletét, amely ugyan szerkezetében emlékeztet a „vígjáték“ második jelenésére, de beállítása és stilizálása még nagyon kezdetleges, valószínűleg 1819-ben, vagy 1820-ban keletkezhetett, amikor a Verseghy—Révai-nyelvészeti csata virágkorát élte. A Gyulai által kiadott kézirat (*Vörösmarty Összes Munkái*, VIII. 1885, 199—215.) sokkal érettebb, jóval későbbi szöveget tartalmaz. Gyulai tömör jegyzetében jellemző módon világította meg a nyelvészeti „bohózat“ megírásának körülményeit: „az ypsilonisták (Verseghy), jótisták (Révai) pártja harcát itt maguk a betűk vívják sok komikai eleven-séggel. Vörösmarty e bohózatot 1821-ben írta, de 1824-ben átdolgozta s úgy látszik, ki akarta adni. Legalább azt mutatja a kézirat címlapján a következő levélke: „Kedves barátom Gozdu! Ha ideje engedi kérem írja le e héten ezen darabot! Gozdu [Manó 1802—1870], a későbbi híres ügyvéd, tanuló-társa és barátja volt Vörösmartynak s alkalmasint azért akarta vele, mint szebb íróval, leírtni a nyomda számára, hogy valahol kiadja“. (U. o., 392.) Gyulai tehát e kézíratra írt levélből arra a következtetésre jut, hogy a költő az *Ypsilon-háborút* ki akarta nyomtatni. Abban azonban Gyulaival nem értünk egyet, hogy Vörösmarty e darabját 1821-ben írta, de 1824-ben átdolgozta, amit Gyulai arra alapít, hogy a kéziratnak fennmaradt egy 1824-ben másolt példánya. Közelebb járunk a valósághoz, ha azt állítjuk, hogy Vörösmarty 1819-ben írta (a most közölt részlet is ekkor készülhetett), 1821-ben újra átdolgozta mostani, végleges formájában és 1824-ben e második kidolgozást lemásolva, esetleg kisebb javításokat eszközölve rajta, akarta sajtó alá rendezni. Azt a kérdést, hogy a költő életében miért nem adta ki e munkáját? — ezt már nem lehet eldönteni!

„Jott. Igaz ugyan, hogy ebben az esetben méltán engedhetnénk az *Yps* helyét a' származásban is, de magányosan elégtelen, más bötűvel összetéve pedig csak bötű szaporítás; különben is, ha Ypsilon ragasztéknak vevődik anynyi féle módon változik, hogy azon csekély megegyezésért, melyet némely törzsök szavaknak származásiban is megmutathat, még eléggé alkalmasnak nem állitodhatik minden esetben; azon állítása hogy én a' törzsök-szavakban sehol sem olvadok össze azon bötűkkel, mellyekkel mint ragaszték egyesülni akarok, tagadhatatlan, de épen ellenére nincs szándékomnak; mert ha neki szerencséje volt a' gyökérben össze olvadni, miért 'ne lehetne nekem a' származásban, ha itt nálánál jobban eljárhatok tisztemben. Azt pedig innen is láthatni, hogy mellettem nem csak a' gyökér el nem romlik, hanem én egyedül elég vagyok ragasztéknak, 's rólam elég azt megjegyezni, hogy a' szónak végső betűjével váljak egy hanggá, midőn az Ypsilon még azon kívüli

más bötükkel is egyesülvén nem csak a' bötüket szaporítja, hanem ismételt öszszeolvadással is alkalmatlankodik, p. o. ezen szóban ad-ja nekem csak d-vel kell öszszelágyulnom, Ypsilonnak pedig először g-vel, azután d-vel is. Ezen kívül vannak példák, hol az Y-pártfogóji is, reám mint ragasztékra szorulnak, p. o. haragja, akarja. Itt mintegy természeti út látszik arra vezetni a' velünk élöket, hogy engem mint ragasztékot minden másoknál előbbre tegyenek azzal a' különbséggel, hogy nagyobb vagy kisebb rokonságom szerint a' megelőző bötükkel vagy öszszelágyuljak vagy nem. Ha tehát van olyan eset, melyben az Ypsilon a' származásban helyesnek lenni látszik, van olyan eset is, melyben én valósággal türhető vagyok, minthogy mind a' két rendű sereg helybe hágy.

A'. Részemről megleégszem ezen felciettel, mind azáltal bötútársaim, rátok bízom, hogy belső tulajdonságtok szerint két vetekedő társaitokhoz hajoljatok vagy tőlök elpártoljatok; azért is mássalhangzó atyafiak, különösen szóljatok érzések szerint.

B. Én az Ypsilonnal gyökérben öszsze nem szoktam lágyúlni, mellettem pedig ragasztéknak meg nem szenvedem, mivel sem különös hangja nincsen sem szótagot kezdeni nem alkalmas. A' Jottot ugyan meg szenvedem mint ragasztékot mellettem, de vele egy hanggá soha sem változhatom p. o. Ezekben hab-ja, bab-ja.

D. A' származásban gyakran ragaszték áll utánnam; és pedig némelykor J. némelykor Y. G-vel. Itt az Ypsilont csak azért sem szenvedem meg mert elégtelen magában tisztének megfelelni, hanem még más bötüvel is kell neki egyesülni. Ez nem csak bötűszaporítás, hanem egyébiránt is kettős öszszeolvadást kíván, az első tudniillik a' g-vel, a' másodikat velem a' mi egészen türhetőtlen. A' Jottát választom tehát ragasztéknak, és azzal anynyival inkább öszszeolvadok, mivel szótagot is kezdhet, mit az Y magában nem tehet. Gyakran pedig épen semmi ragasztékot sem szenvedek meg p. o. hada, hida 'st.

F. Én röviden csak azt mondhatom, hogy ámbár ritkán történjek meg, ragasztékra lévén szükségem Jottot választom, mindazáltal véle egy hanggá nem leszek.

G. Én is azt mondom. Jottal egy hanggá nem változom. Nem szenvedhetem az elfajult lágy hangokat.

Jott. Nem hiában, a' goromba szónak is te vagy a' kezdete, ugyan jól értesz hozzá.

A'. Békével! — tovább.

K. Nem örömet veszek ugyan föl ragasztékot mellém, mégis szükségben a' Jottot választom azzal öszsze nem olvadván. Gyakran lévén ragasztékra szükségem, 's az igékben mindenkor. P. o. zsák-ja, rak-ja, itt pedig ragaszték nélkül: széke, ablaka.

L. A' származásban...

Kozocsa Sándor.

Manon Lescaut és A Karthausi.

Eötvös József báró *Karthausijának* kutatása terén nem akar nyugvópontra jutni a kutató buzgalom. *Honti Irén* dolgozata (*A Karthausi forrásai*. A Karthausi és a Manon Lescaut, 1938.) új forrásra igyekszik ráterelni a figyelmet: Prévost abbé *Manon Lescautjára*.¹

Kiemeli hogy mint Des Grieux lovag Manont, Gusztáv is az első szempillantásra szereti meg Júliát; mint a lovag sorsát Manon családja, úgy tereli Júlia csalfasága a Gusztávét új fordulatra; a szerelmi naívságot Eötvös hőse csak Des Grieux-tól örökölhette; mindkettő igyekszik szabadulni az erkölcsi tiprottságból; Betty lebilincselő báját Manontól örökölte; Gusztáv és Armand barátsága olyan eszményi, mint amilyen a Tiberge-é és Des Grieux lovagé. Majd Eötvös egyéni élményeinek *A Karthausi*ban való visszaverődését fejtegeti.

Ezt a párhuzamot az őszintének feltűnni akaró meggyőződés olyan eleven erejével vonja meg a szerző, hogy villámszerű ostrom döbbenetével hat az olvasóra. De ez ijedt kábulatából felocsúdvá, mégis csak megkockáztatja a kérdést: hányadán vagyunk ugyan ezzel a *Manon Lescaut*-hatással?

A kérdést újra meg kell vizsgálnunk sine ira et studio, hogy lássuk: komolyak-e Honti Irén eredményei? Vizsgálatunkban fontos megfigyelnünk a regény szövetét és gondos számot kell adnunk arról is, milyen alkotásul méltatja a kritika *Manont*: kínálkozik-e magában a regényben és a kritikai irodalomban alapunk arra, hogy feltegyük: *Manon Lescaut*ban vannak olyan mozzanatok, melyek logikusan indítják a kutatót arra az elméletre, hogy *A Karthausi* egyik mintája ez a regény lehetett.

Manon Lescaut valóban a lélekre hirtelenül zúduló vihar tipró erejével igázza le a gyermekifjú Des Grieux lelkét; a maga végzetét Manon szemében olvassa; riadva látja, a szerelem milyen örvényébe került; érzi „láncai szögyenét és méltatlanságát“ (la houte et l'indignité de mes chaînes). Börtönbe jut miatta, de azért szerelmének viharzása korántsem enyhül; „szíve bálványát“ (l'idole de mon coeur) kiszabadítja az Hôpital génerálból. Gyilkosságba is keveredik. Majd Manon egy olasz herceggel sző viszonyt, de a hiszékeny Des Grieux-t ezúttal is elvakítja túláradó szerelmének mámore. Mikor Manon G. M.-mel barátkozik, kárpótlásul ismeretlen leányt küld *Des Grieux*-höz, de ez harag és fájdalom között vergődik „hálátlan és esküszegő“ kedvese miatt. Az öreg G. M. a Châtelet-be juttatja Des Grieux-t, Manont az Hôpital génerál-ba. A fiatal lovag apja segítségével kiszabadul, de a szerelem tüze annyira égeti, hogy az amerikai száműzetésre ítélt Manont elkíséri. Manont a *bande malheureuse*be sorozták, láncra verik. A poroszlók csúfosan kiaknázzák a leányt követő Des Grieux „szenvédélye szilajságát“. Eljutnak Új-Orléans-ba. Manon és Des Grieux szerényen, boldogan élnek itt. Megnyerik az egész gyarmat bizalmát, és az erényes szerelem (*amour vertueux*) felé haladnak. De itt is viharfelhő komorodik fejük felett: a gyarmat kormányzójának rokona, Synnelet is szenvedélyes szerelme lobbán Manon iránt. Des Grieux páros viadalra kél vele, súlyosan megszebesíti. Riadtan menekül Manonnal. De Manon ereje folyton fogy, Des Grieux egész éjjel virraszt, imádkozik mellette. Manon kimúlt, sírját a lovag kardjával és kezével ásta

¹ Teljes címe: *Historie du chevalier Des Grieux et de Manon Lescaut*.

meg. Mielőtt a földbe eresztette volna, „a legtökéletesebb szerelem minden hováéval” csókolgatta. Eszméletlen állapotban találták a leány sírján. Majd megjön a hajón az eszményi jó barát, Tiberge. A lovag megnyugtatja: a Tiberge-től lelkébe oltott „erény magvai” megtermik majd gyümölcsüket.

Ha megfigyeljük *Manon Lescaut* meséjének vonalvezetését és összehasonlítjuk *A Karthausi*éval, legott szembeötlik az első tagadó vonás: ebben a mozzanatban a *rokonságnak leghalványabb vonása sem dereng felénk*. Honti Irén tanulmánya az összefüggésből kiragadva, vonogatja párhuzamait. Ezt a játékot meg lehetne cselekednünk más alkotásokkal is, így, teszem, arra, hogy hirtelen támad a szerelem, kapóra jöhetett volna *Romeo és Júlia* is, Gusztáv kolostorba vonulását is össze lehetett volna vetnie *Sainte-Beuve Volupté*-je Amaury-jának szemináriumba lépésével.

Meg kell vizsgálnunk az a kérdést is: hogyan jutott Honti Irén arra a gondolatra, hogy *Manon Lescaut*-t tekinti *A Karthausi* egyik jelentős mintájának. Úgy látom, egy erős sugalom kapta meg, Péterfy Jenő mesteri essay-ének egy helye. Péterfy szellemesen írja: „Gusztáv egy modern Des Grieux, ki *Manon Lescaut*-ját nem hagyhatja”. A képes stílus nagymesterének, Péterfy Jenőnek csupán hasonlata, mégpedig nagyon találó hasonlata ez; olyan, mint a *Mérimée Prosper Carmen*-jét jellemző nagy francia kritikuszé, a Péterfytól eszményképül tisztelt *Sainte-Beuve*-é: „Ez a *Carmen* nem más, mint egy előkelőbb ízlésre valló *Manon Lescaut*, ki romlásba csábítja (débauche) Des Grieux lovagját...” (Idézve Larousse *Grand Dict. Universel*-je X. k.-nek 1092. lapján.) Milyen szép volna, ha most egy buzgó kutató ezen a nyomon *Manon Lescaut* hatását firtatná *Carmen*ben! Nézzünk egy más esetet! Musset Byron modorában írott *Namouna*-jában olvassuk:

Manon, sphinx étonnant, véritable sirène,
Coeur trois fois féminin, Cléopâtre en paniers.
Quelle perversité, quelle ardeur inouï
Pour l'amour et pour l'or. Comme toute la vie
Est dans les moindres mots. Ah! folle que tu es,
Comme je t'aimerais demain, si tu vivais.

Milyen lenyűgöző volna, ha ezen az alapon valaki azt fürkészné, hogy Musset *Karthausi*-szerű *Confession d'un enfant du siècle*-nek mintája Prévost regénye volt.

Az érv, hogy mind Prévost, mind Eötvös regénye szubjektív, csak az elsőre nézve igazolható, itt is csak kis mértékben, *A Karthausi*ban elillanó feltevés.² De még ha így is állana a dolog, az analógiás okoskodású talajba mozgunk. Szerzőnk külön fejezetet is szentel Eötvös „Élményei”-nek. Ha voltak, mi az oka, hogy Eötvös Krudenerné és Guttinger módján fejezi ki azokat? Nemcsak az „Élmények” kifejezésének módja, sajátosságuk is miért olyan *A Karthausi*ban, mint a francia mintákban? Több, mint 30 éve: Ferenczi Zoltán abban bízott, hogy *A Karthausi* személyes mozzanatának igazolására majd csak előkerül Eötvös életének regénye. Előkerült-e? Nem, de

² *Manon Lescaut*ban van néhány önéletrajzi mozzanat. Az apai házból való szökés, a visszatérés teológiai tanulmányokhoz, a Saint-Lazare-ból való szökés Prévost abbé noviciusi éveire emlékezteti már Villemaint is, de tiltakozik a mindenütt szubjektív nyomokat fürkészők „henye” gyanúztatásai ellen. (*Cours de litt. française*, I. k. 250–260, 1852-ik kiadás.)

előbukkantak mintái. Az is kiderült, hogy *A Karthausi* alakjai, Péterfy Jenő szellemes megállapítását kiegészítve, azért születtek „csont nélkül“, mert így tanította ezt az érzelmes regények gynekológiája. Így megállapítható, hogy szerzőnk sugalmazója egy Péterfytól származó ötlet, fejtegetésének lendítőkereke pedig... egy petitio principii. A reflexiók alkalmazása és az érzelmes regények divatja buzdítja Eötvöst, nem pedig tapasztalatai (25 éves volt!). A *Manon Lescaut*-val kísérletező összevetés első érve megold. Hogyan állunk a többivel?

Meg kell vizsgálnunk, mi módon fogja fel a szerző *Manon Lescaut*-ot. Ezúttal a második kényes ponthoz jutottunk. Nem vetett számot a kérdésre vonatkozó irodalommal. Csupán Sainte-Beuve tanulmányának és Servais könyvének egyes helyeire hivatkozik Prévost regénye szubjektív sajátosságának igazolására. Sajnálatos ez a mellőzés, mert komoly és értékes munka folyt *Manon Lescaut* értékelésében, másfelől az is igaz, hogy a kritikai irodalom latolgatása a szerzőt könnyűnek gondolt vállalkozásától visszatessékelte volna.

Maga Prévost abbé híres lapjában, *Le pour et contre*-ben, azt írja *Manon Lescaut*-járól, hogy benne mindenütt „igaz festésekre, természetes érzések“-re találunk, stílusában pedig maga a természet szólal meg. A múlt század egyik legkiválóbb irodalomtudósa, *Villemain Ferenc*, nagyértékű *Cours de littérature française*-ében, miután éleslátásával jellemezte Prévost regényének alakjait, okosan mondja a „hervadhatatlan“ *Manon Lescaut*-ról, hogy „közönséges kaland“-dal indul és „a szenvedély fenségé“-vel végződik (1852-iki k.-ben, I. k. 253—260. l.). A francia essay-irodalom egyik legélesebb szemű művelője, *Brunetière Ferdinand* 1885-ben beható tanulmányt szentelt Prévost abbénak. Rámutat arra, hogy Prévost igazi mintái La Bruyère *Jellemei*, Fénelon *Télémaque*-ja és Racine *tragédiái*. Kiemeli, hogy Prévost *Manon Lescaut*-ban a szerelmi szenvedély hirtelen támadása és ellenállhatatlansága mozzanatában felülmúlja regényíró kortársait: Marivaux-t és Lesage-t. Rávilágít még *Manon Lescaut*-ban a „csaknem példátlan gyorsasággal perdülő cselekvény elevenségére, nyelve erejére, retorikátlan egyszerűségére, természetességére és az erkölcsi mozzanat rajzában való tapintatosságára. (*Etudes critiques sur l'histoire de la littérature française*, III. série, 188—258. l.)¹

A jeles kritikai érzékű *Morillot Pál* szép *Le Roman en France depuis 1610 jusqu'à nos jours* c. munkájában (1892) azt magyarázza meggyőzően, hogy Tiberge, az eszményi barát teszi jóvá a regényt, nélküle csak „a szenvedély fájdalmas kiáltása“ volna (231—240. l.). Lanson Gusztáv irodalomtörténetében azt emeli ki, hogy *Manon Lescaut*-ban „a tiszta s határtalan szenvedély“ viaskodik az élet kicsinyességeivel. *Merlant Joáchim* kitűnő munkájában (*Le roman personnel de Rousseau à Fromentin*, 1905) úgy ítél róla, hogy írója „új példát“ adott benne „a szenvedélyben való végzetesség“-ről és hogy az „egészen tiszta, más mindent kizáró és fellázadt szerelmet“ rajzolta benne. (XIV—XV. kben.)

Egy tagadó jelenség szempontjából fontos, hogy figyelmünket rászegezzük *Mornet Dávid*-nak, a Sorbonne tanárának *Le romantisme en France au XVIIIe siècle* c. munkájára is. Kimutatja, hogy már Rousseau *Nouvelle Héloïse*-e előtt Prévost regényeinek hősei is ismerik „a szív szenvedéseinek keserű édességét“, hivatkozik is nem is egyszer *Clevelandjére* és *Doyen de Killeninjére* (93., 111, 131, 137., 158. l.), de egy árva szóval sem említi *Manon*

Lescaut-t. Másfelől érdekes rámutatnunk *Ascoli* találó megállapítására: *Manon Lescaut* meseszövevényében „a szenvedély és a kaland egyesül” (J. Bédier és P. Hazard: *Histoire de la lit. française illustrée* II. k., 66. l.).

A regény tárgyi jellemzésének támogatására elsorakoztattuk a méltató irodalomtudomány eredményeit: *Manon Lescaut*ban van ugyan egy-két életrajzi mozzanat, de a regény lényege: a lélekre szakadó, izzó és végzetes szerelem, a kaland is belejátszik, nyelve pedig cikornyátlan egyszerűségével hódítja meg olvasóit. Ha ilyen *Manon Lescaut*, hiszen annyi szem vizsgálta, magunk is ilyennek láttuk, lehet-e gondolnunk, hogy ilyenül hatással lett volna *A Karthausira*?

Mintha a kutatás, hosszas és elmélyedő munka után, nem világított volna rá Eötvös forrásaira és mintáira, Honti Irén, egy ötlet játszi *pirouette*-jével tovalibbenve, fölünyesen és kegyesen néz el a komoly munka fölött.

A *Karthausinak* nem a szerelmi szenvedély végzetszerűsége a legjellemzőbb sajátossága, hanem a szenvedélyben és a szenvedésben unalomig üzött popecselés, a léleknek az öngyilkosság gondolatáig hajszolt dúltsága, a természet mozzanatának a kedélybe való olvasztása. Ebben a jelenségben és a hozzáfűződő mozzanatokban, így *összefüggő motívumsorban is* (forrás- és mintakeresésben döntő jelentőségű az egymásba fűződő indítékok sorával való összevetés), mint *A Karthausi és forrásaiban* fejtegettem (*Irodalomtörténeti Közleményekben*, 1934), *A Karthausira* olyan lenyűgözően irányító hatása volt Krudenerné *Valérie*ének, hogy utána *Manon Lescaut*-nyomokat keresnünk benne a minden áron újat mondani akarás igyekvésével magyarázható. Gusztave és Gustave vérrokonsága (nemcsak nevük azonos), jellemük és kedélyük nyirkos érzelmességben elpépesedő rajza milyen messzeesik Des Grieux lovag végzetes szenvedélyének és miatta való tiprottságának korántsem agyonérzelmesített, sőt üde természetességgel ecsetelt rajzától! Előkelő idegen ő ezen a tájon, semmi hókusz-pókusz nem tudja a két szentimentális Gusztáv világába varázsolni.

Kicsinyli a két Gusztáv karthausiakhoz jutásának Eötvösre nézve cím-döntően jelentős mozzanatát is, noha annyira fontos, hogy *A Karthausi* valóságos *primum moriens*ének tekinthetjük. A barátság indítékának, az apa és fiú ellentétének jelenségére, s Betty sugalmazójára is rámutattam Krudenerné *Valérie*jében, mint Júlia és Arthur mintáira: Guttinguer Júliája és Arthúrja példaszolgáltatásaira is *Arthur* c. regényében, filológiai és lélektani módszerrel keresve az utat az esztétikai értékelés felé. Azzal a könnyed fölényességgel odavetett jelzővel, hogy ez a két regény „elég ismeretlen” nehéz mit tennem. Legfeljebb csak azt fűzöm hozzá: az egyik előtt az, a másik előtt nem az, így a francia kritika egyik legragyogóbb nevű mestere, Sainte-Beuve előtt sem volt ismeretlen a két regényről írott, a *Revue des Deux Mondes*ban közzétett kritikáit buzgón olvasó Eötvös előtt sem.

Végül Honti Irénnek az az ítélete, hogy „adataimat túlbecsülöm” és „szertelen túlzásba” tévedek, gyors ívelés már a kecses könnyedség modorából az ítélkezés kúriai magaslatának drákoivá zordosított légköre felé. Kutatásomban *facta loquuntur et quanta facta!* Az a lényege, hogy Eötvös a Krudenerné és Guttinguer nyújtotta mesefonalat híven követi és csak epizódokkal bővíti ki, Gusztávja is hűséges párja Krudenerné Gustave-jának. *De Manon Lescaut nem került az útjába!*

Az *argumentum ad hominem* módján még azzal sem felelhetek, hogy a szertelen túlzás Honti Irén dolgozatában kelletlenkedik, mert nála nem ezzel az esettel van dolgunk, hanem, hogy egy kis módosítással Kantot idézzem: *Die Träume einer Geisterseherin* körére emlékeztető ábrándok világába röppenő tudományos merengéssel.

Elek Oszkár.

Egy ismeretlen Tompa-levél.

Az Ernst-féle gyűjtemény árverezése alkalmából a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának kéziratára többek közt néhány Tompa-levelet is megvásárolt. Ezek közül az egyik Tompának Böszörményi Károlyhoz intézett kiadatlan levele. A levél a Tompa-irodalomban is ismeretlen, pedig irodalomtörténeti érdekessége miatt föltétlenül megérdemli a közlést.

A levél kétségtelenül Tompa írása. Címzése, illetőleg borítékja hiányzik, a megszólításból és a tartalomból azonban teljes bizonyossággal megállapítható, hogy Tompa e sorokat barátjához, Böszörményi Károlyhoz intézte.

Ugyancsak a levél tartalmából kell következtetnünk keletkezési idejére is. Kétségtelen, hogy Tompa eperjesi tartózkodása alatt, Petőfivel való megismerkedése után írta e levelet. Petőfi 1845. április 4-től május 1-ig tartózkodott Eperjesen, Tompa pedig ugyanebben az évben, június 26-án távozott el végleg innen. Ha azt is figyelembe vesszük, hogy a levélben említett előzetes jelentés Tompa Népregéiről az Életképek 1845. május 24-i számában jelent meg, akkor a levél keletkezésének időpontját 1845. május 24 és június 26-a közé tehetjük.

Tompának Böszörményi Károlyhoz intézett 19 levelét kiadta Vozári Gyula.¹ Ezek közül csak egy eperjesi eredetű, 1844 szeptemberéből. Így tehát Tompának az a levele, amelyről jelenleg tárgyalt levelében említést tesz, vagy elkallódott, vagy még lappang valahol.²

Böszörményi Károlyval, e szatmármegyei nemes ifjúval sárospataki diákkorában ismerkedett meg Tompa, s ettől kezdve szoros barátság fűzte őket egymáshoz. Barátságukat különösen elmélyítették azok az érzelmek, amelyek Tompát B. K. húgához, „Kati“-hoz fűzték. E szerelem minden bizonnyal házassághoz vezetett volna, ha anyagi viszonyai és egészségi állapota korai lemondásra és visszavonulásra nem kényszerítik a fiatal költőt. E levél már a lemondásban való megnyugvás korszakából való.

Egyébként ebben az időben jóformán pályát sem választott még Tompa. Nevelősködött Eperjesen és első irodalmi terveinek megvalósításával foglalkozott. Levele nála később oly ritka önbizalmat, saját költői hivatásába vetett hitet árul el; méltán megérdemelt elismerést remél. Vagy talán csak az általa nagyrabecsült leány bátyja előtt tünteti fel magát bizakodónak? Nem, elhihetjük, hogy őszinte ez a szerény öntudatosság.

¹ Figyelő X. 1881. V. Gy.: Tompa Mihály életéhez.

² A V. Gy. által kiadott levelek a jelek szerint szétszóródtak, mert egy közülük már régebben a Nemzeti Múzeumba került (Bejc, 1847. jún. eleje), egy másik pedig most került oda, ugyancsak az Ernst-gyűjteményből (Hanva, 1855. nov. 12.).

Irodalomtörténeti érdekességű a levélnek az a része, melyben Tompa Petőfi látogatását írja meg. Még elég közel volt ez az élmény, még közvetlenül annak hatása alatt írta e sorokat. Közismert tény, hogy a két barát gyakran összecördült, hogy heves szóváltások voltak közöttük, barátságuknak mindjárt legelső korszakában is. Új azonban az az adat, hogy majdnem párbajra került köztük a sor. Petőfi lobbánkony, Tompa érzékeny, és nem kevésbé makacs: nem csoda, ha e két pólus szikrázik, ha egymás közélébe kerül a közös irodalmi célok tengelye fölött. Petőfi „Üti jegyzetei”-ben csak annyit említ: „Boldog órákat töltöttem Kerényivel és Tompával.” Későbbi visszaemlékezéseiben Tompa sem említi ezt a nézeteltérést, az idők távolán át már csak az ifjúság szépségére emlékszik vissza.³

A levél egyéb adatainak kiegészítéseképpen megemlítjük, hogy miskolci professzorságért 1845 őszén folyamodott Tompa, de nem választották meg.

Pulszky Ferenc emlékirataiban nem említi, hogy ismerte volna Tompát, pedig állítólag Tompa gyakori vendége volt a Pulszky-háznak.

Tompa Mihály Bösörményi Károlyhoz. Eperjes, 1845. május 24 és június 26-a közt. 4 f. in oct.:

„Édes Károlykám! Ha jól emlékezem, még decemberben vagy tán novemberben írtam hozzád utószor, mely levelemben szép rege-anyagok szerzésére kértelek föl, — de én válaszdodat Édes Károlykám soha sem vettem, hogy kaptad leveletem: jelen soraidból látom; hogy válaszoltál is szavadra elhiszem, — hogy nem kaptam az is igaz. Én nem azért nem írtam, mintha lapos erszényem nem engedte volna, — mely igaz, hogy átkozottul lapos, de a te levedért vagy levedre mindig tömve van, hanem azért, hogy gondoltam, hogy tán már nem vagy Károlyban; s a hozzád írott levél más avatatlan kezébe kerül, — mit nem szeretnék. Veletek, Bösörményiekkal általában szerencsétlen voltam ez évben a levelezésre nézve; Laczinak írtam még akkor, mikor neked, a válasz helyett néhány hó múlva saját retourozott levelem volt a postán kitéve Eperjesen. Kérde: mi czélom? Isten tudja! viz az idő, mint galyat a rohanó folyam; majd ki-vet tán valahol s a part legyen virágos vagy tüskés (de nem a pataki szabó) elfogadom. — Prókátor nem leszek, — rettenetesen megutáltam ezen állást itt Eperjesen, hogy egy-mást eszi és falja e kimondhatatlan sok ügyvéd, — érzem nem nekem való, — ez irodalmi pályával és működéscinnmel egyenes és merő ellentétben áll, — mellyel föl nem hagyni pedig hála Isten elég okom van.

Miskolczi professzorságom nem bizonyos, legalább most rögtön nem; — az ügyek és dolgok még tisztában nincsenek ott egészen; egyébiránt, az első meghívandó okvetlen én vagyok, — a télen Kerényivel Patakon valék, — a professorokkal valánk; némelyik azt mondá fogadjam el, — többen azt mondják, ne; „majd lesz itt is változás — mondák — s akkor közénk jöhet és jön is bizonyosan!” — Majd meglássuk, hogy lesz! addig visszavonulok Patakra; igaz, hogy ma holnap Zolki lesz már belőlem: de ezt kell tennem jelenleg. — Ha változás ér, tudatom veled. — Könyvem, — az az Nép-regéim utolsó ívein dolgozom, s Szemere Miklósnál Augusztus végére okvetlen be végzem; s még ez évben megjelenendik. — Magamat mint magasztalni, — kivált előtted édes Károlykám — úgy levágni sem akarom, de annyit

³ Tompa „Fekete könyv”-e. Bpesti Szemle, 1918.

mondhatok, hogy lármát fog csinálni könyvem az irodalomban; mert népregétlen literatúránkban egyetlen egy lessz a maga nemében, mi elvek és nézetek szerint írtam azokat, vázlatát adám néhány sorban Az „Életképekben“. —

Kati... Kati... engedjete meg kedvesim mindketten! de e név annyi fájdalmat tárna föl lelkemben, hogy lehetetlen sokáig maradnom felette, — „nekem felejtés ad csak enyhülést, nem a te képed szép emlékezet“. — Isten veled! a viszont találkozásig!

Még egyet: Petőfi meglátogatott bennünket; furcsa találkozás volt, irodalmi ösmerősök valánk, de személyesen soh sem látók még egymást, iszonyú hévvel történt az egész. Már azelőtt több privát levelet váltván egymással, — s gondold és neved! pár hét múlva — pisztolyra akart köztünk a dolog kerülni — furcsa az ember! — de elmúla a zivatar menykő-csapás nélkül! —

Pulszky a publicista itt lakik, azt tudom tudod, — Walther Teréz mátkájával, — mert megházasodott — szegény alig kap 700,000 mondd: hétszáz ezer pengő forintot! —, hogy fognak élni szegények!?

Most már igazán Isten veled! Szeressd szerető igaz barátodat Tompát.

U: i: Már látom be kell tintáznom ezt a kis papírt. Egességem — kutyául áll, mind e mai napig, vérköpésem ritkult, de egészen mégsem maradt, — el —, én? elprókátoroskodjam azt a 7—10 évet mi még számomra adva van? Isten ügyse nem én! — Azonban nem vagyok... [olvashatatlan szó].

— es soll gehn! wie kann gehn! [A német szöveg gót betűkkel.]

Cs. Gárdonyi Klára.

Elhúnytak.

BÓTA ERNŐ, S. J. áldozópap, szül. Gyöngyöshalászbán 1854 febr. 6., megh. Bpen 1939 nov. 10. — 1886-ban lépett a Jezsuita-rendbe, 1897-ben szentelték áldozópappá. Pedagógiai és hitbuzgalmi cikkeket írt. — Munkái: *Rózsabimbók Szűz Mária virágoskertjéből*. Szatmár 1892. — *A kassai vértanúk boldoggá avatásának emlékünnepe*. Bp., 1905. — *Lelki gyakorlat*. U. o., 1907. — *Loyolai Sz. Ignác élete*. U. o., 1909. — *Ünnepi beszéd Sz. Gellért szobránál*. U. o., 1911. — *A családok felajánlása Jézus Sz. szívének*. U. o., 1920. (Biró Ferencsel.) — *Az Ur Jézus 7 levele a lelkipásztorokhoz*. U. o., (1933.)

DARÁNYI KALMAN (pusztaszentgyörgyi és tetétleni), dr. jur., ny. miniszterelnök, a képviselőház elnöke, szül. Bpen 1886 márc. 22., megh. u. o. 1939 nov. 1-én. — Ref. Szülők: dr. D. Béla, Nagy Antónia. 1935-ben földművelési miniszter, utóbb miniszterelnök, 1938-ban pedig a képviselőház elnöke lett. — Előszava: Bartha Béla: *Jelentem alássan*. Tört. adomák a katonacseletről (Bp., 1935) c. művéhez.

DUBOVSKY GÉZA, ny. m. k. gazd. felügyelő, megh. Bpen 1939 nov. 4-én, 70. évében. — Tárcái: *Vadász-Lap* (1897/900), *Alkotmány* (1900).

FARKAS ELEK, a Morsz. Építőmesterek Szövets. igazgatója, megh. Bpen 1939 nov. 17-én (tem. n.), 67 éves korában. — Szakcikkeken kívül ifjú korában tárcákat is írt. Szerk. az *Építésszek naptárát*.

FELD ZSIGMOND, ny. színházigazgató, szül. Apácán (Pozsony vm.) 1849-ben, megh. Bpen 1939 nov. 2-án. — Előbb bécsi és pesti német, később magyar színész volt Bpen. 1879-ben megalapította a Városligeti Színkört. — Cikke. *B. Napló* (1901).

GERŐ (1883-ig Grünhut) ÖDÖN, hírlapíró, szül. Pécsen 1863 szept. 13-án, megh. Bpen 1939 nov. 9-én szívroham következtében. — Izr. Szülők: Grünhut Miksa, Bökel Mária. Szinnyei szerint elvégezte a bpi műegyetemet s ott mérnöki oklevelet szerzett. Neve azonban a műegyetem által 1929-ben kiadott *Névjegyzékben* nem szerepel sem az oklevelet szerzettk, sem a befejező szigorlatot tettek sorában. Mindazonáltal Ujvári szerint több évig mérnöki gyakorlatot folytatott, majd hírlapíró: a *P. Hírl.* dolgozótársa lett. 1886-ban a rövidéletű *B. Ujs.* zene- és műkritikusa, majd a *N. P. Journal* b. munkatársa volt, ahol Ego néven 1891-ig jelentek meg tárcái. 1891-ben többedmagával megalakította az akkor radikális irányú *Élet* c. szemlést s egyúttal mint zenekritikus és s.-szerkesztő, belépett a *M. Hírl.* szerkesztőségébe. 1893—99. az *Esti Ujs.*, *P. Hírl.* és *P. Napló* munkatársa és színikritikusa volt, 1910-ben a *Világ* c. szabadkőműves napilap egyik megalapítója és fő-szerkesztője, 1912-ben a *Tolnai Világlapja* szerkesztője, 1919-től haláláig a *P. Lloyd* vezércikkírója és műkritikusa volt. Emellett 1892-ben állandó munkatársa volt az *Egyenlőség* c. zsidó felekezeti hetilapnak s haláláig egyik legtermékenyebb tárcáírója igen sok bpi magyar napi- és hetilapnak. — Munkái: *Az én fővárosom.* (Tárcák.) Bp., 1890. — *Egyének.* (Elbek.) U. o., 1892. — *Finumháza.* (Munkásfüzetek, II:14.) U. o., 1902. — *Férjnél. A béna.* (M. Ktár, 384. sz.) U. o., [190.] — *Két világban.* Reg. U. o., 1905. (2 köt., először: *P. Napló.* 1904:6—89. sz. *Akik két világban élnek* c.) — *Kompozíció és ritmusa.* (Az Orsz. Iparműv. Múz. Előadásai. 6.) U. o., 1908. — *Emlékezések zsidó-magyar értékekre.* U. o., 1933. — Álnévei: Lakatos Endre; Mártha; Viharos.

HORNYANSZKY ALADÁR, egyetemi tanár, szül. Bpen 1873., megh. Bécsben 1939 nov. — Atyja: H. Viktor, nyomdatulajdonos. A pozsonyi ev. teol. akadémián, majd az ottani cseh-tót egyetemen az őszösvetség tanára volt. Írt egy héber nyelvtant. Műfordításai: *Prot. Egyh. és Isk. Lap* (1901, 04, 06/7), *Ev. Egyh. és Isk.* (1904). A megszállás alatt szerkesztője volt az *A Reggel* c. csehszlovák irányú napilapnak.

KACZIANY GÉZA, dr. phil., ny. min. tanácsos, szül. Aradon 1856., megh. Bpen 1939 decemberében. — Ref., eredetileg ev. Szülők: K. Nándor, tszéki bíró, zágoni Bodola Mária. Tanulmányait a bpi ref. gimn.-ban és a jogi karon (1877) végezte, majd polg. és középisk. tanári oklevelet szerzett. Pályáját mint hírlapíró 1879. a *P. Hírl.*-nál kezdetie, azután átment a *B. Hírl.*-hoz, melynek h. szerkesztője is volt. 1885/6. a pozsonyi *Westung. Grenzbote*, 1887. az *Arad és Vid.* szerkesztője volt. Ez év szeptemberében a bpi ref. gimn., majd 1895. a szföv. IX. ker. f. keresk. isk. tanára lett. 1903-ban kiment az Északamerikai Egyesült Államokba s Allianceban (Oh.) letévén a presbyteriánusi lelkészi vizsgát, a youngstowi m. egyház lelkésze lett. 1904. III. 1. ismét Bpen volt s elfoglalta régi helyét a f. keresk. iskolában. Tanszékétől 1910-ben megválva, egyideig mint közíró élt. 1918-ban gr. Apponyi Albert kinevezette min. tanácsossá s az Orsz. Ped. Könyvtár és Tanszermúzeum igazgatójává. 1922-ben nyugdíjazták. — Szépirod. jellegű

munkái: *A nővérek*. Reg. Irta Georg Ebers. Bp., 1880. (4. kiad. U. o., [1920]). — *Egy évig mondárban*. Karcolatok az egyévi önkéntesi életből. U. o., 1884. — *Egy szó*. Reg. Irta G. Ebers. (Olcso Ktár. 178.) U. o., 1884. (Új kiad. U. o. 445/9. sz. U. o., 1897). — *Alisz*. Reg. öt énekben. Kolozsv., 1885. — *A raveloi takács*. (Silas Marner.) Reg. Irta George Elliot. (Olcso Ktár, 193. sz.) Bp., 1886. (Új kiad. U. o., 491/5. U. o., 1898). — *Híres m. párbajok*. U. o., 1889. — *A fekete-sárga zászló alatt*. Elbek. a kaszárnyaéletből. U. o., 1889. — *Alarm*. Bilder aus d. bosnischen Okkupation. Berl., 1890. — *A nagy manőver és egyéb bakatörténetek*. U. o., 1892. — *A kalóz*. Irta lord Byron. (Olcso Ktár. 311. sz.) U. o., 1892. (Új kiad. U. o., 832. sz. U. o., 1898.) — *Ösköltészetünk az összehasonl. irodört. alapján*. U. o., 1891. — *A népfölkelőné*. (Monológ-Ktár. 9. sz.) U. o., 1893. — *Divat és sport*. Dráma. U. o., 1894. (Névtelenül). — *Két vigjáték gyermek*. sz. U. o., 1898. — *Petőfi*. Irod. tanulm. U. o., 1900. — *Swift Jonathan és kora*. Klny. az Athenaeumból. U. o., 1901. — *Magyar vértanúk könyve*. U. o., 1905. — *Magyar rabszolgák Amerikában*. Igaz tört. (Népratkák. 252. sz.) U. o., 1907. — *Petőfiről és mestereiről*. (Petőfi-Ktár. 18. sz.) U. o., 1910. — *Görgei*. Tört. tanulm. U. o., 1915. (3. kiad. U. o., 1916.) — *A magyar memoireirodalom 1848-tól 1914-ig*. (Ktári Fü. 3.) U. o., 1917. (Ballagi Aladár előszavával). — Kéziratban maradt színművei: *A kis szökevény*. Operett 3 felv. Irta Hicks és Nicholls. Ford. Makai Emillel (bemut. Népszín. 1899. XI. 11); *A rozsályi malom*. 100 arannyal jutalm. népszínm. (bemut. Népszính. 1902. IV. 12).

LAJOS ELEMÉR, dr. jur., hírlapíró, szül. Egyeken (Hajdu vm.) 1880. jan. 12-én, megh. Bpen 1939. okt. 27-én. — 1910. VI. 1. óta a *Morsz.* c. lap gazd. rovatának szerkesztője s a lap kiadója volt.

LENGYEL GYULA (borsovai), ref. lelkész, szül. Rimaszombatban 1879. aug. 27-én, megh. Szendrőládán 1939. decemberében. — Középiskoláit Rimaszombatban, a teológiát Sárospatakon végezte s közben egy évig bölcsezhallgató volt Kolozsvárt. Pályáját, mint s.-lelkész Sajólászlófalván kezdette, azután Szendrőn és Ládnessenyőn volt h., Kondón és 1908-tól Szendrőládán r. lelkész. — 1913 óta népies novelláival több pályadíjat nyert. — Elbeszélései és tárcái: *Alkotmány* (1917/8), *Arad és Vid.*, *Aradi Közl.* (1912/3), *B. Hírl.* (1916/8), *Debr. Függetl. Ujs.* (1914/6), *Dobsina és Vid.*, *Elet, Függetl. Morsz.*, *Gömöri Hírl.*, *Gömör-Kishont*, *Ker. Család*, miskolci *M. Jövő*, *Miskolci Napló* (1913/8), *Nagyvárad* *Napló*, *Nemzet*, *P. Hírl.* (1914/5), *P. Napló*, *Reggeli Hírl.*, *Téli Ujs.*, *Temesv. Hírl.*, *Új Idők*. kolozsv. *Ujs.* (1913) stb. — Munkái: *Imádkozzunk szeretteinkért*. Imák. Miskolc, 1914. — *A falu cselédje és egyebek*. Novellák. U. o., 1914. (2 kiadást ért.) — *A világos ablak*. (Koszorú, 198.) Bp., [1914]. — *A hazai föld*. (U. o., 217.) U. o., [1915]. — *Agyúfüst alatt*. Elbek. Miskolc, 1915. — *Imák a betegágyon*. U. o., 1915. — *Parasztosan*. Népszínm. 3 felv. Rozsnyó, 1922. (A Felvidéken gyakran előadták.) — *A két Lukács*. Elbek. (Tahitótfalu, 1927.) — *Mendikás Jóska*. Diákrege. (A M. Jövő Regényei. 5.) Miskolc, 1928. — *Magyar esetek*. Elbek. (Népbarát. VIII : 4.) (Bp., 1938).

OROSZLANY GABOR, hírlapíró, megh. Békéscsabán 1939. okt. 19-én (tem. n.), 60 éves korában. — Pályáját ügyvélszék Marosvásárhelyen kezdette, ahol 1901. jelent meg egy regénye. 1906 máj.—jún. Szabadkán szerk. a

Tulipán c. lapot, utóbb ismét Marosvásárhelyen működött, ahol 1907. V. 12—IX. 29. a *Parázs* c. élcslap, 1910. V. 12—IX. 23. pedig a *Közélet* szerkesztője volt. Az 1914/8. háborúban a m. k. 24. h. gy. ezr. kötelékében mint népfőlkelő főhadnagy hét hónapot töltött az orosz fronton, majd hadtápszolgálatot teljesített Bukovinában. 1917. VII. a katonai szolgálat alól felmentették s a nagyszebeni m. k. határrendőrséghez kinevezték felügyelővé. Itt 1918. IX. 17.—XI. 24-ig a *Nagyszebeni Reggeli Ujs.* szerkesztője volt. Az 1918-i megszállás után az Alföld különböző városaiban hírlapíróskodott. Így 1920. III. 28—1921. I. 6-ig a *Nagykünság*, 1922. XI. 7—1923. VII. 14-ig a *Kecsekeméti Friss Ujs.*, majd a *Gyula* c. lap és 1925. VIII. 2—VIII. 23. egyúttal a gyulai *Rakéta* c. élcslap szerkesztője volt. Később Békéscsabára került, ahol 1930. VI. 22—1932. VI. 14-ig és 1938. XII. 13-tól haláláig a *Békésm. Közl.* s közben 1932. III. 21-től a *Csabai Hétjő*, majd 1932. VI. 26-ától az abból alakult *M. Alföld* szerkesztője is volt. — Szépirod. munkái: *Beteg lelkek.* Reg. Marosvásárhely, 1901. — *Erdélyi újságírók almanachja.* Szerk. u. o., 1913. — *Vércseppek.* (Novellák.) Békéscsaba, 1935. — *A Szính. Élet* (1924 : 41. sz.) híradása szerint, melyben egyébként neve Oroszlaynak van elírva, ekkor sajtó alatt volt Gyulán *Polgármester úr* c. kötete, ez azonban a M. N. Múzeumban nincs meg.

RÓNAY KAROLY, dr. jur., ny. képviselőházi tanácsos, szül. Pesten 1863-ban, megh. Bpen 1939. dec. 20-án, villamos baleset következtében. — 1889-ben lépett az országgyűlési gyorsiroda szolgálatába. Szerkesztette a *B. Gyorsíró*t, a *Pestvármegyét* és a *Gyorsírászi Lapok*-at, tudósítója volt a *Frankfurter Zeitung*- és a *Hamburger Nachrichten*-nek.

SARKÓZY ISTVÁN, a Hitelbank tisztviselője, megh. Bpen 1939. októberében 56 éves korában. — Talán az ő novellái: *Orsz.-Vil.* (1908/9), és *A Polgár* (1909/10), közgazd. cikkei: *P. Hírl.* (1908, 11/2), *Úttörő* (1911/13), *Morsz.* (1912), *M. Hírl.* (1913), *Világ* (1913/14, 16), *XX. Sz.* (1917/19).

SCHAFER KAROLY, dr. med., ny. egyet. ny. r. tanár, a M. Tud. Akadémia t. tagja, szül. Bécsben 1864. szept. 7-én, megh. Bpen 1939. okt. 15-én. — R. k. A m. irodalomtörténetet érdeklő tanulmányai: *M. Szle* (1933. Gr. Széchenyi István idegvilága orvos-lélektani szempontból; 1934. Tehetség, agyvelő, légész; 1935. Az idős Széchenyi István idegrendszere; Bolyai Farkas idegvilágáról; 1937. Széchenyi István férfikorának lelki képe; Vörösmarty, a nagyteljeségű ember lelki egyensúlya), *B. Szle* (1934. Széchenyi Döblingben), *Orv. Hetil.* (1934. Filozófiai kérdése a zseni?, 1936. Bolyai János idegvilágáról), *A természettudományok elemei* (Bp., 1938. A légész).

SÖRÖS BÉLA, ref. lelkész, megh. Losoncon 1939. okt. 5-én (tem. n.). Egy ideig a bpti gyűjtőfogház lelkésze volt, majd r. lelkész Losoncon. — Versei: *Mustármag* (1903/5).

TAMEDLY MIHALY, dr. phil., kir. tanker. főigazgató, szül. Bpen 1884. okt. 4-én, megh. Kassán 1939. okt. 13-án. — Ref. 1911—26. a bécsi Theresianum tanára s rövid ideig a Coll. Hung. igazgatóhelyettese, 1926—35. a berlini Coll. Hung. igazgatója, majd a miskolci és 1939. a kassai kir. tankerület főigazgatója volt. Fiatal korában úszóbajnok volt. — Versei és novellái részben Csaba Ferenc, Zágon Ferenc és Zágon M. álneveken 1902-től kül. bpi lapokban és folyóiratokban. Mint sportíró is fellépett. — Munkái: *Harangjáték.* Versek. Bp., 1908. (Csaba Ferenc álneven). — *Úszás.* (Nemz.

Sport Ktára, 2.) U. o., 1910. — *Egy vén sportróka emlékiratai*. U. o., [1912]. — *Igaz Sámuel és a Hébe*. U. o., 1917. — *Oberon*. Írta Kristoph Martin Wieland. U. o., 1922.

TÖRÖK JENŐ ENDRE, főszerkesztő, közgazdasági író, megh. Bpen 1939. nov. 17-én (tem. n.) 65 éves korában. — Cikkei 1900 óta nagyváradi és bpi lapokban.

WALTON RÓBERT, ny. áll. gimn. tanár, szül. Désen (Szolnok-Doboka vm) 1874-ben, megh. Bpen 1939. nov. 19-én. — R. k. Mint m.-ném. szakos tanár 1897—1931. működött Szatmárt, Szamosújvárt s végül a bpi Berzsényi-gimn.-ban. — Tárcái: kolozsv. *Ellenzék* (1896), nagyváradi *Tiszántúl* (1896/7), *szatmári kat. gimn. értes.* (1900. Vörösmarty drámáiról). — Munkája: *Vörösmarty Mihály, mint drámaíró*. (Egyet. Ktár, 105). Győr, 1898 G. P.

Társasági ügyek.

Jegyzőkönyv

a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1939. évi december hó 9-én tartott felolvasó üléséről.

Elnök: Pintér Jenő.

Titkár: Brisits Frigyes.

T á r g y:

Gábor Ignác: Az alexandrinus átalakulása Gyöngyösitől Arany Jánosig.
Clauser Mihály: Báró Orczy Lőrinc „Társaságai“.

Jegyzőkönyv

a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1939. évi december hó 9-én tartott választmányi üléséről.

Elnök: Pintér Jenő.

Titkár: Brisits Frigyes.

Az elnök felkérésére a pénztáros kedvező jelentést tesz a Társaság anyagi helyzetéről. Az elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Kozocsa Sándor és Edes Jenő választmányi tagokat kéri fel s az ülést bezárja.

Jegyzőkönyv

a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1940. évi január hó 13-án tartott választmányi üléséről.

Elnök: Pintér Jenő.

Titkár: Brisits Frigyes.

Az elnök bejelenti, hogy a választmányi ülést követő közgyűlés megválasztja a választmánynak harmadolás alá eső részét. Új választmányi tag: Solt Andor.

A titkári és pénztárosi jelentés után a jegyzőkönyv hitelesítésére Agárdi László és Édes Jenő választmányi tagokat kéri fel s ezután az ülést bezárja.

Jegyzőkönyv

a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1940. évi január hó 13-án tartott közgyűléséről.

Jelen vannak: Pintér Jenő elnök, Szász Károly, Viszota Gyula, Zlinszky Aladár alelnökök, Brisits Frigyes titkár, a Társaság tisztviselői, választmányi tagjai, rendes tagjai (72) és nagyszámú közönség.

1. Zlinszky Aladár alelnök megnyitó beszédet mond.

2. Az elnöki megnyitó után Brisits Frigyes titkár jelentésében Badics Ferenc néhai választmányi tagtársunk emlékének adózott. Majd beszámolt a Társaság életének főbb mozzanatairól: a felolvasóületekről és az elhunyt tagokról. Indítványozza, hogy a Társaság fejezze ki köszönetét a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak a folyósított államegélyért, továbbá a M. Tud. Akadémiának és Voinovits Géza főtítkár úrnak az ülésterem állandó átengedéséért. Előterjeszti a megújításra kerülő választmányi tagok névsorát. Új választmányi tag: Solt Andor.

A közgyűlés a javaslatokat egyhangúlag elfogadja.

3. Oberle József ellenőr a maga és számvizsgálóbizottság nevében felolvassa a Társaság könyveinek s pénztárának felülvizsgálásáról szóló jelentését s javasolja, hogy a közgyűlés Regényi Sándor pénztárosnak az 1939. évre vonatkozólag adja meg a felmentést s fogadja el az 1940. évi költségvetést, s a pénztárosnak munkájáért fejezze ki köszönetét.

A közgyűlés így határoz.

4. Az elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Agárdi László és Édes Jenő választmányi tagokat kéri fel.

Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Budapest.

Ellenőri jelentés az 1939. évről.

I. Alulírt napon megvizsgáltuk a Magyar Irodalomtörténeti Társaság számadásait az 1939. év január hó 1-től 1939. évi december hó 31-ig terjedő időszakról. (A Pénztári Könyvet, a Zárószámadást, a Vagyonmérleget, a tartalék tőke könyvét és a költségvetési előirányzatot az 1940. évre.) Azt találtuk, hogy az 1939. év december hó 31-én a bevételek összege 6445 pengő 29 fillér, a kiadások összege 4968 pengő 31 fillér s így az 1939. év december hó 31-én a készpénzmaradvány 1476 pengő 98 fillér.

II. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság vagyona 1939. évi december hó 31-én 2530 pengő 28 fillér. (Ebből készpénzmaradvány 1476 pengő 98 fillér; alapítótagok díjai 998 pengő 86 fillér; hadikölcsönkötvények árfolyamértéke 6 pengő 44 fillér. Magyar Tudományos Társulatok Sajtóvállalata Részvénytársaság 13.959. és 13.960. számú részvényeinek névértéke 40 pengő.)

III. A számadások részletes megvizsgálásából meggyőződünk arról, hogy a pénztár kezelése rendben van. Javasoljuk, hogy a közgyűlés Regényi

Sándor pénztáros úrnak, az 1939. január 1-től december hó 31-ig terjedő időre a felmentést adja meg és működéséért fejezze ki köszönetét.

Budapest, 1940. évi január hó 1-én.

Oberle József s. k.,
ellenőr.

Regényi Sándor s. k.,
pénztáros.

Sebestyén János s. k.,
a számvizsgáló biz. tagjai.

Dr. Mixich Lajos s. k.,

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság költségvetési előirányzata az 1940. évre.

Várható bevételek:

Áthozat 1939-ről	1476-98 P
Tagdíjakból	1250— „
Előfizetésekből	3350— „
Allamsegélyből	350— „
Kamatokból	23-02 „
Összesen:	6450— P

Várható kiadások:

A folyóirat nyomdaköltségeire	2200— P
A folyóirat írói díjaira	1000— „
Tisztviselők tiszteletdíjaira	800— „
Segédszemélyzet jutalomdíjaira	200— „
Hírlapok előfizetési díjaira	260— „
Sajtókamarai tagdíjra	60— „
Egyéb kiadásokra	350— „
Atvitel 1940-re	1580— „
Összesen:	6450— P

Budapest, 1940. évi január hó 1-én.

Oberle József s. k.,
ellenőr.

Regényi Sándor s. k.,
pénztáros.

Czakó Zsigmond, a tépett lélek.

Írta: SOLT ANDOR.

1.

Dramairodalmunk multjából két tragikus arc néz felénk: Katona József és Czakó Zsigmond.

Isiukban sok a közös vonás. Mindketten a színház és a színpad olt-hatatlan és csalódott szerelmesei, mindketten osztályosai egy örök írói balsors-nak. Semmibehulló titáni akarás, bús társtalanság, küzdelmes élet, méltatlan mellőzés és korai halál jelzik mindkettőjük pályáját.

De a *Bánk bán* szerzőjének utolsó éveit megszépíti a reményevesztett író rezignált fájdalma, a világgal leszámolt lángész sztoikus gögje, a fel nem ismert nagyság dacos öntudata, a keserű kiábrándultság mosolygó fájdalma. Czakó sorsa még ennyire sem harmonikus. A golyó, amelyet 1847. december 13-án Csengery Antalnak szállásán agyába röpített, egy tépett élet végére tett pontot. Katona utolsó percéig megőrizte lelkének egyensúlyát, férfias töretlen-ségét, — Czakón egyre jobban elhatalmasodott a zűrzavar, a hajszoaltság. Tehetséges és érzékeny volt, de betegesen túlzó, idegesen szertelen. Az élet ki-hívásait nem kerülte el, de a csapásokat úgy akarta kivédeni, hogy gyengéit egy megrögzöttnek konokságával a végsőkig fokozta. Lobogó lelkesedéssel hitt művészetében, — de hiúsága megbénította akaraterejét; hitt küldetésében, — sötétlátása azonban megzavarta ítélőképességét; hitt a megsértett erkölcsnek kijáró igazságban — s jog helyett a bosszút kereste. A sors — a „daimon“, ahogy Goethe nevezte — a dicsőség kudarcba fulladt komédiája után eljät-szatta vele a jóhiszemű következetesség tragédiáját is, amikor azonban utolsó érvényesülési kísérlete is furesa gixerben végződött, lelki egyensúlyva végkép megbomlott: sértődött büszkesége elzárta előle a becsületes meghátrálás útjait. A Hamletok és a Wertherek fajtájából való idealista volt, a szellem gyenge-ségét a fegyver erejével akarta kipótolni.

Czakó Zsigmond tépettsége már a kortársak előtt is ismeretes volt. Még életében kimondta róla az akkori idők legelőkelőbb folyóiratának, a Szép-irodalmi Szemlének névtelen kritikusa,¹ hogy „minden eddig írt drámájában a bús szomorú alányi szagatottság (Zerissenheit) teszi a főalapot“;² később Toldy Ferenc is úgy nyilatkozott, hogy „a beteg kor hitt a költő nagyságá-ban, mélységében és lángelméjében, mely mégis csak egy meghasonlott kedély-

¹ Császár Elemér szerint Henszlmann Imre (*A magyar irodalmi kritika története a szabadságharcig*, 1925. 371. l.)

² 1847. 3. sz. 65. s. köv. l.

beteg életnézete volt, bár nem az akkor negédelt divatszerű világfájdalom, hanem igaz és mély“.³

A kortársaknak ez a meglátása azonban az idők folyamán feledésbe merült. Czakó Zsigmondot irodalomtörténetünk a romantikus írók közé sorozta s egyéniségét hol a pesszimizmussal, hol különcökéssel magyarázta.⁴ Ezek az értelmezések helyesek ugyan, de nem fejezik ki a lényegét. Az irodalom jelenségeit elsősorban saját korunknak szemlélete alapján kell értelmeznünk; Czakó esetében is vissza kell térnünk az első kritikák megállapításához, mert csak így lesz a lélektani elemzéssel átszőtt szövegmagyarázat megbízható kortörténeti jellemzéssé. S Czakó tépetségének megvilágítása annál is inkább eredmény-nyel kecs egetet, mivel magatartásában sajátos módon vegyült az egyéni a tipikussal, az egyedien szubjektív az európai divattal. Czakó életdrámája mintegy kettős síkon pergett le; a harc, amelynek végül is áldozata lett, nemcsak az ellentétes lelki, hanem a szembenálló kollektív történeti erők mérkőzése is volt.

2.

Czakó Zsigmond drámái⁵ nemcsak színszerű technikájuk azonosságánál fogva, hanem a színpadi cselekvény alapjául szolgáló költői szándék és az ebből folyó jellemrajz tekintetében is szoros egységet alkotnak. A színszerű fordulatok során a tépetségnek mindmegannyi kortörténete bontakozik ki előttünk: a *Végrendeletben* és a *Könnyművekben* a kedélybetegség heveny, a *Kalmár és tengerész*, a *Leona* meg a *János-lovagban* idült lefolyását figyelhetjük meg, míg a *Szent László és kora* a gyógyulás folyamatát példázza. Ennek megfelelően a hősök és hősnők többé-kevésbé mind meghasonlott jellemek: a kalandor Artúr (KT), a szalónhős Táray (V), a kacér Adél (K), a politikus Palizsna (J), a bosszúálló Leona (L), sőt még Szent László is a „bús alanyi szaggatottságnak“ egy-egy változata.

Mi jellemzi a tépetteklű hősöket? Már első pillantásra feltűnik magányosságuk, elszigeteltségük. A drámai cselekvény fejlődése folyamán a hős egyre jobban elidegenedik környezetétől, annyira, hogy a sorsdöntő pillanatokban teljesen magárahagyva áll. A hős útja kifelé vezet a társadalomból; az emberi kapcsolatok, még a legtermészetesebbek: a családi és a baráti kötelékek is fokozatosan meglazulnak s végül is teljesen felbomlanak. A tépett lélek idegenül él közömbös és ellenséges embertársai között.

Ez Artúr (KT), ez Adél (K), ez Dernői (K), ez Palizsna (J) élettörténete. A drámai küzdelem erőmegoszlása egészen aránytalan: az egyik oldalon áll a hős gyötrő magányban, sivár társtalanságban, a másikon vele szemben „az egész világ“. A megtévelyedett Artúrt nővére szemeláltára vezetik el a rendörök, utána Margit boldogan omlik Endre karjaiba (KT. I. k. 118); Leona

³ *A magyar nemzeti irodalom története*. IV. kiad., 1878. 373. l.

⁴ A Czakóra vonatkozó irodalmat l. Pintér Jenő: *Magyar irodalomtörténet*. VI. köt., 1933. 885–888. l. A leghasználatosabb Vértessy Jenő és Lányi Ernő dolgozata.

⁵ *Kalmár és tengerész* (rövidítve KT), 1844, *Szent László és kora* (SzL), 1844, *Végrendelet* (V), 1845, *Könnyművek* (K), 1847, *Leona* (L), 1846, *A János lovag* (J), 1847. Az idézetek a Ferenczy-féle kiadás — Ferenczy József: *Czakó Zsigmond összes művei*, 1883–1884, két kötetben — megfelelő kötetére és lapjára utalnak.

hasztalan könyörög a „részvét, a bocsánat és szeretetnek egy hangjáért“ — saját fiától (L. I. k. 311); a könnyelmű Adél sorsa a legmeggrázóbb: anyja koporsója mellett, gyermekétől fel nem ismerve, kedvesétől eltaszítva, az utcán pusztul el nyomorultan (K. I. k. 408—410).

Különösen szembetűnő ez a történeti drámákban (SzL, J). Megszoktuk, hogy a történeti tragédia, főleg a magyar irodalomban, a különböző politikai pártoknak a küzdelme. A hősnek legalább egy híve van (Hamletnek Horatio, Wallensteinnak Max Piccolomini, Bánknak Tiborc, stb.) — Szent László és Palizsna csak önerejükre támaszkodnak. Szent László éppen azért mond le a világhírről, hogy ne kelljen népétől teljesen elszakadnia; Palizsna erőszakosan taszítja el magától utolsó híveit is: Horváthot (J. V. felv. 2. jel.) és Dorotytyát (V. felv. 5. jel.).

A magányt a szentimentalizmus tette divatosná: a széplelek elkerülte az emberek zajos társaságát, a Fannik és a Wertherek a kert egy rejtett zugában, a természet lágy ölében sírták el bánatukat. De ez a magány enyhítendő volt, a sebzett lélek lassanként meggyógyult, a boldogtalan hős a falusi élet természetes, egyszerű viszonyai között önmagára talált. A szentimentális magány nemesíti a jellemet: Csokonai is, Berzsenyi is ódában magasztalta az „áldott magánosságot“, a „virtus szülőjét“, a „nemes érzeményeknek menedékházát“. Ilyen megbékéltető magányban él Erast (L): panteizmusban feloldódó rajongása megszépíti, kíváncsossá teszi remeteségét.

Egészen más a tépett lélek magánya. Nem gyógyít, hanem ellenkezőleg: végkép elsorvasztja áldozatát. Az érzelmes lélek az embereknek csak egy kis körétől menekül, magánya fizikai elvonulás, környezetváltozás — a tépett hős testileg továbbra is helyén marad, de már csak élő halottként: lelkiileg teljesen elszigetelődött. Az ő esetében többről van szó, mint szerelmi csalódásról vagy a szülők és a környezet ridegségéről, szeretetlenségéről. A tépett lélek nem egyes emberektől, hanem az egész emberi társadalomtól, a lelki közösségtől szakad el; magánya nem önkéntes visszavonulás, hanem kikerülhetetlen sorscsapás, nem egyedüllét, hanem elkülönítettség. Ami a szentimentális világfájdalom esetében mint kísérő jelenség szerepelt, most egyszerre a tragikus életérzés központjába került: a tépett lélek összeroppanása lényegében szociális probléma, mert az egyén a társadalmi rend terén kerül ellentétbe a világgal; a drámái összeütközés nem érzelmi kapcsolatok, hanem társaséleti rangfokozatok különbségének kérdése.

Artúr család erőszakkal igyekszik visszajutni abba a körbe, ahonnan könnyelműsége és szegénysége miatt kizárták. „Kalmár... adj nekem életet, de mely élet legyen nem kalmári, hanem bárói értelemben“ — mondja első monológjában, (KT. I. k. 11.) Tárayt ártatlanul éri megaláztatás: Alpári gróf főmesterkedése következtében elveszti főúri rangját és vagyonát. „Huszonnégy évi fáradalmas szorgalom és igyekezet után mi lett belőlem — éhenkórász“, „férfi, kinek huszonnégy éve csak láz vala, melyben nagyság-dicsőségről álmodott, s ébredvén, egy pusztá rónára nyíltak szemei.“ (V. I. k. 206—7.) Leona a zárda szent magányából börtönbe, Adél a szalóni élet gondatlan világából az utca nyomorába kerül.

Czakó hőseit emberi mivoltukban éri valamiféle sérelem; mint a romantikus hősök általában, ők is egy titok hordozói, de jellemző, hogy a rejtély megoldásának pillanatában a végzet társadalmi jogfosztás alakjában csap le rájuk. Vörösmarty, Jósika, Szigligeti alkotásaiban a „felismerés“ az ellentétek

békés kiegyenlítődését készíti elő és arra szolgál, hogy a hős visszatérhessen abba a körbe, ahonnan bűnös kezek kiragadták — Artúr, Táray, Leona drámája éppen akkor bontakozik ki kegyetlen végzetességgel, amikor igazi kilétükre fény derül, a társadalom nem fogadja be őket egyenrangú és teljesjogú tagokul.

A tépett ember magánya tehát kényszerhelyzet. Van benne valami szegényletes és megbélyegző, mint a deportált fegyencek vagy a belpoklos betegek sorsában: a tépett lelkek az előítéletektől vezetett társadalom internáltjai a kismizettek szigetén. Érthető, ha magányukban egészen más érzelmek tenyésznek, mint az „erémi szállás” negédes idilljében. A társadalomból kizsácolt lélek állandó harci készségben él, hogy elvesztett helyzetét visszafoglalhassa, ha pedig ez nem sikerül, akkor legalább bosszút álljon a rajta esett sérelemért. A tépett lélek elszigeteltsége tehát nem valami személytelen és édeskes bánat a felelősségre vonás nyíltan vagy titokban ápolt gondolata nélkül, hanem meg-megújuló lázadás, állandó feszültség, résenállás és ha lehet: ellentámadás. A tépett lélek a magányban mintegy háborús gazdálkodásra rendezkedik be; egyetlen cél, a megtorlás érdekében éli ki minden gondolatát és minden érzelmét, erre gyűjti minden erejét, ennek szenteli minden idejét. Ez a tépett lelkek tragikus egyoldalúsága; torz életet élnek, mert valamennyi megnyilatkozásuk indulatos pusztítás, ellenséges gyűlölködés, gyanakvó védekezés. A lélek egészséges egyensúlya megbillent, a meghasonlott kedély a gonosz indulatok megszállottja lesz, már csak átkozódni, őrgöngeni, sebezni, ölni tud. Elveszti józan ítélőképességét s a bosszú és a gyűlölet rögeszméjétől kínozza, a mániákusok makacs egyoldalú logikájával hangoztatja ítéletét a világ értékeiről. A tépett lélek szükségszerűen pesszimista; Czakó drámáiban megtalálhatjuk a pesszimizmus valamennyi válfaját: a *Kalmár és tengerész*ben az érzelmi, a *Végrendület*ben az erkölcsi, a *Leonában* a metafizikai, a *János lovag*ban pedig a történetfilozófiai sötételátást.⁶

Mi a világ? „Embernek nevezett minket környező néhány mozgó gép összege, néhány önkénytelen hangszer egy a sorstul rendezett zeneversenyben, hol mindenike sír, nevet, őrgöng, gúnyol a szerint, amint a sors szeszélye jobb vagy rosszabb kedéllyel játszik rajt...” (V. I. k. 173.) Mi az élet? „Táncolni untalan egy zsinegen, mely végre egyszer. ha elfáradánk, nyakunkra jó.” (SzL. I. k. 103.) Boldogság? „Ha érezhetni valahol, csak a sírban, a nyugalom honában.” (L. I. k. 250.) Szeretet? „Kebelesiklam... nem egyéb megaranyozott türelemnél — háladíjnál azon kis szellőért, melyet nem éppen rossz óráinkban elsőhaj-tánk” (L. I. k. 248.) Történeti hivatás? „Vértől pirosnak évlapjaink. S ha olvasand a késő nemzedék, A történet szegén pallos gyanánt Tekint, amelynek rozsdadt hegyén Királyok élete múlt ki hajdanában.” (J. II. k. 353.)

A tépett lélek válsághangulata olyan erős, hogy nem tarthat huzamosabb ideig. A végső kibontakozás két irányban lehetséges; az egyik az, hogy a lelki egyensúly végkép felbillen és a hős megőrül. A kedély hasadását az öntudat is követi, az idegek túlfeszítettségét a teljes összeomlás. Artúr kényszerképzeteivel viaskodik, Tárayn tomboló őrgöngés tör ki, az önvád skorpióitól mardosott Adél a zúgó szélbe sikoltja eszelős siráimait.

A tépettség utolsó állomásának másik változata a fagyos érzéketlenség.

⁶ A pesszimizmus fajairól l. Kornis Gyula: *Petőfi pesszimizmusa*, Budapest, 1936. 7—8. l.

A szív teljesen kiégett, a lélek túljutott örömmön bánaton, jón-rosszon; már nem érheti több veszteség — mintegy felülről figyeli a küzdelmet, az emberek marakodását és törtetését, hideg közönnnyel, szinte a cinizmusig fokozódó részvétlenséggel. A tépett jellemnek legfeljebb egy bágyadt mosolya van még a hiú erőlködés számára, de ebben a mosolyban van egy csipetnyi démoni káröröm is.

„A szív belje egy jégtárház, s ajkaim érintése által megfagy maga a szeretet heve“ — mondja Leona. (L. I. k. 261.) Aquilon fásult egykedvűség lesz úrrá: „Megcsókolnám azt a lényt, mely még valamit el bírna venni tőlem... jöhetsz már inség, szeretet, csalódás és minden vése a lelki és testi életnek: e kebel húrjain nem fogtok többé játszhatni.“ (L. I. k. 309.) Szent László „szólni akar — arcán nagy fájdalom látszik, végre elfojtva, hidegen Dezsőnek int...“ (SzL. II. k. 10.) Dernői így jellemzi önmagát: „A vulkán nem lángol többé — de hamvad. Mivé lettem? E kebel, melynek még nagy és meleg szenvedélyei voltak, merev, mint sírbolt, virágai, ha vannak, a tél virágai, jég-csapok fénylenek, de hidegen. Bár merre utazám enyhíteni, olvasztani, — nem sikerült, mert szívemet nem hagytam el emlékező tehetsége, mely meresztő éjszakai szele valómnak, elfagyasztja folyóit, ereimet, véreimet. (Kínéz az ablakon, fagyosan nevet:) Hahaha!... (K. I. k. 365)

Ez az erőltetett jéghideg nyugalom, az érzelmek erőszakos elfojtása különösen Czakó férfinőseire jellemző — ebben a pózban tetszelegnek a női nemmel szemben. A tépett hős nem ismeri a szerelem boldogságát; a nő a férfi ellensége, „csészéje az enyészet nedvének ... százszoros halál, ezer kifent tőr az üdv életén“. (SzL. II. k. 62.) Czakó drámái e tekintetben egészen új hangot ütöttek meg irodalmunkban. Nőalakjai gyöngék, hiúk, bűnösök: Hermína Artúrral (Kt), Adél Dernőivel (K) úz veszedelmes játékot; Alpáriné (V), Erzsébet (J), főleg azonban Leona minden nőiségből kivetkőzött vadállat, a bosszú, a rontás, a gyilkosság örjöngő démona. De gonoszságuk megtörik a férfiak „kihült vulkánkeblét“: Táray „kéjelegve“, Dernői „fagyos kacagással“ nézi Alpáriné, illetőleg Adél vergődését; Aquil és Palizsna jelleme pedig a kérlelhetetlen erkölcsbíró magatartásában jegecessedik ki — amaz anyja, ez királynője felett ül rideg fanatizmussal törvényt.

3.

Az írói alakformálás általában három formából táplálkozik: a szerző képzeletéből, személyes életpasztalataiból, végül pedig könyvélményeiből, az ú. n. irodalmi mintákból. Van azonban még egy lehetőség: a lírai ábrázolás, amikor az író önmagáról mintázza meg alakjait. Ez a szubjektivizmus jellemzi Czakó Zsigmondot is: a tépettség nála nem művészi ábránd, hanem életrajzi hitelességgel kitapintható közvetlen valóság; meghasonlott hősei nem a képzelet szüleményei, hanem személyiségének szimbólumai; Táray, Dernői, Palizsna és a többiek magatartásában, mint egy görbe tükörben, Czakó egyéniségének torzítva felnagyított mását szemlélhetjük.

A rendelkezésünkre álló életrajzi adatokból arra következtethetünk, hogy Czakó terhelt volt. Az erdélyi lélek kifinomult érzékenységen és komor nehézségen kívül egy nagy adag különcökre való hajlamot, mint apai örökséget, már a vérben hozott magával, s a faji megcsaládi tulajdonságok, mint valami melegágyban, vígan burjánzottak a deési szülői házban. Régi sorstragédiák véstíjósó expozíciójára emlékeztet Czakó ifjúsága. A székely nemesi kúria

komor háttéréből egy pillanatra elének villan a hóbortos apa, az alkímia mániákus rabja, aki családi boldogságot, gyűjtött vagyonkát, tisztes közhivatalt és makulátlan hírnevet dob oda egy középkori rögeszmének; majd látjuk az áldozatos anyát, amint szorongó szívvel, aggódó arccal vállalja férje oldalán a titokzatos kutyvalékokat forraló famulus szerepét, csakhogy állandó jelenlétével mentse, ami még menthető. E két főalak körül sorakozik a családi drámák szokott statisztériája: a közönyös rokonság, a kárörvendő ismerősök, a durva-röhejú hűtlen cselédség, a nyilvános megbélyegzést hivatalból eszközölő megyei biztos és az emberi szánakozást hivatalból megtagadó végrehajtó.

Ebben a sivár és nyomasztó környezetben indul el Czákó élete. Bizonyára nem véletlen, hogy Czákó társadalmi drámái veljűkben mind családi tragédiák, hogy műveinek elrontott életű hősei és bukott hősnői mind a „tévesztett nevelési modort“ átkozzák.⁷ A reformkorszak sokat foglalkozott nevelési kérdésekkel, s ennek nyoma maradt szépirodalmunkban is: Jósika „tanregényei“ a legismertebb példák. A nevelés fontosságának gyakori emlegetéséből, valamint a vallomások súlyából és hőfokából azonban arra következtethetünk, hogy a helytelen nevelésnek egy életre kiható káros következményei Czákó egyik legmélyebb élménye volt, — saját bőrén, saját sorsának alakulásán közvetlenül tapasztalhatta a kellő vezetés, a lelki légkör hiányának hátrányait. Hőseinek végzete őt már kora ifjúságában utolérte: Czákó az apai házban is egyedül volt, a magány születésének pillanatától kezdve beárnyékolta életét.

Czákó magányát sem lehet közös nevezőre hozni a szentimentális költők önként vállalt remetéskedésével. Volt benne valami a lángész komor erkölcsi különállásából és a romantikus művészléleknek egy tisztultabb lét után való misztikus sóvárgásából — ugyanakkor azonban meglepően modern vonásokat is fedezhetünk fel benne. Czákó sok tekintetben Vajda János meg Ady Endre előfutárja; egyedülléte a városba szakadt természetes öserő bús társtalansága, a más nyelven beszélő cifra idegenek közt ténfergő lélek ki nem beszélt-ségének, tétova ijedtségének és kedvetlen visszahúzódásának következménye. De Czákó magatartása magán viseli a közepes tehetség félszégének, a ki-elégítetlen hiúság irigy sóvárgásának bélyegét is. Czákó Zsigmond magánya bizonyos tekintetben hisztériás önkínzás, a szociofóbiában szenvedő ábrándozó önmarcangoló, dühös sóvárgása a rokonlók, a baráti kéz, a megértő szív után — s egyben értelmetlen és durcás megfutamodás az utolsó pillanatban a kínálkozó lehetőségek előtt. A 40-es évek irodalmi életét a lázas szervezkedés jellemzi: mindenki igyekszik valahová betársulni: az Akadémiába vagy a Kisfaludy Társaságba, csatlakozik a Tizekhez vagy bekapcsolódik a Nemzeti Szín-

⁷ Adél: „Szenvednem kelle a keserű leckét, hogy eltérjek azon útról, melyre nem lelkem, hanem tévesztett nevelési modor — hanyagság miatt elferdülés, vagy az ezerszínű divatot utánzó nagyvilág félszeg idomainak keresése vitt.“ (K. I. köt., 354.) Artúr: „Isten, vedd számadásra azokat, kik a gyermeket csak követelni tanították, de kötelességet érezni nem, kik őt munkához szoktatni elmulaszták és örömszüket fűrészték lelkét, melyekben az embert elhervasztó méreg csírázott. Őlni tudtok emberek — de nevelni, lelket teremteni nyomorúk vagytok.“ (K. I. köt., 91.) Leona: „Gondolj neveltetésemre, gondolj rá, hogy mi voltam — minő fegy, minő lelkek között, s e gondolat mindent megmond.“ (L. I. köt., 310.) Lilienzweig: „Beh boldog, aki jó nevelésben részesülhet.“ (K. I. köt., 325.)

báz meg a divatlapok érdekkörébe — csak Czakó áll egyedül, sehová sem tartozottan, mindenkitől, mert senkitől sem függő függetlenségben, mélyen érzett és mégis hamisnak érződő büszke idegenségében.

Mert Czakó szótlanságba burkolódzó idegenkedése és emberkerülő társaságiszonya mögött gyöttrő életszomj lobogott. Czakóban volt valami misztikus vágyódás, valami fausti sóvárgás a mindenséget magába foglaló élet után. Megismerni a dolgok végső titkát, felfogni a rejtett összefüggéseket, uralkodni a természetben és uralkodni az embereken, legyőzni minden akadályt, térdre kényszeríteni az ellenséget, hódolatra a jóbarátot, függetlennek, értő és élvező úrnak lenni: ez a vágy gyötörte, ez a kín emésztette. Ezért vonzódott a magyar lélek számára általában idegen filozófiához, ezért szökött meg a szűkkörű ismereteket gépiesen szajkóztató nagyenyedi kollégiumból. S ez a mohón kutató ösztön hajtotta őt a színészethez is, amelyhez egyébként semmi tehetsége sem volt. Zárkózottsága, emberkerülése már eleve alkalmatlanná tették őt akár képzelt szenvedélyeknek nyilvános ábrázolására, azonkívül kisebb beszédehibája is volt. De őt nem is a mimuszi feladatok vonzották. Régi, regényes elképzelések élhettek benne is a színészetről, akárcsak Aranyban és Petőfiben. Ábrándjaiban a színház volt a bűvös tükör, amely virtuális veszélytelenségben mutatja a valóságot — „Ez a világ kicsinyben, itt láthatod meg, amint volt, vagon” — énekelte Vörösmarty a Pesti Magyar Színház megnyitásakor írt előjátékában, az *Arpád ébredésében*. Czakó Wilhelm Meisterként hitte és vallotta, hogy a színész az a boldog felsőbbrendű lény, aki ábránd és valóság, polgári társadalom és művészi függetlenség határán élvezheti kettős helyzetének minden előnyét és szépségét.

Nagyon nehéz a tépett lelkek sérülésének körülményeit pontosan meghatározni. Nem is szabad a világfájdalom okául egyetlenegy eseményt feltételeznünk; az élet a maga egészében fáj, a külvilág valamennyi, még oly jelentéktelennek és közömbösnek látszó ténye is sugártörést szenved a lélek túlfokozott érzékenységen s a jellem rianását munkálja. A tépettség a lélek alkati betegsége, nem heveny fertőzés és nem külső behatás, hanem önmagában hordott készség elkerülhetetlen kifejlődése. Czakó Zsigmond tépett lélek lett volna a világ bármelyik szegletében, bármilyen életkörülmények között. A jelek mégis azt mutatják, hogy pesti tartózkodása alatt, tehát 1843 után, írói mivoltában, a hivatás területén tudatosodott benne az a különállás, amelyre őt különös természete és a körülmények kényszerítették. Ekkor ismerhette fel helyzetének fonákságát: azt, hogy voltaképpen egy visszavonhatatlan tévedés áldozata lett. Színészetünk ekkor már túl volt a regényes hőskorán; nem kalandnak, hanem tisztos polgári foglalkozásnak számított. Színészeink a magyarosítás programjába való bekapcsolódással a „nemzet napszámosaivá” váltak, a deszkák hősei valójukban jámbor hivatalnoklelkek voltak, akik tisztos magánéletükben családi házról, államfői elismerésről, meg biztos nyugdíjról ábrándoztak. Jellemző, hogy a legkülönb közöttük, Egressy Gábor is hosszú cikkekben bizonygatta a színészet államosításának célszerűségét. Czakó Zsigmond a tapasztalatlan fiatalság rajongásával a végtelen és korlátlan életet kereste — s kicsinyes és leverő nyárspolgári viszonyok, a nagyobb darab kenyérért folyó küzdelmeknek nem mindíg épületes zajlásai közé jutott. Czakónak hatalmas belépődíjat kellett fizetnie, hogy

bejuthasson a „kiválasztottak“ közé: fel kellett ismernie a művészi viszonyokról táplált ábrándjainak naivitását, időszerűtlenségét.⁸

Do Czako tévedésben volt saját képességeit illetően is. Az kétségtelen, hogy a 40-es években ő a leghatékosabb drámaírónk — jóval nagyobb művész, mint a színi ügyek vezéréül elismert Szigligeti, mert nemcsak színpadtechnikai, hanem nyelvi fantáziája is volt. Az elképzelt jelenetekben feltételezett lelki folyamatokat nemcsak megfelelő színészi mozdulatokkal, hanem költői veretű nyelvi képletekkel is tudta érzékeltetni; a drámai feszültségnek az ő munkáiban is, mint minden igazi drámaíróéban, kettős rúgója van: a tett és a szó.⁹ Drámájának pátosza nem egy helyen Vörösmartyra emlékeztet, akinek férfias és fegyelmezett művészetét ugyan nem érte el, de szárnyalását, főleg pedig színész erejét és önkéntelen, a lírai lélek mélyéről fakadó zeneiségét a kortársak közül egyedül ő tudta megközelíteni.¹⁰ A szavak költészetével azonban nem áll arányban a drámák külső cselekvénye. Czako silány anyagot használt fel esztétikai igényű alkotásaihoz: élményeit és érzéseit, mély filozófiai problémáit és finom lírai hangulatait a szenzációéhes közönség alantas ízléséhez igazodó rémdrámák köntösében szimbolizálta. Az áldozatos szeretet mártírságát egy kalandordrámában (KT), a társadalmi előítéleteken hajótörést szenvedő kultúrlélek sivatag kálváriáját a bűnös grófnő és a kitett gyermek „szívszaggató“ történetéről szóló ponyvaregények modorában adta elő (V); a metafizika végső kérdéseit a bűnügyi drámák hajmeresztő rémségeivel erőszakolta egybe. Így vált Czako a 40-es évek egyik legtöbbet vitatott esztétikai kérdésének, a színszerűség és költőiség kapcsolatának egyik szenvedő alanyává. Művész volt, de hiányzott az ereje, hogy szándékait megalkuvások nélkül érvényesíthesse; a körülmények, nem utolsósorban pedig anyagi rászorultsága engedményekre kényszerítették, olyanokra azonban, amelyek éppen művészi hitelen ejtettek csorbát. A dráma az a költői műfaj, amelynek értékét elsősorban a tények igazolják, s Czako a sikerért elveit árulta el. Czako nem a „megértő“ kritika, hanem saját hiúságának áldozata: nem tudott ellentállni a népszerűség ördögi csábításának, két úrnak akart egyszerre szolgálni, s amikor vállalkozása az esztétika örök törvényeinek megfelelően csődöt mondott, bukásáért egyedül a kísértő lelket tette felelőssé s elégedetlenségét lírai elfogultsággal világfájdalomná nagyította.

Ezen a ponton fedezhetjük fel a legmélyebb kapcsolatot átélt és ábrázolt tépettség között. Artúr, Táray, Adél és a többiek egy határozatlan, de erős becsvágy megszállottjai; mind egy „magasabbrendű“ élet után vágyakoznak, olyan mohón, hogy a kevésbé tiszta eszközök felhasználásától sem riadnak vissza. Erkölcsei érzékenységük azonban élénken reagál eszköz és cél értékkülönbségére s akaratuk pillanatnyi elernyedéséért lelki egyensúlyuk megbomlásával bűnhődnek. S itt válik kétségtelenné Czako történeti drámáinak szubjektívizmusa is. Szent Lászlóban, aki véren, vérségen, szerelmen és barátságon keresztül-

⁸ Csalódásáról levelei számolnak be. L. HK. 1937. 68. s. köv. 1.

⁹ A beszéd és a cselekvés, a színészi játék és a színészi szavulat kapcsolatának drámatechnikailag alapvető fontosságára vonatkozólag l. Julius Bab: *Kritik der Bühne*, Berlin, 1908. 85. s. köv. 1.

¹⁰ Elsősorban két történeti drámájában. *Charitas látománya* (SzL. II. köt., 42–50), Szent László „megistenülése“ (u. o. 148–150), Mária és Frangepán idillje (J. II. köt., 278–287) a múlt század méltatlanul elfelejtett költészetének legnagyobbb helyei

gázol s „honáért kicsiny“, Czakóra ismerünk, a társtalan nagyságra, a hivatás áldozatára. És Czakó a titokzatos johannita lovag, Palizsna János is, a hivatás fanatikusa. Az egymást véresre tipró érdekek és szenvedélyek haláltáncán felül érdektelenül és szenvedélytelenül, fagyos nyugalommal áll a keresztes vitéz. Az ő kezében futnak össze a szálak, ő intézi az ország sorsát, trónt vesz el és trónt adományoz, nádort buktat és árulót büntet. Ő nagy rendcsináló, a kérlelhetetlen bosszuálló — ahogy azt Czakó magáról a Nemzeti Színház zavaros ügyeivel kapcsolatban vágyálmaiban elképzelte. Így szívódott fel Czakó egyénisége hőseinek magatartásába, így sugallta az élet a költészetet. A folyamat azonban az irodalmi tárgyasítással nem ért véget, hanem megtette az utat visszafelé is: a képzelet világából felidőzött fantóm erősebbnek bizonyult a szellemidőzőnél, a szerepet végül is a szerzőnek kellett eljátszania. Erre a körforgásra célozhatott az Életképek nekrológja is: „Ő drámaköltő és színész volt s élete és kimúlása is egy megható tragédiaként tűnt fel előttünk.”¹¹

4.

A tépettség tehát velejében lélektani probléma — megjelenésének és kifejlődésének okát az egyén jellemében, az örökölt és a szerzett akarati diszpozíciók állandósult formáinak sajátos szövedékében kell keresnünk. Meghasonlott ember mindig volt és mindig lesz; Czakó sem egyetlen tépett írónk: az, a fogalom legáltalánosabb értelmében Ányos Pál és Juhász Gyula, Bessenyei György, Péterfy Jenő és Németh László is — tépett hősökkel éppúgy találkozhatunk Vörösmarty drámaiban mint Márai Sándor regényeiben. Ha azonban körülnézünk a reformkor irodalmában, azt látjuk, hogy a tépettséghez hasonló vagy a vele rokonságjelenségek száma feltűnően nagy.

A Szépirodalmi Szemle említett cikkében Czakó „alanyi szaggatottságával” kapcsolatban már Henszlmann is utalt a *Karthusira*, Kuthy Lajosra és Petőfire. Kuthy Lajos szerette az érdekes pózt, külsejében is hangsúlyozta a melankolikus bágyadtságot,¹² de dendiskedő hajlamai nagyon is elűtnek Czakó komor magányosságától. Henszlmann valószínűleg nem is őt magát, hanem elbeszélő prózájának ellentétek között hányódó bizarr és keresett stíljét érezte „tépettnak”. Eötvös már több joggal nevezhető meghasonlott kedélynek. „Nőm és gyermekeim körén kívül alig van életviszony, melyet meg nem keserítettek volna nekem” — írta egykor Csengerynek,¹³ s a jellegzetes világfájdalomnak megható szubjektív képét rajzolta Gusztáv csalódásaiban. Igaz, hogy Eötvöst mély katolicizmusa mind magatartásában, mind stíljében visszatartotta a pesszimizmus végleteitől, de a *Karthusi* így is a kor fájdalmas életérzésének, a „maladie du siècle”-nek egyik legjellemzőbb magyar állomása — több mint Csokonai és Kármán érzelmessége, de kevesebb, mint Czakó búskomorsága: mintegy átmenet a századforduló szentimentalizmusától a 40-es évek tépettségéhez. Még nagyobb hasonlóságot fedezhetünk fel Czakó és Petőfi magatartása között, különösen a *Felhők*

¹¹ 1847. II. félév., 1658. 1.

¹² L. Szinnyei Ferenc: *Novella és regényirodalomunk a szabadságharc előtt*. II. köt. 1926. 151. 1. és Wallentinyi Dezső: *K. L. életrajza*. 1897. 57. 1

¹³ *Összes művek*. 20. köt., 1903. 30. 1.

korszakában. 1845 körül Petőfi egyéniségét, amint azt Horváth János részletesen kifejtette, teljességgel a tépetség jellemzi: mindentől elzárkózó dúlt magányosság, szerelmetlen magárahagyatottság, ember- és világútálat, élet és halál együttnézése, baráttagadás, sértett költői becsvágy, stb.¹⁴ Az olyan verseket, mint *Az őrült, Miért vagyok én még a világon. Téli éj, Almaim*, akár Táray. Leona vagy Palizsna is szavalhatnák Czakó drámaiban. Azt pedig, hogy a *Hóhér kötele* (1846) teljes egészében a tépetségnek terméke, Koszó János mutatta ki abban a cikkében, amely elsőnek pendítette meg ezt a kérdést az újabb tudományos kutatásban.¹⁵

Kelmenfy Lászlónak regényét, a *Meghasonlott kedélyt* már címénél fogva is ebbe a körbe kell utalnunk¹⁶ — abból a körülményből, hogy ez a munka egyidős a *Felhőkkel*, a *Hóhér kötelével*, de egyidős a *Leonával* és Vörösmarty legkomorabb bölcselő költeményével, *Az emberekkel*, valamint Jókai *Hétköznapiak* c. regényével, amelynek Körmös Istvána Koszó szerint „a tépetségnek remekbe készült példánya”,¹⁷ és még néhány *Karthausi* utánzattal.¹⁸ arra következtethetünk, hogy a tépetség divatja nálunk 1846 táján érte el csúcspontját. Az adatoknak ennyire egybehangzó tanúsága után azt sem tarthatjuk véletlennek, hogy ezekben az esztendőkből írta Kemény Zsigmond *Gyulai Pál* c. regényét — benne a „század nyavalyáját” a multba vetítette vissza,¹⁹ miután már első kísérleteiben is tépett hőseket szerepeltetett,²⁰ és az *Elet és ábrándban* a költői sors tragédiáját festette, úgy, ahogy azt Czakó a valóságban átélte. Kemény Zsigmondnál ez természetesen több volt divatnál — belső kényszer, hiszen ő maga is a tépetségnek egyik áldozata volt.²¹

És végül, de mindenekelőtt: a reformkorszak szellemi életének elindítója, alfája és omegája — Széchenyi István. Ha valaki, akkor ő minden bizonnyal tépett lélek volt. Naplóinak majd minden sora: a metsző gúny és az ellágyuló érzelmesség véglelei közt csapongó szenvedélyes vallomások, a sötétenlátó válsághangulat, a folytonos küzdelem a mult emlékeivel, az öngyilkosság újra meg újra kísértő démona, az emberi gyengeségen és hitványságon érzett felháborodása mindmegannyi bizonyíték erre.²² A kép pedig, amit Kemény Zsigmond rajzolt a

¹⁴ Petőfi. 1922. 164. s. köv. 1.

¹⁵ „Nyugat alkonyat-hangulat a XIX. sz. első felében és Magyarországon.” Egy. Phil. Közl. 1933. 46. s. köv. 1.

¹⁶ V. ö. Koszó János: *Spuren des jungdeutschen „Zerrissenheitsromans“ in der ungarischen Literatur der vierziger Jahre*. Festschrift für Gideon Petz. 1933. 94–98. l.

¹⁷ Id. h. l. azonkívül Zsigmond Ferenc: *Jókai*. 1924. 68. s. köv. 1.

¹⁸ Szinnyei Ferenc: *id. mű*. I. köt., 1925. 284–86. l.

¹⁹ „Egészen eredeti módon, a mult történet keretében wertheri, fausti, manfredi elemeket egyesít magában... már azért is érdekes, mert benne a mult idők regénye mögött, rejtve mély értelmű modern dráma játszódik, melynek transzcendentális hőse maga a regény írója.” Péterfy Jenő: *K. Zs. Összegyűjtött munkái*. I. köt., 1901. 125. l.

²⁰ Martinuzzi, Kruppai az *Izabella királyné és a remete* c. regényben.

²¹ V. ö. Papp Ferenc: *Kemény Zsigmond*. II. köt., 1923. 303. s. köv. 1. és Péterfy Jenő közismert tanulmányának első két fejezetét.

²² Viszota Gyula a naplók kitűnő kiadásában *spleen*-nel jelölte meg a legfeltűnőbb „tépett” helyeket.

politikus Széchenyiről,²³ szinte kísértetiesen egyező vonásokat mutat Czakó képelt államférfiával, a János-lovag Palizsnával.²⁴

Az adatok számát az idevágó részletes kutatás bizonyára még szaporítani fogja; különösen Vörösmarty és Vajda Péter, a szépirodalomhoz közelálló közírók közül pedig a fiatal Szemere Bertalan és Pulszky Ferenc szerepét kellene tisztázni ebben az összefüggésben.²⁵ Maga a tény azonban vitathatatlan: a tépettség széles körben elterjedt divat a 40-es években. Persze ez a jelenség is — mint irodalmunk minden jelentős megmozdulása — gyökérszálaiban Nyugatra vezet. Sok részlet vár még e tekintetben is megfejtésre, az út azonban világos. A XIX. század irodalmi pesszimizmusának ősforrása és kiindulópontja Byron. Amikor a reformkor nemzedéke a nagy angol költő egyéniségének és költészetének hatása alá került,²⁶ akkor elsősorban világfájdalommal telített szubjektívizmusát utánozták: a Tudományos Gyűjtemény már 1822-ben a „magánosság barátja”-ként emlegeti.²⁷ Fésőbb Petrichevich Horváth Lázár is úgy mutatta be őt a magyar olvasóközönségnek, mint a „sebhedt lelkű költőnek jeles példáját”.²⁸ Czakó Zsigmond életművének nem egy mozzanata vall Byronra. Őt utánozhatta azzal a furcsasággal, hogy szállását egy sassal osztotta meg,²⁹ őt követhette a tenger szerepeltetésében: ez az új, Byron nyomán felkapott irodalmi tájeszmény jól illet a titokzatos és dültlelkű hősökhoz, úgyis mint díszlet, úgyis mint jelkép. A töltött pisztollyal való veszedelmes játék is Byron egyik sokat utánzott különcködő hősködése volt. És ha Czakó drámáinak főszereplői az ő legsajátosabb egyéniségét személyesítették is meg, a tépettség illetenát, külső modorát — a homlokba hulló hajviseletet, az érdekes sápadtságot, az életfáradt mozdulatot, a hanyagul gazdag ruházatot, a mélytűzű, de nyugtalan pillantást, a keserű kacajban vonagló száját — Manfredtől, Konrádtól, Larától és társaiktól tanulták.

A byroni világfájdalom tovaterjedését a kontinensen Chateaubriand, majd Musset és Leopardi költészetében figyelhetjük meg. Hármuk közül különösen Chateaubriand művei keltettek hazánkban élénk visszhangot³⁰ — még nagyobb

²³ „Ő gyakran játszott a közönyöst, midőn nem vala az, s gyönyörködék, ha e miatt keble sajgott. Eszéből ciliciumot vont szíve körül, s vad kéjjel nézte a vércseppet, ... stb.” Csengeri Antal: *Magyar szónokok és státusférfiak*. 1831. 333. s. köv. l. Egyébként jellemző a lelki rokonság tudatának megnyilvánulása: Petőfi volt az egyetlen kortárs, aki megértette Czakó tragédiáját (l. *Czakó temetésén* c. versét); Kemény Zsigmond Széchenyit értelmelte kongeniálisan, őt megint az ugyancsak tépett Péterfy Jenő. Viszont Péterfy ellenérzése Eötvössel szemben: a vergődő lélek ösztönös gyűlölete a vést szerencsésen meglábolt irányában.

²⁴ Széchenyi mint író is tépett lelkű hősről tervezett drámát. V. ö. *Naplói* (Viszota Gyula szerkesztésében). III. köt., 1932. 458—59. l.

²⁵ Vörösmarty „megosztott” lelkiségéről beszél Brisis Frigyes is: *A XIX. század első fele*. (A magyar irodalom története. V. köt.) 1939. 219. s. köv. l. A 40-es évek kisebb lírikusairól l. Morvay Győző: *Byron Magyarországon*. (Koeppel Emil: *Byron*. Függelék.) 1913. 316. s. köv. l.

²⁶ V. ö. Farkas Gyula: *A fiatal Magyarország kora*. 1932. 280—81. l.

²⁷ Morvay Győző: *id. mű*, 300 l.

²⁸ *Byron lord élete és munkái*. 1842. I. rész, 3. l.

²⁹ L. Vértessy Jenő: *Cz. Zs.* 1899. 13. l. és P. Horváth Lázár: *id. mű*, 85. l.

³⁰ V. ö. Zolnai Béla: *Ch. hatása*. Egy. Phil. Közl. 1915. Leopardi kapcsolatainak túlnyomó része csak a XIX. század végéről való. (L. Koltay-Kastner

súllyal esik latba azonban a tépettség divatjának német változata. Németországban a Jung-Deutschland néven ismert írócsoport tagjai közül Heine, K. Gutzkow és Th. Mundt formálta újjá Byron világgyűlölő búskomorságát; rajtuk kívül a regény- és novellairódalomban W. Alexis, E. Willkomm, A. Frh. v. Ungern-Sternberg, a drámában G. Freytag és Fr. Hebbel, végül a lírában Lenau nevezhető több kevesebb joggal tépett költőnek. A magatartás színonmái is német eredetűek: a tépettséget Ungern Sternberg novellája, *Die Zerrissenen* (1832), az „európabágyadtságot“ Willkomm regénye *Die Europamüden* (1839), a világfájdalom fogalmát Mundt hozta forgalomba, miután már a német romantikusok és Heine is ebben az értelemben használták.³¹ Abból a körülményből, hogy a Szépirodalmi Szemle kritikusai Czakóval kapcsolatban, de másutt is³² a német szakírók kifejezésekre hivatkoznak s őket fordítja („kedélybomlottság“, életúnottság“, „alanyi kórság“, pi. lanatnyi szanaság“), sejthetjük, hogy a nálunk is jól ismert német írók munkáinak oroszlanrész jutott a tépettség divatjának kialakulásában. S valóban már az első pillantásra megállapíthatjuk a hasonlatosságot Czakó színpadi hőse és a német regényfigurák között. A tépettség nyugateurópai változatai ugyan annyira egybefonódtak, hogy szinte reménytelen ieladatnak látszik mindegyiküket külön-külön kibogozni s még csak valószínűvé is tenni, vajjon közvetve vagy közvetlenül kerültek az egyes részletek Czaó drámáiba; három indítékról azonban a legnagyobb valószínűséggel megállapítható a német eredet. Ezek: 1. Táray, Aquil, Dornői és Palizsna „fagyos nyugalma“, 2. Artúr és Leona céltudatosan démoni gonoszsága, 3. a végsőig erőltetett tépettségnek a teljes kétségbeesésbe, örületbe vagy öngyilkosságba történő feloldása. (Leona, Adél, Artúr, Táray.) Ez az utolsó pont még a legáltalánosabb kapcsolat: a német és a francia rémromantika is szívesen használta az efféle hátborzongató szörnyűségeket — a magyar hősök magatartása azonban már pontosan mása annak a jellegzetes német — és csak német póznak, amelyet G. Thrum a „Gefühlstarre“, illetőleg a „Nihilismus der Tat“ kifejezésekkel jellemzett.³³

5.

Czakó tépettségének tehát kettős gyökere van: egy lelki és egy irodalmi. Talán mondanunk sem kell, hogy a kettő összefüggésében az első az ok, a második az okozat: Czakó azért ruházta fel hőseit az európai és a hazai irodalomban divatos vonásokkal, mert ő maga is tépettnek született, tépetté lett. Nem kellett, de nem is másolta a külföldi írókat; drámáiban nyoma sincs Byron lengo erkölcsének, macskajajos kiélttségének, Heine sátánkodó cinizmusának, a német regényírók szkepticizmusának, blazirtságának. A német romantikusok iróniáját is hiában keressük Czakó műveiben; hősei egyszerűbbek, talán együgyűbbek is, de feltétlenül őszintébbek, gerincesebbek. Czakó magyar becsülettel komolyan

Jenő: *L. Magyarországon*. Egy. Phil. Közl. 1937.) — Musset szerepét még nem ismerjük, de valószínű, hogy az egy Eötvös Józsefet kivéve (Irodalomtört. Közl. 1934. 122. s. köv. 1.), csak a szabadságharc után keltett nálunk figyelmet és így Czakóval kapcsolatban nem jöhet számításba.

³¹ V. ö. Gerhard Thrum: *Der Typ des Zerrissenen*. Von deutscher Poeterey. Bd. 10. Leipzig, 1931. 93. l.

³² 1847. I. félév 61., 367. stb. l.

³³ *Id. mű.* 125—27. és 184—92. l.

vette érzelmeit, tépettsége nem divathajhászás és nem játék volt, hanem tragikusan igaz ösélmény — meggyőződés, amelyért életét is feláldozta.

Altalában a tépettség elterjedését nem annyira az egyes írók műveiből ki-sugárzó szuggesztív erőnek, mint inkább az irodalmi viszonyok azonos alakulá-sának tulajdoníthatjuk. A világfájdalom nem ízléstörténeti jelenség, amely a stílus nyelvi fordulataiban tükröződik, nem is a műformák vagy a technikai részletek kérdése, hanem egy sajátságos írói életforma — végelemzésében tehát irodalomszociológiai tünet. A tépettséget csak átvitt és korlátozott értelemben nevezhetjük irodalmi divatnak. Minden irodalmi divat velejében kiszolgálása a közönség átlagízlésének, a XIX. század első felének meg hasonlott írói pedig nemcsak hogy nem követték az uralkodó ízlést, hanem egyenesen szembehele-yeztek vele. Byron, Heine és társaiknak fellépése éppen e tekintetben váltotta ki azt a heves és mindinkább társadalmi mozgalommá dagadó ellenvéleményt, amely végül is száműzetésbe kényszerítette őket: szubjektivizmusuk magja öntelt, önző önkény volt, életük és költészetük hadüzenet a fennálló társadalmi és művészi viszonyok rendje ellen. Csakó magatartásában is megtalálhatjuk egy támadó ellenzékieskedés nyomait: a közönségről az volt a véleménye, hogy „szamárnak szalma is jó“, s tudjuk, hogy író- és színésztársaival is nyílt ellenségeskedésbe bonyolódott. A tépettség tehát egy egészen sajátos viszonyt jelent író és közön-ség között s Csakó pályája is elsősorban ebből a szempontból szolgál irodalom-történeti tanulsággal.

A „maladie du siècle“ a kor válsághangulata volt rendiség és polgári demokrácia határán — a bánat és a kétely vegyülete, a megrendült lélek keserve, amely látta a régi világ eszményeit rombadőlni, de nem mert hinni egy jobb jövőben. Ebből a passzív kétségbeesésből, amelynek oly megragadó elemzését olvashatjuk Eötvös *Karthausi*jában, nőtt ki a tépettség, a cselekvő állásfoglalás a korral szemben. Az „alanyi szaggatottság“ mintegy donkisotti groteskségbe torzuló feléledése annak a hősi lelkületnek, amely gyökereivel még a renaissance-ba nyúlik, s amelynek utolsó jelentős történeti szereplése a nagy francia forradalom és a romantizmus volt. A tépettség utolsó erőfeszítés, kétségbeesett lázadás a XIX. század új társadalmi berendezkedésének előestéjén; eleinte nyugtalan kapkodás, szorongó lehangoltság, később bágyadt lemondás, — az ifjú-németek-nél csúfondáros nyelvöltögetés — hogy készül valami, amelyben elnyomják, le-fokozzák, kismizmizik a „jobbik részt“. A renaissance és a barokk megbecsülte, dédelgette, kitüntette a művészt; a gazdasági-technikai kultúra előtérbenyomu-lásával a vezetést a polgárság veszi át, de ez az új társadalmi réteg műveletlen-ségében és kiesínyességében kegyetlen és szűkmarkú a nagystíliu mecénásokhoz mérten. A „szabadság“ a valóságban egy újabb s rosszabb szolgaság — ez volt a parodisztikus 1830-i júliusi forradalom keserű tanulsága. A költő felébresz-tette lantjával a polgári öntudatot, kiállt maga is a barrikádokra, de a nyárs-polgár elhelyezkedvén a húsfaszekak körül, már csak garasos bohóckodásra akarta szerződtetni prófétáit és tyrtaiosait. A függetlenségét féltő költő nemcsak Metternichék besúgóí és cenzurája ellen hadakozott, hanem a „tièrs état“ korlá-toltsága és hálátlansága ellen is. A polgári irodalom kezdete egybeesik a polgári művész dilemmájával, s a tépettség nem más, mint a hitében megrendült művész kultúrpesszimizmusa.

Az irodalom polgárosodásának kérdésével függ össze Csakó tépettsége is.

Ismeretes, hogy irodalmunk a XIX. század elején mind összetételében, mind szellemében nemesi rendi volt. A helyzet a 30-as években kezd megváltozni; Széchenyi fellépése után megindul költészetünk polgárosodása,³⁴ az átalakulással járó bonyodalmak legsúlyosabb kárvallottjai azonban éppen a mozgalom elindítói és vezetői voltak. Már eleve is bizonyos ellentmondás rejlett abban, hogy az új rend előkészítői a pusztulásra ítélt kiváltságos osztályhoz tartoztak. Főurak és törzsökös nemesek küzdöttek a polgári Magyarország megteremtéséért, s a tépetség egyik előfeltételét: a gyökértelenség, az elszigeteltség érzését ebben a fonák helyzetben kell keresnünk. Széchenyi, Eötvös, Kemény tragikus tépelődéseiről mélyen meg is találhatjuk azt az ellentétet, amely származásuk és elveik között fennállott, s amely társadalmi és politikai helyzetüket annyira bizonytalanná tette, az egyik részen árulássá, a másikon gyanússá bélyegezte. Czákó különösen nehéz helyzetbe került szegénysége miatt: az egykor jómódú és elkényeztetett nemesifjúnak anyagilag teljesen ki volt szolgáltatva a mélyen alatta álló tömeg kénye kedvének, a „bárái“ élet szerelme a „kalmári“ lét fojtogató és megalázó körülményeinek.

Még súlyosabb, az írói hivatástudat területén elharapódzó válsággal fenyegetett azonban a viszonyok alakulásának belső dialektikája. A polgárosodás az irodalom kereteinek széleskörű kitágítását jelentette, s a művészi értékeket népszerűvelési és közéleti célok szolgálatába állította. Kazinczyék arisztokratikus szépségrajongását és Vörösmarty erkölcsi humanizmusát a gyakorlatiasság Prokruosztész-ágyába gyömöszölték, az irodalomba bevonult a tömeg s nyomában felburjánzott a kisember igényeit kiszolgáló sckélyes elbeszélő irodalom, a vele azonos jellegű színszerűség és a pest-budai zsurnalizmus, amely a kisvárosi pletykák és emberhajszák ingoványában egyre mélyebbre süllyedt. Az 1835 és 1845 között lefolyt évtized jelentős alkotásai nem az átlagirodalom termékenyítő talajából nőttek ki, hanem annak ellenére születtek. A klasszicizmus nemes eszményeit a romantika népszerűsítette korszerű köntösben, a kísérlet azonban csak részben sikerült — a regényes mellett egy „félszeg idealizmus“ keletkezett, amely a „hasznos által akarta művészetivé tenni a szépet“.³⁵ Ezt a „félszeg idealizmust“ az eszménység és anyagelvűség torz vegyületét nevezhetjük a szociológiai rétegződés figyelembevételével polgári irodalomnak, s a tépett költő ennek a kettőségnak esett áldozatul. Már a kortársak is megérezték, hogy a világfájdalom énekeke valamilyen ködös idealizmus sérültje: a Szépirodalmi Szemle szerint a tépetség „megelégedetlenség és nem eléggé tisztán ismert dolgok utáni vágyakodásából eredt epesség“³⁶ — a Pesti Divatlap pedig Vajda Péter *Gondolatok a nagyvilágról* c. művét bírálva így ír: „Csak egy nemét az elégedetlenségnek feledé ki szerző jeles értékezéséből, s ez a kivált ifjúi kebelnek ki nem elégíthető vágya egy valami után, mit megnevezni nem tudunk.“³⁷ És így fogta fel Erdélyi János is Czákó sorsát: „Becsülte, imádta az eszmét, de nem ismerte természetét.“³⁸

³⁴ V. ö. Irodalomtörténet. 1938. 179. l.

³⁵ Erdélyi János: *Egy századnegyed a magyar szépirodalomból*. Kisebbrózái. II. köt., 1863. 72. l.

³⁶ 1847. I. félév, 65. l.

³⁷ 1845. II. félév, 340. l.

³⁸ Id. h. 102. l.

Erdélyinek, az élesszemű kortársnak és a szellem válságát korszerű készült-séggel boncolgató bölcsésznek ez a megállapítása a tépettségnek mintegy metafizikai magyarázatát adja. Czakó egyike azoknak a magyar íróknak, akik az európai kultúrának a XIX. században kezdődő csökkenésére — a modern filozófia a „szellem entrópiájának“ nevezi³⁹ — a kedély meghasonlásával reagáltak. Szépirodalmi pályáját Schiller idealizmusának követésével kezdte és Dumas meg Sue „valószerű“ rémegeinek kölcsönzésével fejezte be — a két véglet közt lévő különbség pontosan mutatja azt az áldozatot, amit a színszerűség oltárán hozott. Sajnos hiába, mert a szellemi eredményeket nem lehet a szellem mellőzésével biztosítani. Irodalmunknak megzavart egyensúlyát a népiesség állította helyre, Czakó helyzetén azonban ez már nem segített. Ő már származásánál fogva is idegenül állt szemben ezzel az új áramlattal; az egyéni élményeket a faji sorsközösség tudatosítása nélkül legott az egész emberiség panaszává fokozta. De egyébként is az egyéninek és az eszményinek a nép nemzetiben feloldódó szintézisét csak a líra és az epika tudja megvalósítani, a dráma nem — ennek lényege éppen az abszolút eszme diadala az egyén fölött.

Igy élte meg Czakó Zsigmond a színház és a dráma területén irodalmunk polgárosodásának válságát. Élete, mint a korabeli regényhősöké, „ábránd és valóság“ szembenálló szírtjein tört pozdorjává. „Arcáról egy-egy gondolatot vártunk minden percben, melyet már régóta ápolgat, melenget szíve alatt. Ennek kifejezése lett volna költészete, ha összeütközésbe nem jő az uralkodó ízlésmóddal.“⁴⁰ Ha pedig a 40-es évek „uralkodó ízlésmódját“ biedermeiernek nevezzük,⁴¹ akkor azt is mondhatjuk, hogy Czakó Zsigmond tépettsége, egyben irodalomtörténeti szerepe, a romantikus művész lázadása volt a langymeleg, kicsinyes és tunyán megelégedett kispolgári életstílus erkölcsi és anyagi parancsuralma ellen.

³⁹ V. ö. Hamvas Béla fejtegetéseit Pannonia, 1938. 6/7. sz.

⁴⁰ Erdélyi János: *id. h.* 102. l.

⁴¹ Polgári élet, biedermeier szellem és színszerűség kapcsolatára vonatkozólag l. Brisits Frigyes: *id. mű.* 296. l. és tölem Irodalomtört. Közl. 1939. 151–155. l.

Egy Gyöngyösi-tanítvány.

Gyöngyösi Istvánnak a magyar poétákra tett hatásáról kimerítő képet még senki sem rajzolt. Badics Ferenc most megjelent életrajzában csak Köszeghy Pál Bercsényi-eposzára utal, egyebekben inkább azt vizsgálja, hogy ítélte a XVII. század kedvelt költőjéről a későbbi irodalmi vélemény. Nem mutat ki több költői hatást Tóth Béla értekezése sem (Gyöngyösi István költészete. Debrecen, 1936.). Pintér Jenő nagy irodalomtörténete Tóth István Czirák-eposzánaál regisztrálja a Gyöngyösi-hatást (IV. 243.), majd Gvadányi-ról mondja, hogy „példaképe Gyöngyösi István volt“ (IV. 410.); Lázár János Florindájában a leírásokat, költői képeket, hasonlatokat és elmélkedéseket magyarázza Gyöngyösi példájával (IV. 487.).

Pedig az a nagy tisztelet, amellyel a XVIII. század Gyöngyösi nevét emlegeti, nyilvánvalóan a poétákat is követésére csalta. Sajnos, a XVIII. század kisebb verselőit Toldy óta nagyon kevesen forgatták, így aztán csak Szeles Jánost és Mátyási Józsefet emelte egy elfelejtett tanulmány a Gyöngyösi-követők sorába. (Erd. Múz. 1903.)

Nem lesz talán felesleges, ha az alábbiakban mi is egy tanítványra irányítjuk a figyelmet; hátha kedvet kap valamelyik ifjabb kutató a XVIII. század termésének e szempontú áttekintésére.

Verestói Györgyről van szó, a XVIII. század kedvelt temetési szónokáról, akinek versei az alkalmakhoz simulva, majd *Magyar Versek* címen összegyűjtve is megjelentek (Kolozsvár, 1772.). A verskötet halotti és lakodalmi verseket foglal magában. Prédikátor mondta el ezeket, és így nem csodálkozhatunk, hogy idegenkedik a klasszikus poéták ékességeitől és invocatióiban így dalol:

Kezdvén e munkádhoz, ne kövesd azokat,
 Akik versírásra ha adják magokat,
 Ohajtják Helicon s Parnassus halmokat.
 Bálvány Apollóra bizván ott dolgozat.
 Krisztus scholájában te nem így tanultál,
 Apollótól soha verset nem köldültál;
 De mégis akármely nagy dologhoz nyúltál,
 Próbált verseiddel abban boldogultál.

(*Bánffi Kata halálára.*)

Másutt:

Erre pedig versed segedelmet végyen
 A mennyei Úrtól, aki véled légyen,
 Mig elkezdett munkád kívánt végre mégyen,
 Mert néked Apollót emlitened szégyen.

(*Bánffi Györgyről.*)

Másutt:

Junót, Venust, Hymen senki se említse,
 Azzal a szép eget meg se keserítse.
 Mert ezek csak költött minapi istenek,
 Akik csak mesélő főtől születtenek,

És mivelhogy semmit nem teremtettenek,
 A kerek ég alól már mind elvesztenek.
 Apolló se verje itt most citeráját,
 Vigye Parnassusba fabulás hárfáját,
 Ott forgassa most is versiró pennáját,
 A Musákkal együtt ott fujja nótáját.
 De ott sem fúhatja: mert ő elveszett már,
 A Musák is oda vagynak, vizsgálód meg bár,
 Parnassus hegyén most egy poéta sem jár,
 Pegasus kutját is bétöltötte a sár.
 Jobb hát szemünket az égre felvetnünk,
 Jobb a mennyben lakó Istent emlegetnünk,
 Örömlőnk az ő nevében követnünk,
 És örömlőnk közt is róla beszélgetnünk. (43. l.)

Verestói ugyanis más kornak a gyermeke; azé a koré, amelyet megérintett a racionalizmus szele. Jellemző gondolkodására az az elítélés, amit egyik halotti beszédében a meséről olvasunk.

„Nem hiszem, hogy egy nemzetben is volna annyi mese és szófia-
 beszéd, a Tündérországról, mint a magyarok közt. Erről beszélnek a leá-
 nyok a fonóban és a kalákában. Ama légázó és heverő inasok is, kik a
 hivalkodásnak piacára kiülnek, ezzel csapják a legyet szárokról: költvén
 hivalkodó elméjekkel Tündér Királyokat, Tündér Leányokat, sőt némely-
 kor tündér paripákat is. De nem tudják, mit beszélnek; mert ők éretlen
 és nem egész vágású eszekkel a tündéreknék isteni bölcseséget és hatalmat
 tulajdonítanak: úgy tartván minden tündért, mint félistent és fél-terem-
 tett állatot, aki sem egészen nem Isten, sem egészen nem teremtett állat,
 hanem rész szerint az isteni természetnek, rész szerint pedig a teremtett
 állatok tulajdonságainak részese, és így az Istennél ugyan alább való, de
 a teremtett állatoknál sokkal feljebb való.“ (*Holtakkal való barátság*,
 1783. I. 102.)

Máskor is ugyancsak lenézi a néphitét.

„Azt is beszélnek — írja — némely tudatalan emberek, hogy a levegő-
 égnek ama szép és csudára méltó disze, a szivárvány, volna a magas ég-
 nek utja: úgy vélekedvén a felől, hogy ha valaki arra a helyre talál
 menni, ahol a szivárvány valamelyik szarvát a földre bocsátja, legottan
 a szivárvány felszívja azt az embert avagy inkább felhőrpentí az égbe.
 De ez csak olyan dolog, mint amely a hazugságnak fekete lajstromába
 már régen be vagyon irratva.“ (U. o. 189.)

Annál meglepőbb ez a szigorúság, mert hiszen néha bizony naiv hangba téved írónk is. Komoly képpel tudja például elmondani:

„Nem lehet... elhallgatnom ama nevezetes szarvast, melyet még
 a régi pogányok között Julius császár, mikor Franciaországban hadakoz-
 nek, fogatott vala meg és annak nyakára egy aranyperecet foglaltatott
 vala ilyen inscriptióval: Hoc me Caesar donavit, Ezzel engemet a Császár
 ajándékozott meg, Avagy Ezt az aranyperecet a Császár kötötte az én
 nyakamra. Azután pedig 1300 esztendőkkal ugyanazt a szarvast elfogták

elevenségben az erdőkön Franciaországban a keresztények, és az arany perccen lévő írásból, mely nyakára csatoltatott vala, megesmérték azt, hogy az tovább élt 1300 esztendőknél." (327.)

Igaz, hogy Bayle-ről, mint „éles elméjével visszaélt tudós franciá“-ról beszél, ki „az éles elme mellett inkább született az izgága keresésre, hogy nem mint a nehézségeknek megfejtésekre“; de felsóhajt: „Ki nyom ma annyit az igazságnak mérőserpenyőjében, mint ama már megholt Socrates, Plato, Aristoteles, és ama világ csodája Renatus Cartesius, vagy amaz egeket új cirkalomra vevő Isaacus Newton?“

Nem is a régi klasszikus poétákhoz járt iskolába, hanem Gyöngyösi-hez. Már a halotti versekben szokatlanul bő élettörténet is Gyöngyösi példájának bátorítására vall. Amikor Bánffi Györgyről ír dicséző verseket, Múzsáját, a Kegyességet így biztatja:

Vedd pennádra azt is, ő kiktől született,
Eredete mely nagy nemzettől vétetett,
Atyja udvarában fel mint neveltetett,
Mint élt, miként holt meg, el mint temettetett. (33. l.)

A tárgynak ez a széles kitergetése valóságos Gyöngyösi-eposszá teszi Bánffi Katáról írt terjedelmes versét. (*Salamon dicséretére méltó anyag.*)

Igaz, hogy erősen hangoztatja verseinek igazságát.

Mert nem mondok semmit rut hazudozásból,
Sem hitván dicsőség és kedv vadászásból,
Sem tájtékot hányó elme futtatásból,
Hanem igazságot néző célozásból. (83. l.)

De azért a magasztalás feladatát is meg akarja oldani. Az invocatio után siet kijelölni a maga útját:

Térj vissza már Muzsám gróf Bánffi Katára,
Elkezdett munkádnak materiájára,
Vedd ötöd versednek repülő szárnyára,
S emeld fel az égnek csillagos boltjára.
Avagy vidd addig szent és kegyes dolgait,
Hol a virradó Nap felhossa lovait,
Vagy estvére kelve a tenger habjait
Süti, és nyugtatja nappali gondjait. (5. l.)

A személyek bemutatását Gyöngyösitől tanulta. Íme:

Igen jeles Urfi: szép s deli termete,
Uri mind elméje, mind pedig nemzete,
Böles beszéde, tiszta és kegyes élete,
Melyekért mindenütt van is becsülete. (10. l.)

Vagy:

Hazájához is volt egyenes jósággal,
Mint régen Curtius, oly nagy buzgósággal
Életét letenni azért bátorsággal
Kész lett volna és nagy állhatatossággal. (123. l.)

Vagy egy lakodalmi versében:

Mint tegzes Diána mikoron kiméggyen
Fényes udvarából, hogy vadászást tégyen,
Akármennyi Nimfát maga mellé végyen,
Kik közül mindegyik termettel szép légyen,
De maga azoknál ékesb természetben,
Mosolygó rózsákra nyilik személyében,
Mig vadat nem kerget futó menésében,
A pávát követi módos lépésében:
Ugy termetednek is alak ékessége,
Hajnal szint mutató orcád kedvessége,
Piros ajkaidnak bíbor szinessége,
S ráró szemeidnek vidám serénysége
Minden más szépséget, hidd el felyül mulnak ... (196. l.)

Amikor Wesselényi Zsuzsannát ünnepli, így ír:

Mit használt szépsége görög Helenának,
Kit Páris tűzében rut bujaságának
Vitorlás gályában elkapa magának,
És lón oka híres Trója romlásának?
Thaisnak, Laisnak hallottuk híreket.
Olvastuk csudára méltó szépségeket;
De megfertéztették moeskoson neveket,
A bűnnek szentelvén egész életeket.
Szép vala Absolon eresztett hajakkal,
Csudáltatta magát, amíg élt, sokakkal,
Izraelben senki nem ért ez alakkal;
De erkölce teljes volt moeskos salakkal.
Oh ritka hát régen, amit Zsuzsannában
Látunk! igen szép ő külső formájában;
De egyszersmind kegyes minden munkájában,
Szépség és kegyesség van itt egy summában. (62. l.)

Kinek ne jutna Gyöngyösi az emlékezetébe, amikor ezt olvassa:

Itt árva gerlicét látnál nyögésében,
Mely kesergi társát bus özvegységében,
Vagy látnád Halciont nagy kesergésében,
Mikor sir zokogva tenger szél-vészében.
Vagy talán kesergő Pellikán szaggatja
Mellyét, bánatjában torkát hasogatja,
Meleg piros véré a földdel itatja,
Sirását a hegyek között csattogtatja.
Jaj, a szép házasság vált már özvegységgé,
A páros vigasság bus feletlenséggé,
A kedves édesség vált keserűséggé,
A páros melegség fagyos hidegséggé. (25. l.)

Gyöngyösi volt a mestere a közveszött elmélkedéseknek is. Van ezek között bírálat a saját koráról, mint e sorokban:

Jutott már a világ salakos időkre,
Vas természetű, rossz, gonosz esztendőkre,
Ritka az egyesség: alsókra, felsőkre
Figyelmezzünk bátor, akár középsőkre.
Hamar megunja ma gazda jó vendégét,
Gyűlöli atyafi tulajdon vérségét,
Megutálja férfi kegyes feleségét,
Atyjának rossz fia várja temetését. (65. l.)

Máskor a szerelem hatalmáról elmélkedik:

Pálmafa társához siet szerelmében,
Gyémánt a gyémánthoz vonódik testében,
Vasak egybefolynak tűznek közepében,
Vizek egygyé lesznek tengernek öblében.
A mágnes mindaddig folytatja járását,
Nincs nyugta helyének s intézi forgását,
Mig vasnak magához eléri jutását,
Ezzel vigad s ettől vészi ujlását,
Ugy aki nyilától Vénus kézivének
Gyuladoz, nem talál nyugalmat szivének,
Almot is nem enged vigyázó szemének,
Mig céljára nem jut kívánt szerelmének.
Mert bir gyenge Vénus fene tigrisekkel,
Tenger vizeiben úszó delfinekkal,
Bir kedves nótákra hangzó szirénekekkel,
Bir a győzhetetlen kardos vitézekkel.
Szerez mindenek közt nyájias egyességet,
Önt mérges szivekbe engedelmességet,
Meglágyít tűzével acél keménységet,
A fagyraló jégben gerjeszt melegséget. (211. l.)

Még gyöngyösiebb a címermagyarázata. A Bánffi-címer a kardos griff.
Erről írja:

A poéták írják mesélő könyvekben,
Hogy az Éjszak alatt fekvő nagy hegyekben
Laknának a grifek, mint saját fészkekben,
Nem kívánván lakni más egyéb helyekben.
Ott pedig nagy rakás arannyal bírnának,
Arra szorgalmasan gondot tartanának,
A körül szüntelen renddel strásálnának,
Hogy abban valami kárt ne vallanának.
Talán az a régi nagy Bán sok kincssel bírt.
Kirái versemben feljebb is tettem hírt,
És mivelhogy pénzért mások után nem sirt,
A régiség neki grif cimert azért irt... (37. l.)

Leggyakrabban tanító megállások ezek az elmélkedések a példa kiemelésére.

Tagadhatatlan, hogy Verestói verseiben könnyű felismerni a Gyöngyösi-hatást. De az is szemellátható, hogy a barokk ízlés nálunk is tovább fejlődött. Mutatja ezt a címer-játék a lakodalmas versekben. Amikor Teleki Ádám és Wesselényi Zsuzsanna házasságát énekli meg, a szerelmes párt a címerükben lévő állatképek alá rejtve szólaltatja meg: „A Tengeri Sirénnek éneke a Vad-kecskéhez“ és „A Kősziklákon lakozó Vad-kecskének éneke a Tengeri Sirénhez“.

Mutatja ezt az anagrammjáték is; Teleki Ádám nevéből ez formálódik: E deli mátká; Wesselényi Zsuzsannáéból: Jeles név Zsuzsanna; báró Wesselényi Ferencéből: Rósa nyit fel ezen verse.

De ha már felidéztük Verestói emlékezetét, említsük meg lelkes hazaszere-tetét is. Csak két nyilatkozatát idézem ennek igazolására: „Még csak köntösre

nézve is a jó haza-fia hazájának szokását el nem hagyja.“ (304. l.) Versben pedig ezt hangsúlyozza:

Rut dolog és szégyen a haza-fiának
Nem tudni törvényét édes hazájának,
Ne tartsa az magát haza lakosságának,
Hazáját se tartsa bár édes anyjának.“ (306. l.)

Mindenképen érdekes egyéniség, megérdemelné, hogy az irodalomtörténet számontartsa. *Alszeghy Zsolt.*

Berzsenyi Dániel egyik költeményének hatása Vörösmarty Mihályra.

Petőfi tündérlányai aranyhajszállal szövik át a föld kergét; az emberek feltúrják a földet és hozzájutnak az áhítozott aranyhoz. Aranszálak kötik össze a nagy költők, művészek és gondolkodók alkotásait; a tudomány emberei feltárják a rejtett szálakat és reávilágítanak a születés titkára. A művészi alkotás megszületése magában véve is érdekes tünemény, de az összefüggések feltárásának igazi értékét az adja meg, hogy növekedik a mű hatása. Vörösmarty Mihály egyik legismertebb és legértékesebb bölcséleti ódájának megteremtéséhez vezető szálakra szándékozom az alábbiakban rávilágítani.

A *Gondolatok a könyvtárban* című óda 1844-ben jelent meg. Eszmemenétét megindíthatta egyetlen könyvtári látogatás. De ha összevetjük ezt a költeményt Berzsenyi Dánielnek *A pesti magyar társasághoz* című ódai magasságra emelkedő epistolájával, arra kell gondolnunk, hogy ettől az 1815-ben írt költeménytől nemcsak aranszálak vezetnek Vörösmarty felé, hanem termékenyítő aranyeső hullott a költő lelkére. Figyeljük csak meg közelebbről a két költemény gondolatainak rokonságát!

Berzsenyi szerint az ész teremt minden szépet, az ész emel ki bennünket a *barmok sorából*. De elkövetjük azt a hibát, hogy a tudományt nem terjesztjük és embertársainkra a mi hibánkból vak-sötétség borul.

Ki kétli s kérdi, hogy csak a dicső ész
Emel ki minket a barmok sorából?
Ez alkot minden szépet és dicsőt,
Az egyes embert mint a milliókat
Ez áldja s égi boldogságra inti.
Miért utálja hát szövegetnekét
Az ember, és miért nem terjeszti fényét
A vak halandók néma éjjelén?

Vörösmarty szerint milliók nyomorognak, mert a kiválasztottak maguk számára foglalják le a tudományt; a nemzet életével nem törődünk. Mikor körültekint a könyvtárban, mikor látja az emberi elme fáradozásainak eredményét, arra gondol, hogy nem teljesítjük kötelességünket a nemzettel, a közösséggel szemben.

Miért e lom? hogy mint juh a gyepen
Legeljünk rajta? s léha tudománytól
Zabáltan elhenyéljük a napot?
Az Isten napját! nemzet életét!

Mind a két költő felveti a kérdést, előbbre vitték-e a könyvek az emberiséget. Segített-e a tudomány a nagy emberközösségen? Mind a két költő válasza tagadó. Egyesek ugyan kiemelkedtek a tudomány segítségével, de a nagy többséget éppen a tudás segítségével sikerült a kisebbségnek nyomorba döntenie. Csak egymás mellé kell állítanunk a költők válaszait, lehetetlen a gondolatok rokonágát fel nem ismernünk.

Aegyptus áldott földe kérkedik
Az ész legelső nyílt virágival;
De ott fakadtak egyszersmind azokkal
A hit vakító szentelt maszlagi,
Melyek korunkig hintik mérgeket
S örök zavarba döntenek e világot.

Az ég ürébe felható tudás
Az égi zsákmányt barlangokba zárta,
S az embereknek bábót s várt vetett,
Melyek vakabbá tették a vakot,
És a lenyűgözött józan értelem
A szarvas isten áldozatja lett.

(Berzsenyi.)

De hát hol a könyv, mely célhoz vezet?
Hol a nagyobb rész boldogsága? Ment-e
A könyvek által a világ elébb?
Ment, hogy minél dicsőbbek népei,
Salakjok annál borzasztóbb legyen,
S a rongyos ember bősziült kebele
Dögvészt sohajtson a hír nemzetére.

(Vörösmarty.)

Még vannak közelebbi érintkezések is a költemények között. Berzsenyi elismeri, hogy évszázadok sötétsége után itt-ott feltűnedezik az éltető fénysugár, de az emberiség nagy többsége Istentől elhagyottan nyomorúságban és sötét-ségben tengődik.

Éj fedte a föld pusztaságait.
Éj, melyben számos századok merültek
S ha most mi köztünk kezd is fényleni,
Mely szűk határba önthet áldva életet,
S az éj csudái mint süvöltnék arra!
S hány népek élnek még ma is körülünk
— Tekintsük által a föld részeit —
Kik a baromság aklában hevernek,
És semmi Isten nem tekint ügyükre!

Vörösmarty pedig elismeri, hogy a földnek van egy-egy zuga, egy-egy kis viránya, melyeken a fényes elmék fáradozásának jutalmaképpen emberi életet él az ember, de még ott is különbséget tesznek ember és ember között: a fekete rabszolgát baromnak tekintik. De figyeljük csak meg Vörösmarty sorait! A hasonlóság még egyes kifejezésekben is meglepő!

...annyi elszánt lelkek fáradalma,
Oly fényes elmék a sár fiait
A sülyyedéstől meg nem mentheték!
Hogy még alig bír a föld egy zugot.
Egy kis virányt a pusztá homokon,

Hol legkelendőbb név az emberré,
 Hol a teremtés ősi jogai
 E névhez *ember* advák örökiül —
 Kivéve, aki feketén született,
 Mert azt baromnak tartják a dícsők
 S az Isten képét szíjjal ostorozzák.

Végre Berzsenyi felveti a kérdést, remélhetjük e, hogy a tudósok fáradozása megteremti-e a szebb és jobb világot? Reméljük-e, hogy el fog tűnni minden bűn és az emberek testvérekké lesznek? Válaszol is azonnal a feltejt kérdésre. Eljön a boldogabb világ, ha nem századok, hát évezredek mulva; az inség óriástornya összeomlik, még a vadállatok is megjámborodnak. Boldogabb lesz az ember, ha közkinccsé válnak a tudomány felhalmozott eredményei.

Remélhetünk-e vajjon jobb világot?
 Gyaníthatunk-e oly időt, mikor
 Az ész világa minden népeket
 Megjózánít és összevegyesít.
 S kiirt közülünk minden bűnt s gonoszt?

Reménylek. Amit század nem tehet,
 Az ezredek majd megteendik azt.

Előre látom, mint terjesztitek
 Hazánkban Delphi égi kincseit
 S az értelemnek nagy törvényeit;
 Előre látom, mint leheltek éltet
 A sziklamellbe és a holt agyagba,
 S mint jámborodnak a vadállatok
 Előttetek, s mint omladoz rakásra
 A zordon inség óriási tornya.

Vörösmarty valamivel még bizakodóbban néz a jövőbe. Már közeledni látja az új korszak hajnalát; a világon uralkodni fog az igazság, a szeretet, a testvériség. Nem szabad csüggedni; felépül az újkor bábéli tornya és egész a csillagokig ér. Mikor a két költő a jövőbe néz, mind a kettőnek képzeletében a bábéli torony képe merül fel. Berzsenyinél összeomlik, mint az inség óriási tornya, Vörösmartynál szilárdan áll, mint az ember nagyságának diadala.

Egy újabb szellem kezd felküzdeni,
 Egy új irány tör át a lelkeken:
 A nyers fajokba tisztább érzeményt
 S gyümölcsözőbb eszméket oltani,
 Hogy végre egymást szívben átkarolják,
 S uralkodjék igazság, szeretet.
 Hogy a legalsó pór is kunyhójában
 Mondhassa bizton: nem vagyok magam!
 Én védem őket, ők megvédenek engem,
 Nem félek tőled, sors, bármit akarsz.
 Ez az, miért csüggedni nem szabad,
 Rakjuk le, hangyaszorgalommai, amit
 Agyunk az ihlett órákban teremt.
 S ha összehordtunk minden kis követ,
 Építsük egy újabb kor Babelét,
 Míg oly magas lesz, mint a csillagok.

Nyelv és forma, a gondolatok mélysége, különösen pedig a költemény befejezése Vörösmarty ódáját a magyar irodalom egyik legszebb termékévé

teszik, de Berzsenyi költeménye is megérdemli, hogy Vörösmarttyé mellett szerepoljen, hiszen belőle hullott a termékenyítő erő a Szózat költőjének lelkére.

A külföld költészetének és költőinek hatását gyakran kimutatjuk költészetünkre és költőinkre. Talán kelleténél gyakrabban is. Kevesebbet foglalkozunk azonban annak a kimutatásával, hogyan hatottak a magyar költők egymásra.

Berzsenyi korszakot zár le; kisugárzó ereje beleütközik a következő korszak ízlésébe, sőt világszemléletébe is. Vörösmarty korszakot nyit; az ő kisugárzó ereje sokkal erősebb mind kortársaira, mind az utánakövetkezőkre. Berzsenyi halhatatlanságának mégis örök emléket állít Berzsenyi emlékezete. című ódájában, melynek végső két szakasza Berzsenyi szobrára vagy síremlékére kívánczik.

Megnyúgodott a fáradozás után;
Megérte, amit ritka szerenese ad;
Évülhetetlen ifjúságát
Műveiben örökölt eszének.

Most síri éjjél leplezi a jelest;
De a setétlő bús ravatal fölött
A halhatatlanság füzére
Sorsot, időt mosolyogva fénylik.

Lengyel Miklós.

Badics Ferenc: Gyöngyösi István élete és költészete. Budapest, 1939. 264 lap. A Gyöngyösi István Társaság kiadása. Pátria nyomda.

Hogyan kedveli meg az irodalomtörténetíró az irodalom valamelyik korszakát vagy tárgykörét? Kideríthetetlen ösvényű lelki folyamat. Hogyan sodródik különböző témákhoz? Nem egyszer a pusztá véletlen játéka.

Badics Ferencnek a kurucvilág korában élő költők, Fáy András, Gaal József, Bajza József és Petőfi Sándor voltak a legkedvesebb hősei. Szívesen foglakozott másokkal is — Zrínyi Miklós, Csokonai Vitéz Mihály, Kisfaludy Sándor, Katona József, Jósika Miklós, Arany János, Vadnay Károly, Endrődi Sándor, Pápay Sámuel és Horváth János pályájával —, de tudományos munkásságának leggazdagabb termése mégis csak Gyöngyösi István életéhez és költészetéhez fűződött. 1905-től kezdve ismételtén visszatért a Gyöngyösi-problémákhoz, irodalmunkat pedig megajándékozta a teljes kritikai Gyöngyösi-kiadással.

Halála után jelent meg Gyöngyösi életrajza. Befejezett alkotás, nem csonkán maradt ránk, nincsen semmi hiánya. A nagynevű szerző kinyomtatásra készen adta át kéziratát a vármegyei tisztviselők irodalmi társaságának s Gorzó Nándor titkár gondos szeretettel rendezte sajtó alá az értékes életrajzot. A szerző halálának évében, 1939 nyarán, jelent meg a mű hatszáz példányban, Gyöngyösi István és Badics Ferenc arcképével. A mű végén Császár Elemér megemlékezett az elhunyt irodalomtörténetíró pályájáról, Rexa Dezső pedig név- és helymutatót csatolt a kötethez.

Az életrajz teljes: mindent magába ölel, amit a Gyöngyösi-kutatás napjainkig kiderített a költő életéről. A régi hibás adatok sorra kihullottak, az új adatok vitathatatlan hitelességűek. Oknyomozó módszerrel készült az életrajz, nem sívár adategybeállítással: a szerző mindenütt rámutat az eddig rejtélyes kapcsolatokra, megvilágítja a régebben ismeretlen összefüggéseket. De nemcsak pragmatikus, hanem egyúttal genetikus is a szerző földolgozó módja. A maguk természetes fejlődésében bontja ki az olvasók előtt Gyöngyösi István életének részleteit s mindezt nem elvont szürkeséggel teszi, hanem a jó elbeszélő kellemes hangján.

Világos és könnyen áttekinthető Gyöngyösi István költészetének ismertetése és méltatása is. Az ifjúkori olvasmányoktól kezdve a költő utolsó megnyilatkozásáig minden Gyöngyösi-vere megkapja a maga megvilágítását, sőt kitarul előttünk a Gyöngyösi költészet hatása is a XVII. század óta Toldy Ferencig és Arany Jánosig. Teljes kritikai életrajz ez: az elhunyt nagy tudós kiváltságos értékű hagyatéka nemzetének.

Iha a Gyöngyösi István Társaság nem adta volna ki a kötetet, az életrajz ma is kéziratban heverne. De a Társaság nemesen átértette: mivel tartozik névadójának, a halhatatlan költő-alispánnak, s anyagi erején felül is vállalkozott a mű kinyomtatására. Hála és köszönet illeti áldozatkészségéért.

Pintér Jenő.

Szinnyei Ferenc: *Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban.* I. k. Budapest, 1939. Magyar Tudományos Akadémia. 611. l.

A kötet tulajdonképpen folytatása a szerző 1925—26-ban megjelent, a műfaj történetét szabadságharcig követő munkájának s csak első fele a Bach-korszak regény- és novellairodalmáról tervezett teljes beszámolónak. A kor kezdetén már kialakultnak mondható, részben francia-romantikus, részben anekdotikus jellegű Jókai—Jósika-iskola anyagát öleli fel. Bár az irodalomtörténetírás újabban idegenkedik a politikai kormegjelöléstől, el kell ismerni, hogyha valahol, az elbeszélő próza e szakaszának áttekintésére ez természetes egybefoglaló szempont. A regény és a novella még a drámánál is inkább táplálkozik a korízlésből, veszi indítékait a kormozzanatokból s a Bach-korszak irodalma különösképen. Tele időszerű célzásokkal, a napi politikát is kénytelen helyettesíteni. A nagyszabású szintézis kísérletében megakadályozott nemzet alkotórészei szervezetlenségbe hulltak szét. S ha a korlélek megjelenítője, formája az irodalom, formátlan kor irodalma ennek az állapotnak bélyegét viseli magán: a sokféle elem így kísérli meg a rendeződést. Jókai vállalkozásának ez a legfőbb jelentősége. Kétségtelenül ez az a kor, amelyben épp Jókai munkássága nyomán a magyar középosztály a maga egész szélességében olvasóközönséggé válik. A városiasodás tulajdonképpen most megy végbe igazán; élénk s magasszínvonalú színházi kultúra, rengeteg lap és folyóirat. A folyóiratok nagy száma csak részben az élet és élniakarás jele, az élet formátlanságának is újabb bizonyága. A közízlés kiszécsedik s egyszersmind egyben zavarosabbá is válik. Tanuskodik erről az irodalmi viták hangja. „A durva és személyeskedő hang, amely ma már nekünk meglehetősen szokatlan, akkor mindennapi volt.“ Tóth Kálmán, Vas Gereben, Pákh Albert, Császár Ferenc, Török János, Csengeri is ezen a hangon vitáztak, de Jókai is „önteltséget és hiúságot“ vet Gyulai Pál szemére. Gyulai Pál hangját ezek a viszonyok edzették, nem egyszer nyilatkozik „kelletlenül ingerültebb hangon“. Tóth Kálmán felszólal a túlságos Arany-kultusz ellen. Igaz, hogy mindezek egyensúlyozására ott Kemény, Gyulai, Salamon kritikai triász. A Kemény-regény pesszimizmusa s a Jókai—Jósika-iskola humora és túlzó eszményítésc e bajok keserű, vagy szirupos orvosszere.

A művészi „alkotószándék“ megállapítása s belőle az alkotás megértése, kétségtelenül, a Kemény-féle regényíróknál könnyebb lesz. Jókaiéknál közvetlenebbül és kevésbé alakítottan hat az élet, vágyai, reményei többnyire túlzengik, nem egyszer teljesen elnyomják, a művészi alakítószándék hangját. Nehéz különválasztani értéket és értéktelent s a fejlődés főáramát meghatározva elválasztani azt a sekélyes parti vizektől, holt ágaktól. Sok a holt, sőt visszaforduló, még a főáramlásban is, nemesak a követők, hanem a mesterek műveiben is. Szinnyei a teljességre támaszkodó kutató nyugodt lelkiismeretével mérlegeli, nézi ezt a soknemű anyagot, sehol nem adja fel az értékszempontokat; jelentkezzék az érték P. Szathmáry Károly műveiben, vagy az árny Jókaiében, mindig van fogékonysága irántuk, biztos ízlésmértéke hozzájuk. Tárgytörténeti megállapítások keverednek az értékelőkkel, s mindezekben gazdagon érvényesül az egyes kérdések teljes tudományos irodalma s szinte mindig segít a természetes beállítódásban az egykorú „irodalmi tudat“ háttere. Meglepő, hogy ilyen sokigényű figyelem hogyan hagyhatja érintetlenül Szinnyei irodalomtörténetíró stílusának, közlismódjának egyen-

letességét; ez a „szép rendben“ elbeszélés mintapéldája marad mindvégig: sohasem válik zsúfolttá, nyugodtan haladó, mindenkor világos, tiszta szemléletet nyújtó, kellemes olvasmány. Természetes, nemcsak az erőszakos szerkesztés, ténycsoportosítás marad idegen ettől a közlés módtól, hanem az essay-stílust is mellőzi, hogy a nagy és összetett anyagot maradéktalanul és világosan bemutathassa.

A teljes tárgyi elemzés, a mindig adatszerű fejlődéstörténeti anyag mellett szóhoz jut bőségesen a sajátosan művészi. Ha Zsigmond Ferenc Jókai-monográfiájában keresztmetszetet adhatott, érzékeltethette az életmű szerves egységét s az ezt bejáró vérkeringést, Szinnyei más szempontú feldolgozásában Jókai munkásságának egy szakasza ágyazódik be a műfaj történetbe. De épp a történeti szemléletmóddal együttjáró tárgyilagosság teszi lehetővé, hogy jobban méltányolhassa Jókai fejlődéstörténeti jelentőségét, s ő kénytelen mérsékelni majd mindig Zsigmond Ferencnek, a művész és a műalkotás egyéni struktúrájának vizsgálatából fakadó kritikáját. Zsigmond Ferenc egyéni átlésén át közvetített Jókai-képében érdekes és meggyőző az ember és az író egysége, Szinnyeinél ez a kép szerencsés kiegészítést talált a nagyobb tárgyilagosságú, műfaj történeti távlatban. De ha Zsigmond Jókai-képének meg volt a maga esztétikai varázsa, a történeti szempont is gazdag esztétikai eredményekben részesít. A műfaj történeti előzmények (mese, regé, anekdótanovella), Jókai elbeszélőmódjának újsága rengeteg változatban s találó szemelvényekben s még gazdagabb utalással bemutatva, segítenek öntudatosítani a máig csupán inkább sejtelemszerű Jókai-képet. Ha Zsigmond Ferenc munkájában is voltak már rendkívül szerencsés szemelvények, ezek mindenkor inkább az egységes Jókai arcképet szolgálták, itt a gazdag szemelvényanyag a regényíró művészetét tárja elénk, és pedig árnyalatokban. Jókaiénál is kényesebb Jósika munkásságát körvonalazni, valaminat fejlődéstörténeti helyét hasonló módon kifejteni. Részben Jókai elődének, részben tanítványának bizonyul. A stílus elemzés legszebb, legtanulságosabb fejezete a Jókai-hatást elemző és bemutató: a tárgyi hatás mellett a Jókai által kialakított és az előző fejezetekben az ő stílusában magában ilyen éles körvonalakban természetesen nem szemléltethető alakzatok, új írói lelemények: adomázás, fontos dolgokat tréfásan tárgyaló előadás, humoros jelenet, genre-alak, vagy néhány humoros mondat — a más stílusában mindmegannyi jellemző, szembetűnő Jókai-vonás.

Szinnyei a francia romantika erős hatásának tudja be a Jókai—Jósika iskola fejlődésre képtelenségét. A külső világ rajza általában elnyomja a belső világét, legtöbb elbeszélés sokeseményes, hatás vadászó mesebonyolítás, kevés vagy egészen hiányzó lélekrajzi aláfestés s a jellemzésre fordított kevés gond válik uralkodóvá. Jókai hatalmas mesterségbeli tudása, eszközeinek gazdagsága ellenére is, jobbra az ő kedélyének varázsa, fénye és mérlege nélkül. A fejlődés a stílus és az előadás tökéletesedésében jelentkezik. A francia romantika könnyű stíljében rendkívül nagyszámban írt történeti elbeszélés egyben a mult tanító, vigasztaló, bátorító példatárával szolgált a lesújtott nemzetnek.

Szinnyei Ferenc mindig a tárgy természetének megfelelő módszerekkel közelíti meg anyagát, s ha munkájának II. kötete, amelynek középpontjába

Kemény fog állani, talán egységesebb is lehet, a tárgyhoz alkalmazkodó vizsgálódásmódnak alig szolgáltathatja külön példáját.

Baránszky Jób László.

Merényi Oszkár: Bárd Miklós. Tanulmányok és adalékok a költő életéhez és műveire. Kaposvár, 1939. Somogy-csurgói Könyvtár, XI. k. 172 l.

Az előttem levő könyv már előszavában elmondja magáról az értékelést Pap Károly e szavaiban: „A költő hagyatékának, kiadott és kiadatlan verseinek, leveleinek és családi hagyományainak fölhasználásával született Merényi Oszkár könyve, mint Bárd Miklós emberi és írói arcképének eddig legteljesebb rajza irodalmunkban. És amíg első fele a hős pályafutását, a második: csaknem egészen — a benső életét, költészete formai és tartalmi sajátosságait világítja meg kellő részletességgel előttünk. És bár minden fejezete nyújt valami újat és érdekesebb, különösen becsesek azok a lapjai, amelyekben az első „néma évek“ készülődését, Turjaremete varázsát, Rákosi baráti sugalmait fonja bele Bárd Miklós fejlődésébe, annyi színes erővel és hangulattal, mely a biografus tollát is lépten-nyomon belletristává avatja. Szinte megelevenednek előttünk azok a gyönyörű ungi hegyek-erdők, az évszakok festői köntösében, bennük a költő magányos sétéival és lovaglásaival, míg otthon a családi boldogság napja szórja rá ezer virággal folyton a tavaszt. Ami pedig a föld népével való kapcsolatát illeti, ő igazán a szívére vonta, lantján meg halhatatlanná tette ruthén falvainak sajátos lelkét, szegény, egyszerű, melabús alakjait. Hasonlóképpen szép megállapításokat találunk a könyv „Hősies alkony“ című fejezetében: ahol a költő utolsó évtizedeit, lírájának esztétikai méltatásában: ahol Bárd képzeletét, életérzését és életfelfogását, hitét, humorát, magyarságát stb. elemzi eddig páratlan teljességgel, miközben gondosan jelzi a költő fejlődését, tárgya, hang, hangulat és formabeli gazdagodását, hogy mint emelkedik föl az eleinte csillogó képekben és frappáns hasonlatokban tetszelgő költő népünk és földünk szépségeinek elragadó hangú énekesévé. Végül, ami szintén nagyban emeli becsét, itt kapjuk Bárd epikájának, közelebből verses regényeinek beható, egy, még kiadatlan elbeszélésének és drámájának tüzetes ismertetését, amelyekről máig nem, vagy nem ilyen alakban tudott az irodalom.“

Kissé talán szokatlan is, hogy tudományos munkát ilyen lelkes hangú beajánlás kísérjen előszóként; a munka rendesen önmagáért eléggé hatásosan szokott szólni; de lehet, hogy a nagyközönség megnyerésére tartotta szükségesnek a szerző e meleg ajánlás kieszközlését, és az ügy érdekében vállalta ezt a szokatlan, talán nem is egészen ízléses propaganda-eszközt.

Tagadhatatlan, hogy a szorgalom, amellyel a szerző az anyagot felkutatta, teljes elismerést megérdemel. Az adatok gyűjtése és feltárása a könyv legnagyobb érdeme. Azt is dícsérnünk kell, hogy magát a költői termést bő szállal köti az író életéhez. Az elmélyedő és szépséget élvező életíró nagyon sok színt ad ezzel életrajzi vázlatának. Sajnos, mértéket tartani már nem tud, és éppen a sok szín néha unalmassá, a sok aprólékoság nehézkessé teszi. Az a belletrista hajlandóság a bűnös ebben, amelyet pedig az ajánlás bókjai annyira megdícsérnek. Máskor viszont a sok adat verscímei sorában ömlik, hogy a laikus olvasót egyes részek olvasatlan átlapozására kényszerítse. A szerző helyesen mondja tanulmányok gyűjteményének a kötetet: valóban tanulmányokká szélesednek egyes részek, a kötet egységének rovására. Ilyen

mindjárt a Rákosi Jenővel való kapcsolat bemutatása is: a Bárd Miklóst megismerni törekvő olvasót nagyon hosszan tartja fel. A levelek is — bármennyire melegek is — kissé erősebb kritikát kívántak volna; nem hiszem, hogy ezeknek ilyen bő megismertetését a költő valaha is megengedte volna. Hisz ezek a legbensőbb családi kapcsolat megnyilvánulásai; nem is valók mind a nyilvánosság elé.

A szerző minden oldalról meg akarja világítani költőjét, s ez, a különálló tanulmányokban, újra sok ismétlést tesz szükségessé. A megvilágítások általában jó szemnek referátumai, de az a nagy csodálat és hódolat, amivel szerzőnk Bárdról szól, kissé túlértékel dolgokat. A jellemző példák a legtöbbször nagyon ügyesek, de a szerző olyan értékelésekkel kíséri őket, hogy néha sajnáljuk ezeket a prózai magyarázatokat, mert megrontják a versidézetek igazi és közvetlen hatását. Nem tudatossá tenni akarnak ezek, hanem többet igazolni, mint amennyit elfogulatlan szem a versekben láthat. Már egyes fejezeteinek címei is jelzik ezt a szándékát: „A költő versalakjairól“, „Bárd Miklós életrézése“, „Bárd Miklós istenérzése“, stb.

A kötet csak a hódoló elismerés hangján tud Bárd minden művéről szólani; bírálatot ez a bókhaiandóság nem enged szóhoz. Így aztán a könyv a lelkes csodálatnak hasznos és szorgalmas munka-eredménye, de nem lehet Bárd Miklós hű és megálló méltatásának mondani. Különösen az epikai művek dicsérésénél éri ezt az ember. De ha azzal a megalkuvással értékeljük: hogy Bárd Miklós kultuszát akarja szerzőnk terjesztetni, feltétlenül eredményes munkának kell ítélnünk. Maga a szorgalom és a szorgalomnak itt egybeszedett adatbőség-eredménye, újra ismételjük, teljes elismerést érdemel.

A. Zs.

Iratok a Nemzeti Színház történetéhez. (A Nemzeti Színház százéves története. II. kötet.) Szerkesztette és közléstesi Pukánszky Kádár Jolán. Budapest, 1938. Magyar Történelmi Társulat. X, 878 l. 3 melléklet. 8-r.

A színháztudomány nagyon fiatal, mindössze negyedszázados multra tekintő szaktudomány. Kezdetét Max Hermann *Forschungen zur deutschen Theatergeschichte des Mittelalters und der Renaissance* c. munkájának megjelenésétől (1914) szokás számítani. A magyar tudományos élet önállóságát, fejlettségét jellemzi, hogy ugyanebben az esztendőben jelent meg a hazai színháztudományi kutatás úttörő munkásának, P. Kádár Jolánnak első dolgozata. P. Kádár Jolán azóta is legelső szaktekintélyünk ezen a téren — szerencsés volt tehát az a gondolat, hogy az ő gondozásában jelenjék meg az a kiadványsorozat, amellyel a Magyar Történelmi Társulat kívánta hódolatát leróni a százszázados Nemzeti Színházzal szemben.

A három kötetre tervezett műből elsőnek a középső rész készült el. Ez a Nemzeti Színház okmánytárából 296 darabot közöl. P. Kádár Jolán munkája mindenképpen dicséretet érdemel. Az anyaggyűjtésnél nem csekély fizikai munkát is kellett végeznie, amikor pl. a megyeház pinchelyiségeiből ásta ki a porlepett iratesomókat, vagy a Nemzeti Színház rendezetlen levéltárának anyagát dolgozta fel. Munkájának igazi jelentősége azonban a szellemi részben jut kifejezésre. Közel 300.000 iratot nézett át, hogy kiválogassa belőlük a legjellemzőbbeket. A szövegek közléseket mindenütt bevezetéssel és átvezető magyarázatokkal kapcsolta össze, ezért már ez az adattár is világosan, mint-

egy keresztmetszetben mutatja a Nemzeti Színház fejlődését a gondolat megszületésétől (1790) egészen a centennáriumig (1937).

A színház történetét nagyjából eddig is ismertük. De az eseményeket mindig „páholyból” néztük: forrásul be kellett érünk a kritikusok esztétikai célú megállapításaival, újságoknak sokszor pártos híradásaival, vagy éppen egy-egy személyes jellegű, anekdotaízü visszaemlékezéssel. P. Kádár Jolán most elvezet minket a színpalak mögé, a gazdasági hivatalba, az igazgatósági irodába, a felettes hatóságok tanácsstermeibe vagy bizalmas megbeszélései közé, s innét világítja meg a fejlődés mozzanatait. Pénztári kimutatások, igazgatói felterjesztések, titkos minősítések, beadványok és leiratok, szabályrendeletek és szerződések alkotják a kötet anyagát — „száraz” akták tehát, de így együtt mégis olyan izgalmas olvasmány, mint egy drámai fordulatokban bővelkedő életrajzi regény: sokszor szinte szeretnénk előrelapozni, hogy megtudjuk, hogyan végződött ez vagy az az ügy. Különösen érdekesek a 100 év alatt egymást felváltó intendánsok, igazgatók összefoglaló jelentései: belőlük megismerhetjük azt a szellemet, amely a színház vezetésében az idők folyamán érvényesült.

Hála és elismerés illeti ezért a szép munkáért mindazokat, akik megjelenését anyagilag és szellemileg lehetővé tették. P. Kádár Jolán külön érdeme, hogy példát adott a „színházfilológia” módszerére; reméljük, hogy útmutatását megszívlelik a magyar színház történetét eljövendő munkásai.

A teljes mű méltó lesz mind tudományunk, mind színi kultúránk nemes hagyományaihoz. Hogy azonban a Nemzeti Színház multját egészen világosan lássuk, kíváncsian lenne egy negyedik kötetben az előadásokra vonatkozó képanyagot is (színpadképek, ruhák, maszkok stb.) összegyűjteni. *Solt Andor.*

A Hűség Diadalmának első kidolgozása. Az eredeti kéziratból bevezetéssel kiadta Kozocsa Sándor. Budapest, 1940. 84 lap. Egyetemi Nyomda. [Irodalomtörténeti Források. Szerkeszti Kozocsa Sándor. I. szám.]

Vörösmarty Mihály ifjúkori elbeszélő költeménye. *A hűség diadalma*, csak újabban került irodalomtörténetíróink érdeklődésének körébe. A terjedelmes költeménynek két fogalmazása van — két kézirat —, de a költő egyik szövegét sem bocsátotta közre nyomtatásban. Úgy érezte, hogy munkája nem érett alkotás. A verses elbeszélés Gyulai Pál teljes Vörösmarty-kiadásában jelent meg először, mégpedig az 1822. évi második kidolgozás szövege szerint. Az 1821. évi első kidolgozás szövegét — tehát az eredeti kidolgozást — most kaptuk meg az Irodalomtörténeti Források 1. kötetében. Gyulai Pál Vörösmarty-szövege 1342 sor, Kozocsa Sándoré 2203 sor. Az első fogalmazás tehát 861 sorral bővebb, mint a második.

A költőnek igaza volt — helyes művészi ösztöne és egészséges önkritikája —, hogy első nagyobb epikus munkáját kéziratban hagyta. Pusztasággyakorlás mind a két szöveg. Figyelemmel olvassuk a hexametereket, de élvezni nem élvezzük őket. Hasznos adalékok ezek a verssorok azok számára, akik a költő fejlődését nyomozzák, egyébként azonban nem sok jót mondhatunk róluk. Az bizonyára érdekes lesz, ha egyesek majd kimutatják, hol bukkannak föl *A Hűség Diadalmának* kifejezései, hasonlatai, képei a későbbi Vörösmarty-epikában.

A verses elbeszélés meseanyagát és stílusirányát több helyről vette a költő. Legjobban az *Ossian*-szöveg igézte meg Kazinczy Ferenc fordításában,

de erősen hatott rá Kisfaludy Sándor *Csobánca* és Majláth János egyik tót ihletésű mesés elbeszélése, *A Villi tánc* is. A hármass hatásról a kis kötet bevezetése tanulságosan tájékoztat.

Kozocsa Sándorban ezúttal egy kritikai kiadásnak igen gondos sajtó alá rendezőjét ismertük meg. Vörösmarty Mihály kéziratos szövegét mintaszerű elrendezésben tárta olvasói elé.

Pintér Jenő.

Magyar könyvészet. 1911—1920. Barcza Imre címanyagának felhasználásával összeállította az Országos Széchenyi-könyvtár bibliográfiai osztálya. Sajtó alá rendezte Kozocsa Sándor. I. kötet. Az 1911—1920. években megjelent magyarországi könyvek, különlenyomatok, zeneművek és térképek betűrendes jegyzéke. A—K. Budapest, 1939. VIII és 538 lap. A Magyar Könyvkiadók És Könyvkereskedők Országos Egyesületének kiadása. Egyetemi Nyomda.

Az értékes kiadványnak már a címlapja is részletesen megvilágítja a kötet tartalmát. Tíz év könyvtermésének fele van előttünk [Abádi Imrétől Kvassay Jenőig], másik felét — bizonyára nem sok idő múlva — szintén megkapjuk. Ilyen kimerítő cím-összeállítás nélkül bajos eligazodni az irodalom egyes ágaiban, azért hálát érdemel a sajtó alá rendező is, a kiadó is.

A kiadó voltaképpen a vallás- és közoktatásügyi minisztérium. Az ő költségén, de a Magyar Könyvkiadók És Könyvkereskedők Országos Egyesületének kiadványaként, jelent meg a gyűjtemény első kötetének címanyaga. Készen van a második kötet is, azonkívül ki fognak adni még egy harmadik kötetet: a hírlapok és folyóiratok bibliográfiáját. Szóval a régi könyvészeti sorozatok kiegészítése tervszerűen folyik.

Az ilyen címjegyzékről keveset mondhat az ismertető. Minél személytelebbs a jegyzék és minél gondosabb a sajtó alá rendezőnek gyűjtő és leíró munkája, annál megnyugtatóbb az eredmény. A most közreadott kötet nem tért le a magyar könyvészet hagyományainak egyenes útjáról s méltán sorakozik a régibb sorozatok mellé. Az elismerés szavainak értékét bizonyára nem csökkenti az az észrevételünk, hogy a különlenyomatok címeit fölösleges tölteléknek tartjuk a kötetben. Nagyterjedelmű, de különlenyomatban közre nem adott folyóirat-cikkek címei — igen helyesen — nincsenek a kötetben, nyúl-farknyi nagyságú levonatok — elég fölöslegesen — ott terpeszkednek a könyvek között. A helyes elv az, hogy ami az időszaki sajtó hasábjain látott napvilágot, várokozzék ott a kicédulázására.

Kozocsa Sándor a bibliográfia és a repertórium néven ismert irodalmi szak művelésében máris beérkezett id. Szinnyi József, Szabó Károly, Hellebrant Árpád, Petrik Géza és Gulyás Pál mellé. Külön érdeme, hogy *Bereztés a bibliográfiába* (1939) című könyvével az elmélet terén is érdemes eredményekkel közölte mondanivalóit. Elmélet és gyakorlat összhangzóan egyesül munkásságában.

Pintér Jenő.

Pallós Kornél: Szent István és kora a magyarországi drámai irodalomban. 98—136. ll. *Regnum*. Egyháztörténeti évkönyv. 1938—1939. Közzéteszi A magyar katolikus történetírók munkaközössége. Budapest, Stephaneum. 309 l.

Történeti tárgyú dolgozatok között foglal helyet a címben jelzett tanulmány. Az író célja nem az értékelés, hanem a bemutatás és a drámákban nyilvánuló fejlődés feltüntetése. Először az iskoladrámákat ismerteti; ezeknek

művelői a jezsuiták és a piaristák. Amazok a szent, emezek a vitéz királyt szerették ábrázolni, hogy a vallásosságot, illetőleg a hazafiságot szolgálják. Ezekben a darabokban Szent István és környezete nem igazi élő emberként mutatkozik. Az újabb drámai művek közül német feldolgozásra találunk, míg magyarul az első dráma Katona Józseftől való s 1813-ban került színpadra. A későbbi színműírók között olyan nevek szerepelnek, mint Berzsenyi, Szigligeti (az első eredeti magyar Szent István-dráma szerzője), Szász, Váradi, Erkel (opera, 1896), Sík. Műveik értéke változatos. Az 1930. évben sok Szent Imre-darab jött létre a jubileum alkalmából. Más színművek inkább Szent István korát választják feldolgozásul vagy képsorozatokot mutatnak be Szent Istvánnal kapcsolatban. Végül a kéziratok művekről számol be a szerző főleg az akadémiai pályázatokkal kapcsolatban. A drámák tárgyát leginkább a keresztény és pogány magyarok ellentétei és a trónutódlás kérdése alkotják. A szereplők jellemvonásai ezekben sokszor a legellentétesebbek. A tanulmány tárgyról világos, jól tagolt és szemléletes képet ad s mint ilyen nemcsak tudást közvetít, hanem olvasmányának is élvezetes.

A. L.

Alszeghy Zsolt: A jezsuiták a magyar irodalomban. 282—296. ll. A négy százéves Jézustársaság. Jubileumi kiadvány. A jezsuitarend fennállásának 400. évfordulója alkalmából többek közreműködésével összeállította: Bangha Béla S. J. Kiadja a Pázmány Péter Irod. Társ. 1940.

Találó általános jellemzés után összefoglaló ismertetést kapunk ebben a tanulmányban a jezsuiták sokoldalú irodalmi működéséről, de csak a XVIII. század végéig: a feloszlítás koráig. A közölt ismertetés kimerítő és részletes tájékozódást nyújt arról a változatos irodalmi tevékenységről, amit ez a rend kétszáz éven át kifejtett. Egy időben versenytárs nélkül működött s tankönyveinek a gondolkodás fejlesztésére, nemkülönben a tudományok egyetemes bemutatására jótékony hatása volt. Alig van tudomány, amit irodalmi munkáikban fel nem karoltak volna a jezsuiták, de nyelvük latin. A magyar nyelv a vitairodalomban jelentkezik és folytatódik a vallásos irodalom termékeiben, hogy csúcspontját érje el Pázmány nagyszabású alkotásaiban. Egyházi énekeket adnak ki, szónokolnak, verseket írnak, de szűk körre hatóan. Történeti műveik egyházi és nemzeti szempontból korszakalkotóak. Igazi sikereket érnek el az iskoladrámák terén; ezekkel a latin, illetőleg a magyar nyelvben való gyakorlás mellett jellemnevelést céloznak. A XVIII. század végén jelentkező irodalmi megújulás igazi, magyarul író költőket termel ki e rendből is. A rövidre szabott áttekintés sok műfajt és nevet említ, s rendkívül világos és meggyerő. Az író szakavatottan emeli ki a lényegét és kellemes egymásutánban mutat rá az értékekre. A Jézustársaság azonban új életre kelt a XIX. században; érdemes volna ennek a második életnek irodalmi termését is bemutatni.

A. L.

Bisztray Gyula: A mai magyar irodalom. 160—183. ll. Mai magyarság életrajza. Gr. Teleki Pál, Hóman Bálint és mások előadásai. Szerkesztette: Balassa Brunó. Székesfehérvár, 1939. 249 l.

A ma élő magyarság életét ismertető tanulmányok sorában kiváló hely illeti meg ezt a dolgozatot. Magas nézőpontból veszi szemügyre irodalmunk alkotásait a világháború befejezése óta és nyolc cím alatt áttekinthetően ad

összefoglalást irodalmunk húszéves történetéről. A bemutatásban és ítélkezésben erős magyar érzés és elvont jellemzésre való törekvés vezet. Általában világos képet kapunk sok irodalmi jelenségről s a tanulmány emiatt értékes alkotás.

A tömör előadás irodalmi viszonyainknak a világháború előtt való feltüntetése után ismerteti a fejlődés képviselőit. Amott egyes folyóiratok köré csoportosult írókat emel ki és jellemez, emitt a fejlődés irányítóit sorolja fel. Ezek általánosan ismert nevek s külön méltatásban részesülnek a zeneszerzők kivételével. Szerinte irodalmunkat a háború előtt a líra, utána az elbeszélés jellemzi, legújabban pedig az esszé. Ilyen sorrendben foglalkozik a ma is élő és működő írók nagy részével. Elismeréssel van a költők és az elbeszélők iránt, de részletezésében túlzásba megy és téved, amikor az új klasszicizmus képviselői között említi meg Kassák Lajost. Az új népiesség sem talál elnevezés. Ismerteti a szociológusok munkásságát és kitér a falusi östehetségekre is. Rend-szerező törekvésében nem annyira az esszéizmus képviselőit nevezi meg, mint azokat, akik nem tudnak szerkeszteni. Külön ismerteti a katolikus irány követőit s az elszakított területek irodalma gyűjtőnév alatt az erdélyi, a felvidéki és a délvidéki költőket és írókat. A színműirodalom ismertetésével kapcsolatban az exportdrámák mellett nem lelkesedik az áldzsentris darabokért sem. A természetet közvetlenül szolgáló erdélyieket elismeréssel tárgyalja. Végül összefoglalást ad az irodalom- és történettudomány művelőiről és a szellem-történeti irány képviselőit emeli ki különösen.

A tanulmánynak vannak újszerű meglátásai és találó megállapításai, de vitatható állításai is. Amit időtálló álláspont alapján fogalmaz meg, az általában minden komoly olvasó beleegyezésével találkozhat, de amit bizonyos irányokról mond (pl. szociológia), az még a jövőben vár komoly értékelésre. Ha mindenkit és mindent nem tárgyal is ez a tanulmány, több megállapítása ma-radandónak ígérkezik és körültekintően tájékoztat a ma irodalmának területén.

A. L.

Zempléni Árpád emlékezete. A költő halálának huszadik évfordulójára szerkesztette Rubinyi Mózes. Budapest, 1940. 30 l. A Lafontaine Irodalmi Társaság kiadása.

Rubinyi Mózes szerkesztésében kegyeletos tartalmú kis füzet jelent meg, ebben a Lafontaine Társaság három kis tanulmánnyal hódol a költő emlékének. Az elsőt Vikár Béla írta: *Aprólékos holmi Zempléni Árpádról* címmel. Vissza-emlékezik Zempléni Árpáddal való kapcsolatára, fölújítja barátságuknak néhány humoros mozzanatát. A második tanulmány írója Wagnerné Révész Elza, Zempléni Árpád sógornője. Kedves apróságokat közöl a költő és későbbi hit-vese, Riszdorfer Anikó megismerkedéséről, eljegyzésükről. Egy versszemelvényekkel élénkített életrajzi vázlat következik ezután Rubinyi Mózes tollából. Kozma Andor verse zárja a megemlékező-füzetet: *A turáni lantos* címmel.

Batizi László.

F O L Y Ó I R A T O K S Z E M L É J E

Debreceni Szemle. — 1940. febr. Kovács Máté: *A rokokó költő képzelete.* Részlet a szerző Fazekas Mihályról írt értekezéséből. — *Osztrák ballada a gyermek Hunyadi Jánosról.* Pichler Karolina balladájának ismertetése. (Nb. A ballada eddig sem volt ismeretlen; Boronkay Antal is szól róla *Az osztrák és a magyar történeti ballada* című tanulmányában. 1936. 50. l.)

Diárium. — 1940. 2. sz. Göbel József: *A detektíregény.* Gondosan vizsgálja hatástkeltő és művészi vonásait. Meghatározza sajátos motívumkincsét és előadását. — Kardos Tibor: *Féja Géza Móriczról.* Nagy elismeréssel megírt ismertetés. Álláspontját jelzi ez a mondata: Féja Géza valamennyiünk lelkiismeretéből szólt.

Erdélyi Helikon. — 1940. febr. Rótay Pál: *Rácz Sámuel.* A magyar orvosi oktatás előző korának vázolója után érdekes rajzát adja a XVIII. század lelkes orvosának, küzdelmes életének, érdekes gyógyító elveinek. — Kovács László: *Elmélkedés egy színdarab körül.* Kodolányi János Földindulásáról ír elfogulatlan tárgyilagossággal. Eppen a falu igaz rajza érdekében száll szembe a pesti kritikusok hódolatával. — Márc.: Molter Károly: *A latin gróf.* Udén megírt rajz a marosvásárhelyi Teleki-tékából. — Apr.: Molter Károly: *A magyar nép az új magyar regényben.* Annak okát bogozza, hogy ma a szépirodalomban olyan erős kultusza van a népek. Vizsgálja az írók társadalmi hovatartozását és ennek hatását népi rajzaikra; megállapítja az irodalomból élénklépő népnek vonásait és az írók heves népmentő törekvését.

Erdélyi Múzeum. — 1940. 1. Nagy Géza: *Geleji Katona István személyisége levelei alapján.* Lelkét az Erdély iránt való érdeklődés tölti be. De legfontosabb neki a maga egyháza. Levelei elsősorban az erdélyi ref. egyházak és iskolák dolgát érintik. Meggyőződése ortodox, de nem szívtelenül elfogult (?). Etikusi jellem; de túlzottan lelkiismeretes, gyanakvó és érzékeny. Közli is Gyulafehérvárt 1638. febr.-jában írt levelét. — Vita Zsigmond: *Magyar színiélet Nagyenyeden 1828-ban.* A színészek a bomladozó kolozsvári társulattól kerültek. A színdarabokról egy kézirat ad számot a Bethlen-kollégium könyvtárában. A kis tanulmány e darabokról számol be.

Ethnographia. — 1939. 3—4. sz. Emlékkönyv Solymossy Sándor tiszteleti tag 75. születésnapjára. Dömötör Sándor: *Solymossy Sándor és a magyar néprajz.* Tervszerűen vizsgálta egész életében az emberi szellem, a képelet termékeinek eredetét, helyét a közösségben. — Ortutay Gyula: *Solymossy Sándor a szegedi egyetemen.* Meleghangú kép a professzoráról. — Karsai Géza: *Főrév és a színház története.* Jelzi Solymossy e tárgyú tanulmányának jelentőségét, majd pontos képet ad a karácsonyi játékokról, a paradicsomjátékról, a Schuster- und Schneiderspiel-ről. — Ortutay Gyula: *A magyar népköltési gyűjtemények története.* Hű képet ad a mozgalom magyar megindulásáról; jelzi a gyűjtési programokat és azoknak a korszellemből kifejtethető magyarázatát; méltatja az újabb irány tanulságait. — Major Ervin: *Liszt Ferenc*

és a magyar zenetörténet. Gondosan egybeállítja a Liszt feldolgozásában szereplő magyar dallamokat.

Hadtörténelmi Közlemények. — 1940. 1—2. Markó Árpád: *A magyar véderő eszméje gróf Zrínyi Miklós munkáiban.* Beszámol az állandó hadsereg felállításának Zrínyit megelőző terveiről, majd részletesen ismerteti Zrínyi tervét, annak sorsát.

Irodalomtörténeti Közlemények. — 1940. 1. Horváth Cyrill: *Szilády Aron.* A M. Tud. Akadémián felolvasott emlékeszéd első része. Bemutatja Kelet iránt való érdeklődését; fejlődésében Lugossynak hatását; nyelvészeti dolgozatait; a magyar nyelvemlékek gyűjtése és kiadása terén folyt munkásságát; Temesvári Pelbárt megvilágítását; a Régi Magyar Költők Tára elkészültét. — Kristóf György: *Petőfi Erdélyben.* 1847-ben jut el Erdélybe. Mit tudhatott Erdélyről? Miért hiúsult meg 1843-i terve? Hogy várta és fogadta Erdély? Az út és annak hatása Petőfi költészetében. — Gálos Rezső: *A német érzelmes dalköltészet magyar emlékei.* Az ízlés általános képének bemutatása után sorra veszi, mely dalok milyen fordításban kerültek át hozzánk. — Cser László: *Vörösmarty és Horatius.* (1.) A témakeresés vitte Horatiushoz Ifjúkori verseiben innen a Horatiusból vett gondolatok. — Adattár: *Garay János levelezése* atyjával és öccsével. — *Hol vannak Lécaynak Kazinczy Gáborhoz írott levelei?* (Talán Deregnőn.) — *P. Szathmáry Károly néhány verse.* (3, kis értékű vers közlése.) — *Ismeretlen vers Napoleonnól.* (Cseresnyés Sándor 1816-ban kiadott versére felül egy ismeretlen.) — *Tompa Mihály Poharam c. költeményéhez.* (Az ismert változatokat egy versszakkal megszerzi.) — *Felemás vers a XVIII. századból.* (Paintner hagyatékából egy latin-magyar szövegű vers.) — *Hebbel-motívum Bárd Miklós Vezeklés c. verses regényében.* (A kép motívum.)

Kalangya. — 1940. 2—3. Szirmai Károly: *Csuka Zoltán költészete.* Új könyvének megjelenése alkalmából rámutat arra a nagy különbségre, ami Csuka mostani és régebbi költészetét elválasztja. Régebben az aktivizmus volt a művészi elve, ma ettől megtisztult.

Koszorú. — 1940. 3. sz. Móra Ferenc: *Petőfi oltárára.* Szépirodalmi hangon megírt bemutatás.

Láthatár. — 1940. 4. sz. Szentkirályi József: *A newyorki Magyar Könyvtár.* Törzsgyűjteménye az ú. n. Feleki-könyvtár; ebben kb. 6000 angol nyomtatvány, mind magyar vonatkozású. Másik része nem angol nyelvű; ebben sok jelentős kézikönyv, gazdag dokumentációs anyaggal.

Libanon. — 1940. 1. Zsoldos Jenő: *A Pesther Tageblatt és az Athenaeum.* Azt az ellentétet igyekszik megfejteti, amely a zsidó Tageblatt és Bajzáék folyóirata között megállapítható. Főoknak Schodelné ügyét tekinti.

Magyar Könyvszemle. — 1939. 4. Szimonidesz Lajos: *II. Rákóczi Ferenc hadiújságja.* A kérdés történetének bemutatása után leírja a ma ismert számokat, az eddig ismerteket megtoldva a Podmaniczky—Dégenfeld-könyvtár most feltárt példányaival, amelyeket közöl is. — Kniewald Károly: *A Pray-*

kódex tartalma, kora, jelentősége. Az alaprészt (a két Sacramentarium, a Micrologus, a naptár és nagy krónika) a Miskolc melletti boldvai bencés apátság számára készült. Keletkezésének kora az 1192—3. és az 1195—6. évekre esik. — 1940. I. *Gróf Teleki Sámuel emlékünnepe.* (Teleki Domokos rádióbeszéde; Nagyvértesi Kelemen Márton leírása Clauser Mihály közlésében; az emlékkiállítás.) — Dezsényi Béla: *Az első magyar képes újság.* Az Ábrázolt Folyóirat 1848. jan. 1-én indult; a 14. számmal Képesújságra változtatta a címét. Utolsó száma a dec. 9-i.

Magyar Lélek. — 1940. 3. Bognár Gyula: *Kézműves a magyar irodalomban.* Számba veszi az iparoszármazású írókat (Petőfi, Tompa, Katona, Csepregy, Gárdonyi, Móra, Móricz) és azután az egyes iparágak szerint az irodalmunkban szereplő iparosokat. Első a Gellért-legenda kézimalmot hajtó leánya; pék: Jókainál a Mire megvénülünk-ben, Mikszáth: Noszty fiú esetében, Gárdonyi: Kiki a párjával; csizmadiák: Mikszáth: Mindenki lépik egyet, Jókai: Az elátkozott család, Zilahy: Uri csizmadiák; kovács: Mikszáth: Különös házasság, Prakovszky, Petőfi: Úti levelek; asztalosok, Jókai: Egy magyar nábob, Zilahy: A fehér szarvas; egy-egy példát hoz a kocsmáros, a szélmalom, a kertészet bemutatására. Végül Gárdonyi Egri csillagok, Jókai Mégis mozog a föld és Tormay Cecile Régi ház c. regényéből azt a munkát világítja meg, amit az iparos a haza jövőjének építésében végzett. — 4. sz. Németh Sándor: *Költői művek Mátyás királyról.* (Anthologia.)

Magyar Tanítóképző. — 1940. 5. Kiss József: *Eötvös és a magyar sors.* (1.) A családi hagyományok áttekintése után vizsgálja Eötvös magyarságát, hivatástudatát és ennek megvalósítását írásaiban, Gondosan összegyűjti a nevelői munkára vonatkozó megjegyzéseit.

Napkelet. — 1940. 3. sz. Gárdonyi Klára: *Ismeretlen Kazinczy-levelek* A Kazinczy Zsófia és Vay Ábrahám házasságára vonatkozó levelek ismertetése. A levelek az Ernst-gyűjteményből kerültek elő.

Nevelésügyi Szemle. — 1940. I. Kemény Gábor: *Böhm Károly.* A nagy magyar bölcselő emberi és tudós fejlődésének meleg áttekintése. — 3. Kemény Gábor: *Berzsenyi Dániel.* Lelkes arckép. — 9. Kemény Gábor: *Bessenyei.* Gondos bemutatás. (Benne Vajthó László irodalmi ritkaság-kiadásáról ezt mondja: a magyar irodalmi nevelésnek az utolsó két évtizedében ez egyik legértékesebb alkotása.)

Pannónia. — 1940. 2. Tóth László: *Magyarok Rómában a XIX. században.* Szól Széchenyi István, Pulszky Ferenc és Wesselényi Polyxéna utazásáról. A kis tanulmány végén Prohászka római élményeit emeli ki.

Pásztortűz. — 1940. I. Nagy Ottó: *Alvó értékek.* A zilahi ref. kollégium könyvtárának ismertetése. — Jancsó Elemér: *Kétszázéves külföldi atazás.* Aranka György útleírását közli 1728—31-ből. — 2. sz. Tavasz Sándor: *Az irodalmi műveltség a keresztény ember életében.* Azt vizsgálja, mennyiben formálhatja az irodalom a keresztény életet. — 3. Vita Zsigmond: *Két könyv Móricz Zsigmondról.* Az egyik magáé, Móricz (Életem regénye), a másik

Féja Gézáé, „melynek szegényes szempontjai csak ugyanazokat a dolgokat ismétlik és az író műhelyébe nem vezetnek be“.

Protestáns Szemle. — 1940. 2. Schulek Tibor: *A magyar egyházi énekeskönyvről*. A XVIII. században három énekeskönyv-családot vesz fel; a század végén a felvilágosodás szörnyű pusztításáról emlékezik meg. 3. sz. Harsányi András: *Az ismeretlen Károlyi Gáspár*. A Két Könyv érdekes elemzése, benne a kor jellegzetes gondolatvilágának bemutatása. — 4. sz. Pogány Ö. Gábor: *Móricz Zsigmond példája*. Féja könyvének ihletén ünnepli Móriczt, aki „példát mutatott arra, hogy magyar földön is szembenézhetünk az európai szellem és irodalom kérdéseivel, mert úgyis a magunk törvényeihez jutunk“.

Századok. — 1930. 9—10. Kardos Tibor: *Deák műveltség és magyar renaissance*. (2.) A goliardikus költészet magyar jelentkezéseit vizsgálja: ennek nyomát látja a regéjsjátékokban; ennek a hajtásaként szól a Balassi árultatásáról; ezzel kapcsolja össze a magyar verselés fejlődését; sőt a virágének virágkultuszát is innen magyarázza. Szerinte a virágének nem népi költészet, hanem a néphez lejutott úri költészet. (Sok érdekes megfigyelés van a tanulmányban, de sok egyoldalúság is. Érdemes lenne a szerző éleslátásának eredményeit elfogulatlan kritika alá vetni!) ?!

Társadalomtudomány. — 1939. 4—5. Bisztray Gyula: *Az író helye társadalmunkban*. „Író a szó modern értelmében az, akit tehetsége s szellemének teremtő tevékenysége íróvá avat, akinek írásaiban ember és világ kölcsönös viszonya művészi formában nyer kifejezést.“ Társadalmi helye két tényező erőviszonyából alakul: az egyik az író sajátos magatartása, mellyel hivatását teljesíti; a másik a társadalom uralkodó felfogása, melyet szellemi emberről táplál. Az író szerepe elsősorban az éber megfigyelőé. Rangsorát a hivatás, törvényeihez való hűség, a magatartás állandósága, határozza meg. A magyar író típusa a jó polgár fogalmához áll legközelebb.

A megcsonkított „Ember tragédiája“.

Egy magyar költői mű sem forog több és többféle kiadásban, mint *Az ember tragédiája*. De azért szűkkeblűség volna azt vallani, hogy újabb és más kiadás már nem szükséges. Örömmel hallottuk tehát a múlt év nyarán, hogy Madách remekműve népi kiadásban, a lehető legolcsóbb kiadásban jelent meg, melynek ára egy villamosjegy árát sem haladja meg, borítékkal, előszóval együtt csak 24 fillér.

Örömről azonban azonnal elillant, mihelyt kezünkbe vettük a zöldfedeles füzetet. Kedvünket nem a silány papír, nem az összevissza tördelt sorok vették el; abba is belenyugodnánk, hogy a felszínesen szerkesztett, de bevezető magyarázat névvel hivalkodó előszó a dráma színek szerinti ismertetésében a Kepler-jelenetről Párizst, Londont, falansztert s a többit feledve, egyenest a mű végére ugrik, de amit a névtelen sajtó alá rendező magával a szöveggel művel, az ellen föl kell emelni megrovó, sőt tiltakozó szavunkat.

Az ember tragédiája — tudjuk — 4139 sorból, sőt ha a Tolnai- és a Kardos-féle kiadást vesszük alapul, 4141 sorból áll, de ez a népnek hirdetett kiadás csak 3048 sort foglal magában, tehát az eredeti szöveget kerek szám 1100 sorral megcsonkítja.

Feleslegesnek tartjuk az egyes színeken végigmenni és a hiányzó szövegrészeket soronként kimutatni, legföljebb azt állapítjuk meg, hogy legerősebben meg van csonkítva, mondjuk, nyomorítva az I., XII. és XIV. szín, melyekből az eredeti szövegnek a felét vagy annál is nagyobb részét elhagyta a kiadás.

Hogy a sajtó alá rendezőt a szöveg megállapításában, sorok megtartásában és sorok elhagyásában milyen szempont vezette, inkább sejtjük, mint tudjuk. Valószínűen valamelyik szabadtéri előadásnak a sűgő-könyvét nyomtatta le, nem törődve azzal, hogy amit szabad, illetőleg szükséges a színpadnak megtenni, azt nem szabad és nem lehet a nyomdának elkövetnie.

A számos sajtóhibát nem kell felsorolnunk, a szövegnek egyébkénti megrontását (versferdítés, sorcserelés) sem megállapítanunk, anélkül is kimondhatjuk, mégpedig a leghatározottabban, hogy ennek a népi kiadásnak kár volt megjelennie; kár volt a papírárt!

Kardos Albert.

Vajda János és Schopenhauer.

Schopenhauer *Die Welt als Wille und Vorstellung* c. művének II. kötetében (3. könyv, 31. fejelet) a következő sorokat írja:

„Die so häufig bemerkte trübe Stimmung hochbegabter Geister hat ihr Sinnbild am *Montblanc*, dessen Gipfel meistens bewölkt ist: aber wann bisweilen, zumal früh Morgens, der Wolkenschleier reißt und nun der Berg vom Sonnenlichte roth, aus seiner Himmelshöhe über den Wolken, auf *Chamouni* herabsieht: dann ist es ein Anblick, bei welchem Jedem das Herz im tiefsten Grunde aufgeht. So zeigt auch das meistens melancholische Genie zwischen durch die schon oben geschilderte, und ihm mögliche, aus der vollkommensten

Objektivität des Geistes entspringende, eigenthümliche Heiterkeit, die wie ein Lichtglanz auf seine hohen Stirne schwebt...“

E sorok olvastán mindenkinek eszébe kell, hogy jusson Vajda leghíresebb *Hűsz év múlva* c. verse. Ez a vers Schopenhauer népszerűségének fénykorában jelent meg (a Petőfi-Társaság Koszorú-jának 1880-i januári számában). Az nem valószínű, hogy a németül különben kitűnően tudó Vajda Schopenhauernek ezt az egész főművét elolvasta volna, de nagyon is valószínű az, hogy lapozgatta ezt a könyvet. Veszélytelen naiv optimizmusa ellenére Vajda is erősen hajlott a pesszimizmus felé s szinte elgondolhatatlan, hogy amikor mindenki beszélt és áradozott Schopenhauerről, éppen Vajda ne kíváncsiskodott volna iránta. Megerősít ebben a föltevésünkben az is, hogy ezek a Schopenhauertől idézett sorok fejezetének címe: „Vom Genie“, ami bizonyára különösből érdekelhette a mi romantikus zseninket. A Schopenhauer sorainak is van valami romantikus íze és hangulata s így könnyen belevésődhetett Vajda költői elméjébe s így termékenyítette meg Schopenhauer az ő képzeletét. A vers eredetiségét ez az átvétel egy cseppet sem érinti: a verstéma formálása merőben Vajda munkája. A költészet iránt erősen fogékony Schopenhauer bizonyára maga gyönyörködött volna a legmeghatottabban a költő versében, boldognak érezve magát, hogy ilyen kitűnő vershez ő adott ötletet és ihletet.

Földessy Gyula.

Toldy Ferenc az eposzról.

A zirci apátsági levéltár 523. sz. kéziratcsomója Szvorényi József hagyatékában őrzi Toldy Ferenc alább közölt levelét. E szerint ő az eposznak csak egy fajtát ismeri: a komoly eposzt. A történeti, a regényes, az idilli és a furesa eposz csak melléknemei a komoly eposznak.

A levél szövege:

Pest, júl. 12. 1853.

Tisztelt barátom,

Azt hittem, hogy személyesen lesz szerencsém a választ megvinni máj 17. írt becses levelére: de miután Egerbe menetelem hétről-hétre elhalad, s most határozottan augusztus elejére marad: nem tehetem, hogy tollhoz ne fogjak.

A Turcicákat, melyekről kedves B. U. emlékezik, ha kd útjokat elkészíti, majd személyesen kérem el az Érsek ŐExjától s hozom el, hogy itt leirathassanak, s ekép ismét visszaadathassanak.

B. U. bizodalmas engedelmenél fogva röviden levázolom itt az eposz felosztásairól való nézeteimet.

A szorosb értelemben vett eposznak véleményem szerint nincsenek nemei. Az természeténél fogva csak komoly lehet; s a hős diadala nem teheti *vígga*: különben az Ilias, az Odyssea, az Aeneis, a Zalán futása, maga a Messiás is víg eposzok volnának. Általában a komoly és víg, még a drámában is, nem a kimeneteltől, hanem az előadás jellemétől függ. — Példákul az eposra katexochen említeném az Iliast, Odysseat, Aencist, Tasso Megszabadított Jeruzsálmét, a Zrínyiaszt és Zalán futását. Horváth Endre Árpádja nem epopoea, hanem ennek egy mellékneme: történeti epos. T. i. hiányzik benne a csodálatos. — Csak egy tekintetben,

t. i. a tárgyában, lehetne az epopoeának két nemét állítani: vallásit t. i. és világit: itt t. i. a tárgy egy, valamely nemzet sorsát elhatározó esemény, amott egy az egész emberiségét. Vallásit csak kettőt mutat fel a világirodalom, mely t. i. e nevezetet érdemli, úgymint: Milton Elveszett Paradicsomát (magy. Bessenyei Sándor), és Klopstock Messiását (magy. Tárk); mert Bodmer és Wieland bibliai eposai, Durand Dávidé: Az első emberek elesése (magy. Göbböl), Neumann Lajosé: Első szülők eleste (magy. Baróti), sőt Vida Christiása is nem érdemlik az epopoea nevezetét.

De vannak az eposnak al v. melléknemei, melyek t. i. csak részben bírnak ez epopoea tulajdonaival. Ilyen a *történeti* epos, mely nem a mondából, hanem históriából vétetett, vagy ha amonnan is, de *mozgató eleme* nem a csodálatos. Ilyen a rómaiaknál Lucanus Pharsaliája, az angoloknál Glower Leonidása, a franciáknál Voltaire Henriása (magy. Pécelitől és Szilágyi Sámuelről), nálunk Horváth Árpádja, Czuczor és Vörösmarty kisebb eposai.

Ilyen továbbá a *regényes* epos, a keresztény középkor kalandos köréből választott tárgyakkal. Fő költő Ariosto, Orlando furiosójával. Felhozható az angol Spenser Tündérkirálynéjával, és Wieland Oberonja.

Ilyen az *idylli* epos, melynek jelleme a pán. Pándányok Abel halála. Gessnertől (magy. Kazinczy), Vos Luizája.

Ilyen végre a *furcsa* epos, tulajdonképi formája az epopoeának. Pándányok Tassoni Elragadott vedre, Butler Hudibrasa, Boileau Pulpitusa (magy. Kovács Fer.), Voltaire Orleansi Szűze, Parny Istenek harca, Zachariae német eposai, Thummel Vilmája; nálunk Csokonai Dorottyája, Verseghy (különben unalmas) Rikótia, de főkép Arany Elveszett Alkotmánya.

Garay Sz. Lászlója nem egyéb, mint aminek magát vallja: történeti költemény, határozottabban verses regény. Hiányzik az eposi actioegysége, s van helyette a hős egysége. — Arany Toldija népies költői beszély a komoly nemből, Petőfi János vitéze végre *mese* (Mehrchen).

Ezek körülbelül azon észrevételek, melyek a 145. § olvasásakor ébredtek bennem, s miket kd bírálata alá bocsátok.

Egészséges vagyok, de koronként ideges nehézségeim vannak. Néhány nap óta mellgörcsöm, s ma kezem annyira reszket, hogy kénytelen vagyok soraimat berekesztetni.

Hogy Irod-Történetem III. kötetének 1. füzeté tovább ne késsék, már kerestettem alkalmat, mely Makáry barátomnak példányait megvigye. Lesz benne kd és Tárkányi barátunk részére is valami.

Addig is, míg személyesen üdvözölhetném — mit valóban igen óhajtok — azokat, kik rólam emlékezni szívesek, üdvözölni kérem. Kdét pedig az ég áldja hasznos munkásságában.

Tiszteelő barátja

T

Tárkányit különösen ölelem, ha eljövök, lesz időnk a bibliát olvasgatnunk — de majd Tinódi deákat is — énekeljük!

Még philosophiai (didacticai) epost is lehetne emlegetni. Ilyen volna Wieland Muzáronja (magy. Kis Jánosnál).

Közzéteszi

Lipót Bertalan.

Elhunytak.

ARKAUER ISTVAN, lapszerkesztő, szül. Pozsonyban 1886 március 18-án, megh. u. o. 1940. márc. 15-én. — R. kat. Jogot végzett. 1905 óta belmunkatársa, majd s.-szerkesztője s végül 1910—1919. I. 17-ig fel. szerkesztője volt a *Nyugatmorsz. Híradónak* s azontúl a *Híradónak*. A cseh megszállás alatt polit. cikkeiért négy ízben letartóztatták.

BATTASZÉKI LAJOS (1921-ig ifj.), volt hírlapíró, szül. Budapesten 1875-ben, megh. u. o. 1940 márciusában. — Szülők: B. (1870-ig Hoffmann) Lajos ügyvéd, Biencz Róza. Pályáját atyja lapjánál, az *Aradi Közl.*-nél kezdte, majd az 1890-es években Bpstre került és a *Morsz.* b. munkatársa lett. A *Hétbe* is írt néhány tárcát. Álnevei itt: Béta; Pierrot.

BERETVAS (1913-ig Reinitz) HUGÓ, zeneszerző, szül. Pesten 1872. július 24-én, megh. Bpsten 1940 március 8-án (temetés n.). — Szülők: Reinitz Sámuel, Zwack Hermin. Hans Richter tanítványa, majd egy ideig a bécsi operaház korrepetitora volt. Utóbb visszaköltözött Bpstre. — Az irodalomtörténetet annyiban érdekli, hogy ő volt Ady Endre költeményeinek egyik legelső megzenésítője.

BOGYÓS (1898-ig Bodjosch) OTTÓ, okl. gépészmérnök, máv. üzletigazgató, szül. Temesvárt 1882-ben, megh. Bpsten 1940 március 19-én. — Az 1900-as évek elején tárcákat írt szegedi lapokba.

CZÉL JENŐ, városházi tisztviselő, szül. Munkácson 1913-ban, megh. u. o. véletlenül elsült pisztoly következtében 1940 február 5-én. — Tanulmányait a prágai egyetemen végezte. Munkatársa volt a *Prágai M. Hírl.*-nak. Verseivel több antológiában szerepel.

DARKÓ JENŐ, dr. phil., egyet. ny. r. tanár, a M. Tud. Akad. I. tagja, szül. Dálnokon (Háromszék vm) 1880 július 13-án, megh. Debrecenben 1940. január 10-én (tem. n.). — Ref. Sappho-fordításai: *B. Hírl.* (1912 : 84. sz.)

DENGL JÁNOS, dr. phil., műszakitud. egyet. ny. r. tanár, szül. Orczyfalván (Temes vm) 1882-ben, megh. Bpsten 1940 február 2-án. — Minket érdeklő munkája: *M. nyelvhelyesség és m. stílus.* Bp., 1937. — *A m. nyelvhelyesség és m. stílus néhány kérdése.* Válaszul Mészöly Gedeon bírálatára. Klny. a Keresk. Szakokt.-ból. U. o., (1938).

ERDŐSSY ISTVAN, ny. r. k. plébános, szül. Pécsen 1870 március 14-én, megh. Komáromban 1940 február 4-én. — 1901—37. Bátorkeszin volt plébános. — Népies elbeszélése: *Szegény Borka Ferkó! vagy: ne ijeszgesd a gyermeket.* (Népiratkák. 177). Bp., 1900.

FARAGÓ (1906-ig Frankfurter) JENŐ, hírlapíró, szül. Bpsten 1872 v. 1873-ban, megh. Bpsten 1940 márc. 29-én (tem. n.). — Kitért izr. Szülők: Frankfurter Sándor, Rothberger Teréz. 1893. jan. 23-án lépett a hírlapírói pályára. 1900-ban a kolozsv. *M. Polgár* s.-szerkesztője és a M. Kir. Operaház irodatisztje volt. 1901-ben a *M. Hírl.* (ebbe írt regényei: 1908. Tercsi; 1909. A két kosár) b. munkatársa, 1918. s. szerkesztője lett. Később több mint másfél évtizedig a *8 Ó. Ujs.* h. szerkesztője volt. Egy ideig szerk. a *M. Figaró*-t, majd a *Szính. és Divat*-ot. Versei, tárcái és cikkei számos bpi és vidéki lapban. — Eredeti és fordított színművei: *Derül-borul.* Operett 1 felv. Írta Selly zenéjére Ross (bemut. M. Szính. 1897. XI. 10); *Háromláb kapitány.* Boh. Írta.

Kövesy Alberttel (bemut. bpi Városligeti Színkör, 1898. VII. 14); *A krokodilus*. Operett 3 felv. Adolphe Ferron zenéjére Oscar Walthert (M. Szính. 1898. X. 5.); *Vasúti baleset*. Én. boh. 3 felv. Donáth Lajos zenéjével (u. o., 1899. V. 31. Alexander Engel fordításában a bécsi Carl-Theater is készült bemutatni); *A szerelem óvodája*. Életk. 3 felv. Hevesi Józseffel (u. o. 1900. VI. 7.); *Cirkus élet*. Operett 3 felv. Írta Ivan Caryl és Lionel Monckton zenéjére I. T. Tanner, W. Pallings, Harry Greenbank és Adrian Ross. Ford. Fái J. Bélával (Népszính. 1901. III. 20); *Mézeshetek*. Én. boh. Barna Izsó zenéjével. Fontanes után átd. Sas Edével (u. o. 1901. IV. 14); *Budapest szépe*. Operett Barna Izsó zenéjére. Márkus Gézával (Budai Színkör, 1901. VII. 20); *Teréz kapitány*. Operett 3 felv. Planquette zenéjére írta A. Bisson. Ford. Fái J. Bélával. (Népszính. 1901. XI. 14); *Lotti ezredesei*. Én. boh. Írta Rudyard Stone. Ford. Mérei Adolfal (M. Szính. 1902. I. 27); *Kin-Fu, v. egy kínai ember kalandjai*. Látv. színm. 6 képben, dalokkal. Jules Verne regénye után írta Barna Izsó zenéjére Márkus Gézával (Népszính., 1902. V. 31); *A postás fiú és a húga*. Boh. 4 felv. Írta Bernhardt Buchbinder, ford. Sziklai Kornállal. (M. Szính., 1902. VI. 6); *Casanova*. Operett 3 felv. Barna Izsó zenéjére (Népszính., 1902. X. 11); *Trouville gyöngye*. Operett 3 felv. Gustav Wanda zenéjére írta Pericaud, Soulié és Darantière (M. Szính. 1903. I. 23); *Chinai mézeshetek*. Operett 3 felv. Howard Talbot zenéjére írta George Dance. Ford. Fái J. Bélával (Népszính. 1903. IV. 21); *Hektor kisasszony*. Operett 3 felv. Karl Weinberger zenéjére írta Hugo Wittmann (u. o., 1903. V. 16); *A rándorlegény*. Operett 3 felv. Edmund Evsler zenéjére írta West és Schnitzer (u. o. 1903. X. 30); *Makrancos hölgyek*. Operett 2 felv. Paul Lincke zenéjére írta Bolten-Baeckers. Ford. Molnár Ferenczel (Kir. Szính. 1903. XII. 16); *Katinka grófnő*. Operett 3 felv. Hüvös Iván zenéjére (Népszính. 1904. I. 29); *A hét Schlésinger*. Főv. életkép dalokkal és tánccal 5 képben. Írta Feld Mátyással (Városligeti Színkör 1904. VI. 23); *Az aszfaltbetyár*. Főv. életkép dalokkal és tánccal 3 felv. Írta u. azzal (Budai Színkör 1904. VIII. 13); *Rézi*. Én. boh. 3 felv. Írta Engel és Horst. M. színre alk. Abonyi Árpád, zenéjét F. J. verseire szerző Barna Izsó (Népszính. 1904. IX. 16); *A lőcsei fehérasszony*. Én. tört. színm. 3 felv. Jókai Mór regényéből Barna Izsó zenéjével (u. o. 1904. X. 27); *7777*. Operett 3 felv. Karl Zieher zenéjére írta Lindau és Krenn, ford. Bálint Dezsővel (u. o., 1905. IV. 15); *A sogun*. Operett 2 felv. G. Luders zenéjére írta Glyde M. Kinley, ford. Mérei Adolfal (Kir. Szính. 1906. XII. 15); *Az erényes nagykövet*. Operett 3 felv. Claude Terrasse zenéjére írta Flers és Caillavet. (Népszính. 1907. I. 12); *A dollárkirálynő*. Operett 3 felv. Leon Fall zenéjére írta Willner és Grünbaum. (Kir. Szính. 1908. III. 21); *Ezeregyéj*. Operett 3 felv. Johann Strauss zenéjére írta Stein és Lindau (Népszính.-Vígopera 1908. V. 8); *Bohémia* (Uránia, 1909. I. 21); *Smokk-család*. Boh. 3 felv. Feld Mátyással (Városligeti Szính. 1909. VIII. 9., első kidolgozása *Az aszfaltbetyár* c. került színre); *Dudakisasszony*. Operett 3 felv. Rud. Nelson zenéjére írta Grünbaum és Reichert (Városlig. Szính. 1910. V. 8); *Garallérok*. Kom. 3 felv. Írta Lothar és Saudek (M. Szính. 1910. IX. 10); *Föld*. Kom. 3 felv. Írta Karl Schönherr. (Nemz. Szính. 1910. IV. 30.); *Edes öregem!* Dalosját. 1 felv. L. Fall zenéjére írta Wilhelm Julius (Kir. Szính. vendégjátéka az Urániában 1910. XI. 24); *Elefánt kisasszony*. Operett. Bors Lajos és neje Münster Júlia zenéjére írta Leon Viktor (pécsei

Nemz. Szính. 1910. XII. 21); *A lengyel menyecske*. Operett 3 felv. Jean Gilbert zenéjére írta Kurt Kranzt és Georg Pfölkowsky. (Városlig. Szính. 1911. XI. 13); *Gröf Schésinger*. Én. boh. 6 képben. Írta Feld Mátyással (u. o., 1912. I. 12); *Veisz Pista, a huszár*. Mozi-szkecs. Írta Forrai Izor zenéjére Harsányi Zsolttal (Apollo-Mozi 1913. V. 3); *A csodarádson*. Én. boh. 3 felv. Barna Izsó zenéjére (Népepera 1913. XII. 22); *Szervusz Pest!* Operett-revü. Írta Feld Mátyással (Bpi Szính. 1914. VII. 1); *Mindnyájunknak el kell menni!* Alk. ját. 6 képben. Írta Hegedüs Gyulával (Vígészính. 1914. IX. 2); *Krisztkindli*. Alkalmi revü 9 képben. Írta Barna Izsó zenéjére Mérei Adolfal (u. o., 1914. XI. 28); *Jó éjt. Muki!* Boh 3 felv. Írta Neal Marx és Max Ferner (u. o., 1914. XII. 26); *Cavalleria Italiana*. Színj. 6 képben. Írta Feld Mátyással (Bpi Szính. 1915. VI. 26); *Kávéházy Konrád*. Boh. operett 3 felv. Barna Izsó zenéjére írta Guthi Somával (Budai Színikör 1915. VII. 30); *Urásági inas kerestetik*. Boh. 3 felv. Írta Eugen Burg és Louis Taufstein. (Bpi Szính. 1916. VI. 14); *A kékszakállú bankfiú*. Operett 3 képben. Grósz Alfréd zenéjére írta Mérei Adolfal (Kristálypalota 1916. X); *A csámpás kirdlyné*. Operett. Írta Feld Mátyással (Bpi Szính. 1917. VII. 6); *Lili*. Vígj. 4 felv. Hervé operettjéből filmre átd. (Uránia 1917. X. 24); *A kőristalány*. Operett 3 felv. Komjáthy Károly zenéjével (Városi Szính. 1918. I. 18); *A kis szeleburdi*. Operett 3 felv. Walter Kollo zenéjére írta Bernauer és Schanzer (u. o. 1918. IV. 20); *A táncos grófné*. Operett 3 felv. Eysler zenéjére írta Bodansky (Budai Színikör 1918. V. 17.); *Bolse Viki*. Operett. Írta Feld Mátyással (Bpi Szính. 1918. VI. 1); *A Marsca katonája*. Operett 3 felv. Leon Ascher zenéjére írta Buchbinder és Schönfeld (Városi Szính. 1918. XII. 28); *Százszorszép*. Operett 3 felv. Zerkowicz Béla zenéjére (u. o. 1919. XI. 28); *Három a vénlány*. Operett 3 felv. Waletr Kollo zenéjére (Bpi Szính. 1920. VI. 5); *Offenbach*. Dalját. 3 felv. Zenéjét összeáll. Nádor Jenő (Kir. Szính. 1920. XI. 24., 200-ik előadás 1922. X. 19., németül bécsi Apollo-Theater 1922. III. 31); *Három a tánc*. Operett 3 felv. Komjáthy Károly zenéjére írta Szomaházy Istvánnal (u. o. 1922. V. 20); *Elssler Fanny*. Operett 3 felv. Nádor Mihály zenéjére (u. o. 1923. IX. 20), 1933. a M. K. Operában is színre került); *I love you*. Amer. zen. boh. Harry Asher zenéjére írta Harlan Tompson (Blaha Lujza Szính. 1924. VIII. 31); *A feleségem babája*. Operett 3 felv. Robert Stolz zenéjére Gustav Beer és Fritz Lunzer (u. o. 1925. III. 20); *A császárnő apródja*. Operett 3 felv. Buttykay Akos zenéjére írta Harmath Imrével (Kir. Szính. 1925. III. 24); *A kis huncut*. Operett 3 felv. Jean Gilbert zenéjére írta Hugo Zerlitt és Wilhelm Prager (Városi Szính. 1925. VI. 27); *Chopin*. Operett 3 felv. Bertha István zenéjére (Kir. Szính. 1926. XII. 4); *Figaro házassága*. Opera, Mozart. (Városi Szính. 1929. VI. 23). E színdarabok egy része nyomtatásban is megjelent. — Egyéb munkái: *Az első debut*. (Monológok. 61.) Bp., 1896. (2. kiad. 1903.) — *A rossz szul nevét ledny*. (U. o. 67.) U. o., 1897. — *Hannele mennybemenetele*. Alomkép. Írta Gerhard Hauptmann. Ford. Jób Dániellel. U. o., 1901. (Először *M. Hírl.* 1901. XI. 11. Nem az ő fordításában mutatta be a Nemz. Szính.) — *A fürdővendég*. (U. o. 109.) U. o., 1903. — *Smokkék*. (Mozgó Ktár. 11.) U. o., 1908. — *A három grácia*. (A Kép. Hét Ktára.) U. o., 1912. (Először *M. Hírl.* 1911. X. 22. — XII. 1.) — *Tangó*. (Monológok. 201.) U. o., [1914]. — *Nem tudok aludni*. (U. o. 202.) U. o., [1914]. — *Magyarok a Lidón*. (U. o. 203.)

U. o., [1914] — *Kis mesék a nagy háborúból*. U. o., 1916. — *Gyönyörű mesék*. U. o., 1917. — *Pepillo. Irta Max Brand*. (P. Hírl. Kvek. 160.) U. o., 1930. — *Kétféltű asszony*. Irta Geo. Archibald Ferguson. (Mindenki Kve. 19.) U. o. (1932.). — *Játék a tűzzel*. Irta Oliver Roccambale. (U. o. 27.) (1932). — *A csúnya grófkisasszony*. Rg. (Sing 34.) (U. o., (1933). — *Pesti gyerekek*. Rg. U. o., é. n. (2. féle kiad. Előszőr M. Hírl. 1907.) — *Öfensége kémkedik*. Irta Gösta Segencrantz (P. Hírl. Kvek 41.) U. o., (1928). Álnévei: Agó. Az öltöztetőnő; Forgács; Miráco.

FERENCZI-LASZLÓ MARCELLA (Telekyné), lapszerkesztő, szül. Kis-naményben (Szatmár vm.) 1903-ban, megh. Kolozsvárt, 1940 márciusában. — Ref. Versei és egyéb írásai erdélyi és amerikai m. szépirod. és egyh. lapokban. Gyermekszíndarabjai: *Nótás Zsuzsika* (1930); *Mindentudó könyv*; *Az öreg tanító háza*. — Szerk. az *Új cimbora* c. ifj. lapot.

GÖRGEY GEZA (görögöi és toporci) tb. vmi főjegyző, Zemplén vm. ny. másodfőjegyzője, szül. Pelejtén 1875. január 22-én, megh. öngyilkos módon Sátoraljaújhelyen 1900 március 22-én. — Ev. Szülők: G. Pál, Cseley Erzsébet. — Vadászrajzai: *Vadászat és Allatvilág* (1908—).

HEKLER ANTAL, dr. sc. pol., egyet. ny. r. tanár, a M. Tud. Akad. r. tagja, szül. Bpen 1882-ben, megh. u. o. 1940. márc. 3. — R. k. Szülők: H. Elek, Kralovánsky Vilma. Műtört. munkássága kívül esik a folyóiratunk tárgykörén, azonban egyet. hallgató korában több verse is megjelent: *Egyetemi Lapok* (1900/1), *Új Idők* (1903).

HETYEI (1889-ig Ekker) MODESZT JÓZSEF, dr. phil., bencés alperje', szül. Egyházashetyén 1875 május 22-én, megh. Bakonybélben 1940 március 21-én. — Cikkei: *M. Nyr.* (1898), egyh. beszédei *Sz. Gellért*. (2. évf.) — Munkája: *Gyöngyösi István nyelve a nyelvújítás szempontjából*. Győr, 1899. (Heteyi E. Szende néven.)

HOLLÓS (1881-ig Schwarzkopf) LASZLÓ, dr. phil., ny. réalisk. igazgató, szül. Szekszárdon 1859 június 18-án, megh. u. o. 1940 februárjában. — A kecskeméti főrealisk. tanára volt. Főleg a gombákkal foglalkozott s részt vett Déchy Mór kaukázusi expedíciójában. — Ütleirásai 1892-től a kecskeméti és tolnamegyei lapokban.

HORVATH JÁNOS, r. k. plébános, szül. Rábászováton (Sopron vm.) 1870 május 26-án, megh. Téten 1940 március 17-én. — 1894-ben szentelték pappá; 1899-ben lett tétii plébános. — Cikkei 1900-tól: *Alkotmány*, *B. Hírl.*, *M. Szle*.

KATONA JÁNOS, nyomdatulajdonos, megh. Kassán 1939 december 24-én. — 1905. megalapította Kassán az első keresztény nyomdát s megindította az első ker. szellemű vidéki lapot, a *Felvidéki Ujs*-ot.

KOMARIK ISTVÁN, S. J. ny. gimn. tanár, szül. Nyitrán 1855 december 23-án, megh. Kalocsán 1940 március 23-án. — Egyh. és alkalmi beszédei kül. vil. és egyh. lapokban. — Munkái: *Klobusiczky Péter kalocsai érs. élete*. Kalocsa, 1891. — *Gr. Koháry István élete* U. o., 1891. — *A három kassai vértanú*. Bp., 1891. — (Új kiad. Klny. a Kat. Szléből. U. o., 1904.) — *Calderon színművei magyarítva: Gedeon és A nagyvilágszínpad*. Kalocsa, 1896/7. (előadva a kalocsai Stephaneumban. Így Szinnyeinél. Petrik nem ismeri!)

KORSÓS ZOLTAN, ny. városi tanácsnok, szül. 1877 körül, megh. Pan-

csován 1940-ben (63 éves korában.) — Ref. Joghallgató korában Farkas Imrével és Ady Endrével egyik vezére volt a debreceni kollégiumi ifjúságnak. Mint pancsovai városi tanácsnok az 1914/8 háborúban alezredesi rangban sorozóbiztos volt a Délvidéken s ezért elnyerte a Ferenc József-rendet. — Első versei és tárcái: *Debr. Ellenőr* (1896). *Ilus* c. kis regényével 1911. elnyerte a pozsonyi Toldy-Kör Vutkovich-díját; közölte a *Bpi Hírl.* (1911 : 184/205. sz.), majd kötetben is megjelent (Bp., 1912).

KOSUTANY IGNAC, dr. jur., ny. egyet. ny. r. tanár, szül. Mátészalkán 1851 július 6-án, megh. Bpsten 1940 január 20-án. — R. k. 1882/83. a *Pécs* c. lap b. munkatársa volt.

LAKATOS SANDOR, hírlapíró, szül. Szegeden 1870 január 21-én, megh. Bpsten 1940 márc. 24/5 éjjelén. — R. k. Szülők: L. Mihály városi tisztviselő, Kovács Róza. Szülővárosa gimn.-ának elvégzése után 1889-ben beiratkozott a bpi tudományegyetem bölcsészeti karára, ahol hét félévet töltött s közben néhány hónapig nevelősködött, majd 1890-ben a *Kis Ujs.*-hoz került a hírrovat vezetőjének. 1891-ben átmént Verhovay Gyula lapjához a *Függetl. Ujs.*-hoz, majd ennek bukása után az aradi *Alföld* főmunkatársa lett. 1892 nyarán ismét Bpsten a *M. Hírl.* és az *Egyetértés* kötelékében dolgozott, majd 1893-ban a *Hazánk* orszgyül. tudósítója lett. 1899-ben *Országos Hírl.*, 1899-ben a *M. Nemzet* s utóbb a *Ujs.* b. munkatársa lett, majd éveken át csoportvezető szerkesztője volt a *MTI* vidéki osztályának. — Népies verseket és bakahistóriákat is írt kül. lapokba. — Munkái: *Vásárhelyi nóták.* (Históriák, Nóták. 80.) Bp., é. n. (Hargitai Lajos álnéven.) — *Csöngölei nóták.* (U. o. 83.) U. o., é. n. (Hargitai Lajos álnéven.) — *Aradi nóták.* (U. o. 132.) U. o., é. n. — *Nóták a „lassan csöpgő” csárdából.* (U. o. 133.) U. o., é. n. — *Hortobágyi nóták.* (U. o. 148.) U. o., é. n. — *Tiszarédeki nóták.* (U. o. 151.) U. o., é. n. — *Mese a hegedűről.* (U. o. 154.) U. o., é. n. — *Bokor Ferkó históriája.* (U. o. 166.) U. o., é. n. — 1899-ben megindította a *Népjog* c. polit. hetilapot.

— LASZLÓ MARCELLA (F.), l. *Ferenczy-László Marcella.*

LENGYEL ZOLTÁN, dr. jur. ügyvéd, szül. Krasznán (Szilágy vm.) 1873-ban, megh. Bpsten 1940 január 8 án. — R. k. 1901–18. a zilahi kerületet képviselte a parlamentben Kossuth-párti programmal. — Nagy publicisztikai működést is kifejtett, főleg a *Függetl. Morsz.* c. polit. napilapban, melynek fő-szerkesztője volt.

MAGYAR (1898-ig Metzner) MIHÁLY (1900-ig Miksa), ny. máv. fő-intéző, szül. Aradon 1863-ban, megh. Szegeden 1940 március 10-ére virradó éjjel. — Ref. (1900-ig izr.). — Az 1880-as években verseket és novellákat írt az aradi *Alföldi Ujs.*-ba — Munkája: *Egy kis csokor költemények- és elbeszélésekből.* Arad, 1888. (Metzner Miksa néven).

MÁRFFY-MANTUANO (1902-ig Mantuano) REZSŐ (verseghi és leoni), dr. jur. egyet. c. rk. tanár, ny. rk. követ és meghatalmazott miniszter, szül. Nagykanizsán 1869 április 23-án, megh. Irmamajorban 1940 február 7-én. — R. k. Szülők: Mantuano József földbirtokos, Wajditsch Janka; örökbefogadó: verseghi Márffy Emil. — Jogi szakmunkákon kívül elvéve verseket is írt; pl. *Sport-Világ* (1893).

MARTON SANDOR, tanügyi főtanácsos, ny. ref. gimn. igazgató, szül. Lovasberényben 1868 szeptember 3 án, megh. Kecskeméten 1940 januárjában.

— Gyöngön, Debrecenben és Kecskeméten működött. M. irodalomtört. cikkeket is írt, pl. *Kis Tükör* (1893. A kuruc dalok), *Prot. Arvah. Kép. Napl.* (1894. Tinódi L. Sebestyén; 1895. Sztárai Mihály), *Kecskeméti Katona-Kör 1898—1900. érke* (1900. A Bánk bán mint nemz. tragédia). — Munkái: 1. *A gályarabok története*. (Koszorú 2.) Bp., 1894. (2. kiad. U. o., 1906.) *A kurucvilág énekeiben*. (U. o. 127.) U. o. 1906.

MEDNYANSZKY GYÖRGY, dr. jur. ügyvéd, az *Uj Nemzedék* volt munkatársa, megh. Bpsten 1940 január 3 án (temetés napja).

RÓNA (1884-ig Róznér) JÓZSEF, szobrászművész, szül. Lovasberényben 1861 február 1-én, megh. Bpsten 1939 december 31-én hajnalban. — Izr. Művész. kiképzését Bécsben nyerte. 1886-ban telepedett le Bpsten. 1910. elnyerte az áll. nagy aranyérmét. — Munkája: *Emlékiratai*. Bpest, 1929. (2. köt.).

SCHMIDT MARIA, dr. phil., ny. leánygimn. tanár, szül. Bpsten 1877-ben, megh. u. o. 1940 januárjában. — Atyja S. József ny. államtitkár, takarékpénztári igazgató. 1901—11. a bpi Orsz. Nőképzetegyes. leánygimn. m.-francia-szakos tanára volt. Több irodalomtört. cikket írt: *Heti Szle* (1897), *M. Nyr.* (1900), *Nemz. Nőnevelés* (1900, 09). — Munkája: *Költőink természetérzékéről*. Bp., 1900.

SCHUBERT MATYAS, ny. áll. reálisk. tanár, szül. Borbolyán (Sopron vm.) 1861-ben, megh. Bpsten 1940 március 9-én. — Ev. 1886—1919. tanított Rozsnyón, Déván és bpi VI. ker. áll. főreáliskolában. 1919. V. a. XI. ker. ref. főgimn. vezető tanítója lett. (V. ö. *Tanácsköztársaság*, 1919 : 19. sz.) — Minket érdeklő cikkei: *rozsnyói gimn. értes.* (1886. Matthisson hatása Berzsényire; 1890. Trópusok és figurák; 1892. A költészet szerepe a középisk. nevelésben.) — Teljesen átd. Tipray János *Ném. és m. isk. szótára* 3. kiad. át (Bp., 1890).

SENNYEI BÉLA [Mária Farkas Norbert Bálint Gyula] (kissennyei gr., 1918 ig báró), v. b. t. tan., földbirtokos, szül. Bécsben 1865 április 12-én, megh. Bélyen(?) 1839 december 29-én. — R. k. Szülők: br. S. Pál v. b. t. t., br. Fiáth Mária. — Vadászati rajzai: *Vadász- és Versenylap* (1902/12).

SZASZ ZOLTAN (szemerjai), hírlapíró, szül. Bpsten 1877 január 28-án, megh. u. o. 1940 március 16-án, hosszú szenvedés után. — Ref. Szülők: Sz. Gyula min. titkár, Hintz Mária. Középiskolái végeztével hírlapíró lett s 1896 óta találkozunk kül. főv. és vidéki hírlapokban és folyóiratokban verseivel, elbeszéléseivel, színi kritikáival és progresszív irányú cikkeivel; jelesül: *Zene- és Színműv. Lapok* (1896), *Egyetértés* (1897/9), *M. Götiusz* (1897, 902). *Uj Főv. Lapok* (1897, 901), *Egyenlőség* (1898/9), *Kolozsv. Lapok* (1899), *Nemzet* (1899), *Uj Idők* (1899/903, 05/8, 10, 13—), *B. Napló* (1900/07), *Hazánk* (1900), *P. Napló* (1900/10, 18), *A Hét* (1902, 04/5, 07) *Jövendő* (1903/6), *Polit. Hetiszle* (1903/6), *A Polgár* (1905, 08, 10), *Az Ujs.* (1905/9), *Munka Szléje* (1907), *Népszava* (1907), *Vas Ujs.* (1907/10), *XX. Sz.* (1908. A mai irodalom sorvadásának okairól; 09, 15), *Nyugat* (1908—), *Világ* (1910/12, 16/7), *Debr. Szle* (1912), *P. Lloyd* (1914/6, 18, 20), stb. Hosszu ideig a *P. Hírl.* (1903/19), majd az *Ujs.* munkatársa s közben a szabadkőműves *Világ* vezércikkírója is volt. Az 1919. proletárdiktatúra alatt az Otthon közgyűlésén felszólalt a szellem szabadsága érdekében, mire a terroristák elhurcolták s csak Romanelli olasz ezredes közbenjárására engedték szabadon. — Munkái: *A nőna*. Boh. írta Alexandre Bisson. (Főv. Szính. Műs. 188/9.) Bp., 1904. (bemut. Vígyszính. 1904. V. 14). —

Sire. Színmű. Irta Henri Lavedan. (M. Ktár. 622/24.) U. o., [1911] (bemut. Nemz. Szính., 1911. III. 10). — Szerelem. U. o., 1913. (2. kiad. U. o., 1917.) — Séták a függőkerben. Elbek. U. o., 1914. — Kedves mester! Színm. 5 felv. U. o., 1917. (Bemut. M. Szính. 1917. III. 24.) (2. kiadást ért.) — Magyarság és zsidóság. U. o., é. n. — Betűjegye: Sz. Z.; álneve: Zenit (P. Napló, Világ).

SZEKERES MARGIT (nagyezanadi), ny. áll. leánygimn. tanár, magángimn. igazgató, szül. Temesvárt 1875 január 13 án, megh. Bpsten 1940 február 7-én. — R. k. Atyja: Sz. Mátyás, kir. számtanácsos. Polg. isk. tanítónő oklevelét Bpen megszerezvén, a bpi áll. f. leányisk., majd leánygimn. tanára lett. 1921. nyilv. jogú magángimnáziumot nyitott. — Főleg az ifj. irodalmat művelte. — Munkái: *Egy igaz történet*. Bp. 1892. (Elhnyerte az Állatvédő Egyes. pályadíját) — *Csillagocská*. U. o., 1913. — *A csodák idejéből*. Elb. U. o., 1914. — *Fodor Veron lakodalma*. U. o., 1914. — *Mit akar az Ifj. Vöröskereszt? és Jelenetek műsoros előadásokra*. (A M. Ifj. Vöröskereszt Színháza. 17.) U. o., 1935. — *Hangátvitel a kurucvilágból*. (U. o. 18.) U. o., 1935. — *Anyánk*. (A M. Ifj. Vöröskereszt Szính. 20/21.) U. o., 1936.

TELEKYNE I. *Ferenczy-László Marcella*.

UJVÁRI (1913 ig Grossmann) LÁSZLÓ, hírlapíró szül. Szegeden 1900-ban, megh. Colombóban (Ceylon) 1940 február 18 án. — Izs. Atyja: U. Péter hírlapíró. 1918-ban lett hírlapíró az egyik bpesti könyvatos lapnál. Később Bécsben, majd Kolozsvárt, azután Pozsonyban és Kassán dolgozott különböző napilapok szerkesztőségében. Azután bpesti tudósítója lett kül. erdélyi lapoknak, így a *Keleti Újságnak*, mígnem 1938-ban Ceylonban telepedett le. — Elbeszéléseit Arkadij Cserešov néven közölte külf. lapokban és folyóiratokban. Munkatársa volt az atyja szerk. *M. zsidó lexikon* nak (Bp., 1929).

VASSKÓ JÓZSEF, pápai kamarás, esperes-plébános, szül. Mochnyán (Sáros vm.) 1871 augusztus 27-én, megh. Bpsten 1939 decemberében. — Mádon volt plébános. — Tárcája: *Hazánk* (1896), cikke: *B. Hírl.* (1904).

VÉSZI (1884-ig Weisz) JÓZSEF, ny. min. tanácsos, felsőházi tag, szül. Aradon 1858 november 6 án, megh. Bpsten 1940 január 23-án. — Izs. A gimnáziumot szülővárosában elvégezvén, a bpesti egyetemen bölcsészeti, irodalmi és nyelvészeti tanulmányokat folytatott, de már ekkor is hírlapírásból tartotta fenn magát. 1877-ben lett hivatásos újságíró s 1894 elejéig német lapokba dolgozott. Fel. szerkesztője volt a *B. Tagbl.*-nak, majd évekig vezér-szerkesztője és tárcáírója a *P. Lloyd*-nak. 1894. nov. 1. a *P. Napló* főszerkesztője lett, 1896. aug. 20-án pedig a *B. Napló*-é. 1899 júniusában a szászsebesi kerület szabadelvű párti programmal országgyűl. képviselővé választotta. Az 1901. és 1905. ált. választásokon a bpesti 3. ker. mandátumát nyerte el. 1903. júniusában, Széll Kálmán visszalépése után, kilépett a szabadelvű pártból s mint pártion kívüli liberális teljesítette törvényhozói kötelességét. Mandátumáról és a *B. Napló* főszerkesztői tisztéről 1905. okt. 24-én mondott le, amikor a Fejérváry-kormány 1b. min. tanácsossá és sajtófőnökévé nevezte ki. Ez állásától 1906 áprilisában, amikor a koalíciós kormány megalakult, meg kellett válnia s V. Berlinbe költözött, ahol *Jung Ungarn* c. német folyóiratot szerkesztett s emellett öt m. lap levelezője is volt. 1911. ismét Bpsten telepedett le, ahol egy ideig a *B. Presse* szerkesztője volt. 1913 tól 1937. okt. 31 éig főszer-

kesztője volt a kormány felhivatalos német orgánumának, a *P. Lloyd*-nak. 1927-ben ünnepelte ötvenéves hírlapírói jubileumát s ekkor kinevezték a felsőház tagjává. 1929-ben pedig megkapta a Corvin-koszorút. Kormány megbízásból többször vett részt külföldi tárgyalásokon. 1928-ban, Morsz. egyik kiküldöttje, éles harcot vívott a Népszövetség tanácsülésén a kisantant képviselőivel amiatt, hogy a m. sajtótermékek elől elzárják országuk határait. — Polit. cikkeken kívül fiatalabb korában verseket és novellákat is írt. Írásaival az izr. felekezeti sajtót (*Egyenlőség. Mult és Jövő*, utóbbiban 1913. A zsidóság és a publicisztika c. cikke) is fölkereste. — Munkái: *A bánat dalaiból*. Bp., 1879. — *La Traviata*. Dalok egy eltévedt nőhöz. U. o., 1881. — *Banus Bánk*. Trag. in 5 Aufz. Írta Katona József. Ford. Berlin, 1911. (Bemut. Berl., 1911. V.) — Jegyei és álneve: (X) és Verax (*P. Lloyd*); —é—; (f); (v) (*B. Napló*).

WEINER ISTVÁN, dr., dalszövegíró és zeneszerző, megh. Bpsten 1940 március 9-én. — Munkája: *Baumann-album*. Baumann Károly kupléi. Bp., (1909). — Szinnyei szerint kéziratban: Orfeum és cabaret c. műve.

ZBORAY MIKLÓS, dr. jur., ügyvéd, szül. Gyulafejevárt 1866 augusztus 30-án, megh. Bpsten 1940 február 22-én (tem. n.). — R. k. 1901—18. a marcali kerület országgyűl. képviselője volt néppárti programmal. 1907/18. az *Alkotmány* vezércikkírója volt.

ZSIRKAY JÁNOS, hírlapíró, szül. Nagyváradon 1880-ban, megh. Rákospalotán 1940 február 28-án (tem. n.). — R. k. Szülők: Zs. Károly, Müller Erzsébet. Középiskolái elvégeztével beutazta Ausztriát és Olaszországot. Visszatérve hazájába, több vidéki lap szerkesztőségében dolgozott. Az 1914/18. háborúban megsebesülten szerb hadifogságba került s 1914. decemberében Nisben *Robot* c. egy 3 felv. színdarabot írt, melyet egy ideig kórházi szalmazsákjában rejtgetett, majd magával vitt Olaszországba, ahová a szerb hadifoglyokat továbbították. Amikor 1917-ben más hadifoglyokért kicserélték, kéziratát a cenzura visszatartotta s csak több hét után küldték utána a svájci vöröskereszt útján. Színrekerüléséről nincs tudomásom. Épp így nem került színre *Beatrix* c. drámája sem, mely 1907-ben elnyerte az Akadémia Kóczándíját. A háború vége Szegeden érte, ahol 1919-ben ő szerkesztette a szegedi ellenforradalom első sajtótermékét, az *Új Morsz*-ot, majd a szegedi *Új Nemzedék* szerkesztője lett. 1922-ben Szegedről Bpestre került s az *A Nép* b. munkatársa lett. 1922/27. a II. nemzetgyűlésen a tarpai kerületet képviselte párton kívüli (utóbb fajvédő) programmal. Utolsó éveiben a *Kis Ujs.* szerkesztője volt. — Novellái és regényei: *B. Hírl.* (1906. *Leventa*, 09, 11/14, 17; 1918. Léda. Társad. reg.), *Elet* (1911, 13/4), *Soproni Napló* (1911. A csalók. Vigí. 1 felv., 1911), *P. Hírl.* (1913), stb. — Munkái: *Leventa*. Bp., 1906. — *Acs Feliciánné*. Regedráma. Hol?, 1910. — *Halál szekerén*. Hol?, 1910. — *Pongrád mester*. Drámai játék. Bp., 1926. G. P.

Tolnai Vilmos esztétikája.

Írta: DÉNES TIBOR.

Ismeretes, hogy Tolnai Vilmos egész terjedelmes irodalomtörténeti munkásságának középpontjában Arany János állott. Folytathatott mélyreható filológiai, nyelvtörténeti és nyelvészeti kutatásokat, értékelhetett egy-egy korábbi, vagy későbbi írói egyéniséget, írhatott bírálatot a folyamatos irodalmi élet megnyilvánulásairól, — kutatásainak láthatatlan ösztönzője szinte mindig a szívesen filologizáló nagy nyelvész, aminthogy igazi értékmérője is — szavakkal kifejezetten, vagy éppen magától értetődően — mindenkor a költő. S esztétikai érdeklődésének elmélyítője is ugyancsak minden bizonnyal Arany János, a magyar esztétikai irodalom egyik határköve volt. Határköve — így kell kifejeznünk magunkat —, hiszen Arany János tudói műve egy iskolának, egy nagyszámú esztétikus-nemzedéknek szolgált az elindulásra. Ennek az esztétikus-nemzedéknek volt egyik legértékesebb tagja Tolnai Vilmos.

Érdekes megfigyelni, mint válik Tolnai Arany tudói hagyományának egyik leghálásabb részesévé és mint mélyül el esztétikai érdeklődése a költő műveinek mind fokozottabb ihletésére. Bizonyos, hogy Tolnai Vilmos esztétikai érdeklődése Lehr-örökség. A művészeteknek, az irodalomnak ugyanaz a nagyfokú szeretete jellemzi, mint atyját, vagy nagybátyját. De ez az örökség elsősorban a szép megjelenési formáira, a költői alkotások — Arany költői alkotásainak — megbecsülésére terjed ki, — a szép elmélete, a tudományos esztétika felé azonban kevésbé irányul. A konkrét szép e szeretete ültette Tolnait az egyetemi pad-sorokba és ott szerezte meg beláthatatlan tárgyi ismereteinek alapját, melyből későbbi elméleti működésének olyan gazdag példatára sarjadt ki. Az egyetem vezette be Tolnait akkori módszereivel az irodalmi problémák — nevezetesen az Arany-problémák — feltárásába, aminthogy egyetemi hallgató korában kezdenek szerepelni olvasmányai között mind jelentékenyebb számban elméleti művek is. Egyelőre csak a magyar szerzőket, Gregus Agostot, Zsilinszky Mihályt, Beöthy Zsoltot és a külföldiek — többek között Pilo Mario — néhány ismeretes hazai fordítását olvassa. Belekóstolva azonban az elméletbe, a fiatal tanár buzgóságában nem hagyja abba esztétikai tanulmányait és amikor az Erzsébet-rajtskola tanára lesz, derekas elméleti műveltsége van, mely már akkor tekintélyes irodalomtörténeti és ugyancsak figyelemreméltó egyetemes művészettörténeti ismeretekkel párosul. A magyar irodalomtörténet tanára a főiskolán egyúttal az esztétika előadója is, s mikor Tolnai 1905. őszén — tudomásunk szerint először — foglalja rendszerbe hallgatói számára az esztétika kérdéseit, a kezünkben lévő jegyzetnek tanúsága szerint meglepő, hogy az addig elsősorban filológiai munkásságot kifejtő tudós mennyire ismeri az esztétika elméleti és

történeti problematikáját. Nem ragaszkodik szolgáian az asztalán lévő szerzők műveihöz, s bár még maga állítja fel önkényesen tételeit, a megoldásokhoz hozzá-hozzászól és legtöbbször azzal a bölcs egyetértési kedvvel, mely a későbbiek során annyira jellemzője lesz módszerének, egész tudományos beállítottságának. Egyébként is a tételeket megvilágító példák gazdagsága és egyéni kiválogatása nemcsak annak a bizonyítéka, hogy Tolnai már ekkor birtokában van az esztétika rendszeres műveléséhez feltétlenül szükséges egyetemes művészi áttekintésnek, hanem annak is, milyen szívesen merül el az elmélet tanulmányozásába.

Főiskolai működése különben is rendkívül jótékony hatása s ez a hatás kétirányú: lelkes és kitűnően képzett tanárnők kerülnek ki keze alól s ugyanakkor önmagát is fejleszti, olyannyira, hogy amikor 1922-ben kiadja a „Bevezetés az irodalomtudományba” című úttörő munkáját, véglegesen kialakult, de még mindig további építésre alkalmas, egyéni rendszere van, mely a történet és az elmélet teljes anyagáról formált határozott véleménnyel párosul. Tolnai ugyanis úgynevezett docendo discimus-tanár és ez a tanár eszményi típusa, mert legjobban hordja magában a tudóssá érés lehetőségét. Mint az esztétika előadója, tanévről-tanévre gyarapítja elméleti jegyzeteit, még 1918-ból is találunk bejegyzéseket. Ekkor már nem elégzik meg a magyar szerzők, különösen Pekár Károly „pozitív” rendszerének ismeretével, hanem Cherbulier-n és Taine-en kívül szívesen kéri ki Dilthey, Petersen, Hermann Paul, Tobler és Albert Cassagne, Th. Ribot, Guyau, G. Renard, F. Baldensperger és mások tudományos véleményét. Mindig többet és többet kíván nyújtani hallgatóinak s így mindjobban merül el önmaga is az elmélet tanulmányozásába. Az egyénien és rendszerben gondolkodó elméleti tudóst közvetlenül mégsem ez a szorosan vett esztétikai tanulmány érlelte ki Tolnaiban, hanem az Arany János életébe és műveibe való teljes elmerülés. Míg a főiskola tanszékére nem jutott, csak a módszerek és az eszközök állottak rendelkezésre, melyek az egyes problémák meglátására és feltárására voltak elég-ségesek, viszont az irodalom s főképen Arany János műveinek anyaga nagyban és egészében csak mélyretekintő előadásai során bontakozott ki előtte. S mikor végre maradéktalanul állt előtte a nagy és követendő példa, valami belső kényszer hajtotta arra, hogy egyéni esztétikát dolgozzon ki magában. Szükségyszerűen jutott így el a sajátos állásfoglalásig, az értékelésig, mert ezt a feltárt művet értékelnie kellett és hozzáviszonyítania az irodalom egész anyagához. Így vont el ösztönösen szabályokat, értéktételeket a műből, — Arany János művéből és így készítette a költő Tolnait egyéni véleménynyilvánításra, mely végül is egységes és sok tekintetben hiánytalan rendszer kialakulásához vezetett. Bármily elméleti kérdéshez szolt is hozzá ezentúl a tudós, a döntő bizonyítékot a költő életében és műveiben kereste — s ott is találta meg.

Egyetlen példa elegendő e tudósi fejlődés megvilágításához. 1905-ben megindított esztétikai jegyzeteiben az esztétika fogalmát még physiopszichologiai irányban határozza meg. A művészetet oly emberi tevékenységnek tartja, melynek célja a gyönyörködtetés, az, ami gyönyörködtet, a szép, ennek hatása pedig az esztétikai érzelm. Az esztétika tárgykörét így ezek a korai feljegyzések a szép meghatározásán kívül az esztétikai érzelmek tanulmányozására korlátozzák. Egyébként jellemző már ekkor is Tolnai általános

deduktív, a konkrétból kiinduló beállítottságára, hogy az esztétikát, mint a „művészet bölcselétét“ is olyan elméletnek fogja fel, mely „a gyakorlat után keletkezik“. Ebben a felfogásban természetesen még nincs egészen helye Arany Jánosnak, gondoljunk csak nagyobb epikájának keletkezésére. Annál inkább megtaláljuk a költő ösztönzését az esztétikának abban a meghatározásában, melyet a Bevezetésben olvashatunk. Eszerint az esztétika „keresi“ a (legáltalánosabb értelemben vett) szépnak feltételeit és hatásának módjait; megállapítja a művészet feladatát és céljait; az esztétikai osztályokat és mintákat, az esztétikai értékek alapjait s vele a bírálat elveit: a korok esztétikai felfogását (korizlés, divat); a művészet alkotásainak viszonyát az élet többi jelenségéhez. A nyelvi művészetre alkalmazva az általános megfigyeléseket: kutatja a műfajok lélektani feltételeit és fejlődésük történetét (költészettan, poétika), s ezzel szempontokat ad a műalkotások osztályozására és bírálatára. Az esztétika útmutatása nélkül lehetetlen volna minden irodalmi értékelés.¹ Ebbe a meghatározásba már nemcsak Arany János, a költő, de Arany János, a műbíró és az esztétikus is belefér.

Tolnai Vilmosnak e jelentékeny belső fejlődése az elméleti téren önként kínálja e szerény kis dolgozat módszerét, — amely bizonyos fokon magának Tolnainak is legtöbbször irányítója lehetett — az összehasonlítást és az egyeztetést. Eszerint korai jegyzeteit vesszük alapul, amelyeket egyrészt későbbi bejegyzéseivel, másrészt a Bevezetés idevágó tételeivel vetünk egybe és amennyiben szüksége mutatkozik, egybehangolni igyekszünk. E módszer segítségével reméljük, hogy vázlatos, de viszonylag teljes képet adhatunk Tolnai esztétikájáról.

Tolnai a behatóbb tárgyalást az esztétika történetének vázlatos hossz-metszetével kezdi, megragadván a sarkalatos problémát, a szépfogalmat és annak különböző meghatározásai által a szépről való gondolkodás úgyszólván minden nevezetesebb megnyilvánulását ismerteti. Ez az ismertetés rövid, de szemléletes és értékelésre törekvő. Platon filozofémájáról éppúgy megállapítja, hogy „sok tévedés forrása“, mint ahogy erős bírálatot gyakorol Hegel és az idealisták felett, akik „dogmákat akartak felállítani“ és az esztétikát normatív tudománnyá tenni. A konkrétból kiinduló természete szívesebben fordul a tapasztaláson és a kísérleten nyugvó elmélet felé. Ez a bíráló ismertetés még korának, századunk elejének irodalmát is felöleli, de tartózkodik attól, hogy maga keresse a szép szabatos meghatározását. Tolnait sokkal inkább érdeklik azok a külső és belső tényezők, amelyeknek egymásra való hatásából a szép érzése, az esztétikai érzelem létrejön, ennél fogva a szép alanyi (élet-lelektani, faji) és tárgvi feltételeit keresi elsősorban. A fiziológiai feltételeket jórészt Helmholtz és Hutcheson, Fechner, Beüthy és Pekár Károly alapján foglalja össze — minden hozzátevés nélkül. A pszichológiaiakat már közelebbről nézi és később az író lelki tényezőinek származásáról szólva, azoknak rendkívül világos áttekintését adja.² A lelki tényezőket ő is két nagy csoportban tárgyalja (1. örökölt készségek, dispoziciók; 2. szerzett tartalom). A készség örökölheto, mert ez a faj tulajdona, de velünk született tudattartalom nincs, ez tehát nem örökölheto, ez az egyén szerzeménye, melyet

¹ Bevezetés az irodalomtudományba, Budapest, 1922. Eggenberger, 59 l.

² Id. m.: 128. és köv. l.

megnövelve átad fájának: „ebben van az emberi haladás biztosítéka“. Az örökölt készségek családi, faji és nemzeti eredetűek, a szerzett tartalmak pedig a földrajzi helyzetből, éghajlati viszonyokból, a család társadalmi, anyagi körülményeiből, a neveltetésből, életkörülményekből, az állami, nemzeti, politikai életből, a korszellemből folynak.

A továbbiak során Tolnai anélkül, hogy határozottan rámutatna a szépnak a célkitűzésben megjelölt tárgyi feltételeire is, a physio-pszichológiai esztétika ismeretes alaptörvényeinek magyarázatába kezd, hogy távolabb a szép, jó és igaz viszonyáról emlékezve, gondolatai ismét egyénivé váljanak. Az értékeket az emberi szellemnek a külvilággal való hármass viszonyából: az értelmi, erkölcsi és esztétikai viszonyból vezeti le és a példák sorogásával bizonyítja, hogy lehet valami szép, de nem jó (pl. tragikái vétség, a bűn művészi ábrázolása), aminthogy egyáltalában nincs erkölcsi tartalom a természet szépségében és a zenében: továbbá az egész művészet szép, de nem igaz, mert „más a való igazság és más a művészeti“. Bizonyos azonban, hogy az erkölcs és az igazság sokszor fontos eleme a művészi alkotásnak, de „mindig csak alárendelt eleme“. S ezen a ponton fejtegeti hosszasan Tolnai a művészetek, közelebről az irodalom öncélúságának problémáját. Elismeri, hogy a művész, a költő nagyon sokszor az „emberiség vezére, világító szövétnöke“, de felveti a kérdést: kell-e okvetlenül annak lennie, hogy „a költő névre érdemes legyen? Nem voltak-e igazi költők, akik romboltak is?“³ Idézi továbbá Arany nevezetes kritikai megjegyzését, melyet a költő Thaly Kálmán cikkéhez fűzött: „A katona úgy szolgálja legjobban hazáját, ha megfelel a katonai célnak. Bizony: a költő is — mint költő — úgy, ha a költői célt semminek alá nem rendeli. Ám izgasson, ám lelkesítsen, de soha az aesthetika, az ízlés kárával.“ Arannak e főérvként szolgáló jegyzetéből önként folyik Tolnainak a parnasszisták művészetelméletéről, a l'art pour l'art-ról alkotott bíráló véleménye. Felfogása szerint a művészetet nem szigetelhetjük el az egyetemes élet egységétől, hiszen a különböző korok sajátos eszményei és törekvései akarva-akaratlanul is kifejezésre jutnak a maguk irodalmában, művészetében. Elméletben talán elkülöníthető a művészet a való élettől, pedig ha el akarna tőle szakadni és céljait a valóság keretein kívül kívánná megvalósítani, feltétlenül elsorvadna. Viszont minden művészetnek magánvaló lényege, hogy művészi legyen, lelkünkben tehát „a szabatosan meg nem határozható“ esztétikai hatást (tetszést, gyönyört, haszon nélküli érdeklődést) kell ébresztenie. Az irodalom, a művészet, s minthogy az élet szüntelen változás, ezért a művészi anyag is változó, és csak az anyagnak művészetté, irodalommá való alakítása állandó értékű. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy csupán a forma, a kifejezés a lényeg, mert magában a formálendő anyagban is meg kell lennie a formálhatóság készségének, tehát csak az a tárgy alkalmas művészi alkotásra, mely megindíthatja a teremtő képzelet munkáját és „megrezszenti érzelmeinek világát“. A költői mű se prédikáljon s ha mégis hatni akar bizonyos irányban, „hasson magával a költőileg alakított tárggyal, a vele felkeltett érzelmekkel, a képek erejével“. A nevelés, a tanítás nem a művészet, az irodalom feladata, nem terhelhetjük meg tehát olyan feladatokkal, melyeket nem bírnak el. S Tolnai még hozzáteszi, hogy bár a művészet

³ Id. m. 148. és köv. l.

célja és értékmérője maga a művészet, mégsem kívánatos, hogy a többi nagy értékkel: az erkölccsel, igazsággal, eszményiséggel ellentétbe kerüljön, „sőt minél nagyobb harmóniában van velük, annál nagyobb az értéke“. A „tudatos használni akarás“ jelentőségét pedig ismét Arany idézésével dönti el. „Ami pedig a tudatosságot illeti a költészetben: mindig többre becsülök itt egy tudatlan költőt, mint egy költőietlen tudóst.“

Tolnai nem zárja ki, sőt hangsúlyozza az értelmi és erkölcsi elemnek, továbbá a célszerűnek fontos szerepét a művészi alkotásban. Az erkölcsi elem például a drámai és az epikus költészetben, a tragikum és a komikum formálásában jut kifejezésre, az értelmi elem pedig a bölcselkedő költészetben és a képzőművészetben a hatást rendkívül erősítő és mélyítő szimbolikus ábrázolással, míg a célszerű az alkalmazott művészetekben kedvezően egyesülhet a széppel. De, bármily jelentősek is ezek a művészeteken kívül lévő elemek, — ismétli Tolnai —, mindig háttérbe szorulnak a széppel szemben. Egyébként a szépnek e más elemekkel való vegyülésére még a tragikumról és a komikumról szólva később ismét visszatér, e szép-kategóriákat azonban jórészt Beöthy és Péterffy, illetőleg Névy és Kölcsény alapján fejtegeti.

A szép fajait a következő szempontok szerint osztályozza: 1. származása (természeti, mesterséges szép); 2. minősége (alaki, tartalmi szép); 3. a benyomás mélysége (érzéki, érzelmi, értelmi, eszmei szép) s végül 4. iránya és mennyisége (pozitív, negatív szép) szerint. Az elméletet ezúttal is számtalan eredeti példával világítja meg. Nem érdektelen az alaki és a tartalmi szépről szóló fejtegetése sem, annál kevésbé, minthogy e kérdésben az idők folyamán változik Tolnai véleménye. Előadásaiiban ugyanis még szembeszáll Arany meghatározásával, amely szerint a szép „a legtökéletesebb tartalom a legtökéletesebb alakban“ és ellenérvét Greguss Ágosttól kölcsönzi, aki éppen az Arany-balladákban kapcsolatban igyekezett kimutatni, hogy „nem kell minden szépben tartalmat keresni“. Eszerint az alak, a kifejezés is lehet az értékelés alapja. Tolnainak ez az állásfoglalása nemcsak az Arany János műveibe és szellemébe való teljes elmerülés előtti időszakból, de századunk első esztendeiből való, amikor — Tolnai későbbi kifejezésével élve — „a forma-érzék szinte beteges finomságúvá fejlődik, vagy inkább fajul s a költészet nem a műélvezők nagyobb sokaságának akar üdítője, vigasztalója, lelki táplálója lenni, hanem kevés inyenc elfinomult élvezete“.⁴ Azóta Tolnai páratlanul gazdag belső fejlődésének eredményeképpen egészen más választ szűr le: „az irodalmi alkotás olyan egység, melyet a műélvezet megsemmisítése nélkül alkotórészeire bontani nem lehet“. Az elmélet különválaszthatja egymástól az alaki és a tartalmi szépet, de e kettőnek „külön nincs léte, mint a testnek s a léleknek“. A műalkotás a tartalom és a forma egysége; bármelyikük túlteng, az egész az, mely kárát vallja és tönkremegy.⁵ S most ismét Arany jellemző sorait idézi Csengerlyhez intézett leveléből: „Az én érdemem ama... törekvés: formát és tárgyat összhangzásba hozni: egészet alkotni.“

Az általános esztétikai bevezetést Tolnai a szép élettani felosztásával végzi.

⁴ Id. m. 146. l.

⁵ Id. m. 146. és köv. l.

Szorosabb értelemben vett művészetelméleti jegyzetei általában újabb keletűek. A viszonylag konkrétabb jellegű tárgy és a belőlük folyó problémák is közelebből érdekelhetik Tolnait. Így ezek a lapok mind többször és többször tanúskodnak egyéni nézeteiről. Fejtegetéseiben egyre jobban eltávolodik a fiziologusoktól és a művészet jelenségeit a pszichológia terminológiájának, módszerének és eredményeinek felhasználásával magyarázza. Kiindulópontjában is a műalkotó és a műélvező különbségének és egymáshoz való viszonyának megértésére törekszik. Amint lelki működésünkben két ellentétes folyamat van: a felfogó (átalakító) és a visszaadó, úgy lelkünk esztétikai működése is két ellentétes folyamatból áll: a kívülről befelé: szenvedő (élvező) és a belülről kifelé: cselekvő (alkotó) folyamatból. Mindkét folyamat kisebb-nagyobb mértékben minden ember lelkében fellelhető s igazság szerint elsősorban a mérték nagysága dönti el, ki az alkotó és ki az élvező. Minden benyomás élménnyé válik, az élmény pedig az alkotó tehetségének az erejével műalkotássá. Viszont a műalkotás hatásában szintén élménnyé érik a műélvező lelkében. Minden emberi arenak vannak közös, egyetemes, általánosan emberi (faji) vonásai, de vannak olyanok is, melyek „csak egyetlenegy arcnak tulajdonai”, melyek a többi ember lelki alkatától elválasztják és egyéniséggé avatják. Így minden ember egyéniség, de az író, a művész szembeszökőbben az. Lelkében a két ellentétes folyamat magasabbrendűsége bizonyos egyéb lelki tényezők fokozottabb mennyiségi és minőségi mértékét eredményezi. Ezek a lelki tényezők a nagyobb fogékonyság a külvilág benyomásai iránt, a fogékonyság és az ingerlékenység mértékétől függő gazdagabb érzelmvilág, az eszmébőség, az éles megfigyelés, a képzelet fejlett munkája, a tárgyi lelemény és mindenekfelett az előadás, kifejezés, alakítás készsége. Ez adottság nélkül nincs művész és nincs művészet. A kifejező, alakító művész a teremtmény, az élvező művész pedig az elfogadó. „Egymást kiegészítik, de a második az elsőől függ, mint a visszhang a hangosan kiáltott szótól.”⁶ A művész lelke s „mindaz, ami hozzátartozik”, benne van a műalkotásban, de ugyanúgy tükröződik benne az élvező lelke is. Hiszen mindenki a maga lelkén keresztül jut el valamely műalkotás élvezetéhez és megismeréséhez. „Ez mintegy szubjektív járuléka a mű objektív értékének, egyszersmind szubjektív értékmérője is.”⁷ Minden igazi műélvezet felfedező út „énünk ismeretlen tartományaiiba”.

Erre a kérdésre: mi a művészet, Tolnai ezek után így válaszol: a szépek megérzéskítése, érzéki alakban való előállítás, a széphatású ingereknek, a gyönyörnek szándékos felidézése.

A művészi alkotás folyamatának és e folyamat mozzanatainak Tolnai a Bevezetésben szentel érdemes fejezeteket.⁸ Ezek a fejezetek minduntalan Arany János költői egyéniségének kivételes ösztönzését érzékeltetik. E tárgyban Tolnai számos alkotó nyilatkozatát gyűjti egybe, rendkívül érdekes fejtegetéseinek alaphangulatát mégis Arany félmondata színezi: „a keletkezés módzatáról nem adhatunk számot magunknak.” Az alkotás folyamatának elemzése és magyarázata — Tolnai szerint — különösen azért ütközik nagy nehézségekbe, „mivel az alkotás lényeges mozzanatai rendszerint a tudat szín-

⁶ Id. m. 125. és köv. l.

⁷ Id. m. 33. és köv. l.

⁸ Id. m. 132. és köv. l.

vonala alatt mennek végbe“, mégpedig olyan lelkiállapotban, „mely a megfigyelés pontosságát és megbízhatóságát nem, vagy csak alig teszi lehetővé“. Az alkotásfolyamat befejeztével az alkotó ráésmélhet ugyan a folyamat egyik-másik mozzanatára, de világosan nem tud számot adni mindarról, ami benne végbement, ami vele történt. Az alkotásfolyamat megközelítő vizsgálatára Tolnai háromféle forrásból merít: 1. a költők önmegfigyeléseiből, valómásaiból esetleges feljegyzéseiből; 2. a jóval kevésbé értékes mások megfigyeléseiből; 3. olyan műalkotásokból, melyek magukon hordják keletkezésük stigmáit. Bár a források nem elegendők arra, hogy az ihlet percének, az alkotás pillanatának, magának a folyamatnak titkát, az igazi okát felderítsék, belőlük mégis nagy általánosságban összeállíthatók e folyamat egyes mozzanatai. E mozzanatok Tolnai szerint a következők: a) az alkotó lélek készsége, vagyis pillanatnyi hajlandósága, lelkiállapotának alkalmassága; b) az élmény, a költői anyag tevékenységre készíti a nyugvásban lévő lelki tartalmat; c) az eszme megfogamzása (Arany szavával: fogantása), midőn az alkotó lélek előtt feltűnik a műalkotás egészének határozatlan és mégis egységes valója; d) az ihlet, mely által az alakatlan eszme formához jut s végül e) a kidolgozás, vagyis a megrögzítés munkája. A költőtípusokról szólva Tolnai két típust különböztet meg, mégpedig „a fogamzásnak és az ihletnek egymáshoz való viszonya“ szerint,⁹ ezek: 1. az elmélkedő (reflektív) típust, 2. a rögtönös (intuitív) típust. Az előbbi Oswald klasszikusnak, az utóbbit romantikusnak nevezi. De a fogamzással kapcsolatban lévő lelki jelenségek szerint is megvonja Tolnai a határt az egyes költőtípusok között (látási képzetek, dallam, stb. ösztönzik az alkotót munkájára).

A művészetek különböző ágainak szabatos meghatározását, példákkal színezett vizsgálatát találjuk Tolnai írásai között. Az irodalomtudomány magyar rendszerezőjétől természetesen a legszebb meghatározást a költészet lényegére kapjuk, amely szerint „a költészet lelkünk érzés- és gondolat-tartalma, mely az alkotó képzelet tevékenységében egységbe forr, s nem a mindennap prózai beszédében, hanem saját művészi nyelvén jut kifejezésre“.¹⁰

Külön fejezetet szentel a művészetek érintkezésének és határának. Lessing Laokoonjára hivatkozik és elismeri, hogy az egyes művészetek között nagyon sok az érintkezés (színes festett szobor, dombormű, melodráma, recitativo, a költemény zeneisége), de az érintkezés nem jelenti azt, hogy a művészek más térre kalandozhatnak, mert ezt anyaguk sem engedi és bosszút áll. Helyes például, hogy „a modern festők nem akarnak mesét, novellát festeni“, de helytelen, hogy hangulatot, szimfóniát akarnak vásznon kifejezésre juttatni, pedig a térbeli természet a tárgyuk, és anyaguk is a tér. Ugyanilyen tévedés — Tolnai szerint —, hogy a modern táncművészek Chopint, Beethovent, tehát zenét táncolnak.

Tolnai a művészi ábrázolás négy főkellékét ismeri, ezek: 1. a hűség vagy igazság; 2. az egység vagy összhang; 3. az eredetiség vagy újság; 4. a szabályosság. Vizsgálatában nem kíván örökérvényű szabályokat adni, mert ezeknek az egyéniség az akadály, csak azokat foglalja egybe, „melyeket minden idők művészei szem előtt tartottak“.

⁹ Id. m. 138. és köv. 1.

¹⁰ Id. m. 147. 1.

1. A *hűség* a valóságosság szépsége. A műalkotás a művészet korlátai között valóként hat reánk. Az illuziókeltés „egyike a legnagyobb művészeteknek. Valószínűnek elfogadtatni, ami nem valóság és ezzel gyönyörködtetni“. Természetesen minden művészetben mások a hűség határmeghatározásai és korlátai, aminthogy más a tárgyuk, anyaguk, előadásuk módja. A természeti, lélektani és történeti hűséget tárgyalja részletesebben. A természeti hűséggel kapcsolatban a csodásról azt írja, hogy abban „nem az egész, de a részletek valószínűsége van meg“. A csodás változatossága a részletek gazdagságától, a képzetársulás elevenségétől, a képzelet csapongásaitól függ. A csodátság külső (az anyagi világ rendellenessége) és belső (a lelki világ rendellenessége). Minden nemzetnek a maga mondáiban, mifoszában, meséiben és babonáiban van külön csodatökeje. Ezek a népi termékek egyúttal a csodásnak a határai is és Voltaire végzetes tévedése volt, hogy kitalált bizonyos csodátságokat és azokat nemzetére ráerőszakolni igyekezett. De Hadúr és Armány is csak könyvhagyomány.

A lélektani hűség a jellem cselekvésben való megnyilvánulásának következetessége. A cselekményes művészeti ábrázolás „legkényesebb“, legnehezebb pontja éppen az, hogy minden, ami történik, lelkileg következménye kell, hogy legyen az előzményeknek, a külső kifejezés hű mása a belsőnek. Az a kérdés, vajjon úgy cselekednek-e a személyek, „amint jellemük adott rája szerint cselekedniök kell és lehet, nem támad-e ellentmondás a jellem és a cselekvés közt; nem sodorja-e következetlenségbe a költőt képzelete?“¹¹ A költőnek ugyanis az előzményekben kell minden tettet előkészítenie, csak így látszik szükségszerűnek, elkerülhetetlennek, viszont a következményekben magyarázatot kell adnia, hogy a történetek felett egészen napirendre térhessünk. A költészet nem tűr meg olyan következetlenségeket, amilyeneket gyakran látunk az életben, melynek titkait ritkán ismerjük. „A költészetnek valószínűbbnek kell lennie a valóságnál.“

A történeti hűséget a történeti érzék kívánja meg, amely szerint a műalkotásnak mind külsőségeiben, mind lelki alkatában hűnek kell lennie az elbeszél és ábrázolt korhoz. A történeti regény írójának az emberei például ne csak korhű jelmezben járnak, „hanem annak a kornak szellemében érezzenek és gondolkozzanak is“.¹² A műalkotásnak a kor levegőjét, lelkét kell kifejezésre juttatnia. A művésznak tehát bele kell élnie magát az elmúlt idők világába, letúnt korokba. S mégis a maga korához kell szólnia. Terjedelemben mekkora ez a kor, életének rövid néhány esztendeje, vagy századok, sőt ezredek, — az a művész lángeszétől függ. Íme, mint domborodik ki újra a művész nagyobbseberősége embertársaival szemben, mert míg azok csak részei az egésznek, addig a művész kifejezője ennek az egésznek, szószólója egy kornak, nemzetnek. Ebben az értelemben Széchenyi is művész.

A művészi hűséggel kapcsolatban Tolnai még arra a kérdésre is megfelel, vajjon közelebből mi a művészi hűség és a valóság viszonya. A hűség elve semmiesetre sem másolást, utánzást vagy követést igényel, hanem eszményítést, vagyis jellemző válogatást. „A művésznak a műélvezet szempontjából is eszményíteni kell, hiszen ő vezeti, irányítja, foglalkoztatja a műélvezőt“

¹¹ Id. m. 142. és köv. l.

¹² Id. m. 55. és köv. l.

is. Lelki folyamatot, képzetkapcsolást, a műélvező kiegészítő készségét indítja meg. Mindent lehet eszményíteni, rútat és torzat egyaránt és az eszményítés mértékét is az alkotó egyénisége szabja, de Tolnai Arany Vojtina Ars Poetikájára hivatkozva az eszményítés terén is korlátokat állít fel. A végtelenség a jellemzőt sem lehet válogatni.

A különböző művészeti irányok lényegét Tolnai az eszmény és a való változó viszonyában látja. Érdekesen szól az impresszionizmusról, a pillanat naturalizmusáról, mely „sokszor, mert nem töpreng, — hazug lehet“.

2. Az *egység* vagy összhang a szerkezet szépsége. A szerkezetnek teljesnek, kereknek és rendesnek kell lennie. Csak az egység nyújt teljes műélvezetet, mert általa arra a bizonyos egyetlen pontra irányítható a figyelem. A műélvező kiegészítő munkájára sem szabad a művésznek többet bízni, mint amennyit elbír (l. „szélsőséges, modern festés“). Az egységnek a tárgyban (tartalom, eszme, cél), a szerkezetben és a hangulatban kell megnyilvánulnia. A szerkezet egysége a részek különös belső kapcsolatában van. A természet végtelen, hiányoznak belőle a véges ember megkívánta külön egységek. S a művész feladata éppen abban rejlik, hogy „a végtelenség helyett áttekinthető egységet“ adjon, mintegy belső keretet, melyben csak azt tüntesse fel, amit mutatni akar, ami áttekinthető. A szerkezet egysége természetesen nem zárja ki a nagyobb epikában a jellemző, festő, pihentető epizódokat, a költők személyes, alanyi megnyilvánulásait, sőt egyes műfajokban a kettős cselekményt sem.

A hangulat teljessége és kerektsége még a szerkezet egységénél is fontosabb, mert „ebben van a mű hatása“. Semmi sem zökkenhet ki a műélvezet egész tartamára az esztétikai küszöbön nyert hangulattól; a kezdő és végakkordnak egyeznie kell. Ezért olyan fontos eleme a tragédiának a katharxis és éppen ezért nem teljes hatású a helyzet- és végzettragédia, mert „egyoldalú“ a hangulat. A vértanuk halála a cirkuszban például egyoldalú részvétet, szálnalmat vált ki, — katharxis nélkül.

3. Az *eredetiség* a művész egyéniségének a szépsége. Igaz, nincsen új a nap alatt és mégis minden műalkotásnak bizonyos fokon újnak kell lennie; újságot kell hoznia, akár a tárgyban, akár a felfogásban. Ritkább a tárgyváltás eredetisége, hiszen a művészeteknek öröktől fogva az ember és a természet a tárgya, ezek pedig fővonásaikban változatlanok maradnak. De nem is a tárgy maga, a „mi“, hanem a „hogyan“ a döntő a művészetekben. „Igaz, hogy a tárgy mineműsége sem közömbös, hogy vannak önmagukban is művészi feldolgozásra alkalmas tárgyak, s viszont olyanok, melyek ridegen tiltakoznak minden költőiség ellen, ahogy Arany jellemzi ezeket Vojtina Ars Poetikájában („De bár egész, s örök...“). De a lényeg az alakításban, a feldolgozásban van.“¹³ Az irodalomtudománynak és az esztétikának is abban van egyik főfeladata, hogy a maga sajátos eszközeivel és módszereivel kimutassa az irodalmi, a művészi anyag folytonosságát és kiderítse, „hogyan tükröződnek az örök elemek változó korok, változó helyek, változó egyének lelkében“. Ugyanaz a tárgy számtalanszor kerül feldolgozásra és mégis mindig új varázssal. Sohasem a tárgy elcsépelt, hanem a felfogás szegény. A felfogás, a feldolgozás és az alakítás újsága teszi vonzóvá a régi tárgyat, és éppen

¹³ Id. m. 105. és köv. l.

abban nyilatkozik meg a művészi képzelet és az alkotás munkája, hogy térben, időben távollévőket megjelenít (kép, szobor, dráma, regény), új, meg új vonásokat talál egy-egy típusban (Szűz Mária: szűz, az Isten anyja, királynő, mater dolorosa, stb.) és új lélektani (érzelmi és képzeleti) kapcsolatokat teremtet. A legtöbb művész nem is választ szívesen új tárgyat, mert — Arany kifejezésével élve — az époszi hitel, vagyis „a köztudatra való támaszkodás” lélektanilag megkönnyíti az elhitetést, a megértetést.

Az eredetiség problémájához kapcsolhatjuk Tolnainak egyik legértékesebb elméleti fejtegetését, melynek tárgya a szellemi fejlődés törvénye. Ezzel a törvénnyel kívánja ugyanis megmagyarázni a műalkotások örök elemeinek szüntelen változását az időben. Tolnai a maga elméletének a megszerkesztésére nem Darwintól és Herbert Spencertől kapja az ösztönzést, hanem közvetlenül a modern biológiától és társadalomtudománytól és legújabb kutatásai eredményét használja fel. S minthogy e törvénnyel kizárólag a szellemi alkotás, az irodalmi mű és az irodalmi élet folyamatainak a megértetése a célja, ezért elmélete kétségtelenül maradandó értékű.

A fejlődésről adott meghatározásában a következő fogalmak vannak: *a)* változás, átalakulás, vagyis minden korban mások a műfajok; *b)* az átalakulás folytonos, tartós, a módosulások tehát lassan mennek végbe, egy-egy régi elem észrevétlenül gyengül, elenyészik; egy-egy új tűnik fel előbb csírként, majd megerősödik és jellemzővé válik, bizonyos törzselemek állandóan megmaradnak (hősköltemény, regényes éposz stb., stb. elemző regény);¹⁴ *c)* a folytonos átalakulások folyamán az előzőnél bonyolultabb, tagoltabb jelenségek állnak elő, az egynemű jelenségből a megosztás, osztódás, elkülönülés, szétágazás útján különmemű jelenségek, ágak fejlődnek (ősi vallásos dráma; mithikus, hősi, történeti, társadalmi tragédia); *d)* minden korban csak a koruk kifejezésére legalkalmasabb alakok virágoznak (romanticizmus: népszínmű). A fejlődésnek nemcsak fejlesztő, de hátráltató mozzanatai is vannak, mint a hagyomány, a megszokás kényelmessége, a tekintélyek és az utánzás ösztöne. Viszont e késleltetést bőven kipótólják a fejlesztő, siettető mozzanatok és ezek a tehetség, a lángész, az élet új körülményei, az ellentét élve, „mely szándékosan mást és újat akar mondatni” és végül az idegen irodalmak befolyása.

4. A *szabályosság* az anyag és az alak, a tartalom és a forma viszonyának a szépsége, mely nem más, mint „az alak alkalmazása művészete anyagához”. A műnek anyagszerűnek és műfajszerűnek kell lennie, mert minden tartalom megkívánja a maga sajátos anyagát és sajátos alakját. Az alak fejezi ki az anyagot, a tartalmat, de az anyagnak is alkalmazkodnia kell a formához.

A művészi ábrázolás e négy főkéllékének elmélyült tanulmányozása után Tolnai röviden még a művész érzelmi világának a tárgyhoz való viszonyáról szól és pontokba szedi a műalkotás tárgyalásának menetét. Esztétikai jegyzetének végén Rodinból fordít: „Mi a művészet? Elmerülés a természetbe, magasabbrendű öröme a szellemnek, mely a természet titkaiba behatol. A legfenségebb feladat az ész törekvése, hogy a világot megértse és megérttesse. Az emberi lélek mosolya a házon, a bútoron, egyszóval a környező világban.”

¹⁴ I. m. 115. és köv. l.

S akik Tolnai Vilmost közelebből ismerték, állíthatják, hogy ő a művészetet valóban a szellem magasabbrendű örömének fogta fel és érezte s esztétikájával, egész tanításával ezt az örömet kívánta megértetni és éreztetni. Működése időben ma még túlságosan közel van hozzánk ahhoz, hogy hatását kritikailag lemérhessük, annyi azonban bizonyos, hogy sok igazi tanítványa volt.

Két szegénylegénynek egymással való beszélgetése.

Nagy elismerésre tarthat számot Varga Imre azért a gondos tanulmányért, amelyben a Thaly-közölte kuruc versek hitelességének kérdését vizsgálta, felkutatván mindig azt a forrást, amelyből az ének elénk került. (A kuruc költészet hitelessége. Bp. 1936.)

Sajnos, nemcsak Thaly közleményei kívánnak ilyen ellenőrzést, hanem mások e korra vonatkozó kiadványai is. Soraink most Erdélyi Pál gyűjteményének (Kuruc költészet. Bp. 1903. Franklin.) egyik közlésére óhajtják felhívni a figyelmet.

Erdélyi a 120. lapon, 53-as szám alatt közöl egy éneket a b. Balassák levéltárából a fenti cím alatt. (Kezdeté: *Példabeszédekben azt minden méltóság...*) Keletkezését a XVII. század végére teszi.

Amde a vers csak Thököly halála után íródhatott. Egyik versszaka ugyanis ezt mondja:

Nagy úr vala, tudjuk, jó Thököly Imre,
Soknak tanácsából ültetett fő helyre;
Midőn megrakodtak, állottanak félre,
Idegen országban hidegült meg vére.

Thököly 1705-ben halt meg; a vers tehát nem keletkezhett előbb.

De van a versben még egy időpontot megjelölő adat. A császárról azt mondja: „Vén császárnak okul tanácsait vetik“. Ez a vén császár csak Lipót lehet. A császár is 1705-ben halt meg; már pedig ez a vers még életben tudja.

A két dátum figyelembevételével a keletkezés idejét 1705 elejére tehetjük. És ez a meghatározás magát a verset is megérteti. Bőven ugyanis a mellőzött szegénylegény panasza szól. Ez a panasz tanulságul emlegeti Thököly példáját, mondván:

Hogy te is ne járj úgy, édes Uram, félhetsz,
Te kerölötted is vannak sokan ilyenek,
Véreket ontani kik szavokkal készek,
Kivont fegyverekben bár volna úgy részek.

Azaz: akihez szól, az is fegyvert emelt, a mellett is fitogtatja magát a nemesség, miközben a szegénylegényt háttérbe szorítja.

Ez a megszólított („Nagyságtok!“) nem lehet más, csak II. Rákóczi Ferenc. A vers tehát a Thököly-mozgalom verses termékei közül átteendő a Rákóczi szabadságharcának idején keletkezett énekek közé. M. T.

Bacsányi ismeretlen olasz fordítása.

Írta: HANKISS JÁNOS.

Egy nizzai könyvkereskedés olcsó ócskaságai között került a kezembe Agostina Cagnoli költeményeinek (Versi) 1844-i, firenzei kiadása. Három kötet egybekötve. Az I. kötet tartalomjegyzékében egy csomó, a Holdhoz intézett és így nagyon korszerű vers között zárójelben ez a két szó: *Da Bacsányi*. Megdobbant a szívem: 1844-ből oly kevés a magyarból fordított versek száma, ha figyelmen kívül hagyjuk a magyar emberek által fordítottakat. És Bacsányi olasz fordításáról éppen nem hallottam semmit.

Cagnoli nem nagy költő. Egyike azoknak a becsületes és lelkes tisztviselő-poétáknak, akik csak úgy hemzsegték a XIX. század derekán és divatos műfajokban, balladában, szonettben, alkalmi költeményekben jeleskedtek.¹ Reggio Emiliában született 1810. december 23-án és szülőföldjét nagyon sokszor megénekelte. Még több ildomos figyelmet áldozott hivatali székhelyének, Modénának, és az ott uralkodó Estéknek. Fiatalon, nem egészen 36 éves korában halt meg 1846. október 5-én, két évvel gyűjteményes kiadásának megjelenése után. Irodalmi neveltetését apjától nyerte és később is otthonülő ember maradt, bálványához, Leopardihoz híven önmagában keresve a költészet mélyről feltörő forrásait. Életrajzírói² szerint mindössze csak néhány kirándulásra hagyta el hivatali székhelyét. Milánót többször felkereste és bejárta Toscanát. Orvosai tanácsára 1846 nyarán a híres luccai fürdőben keresett gyógyulást, majd (júliusban) a Pó mellett Guastallában folytatta utolsó nyaralását. Nem csoda, ha ez az aránylag oly helyhezkött élet romantikus lelkű kalandozásban keresett egyensúlyt (középkori tárgyak) és ha Cagnoli egy szép, lendületes költeményben ünnepli Lamartine-t keleti utazása alkalmával.³

Elég felütni köteteit, hogy meggyőződünk róla, mennyire igaza van az Enciklopédia Italianának, amikor költőnket rokonszenves, de kevésbé eredeti írónak nevezi — „poeta gentile ma di scarsa originalità“. Mert az egész három kötet bibliai részletek parafrázisa és az első kettőben is tömördek a fordítás vagy az átköltés. Az olasz kritika kiemeli függését az olasz költőktől (Dante; Pindemonte, Foscolo, Leopardi, Carrer, Grossi); ezekhez a felületes átlapozó is hozzáfűzheti a németek közül Uhlandot, Schlegelt, Voost, Gessnert;⁴ Lamartinet és a magyar Bacsányit.

1833. június 9-én írja egy levelében Marianna Brighentihez, a szép és nagyműveltségű énekesnőhöz: „Ora fra noi regna grande maliconia. Io, *alma*

¹ V. ö. Zolnai Béla érdekes statisztikáját a monarchia balladaköltőiről a III. (lyoni) irodalomtörténeti kongresszuson tartott előadásában. (*Helicon*, 1939. 2–3.)

² A. Peretti: *Biografia del Cagnoli. Nuove impressioni letterarie*. Torino, 1879; — G. Crescimanno Tomasi: *Alcuni Poeti alla Corte di Francesco IV di Modena*, Palermo, A. Reber, 1900. 147. l.

³ *Ad Alfonso Lamartine pel suo viaggio d'Oriente*. (I. 19.)

⁴ Nem sikerült megállapítanunk, ki az a Pfestel, akitől az *Esir e Tedida* című költeményt fordította. Ilyen nevű költőt a DAB. sem ismer. Talán az I.L.P. Pfest, vagy Pfizer? Pfeffellel is próbálkoztunk, de összegyűjtött műveit eredménytelenül lapoztuk át.

romantica, non la temo“. Két évvel később, 1835. július 15-én elküldi eszményképének, az *Alla Luna* c. költeményét, ezzel a megjegyzéssel: „Metto qui sotto alcuni versi che, per la mia solita pecca fanno di mestizia“.⁵

Romantikus lélek, melabú, hold... természetes olasz viszonylatban zoroosan záródó sor.⁶ A Holdról szóló költeményt Cagnoli bírálóinak egyike-másika különösen nagyra becsüli, — s talán azért is sikerült olyan jól, mert a szerző még korábban is kivételes rajongással viseltetett a „vereconda Luna“ iránt. Ezt nemcsak saját költeményei mutatják, hanem a Hold-verseknek az a gyűjteménye is, amelynek minden darabja más-más idegen költőtől származott.⁷

Ezeknek a verseknek elseje Bacsányi *Tünődésének* meglehetősen hű fordítása.

A következőkben adjuk az olasz szöveget és a jegyzetekben többek közt minden lényegesebb eltérést az eredetitől. Egy ilyen eltérés mindjárt szembe-szökik: az, hogy Bacsányi alkaiosi strófái helyett itt három nagyobb, értelem szerint elhatárolt, szakaszba tagolt hosszabb jambuszi-anapestuszi sorok állanak.

IL PRIGIONIERO.

Apostrofe alla Luna.¹

(Da Bacsányi.)

Sorgi, deh sorgi, o vereconda Luna
Che pei campi del cielo azzureggiati
Brilli in soave albor.² Sorgi, o pietosa
Conscia del mio dolore, e della notte
La mestizia dilegua. In strania terra,
Cerchiato da infeconde erme montagne.³

⁵ Emilio Costa: *Spigolature storiche e letterarie*. („Collezione Battei“, vol. 5. Parma, Casa Editrice L. Battei, 1887.) *Un carteggio inedito d'Agostina Cagnoli*. 87—88 l.

⁶ Francia romantikus viszonylatban például már nem. Musset tréfás-gúnyos holdas költeménye, igaz, a múltó romanticizmus korára esik, de a francia romantika általában nem mélázó és érzékeny természetű, hanem lázadó erejű, magabizó, minden ízében dinamikus.

⁷ Magánál Cagnolinál is pl. az I. köt. 145. lapján a második *Alla Luna*. Az I. kötet vége felé sorakoznak a fordítások: Bacsányi s a két „bárdköltemény“ (*Canti Bardici*) után három költemény viseli még ezt a címet: *Alla Luna*: az első „Da Hervey“, a második: „Da un frammento latino pubblicato del Leopardi“ s aztán megint egy eredeti: „Per Maria Giuseppa Guacci“.

¹ A magyar eredetinek egyik címe sem maradt meg. *Tünődés* nagyon németes-romantikus szónak tetszett. A két olasz cím közül egyik a költő helyzetét jelöli meg („A rab“), a másik a költemény tárgyát („A Holdhoz“).

² A „Csillagos ég dicső Fénnyel mosolygó asszonya“ helyett az olasz költő „szemérmes“ („szégyenlős“) holdról beszél, amely „az ég kéklő mezein édes-fehéren“ fénylik. Bacsányi istenasszonya a jóakaró égi pártfogó, Cagnolié a szüzi Diana. V. ö. *Il lago* (I. kötet, 48. sk. 1.): „Salve, amor della sera, astro pudico. Che di luce purissima ti vesti!“ — A „Vereconda luna“ kedvenc, állandó kifejezése fordítónknak (pl. az Uhland-fordításban, id. kiad. II. 53).

³ Az eredeti kevésbbé banális, szinte mai ízű „Messze vidék sovány határait őrző vad havasok között“.

Dalla cava d'un orrido macigno
 Che alle nubi si spinge, io le pupille
 Affiso aéé'tra,⁴ e fra sospiri attendo
 Tua bellissima faccia. Ecco già rompe
 L'ombre gravose, e a me dolce si cala
 Il sereno tuo raggio illuminando
 Le amare stille di che inondo il volto⁵
 O benefica stella, io ti saluto!
 Tu sola intendi il mio dolor⁶ tu sola
 Mi guardi in terra, e i miei lamenti ascolti.

Dal suo mezzo precipita la notte:

Giace il mondo in altissimo silenzio:⁷
 Posa natura, e chi da quella ha vita.⁸
 Placido il sonno le pupille adombra,
 Ed irriga di calma e di salute
 Ogni stanco mortale:⁹ ed io sol uno
 Invoco indarno il sonno. Ei sulle ciglia
 De'felici discende, o ferma l'ali
 Ove alberga la pace.¹⁰ Una quiete,
 Ma inferma e sconsolata,¹¹ si diffonde
 Ne' miei consorti di sventura. Alcuno,
 Nel suo recesso orribilmente opaco,
 Romper non osa di lunghe querele
 L'alto silenzio che sul career piomba¹²

⁴ Itt az olasz poéta részletezőbb: „az egekre nézván“ helyett „Pupilláimat az éterre szögezem...“, s odább: „megjelenésem“ helyett „a te gyönyörű arcodat“.

⁵ Bacszányi: „Könnyeim árja között elázva“, — ennél ismét kézzelfoghatóbbak Cagnoli „keserű cseppcsekkéi“, amelyekkel arcát „elárasztja“.

⁶ Az olasz fordítás „fájdalom“ szavának a magyarban zengzetesebb szócsoporthoz felel meg: „nyögő szívem keserve“. — A magyar költemény négysoros versszakokra lévén osztva, nem jelölheti oly könnyen, mint a fordító az előadásban itt beálló fordulatot. Az első négy versszak sóvárgó, közvetlen invocatiója után most nyugodtabb leírás következik és Cagnoli ezt bekezdéssel jelöli.

⁷ A magyar „Némulva fekszik s szendereg a világ“ mellett kissé színtelen „A világ mélységes csendben fekszik“.

⁸ A fordítás itt római tömörséggel egy sorba foglalja Bacszányi két sorát.

⁹ Az olasz költő megint rövidít, de itt nem veszteség nélkül: kár a „Szárnyára kelvén, széjjel uralkodik“ sorért, amely igazi szárnyterjesztő, szélesen szálló zengzetesség; viszont az „Ed irriga di calma e di salute...“ — „nyugalommal és üdvvel (egészséggel) önti el“ — s „a pupillákat beárnyékoló álom“ az olasz oldálnak adnak némi előnyt. Igaz, ezt is valószínűleg a magyar szöveg ihlette egy későbbi sorral, amely ide is illett: „Sajnálja tőlem balzsama cseppjeit...“.

¹⁰ Itt mintha a „Szárnyára kelvén“ elmaradásáért akarna kárpótolni olaszunk, amikor azt mondja, hogy az álom csak ott „állítja meg“ (csukja össze) szárnyait, ahol béke honol.

¹¹ A két jelző betét.

¹² A 8. és 9. versszakot a fordító gyökeresen módosítja. Eltűnnek az eredeti, megrázó, mert nyers, erős, anyagi színei („setét szurdékaikban“ helyett a „szörnyen sötét“ és a nagyon is általános „recesso“ áll) és a váratlanul kapcsolódó mitológiai hasonlat is: „mint amaz óriás Kőszikla barlangjában a büles S bátor Ulyss követői hajdan“. Viszont figyelemreméltó a „piomba su“ kifejezés költői ereje.

Chi siete voi, qual meco empla vi trasse
Sciagura al pianto? Qual celeste sdegno
Qui insieme ne raccolse, o fato arcano?¹³

Gelido batte e impetuoso il vento
Alle rupe solinga; indi si tace.¹⁴
Ah tutto da me fugge e m'abbandona!
Ma tu non già, mia Luna: il suo sospira
Confidar può a te sola il prigioniero.¹⁵
Ma che miro! E tu pur, Luna, mi lasci?
Tu pure, o Luna, t'allontani, o cara
Consolatrice! Ah s'è destin che in cielo
Tu mai non posi, il tuo corso immortale,¹⁶
Pellegrina tranquilla e solitaria,
Segui, e la cabna ad altri mesti arreca.¹⁷

A magyar költemény utolsó hat sora, amelyben a költő a maga halhatatlan lelkéhez fordul, türelmet tanácsolván neki, és megbízgatva azzal, hogy Isten megváltja a földi szenvedésektől, nincs meg az olasz szövegben. Mintha a fordító nem akart volna túlmenni a Holdtól való búcsúzáson. A Holddal kezdte, azzal is fejezi be az *Apostrofe alla Luna*-t. Pedig milyen kár ezért a fordulatért, amely a nyájas és kissé elcséplt Holdtól a sokat küzdött költő kemény férfielekéhez kényszeríti a megrendült olvasót.

Tűrj, halhatatlan lélek! Eljő
Néked is a kiszabott idő; tűrj;
Míg földi pályád végihez érkezel.
Vesd félre már bús gondjaidat, s remélj.
Ismér az Ég!... Megszán, s kiszólít
E hazug és csapodár világból.

Hogyan kerülhetett Bacsányi költeménye Cagnoli kezei közé?

Minden valószínűség szerint német fordítás közvetítésével, mert semmi

¹³ A magyar eredetiben zárójelbe tett kettős kérdés fontos fordulatot jelent (eddig a fogoly költő egészen egyedül volt a Holddal, most egy pillanatra hozzákapesolja sorsát a többi, ismeretlen rabokéhoz, mint André Chénier, aki a „Jeune Captive“-on siránkozik, noha magát is halál fenyegeti), — s ezért a fordító híven követi. Csak a közös szenvedés lehető okai — három jelzős főnév az olaszban, négy a magyar szövegben — jellegzetesen mások. Bacsányinál: „mostoha sors kemény tetszése“, „isten haragja“, „vak eset“. Cagnolinál: „empia... sciagura“, „celeste sdegno“, „fato arcano“. Az olasz költő nem méltatlan erőteljes dinamikájú mintájához.

¹⁴ A szél természete megváltozott. Bacsányinál „busongva szállong“ (a két *-ong* is mutatja, hogy nem hirtelen ablakot verdeső viharról van szó) és „bujdosik“, Cagnoli jeges és heves szelet csinál belőle. És míg Bacsányinál csak „ablakaink körül“ kóvályog, Cagnoli szerint odaesap a „magányos (vad) oromhoz“ — s aztán elhallgat, — mint az éji bogár a *Családi kör*-ben. Viszont elmarad az oly szívesen maga felé forduló és testi állapotait apróra leíró magyar lírikus jellemző két sora: „...terjedező hajam Fürtét az arcémon lefűggő Könnyben keverve“ stb.

¹⁵ A magyar szövegben a Hold aktívabb: ő „szemléli“ a szenvedő költőt.

¹⁶ A „gyors kerekét siető kocsiának“ antik emlék s nem nagy kár érte, ha egyszerűen „halhatatlan futás“ lesz belőle.

¹⁷ Az utolsó sor nemcsak nagyon megrövidíti a költemény befejezését (a végső hat verssor elmarad), de egyszerűbbé is teszi. „Enyhítsd nememnek bánatos éjjelét“ helyett ezt találjuk: „S a nyugalmat vidd (add) más szomorúaknak is.“

adatunk sincs arra, hogy a modenai költő magyarul tudott, viszont a német költésszettel állandó kapcsolatban állt. Témáinak jelentékeny részét német kortársainál könnyű megtalálni. *Maggiolata*-jának csak magánál Höltynél három *Mailed*, ill. *Maientied* felel meg,¹⁸ holdkedvelését pedig úgyszólván minden német poéta számos mintával erősítette meg. Egyetlen antológia-szerző sorozatból írjuk ide Matthias Claudius *Der Mond*, Klopstock *Die frühen Gräber* és *Die Sommernacht*, Hölty *An den Mond*, Stolberg *Der Mond* és Pfeffel *Der Mond* című költeményeit.¹⁹

Közel áll ehhez a hangulathoz Gessner ünnepelt költészete, amelynek külföldön talán még nagyobb volt a sikere, mint hazájában. Cagnoli 70—80 évre nyúl vissza az idillekért, amelyeknek sorából Lycas és Milon párbeszédét (*Lycas und Milon, Iäca e Milone*)²⁰ önti versekbe és a Vízözön leírásáért (*Ein Gemäld aus der Sündfluth, Dipintura del diluvio*),²¹ amely Gessner egyik legtöbbet csodált darabja. Az előbbiből, amelyet az olasz költő idill helyett egyszerűen éneknek nevez („Canto di Gessner”), csak a párbeszédet tartja meg, a bevezetést és befejezést elhagyja. Az utóbbi, melynek alcíme Gessner-nél „Semira und Semin”, egy erényes és istenes szerelmespár utolsó perceit beszéli el egy, a vízözönből még éppen kinyúló „hegyhomlokon”; a fordítás a leghívebbek közé tartozik. Gessner, az ótestamentumi tárgyak idilli feldolgozásának elismert szakértője, aki Abel haláláról is írt öténemes prózai költeményt, nyilván hasonló költeményekre bátorította az Ószövetség-parafrázisok költőjét. Ezek a parafrázisok (*Canti diversi*, az 1844-i reggioi kiadás III. kötete) kívül tele vannak szórva Cagnoli többi kötetei is egy Éva alakja köré kristályosodó nagyobb költemény vagy ciklus részleteivel. Ilyenek: Adám és Éva szerelme, Éva búcsúja az Édenkerttől, Éva halála.²²

Az a „Woss”, akinek költeményeként adja Cagnoli *Benedizione d'un padre alla figlia che si marita* c. fordítását²³ természetesen Johann Heinrich Voss (1751—1826); a *Luise* c. modern idill, a falusi biedermyernek ez a bájos kis remeke szolgáltatja az olaszra átültetett részletet. A leányát megáldó lelkész hexameteiriből²⁴ természetesen megint a Cagnolinál megszokott rövidebb sorok lettek, ezúttal terza rimás elrendezésben.

Uhland 1814-ben megjelent híres balladája, bizonyos tekintetben *A walesi bárdok* párdarabja: *Des Sängers Fluch* kitűnően illett ehhez a korhoz, amely a költő jelentőségét oly magasra helyezte s személyének sérthetlenségét éppúgy hangsúlyozni szerette, mint szavának prófétai erejét. Az olasz költő, aki nem rendelkezett Uhland súlyos pátozával és germán balladaérzékével, de mint „romantikus lélek”, sok középkori tárgyú verset, elbeszélést írt, a zsar-

¹⁸ Ezek közül leginkább a „Schön im Feuerschmucke lächelt” kezdetű áll legközelebb a *Maggiolata*-hoz.

¹⁹ *Bibliothek der Deutschen Klassiker*. IV., VIII. köt. Bibliogr. Institut, Hildburghausen, 1861, 1863.

²⁰ *S. Gessners Schriften*. Wien, Trattner, 1784. (I—V. rész.) III. Theil 16 skk. I. és Cagnoli, id. m. I. 140.

²¹ Gessner, id. kiad. IV. Theil, 130. sk. I. és Cagnoli, id. m. II. 69.

²² *Degli amori di Adamo ed Eva*. Frammento (I. 25), *Addio d'Eva all'Eden* (I. 27), *La morte di Eva* (II. 62).

²³ I. 143.

²⁴ A „Gottes Segen mit dir, holdseliges, allerliebtes Töchterchen”-től kezdve kb. 34—36 sor („Dritte Idylle”).

nokot átkával sújtó öreg dalnok történetét az egyszerűsített Nibelung-verszakkból jambusi sorokba tette át, amelyeknek szakokba nem osztott folyamatos menetét csak az átok szövegét tartalmazó terza rimák (19) sora szakítja meg. A Nibelung strófa régies hangulata s ritmusának kérelhetetlen, súlyos döngésével elveszett a balladahangulat java is.²⁵ Ha ezt a fordítást hasonlítjuk össze Cagnoli Bacsányi-fordításával, akkor látjuk csak, mennyivel sikerültebb, mennyire a legsikerültebb átültetési kísérlete éppen a Tünődés fordítása.

De ki készíthette ezt a közvetítő német fordítást, melyet egyébként nem ismerünk?

Az első gondolat: maga Bacsányi, aki költői szárnyalású leveleket írt feleségének németül. Vagy Baumberg Gabriella. Hiszen van valami valószínűsége annak, hogy a szerető hitves, aki férjében az üldöztetés idején is nagy szellemet lát, meg próbálja örökíteni a maga nyelvén férje legszebb alkotásait, melyek szerinte a magyar alapszövegükben bizonyára nem voltak elég biztosan „az öröklétre konzerválva”. De Berde Máriának Baumberg Gabrielláról írt költői tanulmánya²⁶ inkább azt mutatja, hogy a „szittya Horatius”-t foglalkoztatta felesége költői oeuvre-jének sorsa, és nem megfordítva. Levelezésükben²⁷ sem találunk adatot arra, hogy a bécsi Sappho bármit is lefordított volna férje költeményeiből. Szóba jöhetne még Gabriella széplelkű barátnője, Pichler Karolina, de bármely bécsi jóbarát is, ezt a föltevést csak valószínűtlenebbé teszi, de nem lehetetlenné az, hogy Bacsányi helyzete Bécsben eleinte jelentéktelen, később kínos és mivel rajongójáról nem tudunk, nehéz elképzelni, hogy az udvar felé igazodó napraforgó-had bármely tagja érdemesítette volna a költőt, hogy fordítson tőle.

Bécsi folyóiratokban eddig hiába kerestünk Bacsányi-fordítást.

Figyelembe kell vennünk azt is, hogy Bacsányi különösen kényes a fordításra. A Bécsi Magyar Múzsában 1788-ban megjelent *A fordításról* c. értekezése, amely Gatterer göttingai professzor szabályainak felhasználásával nagyon szigorú elveket állít fel a fordító számára.²⁸ Ezt egészíti ki *Milton*

²⁵ Különösen jellemző pl. ennek a két részletnek összevetése:

„7. Sie singen von Lenz und Liebe, von sel'ger goldner Zeit,
Von Freiheit, Männerwürde, von Treu' und Heiligkeit;
Sie singen von allem Süßen, was Menschenbrust durchliebt,
Sie singen von allem Hohen, was Menschenherz erhebt.“

Ezzel a gondolatritinusszerű szélességgel szemben Cagnolinál:

„Cantano, il tempo che dell'oro ha nome,
La libertade, i pensamenti, l'uomo.
Cantano il bello con che suol natura
Sempre battere ai cuori e sublimarli.“

Ebben a száraz s mégsem rövid, mert elavult körülírással terhelt négy sorban Uhland verse mintha verses kivonattá zsugorodnék össze.

²⁶ Berde Julianna Mária: *Bacsányiné Baumberg Gabriella élete és költészete*. Kolozsvár, 1912.

²⁷ Horánszky Lajos: *Bacsányi János és kora*. Budapest, 1907; — Vajda Ilona: *Bacsányi János és Baumberg Gabriella*. I. 1799–1809 (Minerva-Könyvtár 128. sz. Budapest, 1938).

²⁸ L. Szinyei Ferenc: *Bacsányi János, 1763–1845*. (Magyar Tört. Életrajzok. Budapest, 1904.) 44. skk. 1.; u. o. a *Tünődés* jellemzése, 86. 1.

és a fordítás mestersege ügyében c. vitairatával. Cagnoli fordítása csaknem ezeknek a súlyos feltételeknek is megfelel, fordításai közül a *Tündés* átültetése a leghívebb és talán a leglendületesebb is. Már most valószínű, hogyha Bacsányi maga fordította németre versét, vagy tudtával fordította más, elveit igyekezett alkalmazni a *Tündés* német szövegére is. Ez magyarázná Cagnoli sikerét s azt, hogy oly közel maradt az eredetihez.

Biztos adat híján sok más lehetőséget is figyelembe kellene vennünk. Mivel Cagnoli is, Bacsányi is tudott franciául, nincs kizárva, hogy a közvetítő szöveg francia. Sokan jöhetnek szóba, mint a francia fordítás készítői. Itt is elsősorban a szerző, aki párizsi álláskeresése idején bizonyosan megpróbálta írói mutatványokkal is támogatni kérését. Németül jól tudott Bourgoing követ, akinél írónk többször megfordult, s közös témájuk lehetett a német költészet; de ismerte a *Tündést* Bacsányi hajdani fogolytársa, Maret államminiszter is, akinek a figyelmét aligha kerülte el a költőnek a rabságban készült és arról is szóló elégiaja.²⁹

Talán előkerül valahol a hiányzó láncszem, megerősítve a „Habent sua fata libelli” és igazságát.³⁰

²⁹ Tudjuk (Horánszky, 360. l.), hogy *Mantua* c. költeményét csakugyan megmutatta párizsi barátainak, köztük Lemaire latin költőnek. Nem latin volt a közvetítő fordítás?

³⁰ Alaposságára élénk fényt vetnek azok a nagyon érdekes javítások, amelyeket Kisfaludy Sándornak javasolt. Horánszky id. kötetében. *Himfy és Bacsányi*. — V. ö. még Cserney József: *A műfordítás kérdésének története* stb. Kalocsa, 1902.

A Bánk bán egy vitás helyéhez.

A budapesti rádió március 15-iki Bánk bán előadásának Tiborca a III. felvonás Bánkkal való párhuzamos monológ-jelenetében a többek között így beszélt a merániakról:

„...Lelkemre mondom, egy halotti fátvolt
Kötnének inkább a *hajokra*...”

pedig a dráma minden — eddig vagy 34 — kiadásában

„...Kötnének inkább a *hasokra*...” áll.

Könnyen a színész nyelvbottlásának tarthatnók hát az egybetűnyi eltérést, ha nem tudnók, hogy ezen keresztül az irodalmi köztudattal ellentétben álló az a kisebbségi vélemény jelentkezik, melyet két olyan előkelő színházi szakember, mint Galamb Sándor és a szóbanforgó rádióelőadást rendező Németh Antal szóval és írásban évek óta hirdet.

Ez azonban semmiképen sem jelenti azt, hogy a tragédia bármelyik szavának egyszerű szótári értelmezése ma, 120 évvel a mű megjelenése és a legkitűnőbb magyar bíráló-elmék szinte mikroszkopikus nyelvi, tárgyi, esztétikai és dramaturgiai Bánk bán-taglalatja után még mindig durva sajtóhibák esetlegességéhez igazodnék. A szakkörök tehát — mint éppen Galamb panaszoja — nem is fémjelezték ez új nézetet, hanem „érthetetlen makacssággal” továbbra is ragaszkodnak a kiadások Katona-szövegéhez. Mivel azonban az ezektől eltérő és most említett szövegmagyarázatot egyrészt a Nemzeti Színház igazgatója, másrészt egyik színtanodánk tudós vezető-tanára vallja: nem csodálható, ha a saját szellemi és hivatali hatóterületükön — az egészen ritka kivételként jelentkező Somlay-esettől eltekintve, amiről később lesz szó — az ő, *de esetleg téves* nézetük válik úrrá. Ez a figyelmen kívül nem hagyható körülmény azonban meg is fosztja e nézetet a különben tiszteletreméltó magánvélemény jellegétől és irodalmi közügygé lépteti elő, melyben már a tudománynak kell kimondani a döntő szót, ha azt nem akarjuk, hogy minden újabb rendezés vagy szereposztás vitát idézzon elő e szó helyes értelmezése körül. A jelen igénytelen sorok is a kérdés tisztázásához szeretnének hát néhány gondolatfoszlánnyal hozzájárulni...

Az emlegetett két szó — „hasokra-hajokra” — közötti értelmi és ortográfiai eltérés nem sok s így az egész nézetkülönbség talán kevésbé jelentős, mondhatná valaki; Galamb mondja is,¹ bár a maga szilárd meggyőződéséből

¹ Elet. 1934. június 10.

egy hajszálnyit sem enged, ami nemcsak indokolja, de szükségessé is teszi az ellenvélemény előadását. Németh viszont oly fontosnak tartja ezt, hogy könyvében kétszer is kitér rá, de még egyik fejezet: „Egy sajtóhiba tradíciója” alcímét is ennek szenteli.²

Mindamellettsé kétségtelen, hogyha az egyetlen betűnyi különbség nem oly nagy kihatású is, mint — mondjuk — a homousion-homoiusion vitájában volt, de annyira mindenesetre az, mint a mű bármelyik más sorának vagy szavának magyarázata. Sőt: az idevágó disputa anyagával még jelentősebbé lett, nem beszélve arról, hogy legjelesebb drámánkkal összefüggő minden mozzanat különös irodalomtörténeti érdeklődésre tarthat joggal számot.

Tudjuk, hogy a Bánk bán szövegében gyakran bukkanunk homályos helyekre, de ezeket a jeles magyarázók fejtegetései nagyjából megvilágították már. Hibás értelmezésű szó azonban egy sem akad a költeményben. A „hasokra” sem volt az; soha senki nem gyanakodott rá — még azok sem, akik ma oly természetes könnyedséggel minősítik hol „kómikus”, hol „értelmetlen”, hol meg „kellemetlen” és „szembeszökő” sajtóhibának — és senkinek eszébe nem jutott másképp magyarázni, mint ahogy az a maga helyén értelmezhető, míg Császár Elemér közre nem adta a mű akkoriban előkerült első — a Rosta előtti — betűhű szövegét, melyben a megfelelő helyen „hajokra” áll.³

Elsősorban ez az alapja a Galamb—Németh-féle ellenvéleménynek; rajtuk kívül — tudtommal — az irodalomban senki nem vallja e felfogást, az ellenkezőt azonban több jeles Tiborc-alakító művészünk — akik közül egyik a nyilvánosság előtt meg is indokolta: miért — azonkívül az említett első fogalmazvány publikálása óta megjelent hat kiadás szövegének gondozói, végül maga a szerző: Katona József is.

Nem közömbös a kérdés magjához közeledőben ez a negatívum, hogy a „hajokra” értelmezés mellett bármily tekintélyes, de csak kevés számú nézet hangzott el, míg a költeménnyel foglalkozó s a legnagyobb nevektől származó rengeteg tanulmány, szakcikkek, vagy — nem is egy — jegyzetes kiadás egyike sem hökkent meg e szónál.⁴ Márpedig, ha oly kirívó sajtóhiba az, mint Galamb állítja és csak az ő magyarázata szerinti kifejezés „természetes és *egyedül érthető*”,⁵ lehetetlen, hogy az elmúlt hosszú évtizedek alatt e szarvashiba fel ne tűnt volna valakinek.⁶ S bár a maglódi kézirat felfedezéséig⁷ sem volt titok az olyan magától értetődő s most Galamb hangoztatta igazság, hogy „a fátyol

² Bánk bán száz éve a színpadon. Budapest, 1935. 209. l.

³ A Bánk bán első kidolgozása. Irod. Közl. 1913. 93—314. l., Akad. Ert. 1913. 474—479. l. Külön is.

⁴ Még az a munka sem tesz erről említést, amelyik a műnek kirekesztőleg a nyelvi részével foglalkozik: Pollák A. József: Katona József stílusa és nyelve. Budapest, é. n.

⁵ Élet. 1934. június 10.

⁶ Mint ahogy Az Ember Tragédiája XV. színének színiutasításában egy 62 esztendőn át észrevétlenül maradt tollhibára Tolnai Vilmos felhívta a figyelmet a mű kritikai kiadásában. L. még Kardos Albert cikkét. Irod. 1932. január—február.

⁷ A maglódi Wodiáner-család birtokában volt, de a forradalmak alatt újra elveszett első fogalmazványt nevezzük röviden így. A kézirat sorsáról Wodiáner Rudolf úr volt szíves tájékoztatni.

helye a haj“, a tudomány mégis azt fogadta el, ami a kiadásokban áll. De — mondom — maga Galamb se jelentkezett egy sornyi sajtó- vagy tollhibára való gyanakvással sem. Ha ezt megtette volna, akkor se volna igaza ugyan, filológiai alibijét azonban mindenesetre igazolná. Igaz, egy polemikus cikkében azt írja: „Az első kiadásban „hasokra“ állván, ebbe bele kellett nyugodni“,⁸ mely mondatból viszont könnyen kiolvasható, hogy az első kiadás szövegét csak addig tekintette döntőnek, míg az e szempontból legalább is problematikus jelentőségű kézirat elő nem került. Ezzel pedig nyilvánvalóan eltér ettől a régebben vallott felfogásától: „... az első kidolgozás a végleges formára nem okvetetlenül bizonyító erejű“. Valóban: mindig a szerző keznyomát magán hordozó utolsó kiadás az irányadó, ha van ilyen. „Jobb a szerző gondozta kiadást venni hitelesnek, mint a tetszetősebbnek látszó értelmezést és módosítást“ mondja Tolnai Vilmos éppen a Bánkkal vonatkozásban,¹⁰ de ugyanezt vallja nem kevesebb határozottsággal Horváth János is.¹¹

A maglódi kézirat nyilvánosságra hozatala előtt senki sem tartotta tehát értelmetlennek vagy helyére nem illőnek a „hasokra“ szót. Ez kétségtelen. De később se talált hitelre Galamb nézete, ahogy az említettem újabb kiadások is mutatják, mert pl. a mű első megjelenésének centenáriuma s az eredetinek hű másolatában készült, szakszempontból is megnyugtatóan gondos Mészöly Gedeon-féle kiadás sem vesz tudomást róla,¹² holott bizonyára ügyelt volna rá, ha elfogadhatónak ítéli, hiszen egy másik helyen előforduló nyilvánvaló hibát éppen az első fogalmazás értelmi elemzése alapján meg is igazított,¹³ „a könnyű különben valóságos remeke az efajta, fehér hollóként jelentkező nemes vállalkozásnak“ mondja róla a kritika.¹⁴

⁸ Magyarság. 1936. március 19.

⁹ A Bánk-probléma, B. Sz. 1928. 436. l. (lábjegyzet).

¹⁰ Katona József és Fessler. Irod. Közl. 1918. 11. l. (lábjegyzet).

¹¹ Jegyzetek a Bánk bán sorsáról. Napkelet. 1926. 813. s. kk. 11.

¹² Katona József Bánk bánja. Pest, 1821. Rózsavölgyi és társa. Budapest, 1920. Betűhű és részben hasonmás kiadás. M. G. utószavával.

¹³ Tolnai Vilmos: A Bánk bán I. felv. 12. jelenetének hibája. Irod. 1922. 99—100. l.

¹⁴ v. l.: Katona József: Bánk bán. Irod. 1921. 149. l. Nem arról van szó tehát, hogy egy irodalmi mű első — vagy bármelyik — kéziratának tudományos jelentőségét tagadhatnánk, csak éppen túlzott fontosságot nem kell tulajdonítani neki. A jelen esetben is szó fér Galamb Sándornak ehhez a megjegyzéséhez: „Kár, hogy Bánk bán-magyarázóink nem használják többször ezt az első fogalmazást, mely dramaturgiaiul ugyan kétségkívül jóval gyöngébb a végső kidolgozásnál, de szövegmagyarázat tekintetében nagyon értékes felvilágosításokat nyújt.“ (Élet. 1934. jún. 10.) Eppen fordítva van. Már Császár Elemér rámutatott arra, hogy: „A két szöveg között organikus eltérés, mely a dráma fölépítésére vonatkoznék, nincs. Az új fogalmazvány bővítései és kihagyásai a cselekmény lényegét és a tragikumot nem érintik.“ (I. m. 196. l.) De Gyulai is azt mondja, hogy Katona „a cselekvényen és szerkezeten valami lényegeset nem változtatott“. (Katona József és Bánk bánja. Bpest, 1883. és 1907. 141. l.) Ami pedig a szövegmagyarázatra vonatkozó értékes felvilágosításokat illeti, hát ilyesmit hol nyújt, hol nem nyújt a kézírásos szöveg. A konkrét esetben pl. — uti figura docet — még filológiai komplikációt okoz, az olyan amúgy is homályos helyet pedig, aminőre Gyulai figyelmesztet: még zavarosabbá teszi, anélkül, hogy bármi rejtett szövegtitkot árulna el. Legfeljebb a költő műhelytitkait, ami most kevésbé érdekel bennünket.

Most pedig mindenekelőtt vegyük sorra Galamb idevonatkozó megállapításait. (Az aláhúzások tőlem valók.)

Katona halálának százéves fordulóján a Németh Antal rendezésében bemutatott szegedi előadásról ezt mondja a többek között:¹⁵ „A rendezés javára írandó, hogy az eddigi Bánk bán kiadások egyik *kellemetlen hibájával* szembe mert szállni, holott pedig valamennyi magyar színpad *érthetetlen makacssággal* ragaszkodik hozzá. A III. felvonás Tiborc jelenetének egyik mondatára célzok: „... egy halotti fátyolt kötnének inkább a hasokra, írja valamennyi kiadás s mondja valamennyi Tiborc-alakító, holott Katonának *első fogalmazása* hajokat tartalmaz s *nyilvánvaló sajtóhibának* bolygezi a hasok szót.”¹⁶

Néhány évvel később írja:¹⁷ „Hagy említsek meg egy *mulatságos félreértést* is. Tiborc ezt mondja egyik helyen: „...egy halotti fátyolt kötnének inkább a hasokra”. Gyászfátyolt a hasra kötni! Nem tudjuk, volt-e ez valahol szokásban? ... A továbbiakban feddő sajnálkozással ismétli, hogy minden kiadás így hozza és így játsszák a színészek is. „Pedig csak *kómiqus sajtóhiba* az egész.”¹⁸ Az első fogalmazvány megfelelő helyén dehogy is hasokra kötik a fátyolt a merániak, hanem *mint természetes és egyedül érthető*, a hajokra.” (Oda kötik? A merániak?) Végül ismét a Németh-féle szegedi rendezésre hivatkozik, mely „már korrigálta a színpadon ezt a *tévedést*.”¹⁹

Gyulai észrevétele a következő: ő az első fogalmazást nem ismervén, Solomnak az V. felv. 2. jelenetében mondott s a királyné megölőjére vonatkozó e szavait:

„Az Istenemre kit imádok, s ősz
Atyám fejére esküszöm, magyarról
El nem hiszem, mert az elébb a világ
Láttára tenné, mint alattomosan.”

a zászlós úr szájába valónak mondja, mert hiszen Solom abban a hitben él, hogy Petur, tehát egy magyar a királyné gyilkosa: nem mentegetheti hát a király előtt. „Lehetetlen említés nélkül hagyni e botlást — írja Gyulai Bánk bán könyvében (274–275. l.) — mely oly kirívó, hogy alighanem toll- vagy nyomtatási hiba.” Péterfy nem tesz itt semmi megjegyzést magyarázatos Bánk bán kiadásában, Harmos Sándor viszont még kimélyíti Gyulai nézetét és Katona „fáradtságával” magyarázható tollhibának mondja ez „elírást”. (Irod. Közl. 1912. 279. l.) Nos: világosságot a maglódi kézirat sem derít az ügyre. Abban is Solom mondja azt, amit a kiadásokban mond. Toll- vagy sajtóhibáról ezek szerint nincs szó s ezzel az egyetlen magyarázat lehetősége veszett el. Hogyan értelmezzük hát ezt a helyet? Ilyen lényegbevágó problémák megfejtése várna az újabb Bánk bán-kutatókra...

¹⁵ Ezt megelőző Bánk kritikájában még nem említi a szóbanforgó szövegeltérést. Így az 1923/24-es évad klasszikus ciklusának megnyitó előadásáról szólva (Szózat. 1924. jún. 11.), bár méltatja Kürti József Tiborc-alakítását, de nem tér ki a vitás szóra se helyeslőleg — a maga álláspontjának igazolására —, se kifogásolva: megigazítási szándékkal. Vajjon hogy mondta hát szegény Kürti Tiborc e mondatát? Csak nem ő volt az a Galamb említett színész, aki még kézmozdulattal is jelezte, hogy a has-ról beszél? (Élet. 1934. jún. 10.)

¹⁶ Szegedi Szemle. 1930. május. Galamb e „dokumentáris” szavait Németh is idézi könyvében. I. m. 208. l.

¹⁷ Élet. 1934. jún. 10.

¹⁸ Ezt szóról szóra átveszi Németh. I. m. 213. l.

¹⁹ Némethnél is. U. ott. Egymásra hivatkoznak tehát, csak éppen az első kiadásra, vagyis a szerzőre nem.

Részletesebben megvitatták a kérdést a sok hozzászólásra alkalmat adó Németh-féle nemzetiszínházi Bánk bán rendezés kritikája nyomán, mikor a Tiborcot alakító Somlay Artúr élesen szembefordult Galamb felfogásával. „Különös — írta Galamb bírálatában²⁰ —, hogy visszatért a Nemzeti Színház színpadára a *pusztán sajtóhibán alapuló* régi szöveg: „...egy halotti fátyolt kötnének inkább a hasokra‘ (a szórend így!), holott helyesen így van: hajokra. Haj fordul elő abban a szövegben is, melyet Katona ama bizonyos erdélyi pályázatra beküldött.“

„Szó sem lehet holmi sajtóhibáról, — olvassuk Somlay válaszában.²¹ — Már 1821-ben is tudtak különbséget tenni az „s“ és a „j“ betű között és a következő kiadásban okvetetlenül helyrehozták volna a tévedést, de ha nem abban, hát a következőkben... ha véletlenül valamelyik kiadásban — csak egyben is — úgy szedték volna ki e szót, hogy „hajokra“, az lenne sajtóhiba, amit gyorsan ki kellene küszöbölni. Mert mit mond Tiborc: A meráni urak ezüst-arannyal varrt öveket hordanak a hasukon, mely öveknek a sallangja, rojtja a hasukról a lábszárúig fityeg. Az elnyomott nép véres verejtékéből került az az ezüst-arany. mellyel ezeket az öveket kivarrták. Lelkemre mondom, egy halotti fátyolt kötnének inkább a hasokra az aranyos övek helyett. hogy legalább úgy külsőképen mutatnák a gyászt azokért a szegényekért, akiket kiraboltak. Ez egészen világos. Az övet az ember a hasa köré szokta kötni. Tiborc azt mondja, hogy az arany öv helyett egy halotti fátyol illene oda inkább. Tessék csak az *inkább* szót figyelmesen megnézni, az mindent megmond. Ha Katona József azt akarta volna mondani, hogy a hajukon viseljenek a meráni urak egy halotti fátyolt, mi szükség lett volna az aranyos övekkel kezdeni ezt a tragikus fenségtű gondolatot?“ A továbbiakban hivatkozik a legjelesebb Tiborc-alakítókra, akik mind úgy mondták, mint ő, s néhány kitűnő Bánk bán-magyarázóra, akik sohasem említették a kiadások e hibáját.

Erre Galamb:²² „...Sohasem tagadtam, mert tényeket tagadni tudománytalan valami, hogy a nyomtatott kiadásokban „hasokra“ fordul elő. Azonban különböző lapok hasábjain többször megírtam és hirdtettem, hogy a kiadások valamennyijében a *szóbanforgó kifejezés sajtóhiba*. Hiszen a fátyolnak *szokott helye a haj*, nem pedig a has... Somlay művész úr nagynevű elődei valóban nem mondhattak a legjobb akaratral sem haj-at, s ama kiváló irodalomtörténészek sem foglalkozhattak a szöveg korrekciójával, mert a kiadásokban has fordulván elő, bele kellett törődniük.²³ Ellenben elfogadták igenis a javítást mindazok, akik már tudtak a *kétségtelen tényről* (!!). A Voinovich igazgatása alatti felújítás és a Németh Antaltól rendezett centenáris előadás már az eredeti kifejezést vitte a közönség elé... Filológus lelkiismeretem tiltakozik az ellen, hogy *tetszetős stilisztikai magyarázást* (!!)

²⁰ Magyarság. 1936. márc. 17.

²¹ „Hajokra? Nem! Hasokra! Válasz egy tudós tanárnak.“ Pesti Napló. 1936. márc. 18.

²² „Hasokra? Nem! Hajokra! Viszonzálas egy jeles színművésznek.“ Magyarság. 1936. márc. 19.

²³ Szó sincs róla! Az Ember Tragédiája utolsó színiutasításában a centenáris kritikai kiadásig ez állt: „A nézőhely átváltozik a *negyedik* szín pálmafás vidékévé.“ Vajjon ebbe is „bele kellett törődnünk“?... (V. ö. fentebb a 6. sz. jegyzettel.)

többre becsüljek a *szembeszökő* valóságnál. A tényeket *hipotézisekhez* megfellebbezni teljesen tudománytalan eljárás. A tudomány felleghárából keltezett s meglehetősen leckéztető modorban tartott cikkét azzal a könnyed szó-játékkal végzi, hogy: „hajszálfinom stíluskérdéseket hasból elintézni nem lehet“, amiben egyébként igaza is van.

A vitába magam is beleelegyedtem és Somlay helytálló értelmi magyarázata mellé állva, az ő érveit még megszereztem néhány tölem telhető megjegyzéssel.²⁴ Így felvettem a különbséget tevő „s“ és „j“ betű írott alakjának összetéveszthetését, amit Voinovich Géza is valószínűnek tart, mint most volt szíves közölni velem. Igaz, hogy éppen fordított értelemben: nézete szerint ugyanis az eredeti „j“ betűt olvasta, vagy olvashatta a másoló, esetleg szedő régies írású „s“-nek.

Azóta nem esett szó erről, de a bevezetőben említett ünnepi rádióelőadás azt mutatja, hogy a kérdés eldöntöttnek tekinthető mind a Nemzeti Színház, mind a rádió színpadán. Pedig akik eldöntötték, tévedtek. Hogy miért, talán ki fog tűnni, ha az értelem mérő-ónját a kérdés mélyére eresztjük...

Galamb előadása azon a részint filológiai, részint értelmi pilléren nyugszik, hogy: „Katona első fogalmazványában a ‚hajokra‘ kifejezés áll“, s hogy: „a fátyol helye a haj és nem a has“, az eltérést, amint láttuk, a kiadások sajtóhibájával magyarázza.

A Katona-féle első fogalmazvánnyal könnyen végezhetünk, mert ilyen — sajnos — nincs. Amire Galamb hivatkozik, az *nem* az első fogalmazvány, hanem — mint minden szakember tudja — annak *idegen kézzel írott pongyola és pontatlan másolata*, aminek hűségéhez — látni fogjuk — még „fér egy-két vajon“. De ha betűhű volna is e másolat: a tudományos kutatás előtt akkor sem pótolhatná a szerző kezeírását. Tovább megyek: tartasuk Katonának ezt a — Galamb által is csak „első fogalmazvány“-ként emlegetett — kéziratot: vajjon offéle adatokat fogadhat el az irodalomtudomány a kiadásnak a szerző gondozásában megjelent végső szövegével szemben? És ezt a sajátos módszert éppen a Bánk bán körül lehetne követni, amelyiknek előtűnk fekvő első kidolgozása — a dramaturgiai felépítéstől eltekintve — köztudomás szerint sokkal primitívebb a kiadásnál s — ahogy Császár írja — „a két kidolgozásban nincs lap, mely változatlan maradt volna s olyan is kevés, mely ne szenvedett volna gyökeres módosítást“.²⁵

Hiszen ezek szerint Bánk hitvesét nem Melindának, hanem Adelajdnak kellene neveznünk és sokkal több joggal, mert nemcsak a döntő szövegfontosságúnak mondott első fogalmazványban szerepel így, hanem Katona egyik ehhez írt jegyzetében kereken tiltakozik a Melinda név ellen és nem hajlanó „a maga ezüzlöttét Cséry keresztvize alá tartani“. ... Vagy mondassuk el az első fogalmazvány „feszélgéssel teljes“ bevezető Mentor jelenetét is, viszont hagyjuk ki — sok mással együtt — ez örökszép és jellemvilágosító mondatot, mely egyik legtöbbet idézett gyöngye a műnek:

„Hogy Bánk leüljön a setét szövetség
Gyász asztalához, ahhoz nem csekélyebb
Mint bánki sértődés kívántatik“,

²⁴ „Hasokra vagy hajokra?“ Hozzászólás a Somlay—Galamb-vitához. Pesti Napló. 1936. márc. 22.

²⁵ I. m. 197. l.

esetleg némitsuk el Tiborc panaszának éppen a vitás helyre utóbb betoldott e szépen zengő lírai részét:

„S ha tán utolsó fillérünkre egy
Törvénytudó felírja a panaszt:
Ki írja fel keserves könnyeinket,
Hogy jó királyunk megláthassa azt!”

hiszen az első fogalmazványban való buzgó hit ilyesmit követelne.²⁶ De erre nyilván Galamb se gondol s mint tudományosan pallérozott elme nem is gondolhat. Nem mondja meg azonban, „hol van a pont, mely határt tegyen?": mikor *szabad* a végső és meddig *kell* az első fogalmazványt elfogadni, melynek bizonyító ereje ezek szerint nem sok. Annyi semmi esetre sem, hogy megdöntse a szerző-gondozta kiadás elsőbbségét. Ilyesmíró! akkor lehetne szó, ha a kiadás szövege valahol értelmetlen volna; akkor valóban kisegítene az első fogalmazvány vagy annak akár a másolata is. De így!...

Az értelmi magyarázat már elfogadhatóbbnak látszik és gondolkozásra készítet: „A fátyol helye a haj” ez igaz, az őv-é viszont éppoly kétségtelenül a has, mely szót a kézirat szerint egy lélekzetvétellel később újra használt Tiborc, de Katona — talán éppen azért, hogy a két egyforma szó egymás mellett ne álljon — az egyiket „gyomor“-ra enyhítette.²⁷

A fátyolt valóban a hajra kötik, azaz: a *hajba* (erről később), *de csak a nők. Férfiak soha*; a meráni férfiak sem! Ezt pedig nyilván Katona is tudta s így nem érthette, tehát *nem is mondhatta azokra*.

Marad végül a sajtóhiba lehetősége, aminek veszélye minden nyomtatványt fenyeget s valóban: nem kímélte a Bánk bán első kiadását sem. Találunk benne eleget; Tiborc helyett Toborc; olasz h. orosz; tenyerével h. tengerével; belöllem h. belbllem; szerettem h. sserettem, álorca h. ororca stb. Nem volna hát lehetetlen, hogy „hajokra” helyett „hasokra” szót szedett Trattner nyomdásza, noha a régi írású „s” betűt könnyebb s így gyakoribb is „j”-nek nézni, mint fordítva, (ahogy Voinovich véli).

De ugyanez a lehetőség fennáll a maglódi kézirat kiadása körül is. Erre azonban — úgy látszik — Galamb nem gondolt, pedig meglehet, hogy az ő nézetével szemben az első kiadás „bélyegzi sajtóhibáinak” a fogalmazvány „hajok”-ját. Mert a „szedőterem ördöge” ebben is ott hagyta ám névjegyét! Csak kettőt közlök mutatóban, bár van több is; egyik éppen a vitás szövegrészben fordul elő: „Aranyos selyem övek verődnek *lábszáraikhoz*”;²⁸ a másik

²⁶ Akkor a „Vén cigány” egyik sorát így kellene mondanunk: „Mi zuhan le mélységes pokolba?”, mert a költő kézírásával — tehát nem a *másolt* fogalmazványban — igen sok más variáns mellett ez áll. De még a kézirat utolsó formája sem egyezik a nyomtatásban legelőször megjelent szöveggel. (Pesti Napló. 1855. 61. sz.) A kéziratban különben még ma is az eredeti gondolatmenetnek megfelelő „pokolba” áll, amit Vörösmarty sose javított ki „pokolban”-ra. Ez Brisits figyelmét is elkerülte. (A M. T. Akadémia Vörösmarty-kéziratai. Bp., 1928.)

²⁷ Nem érdektelen, hogy még egy helyen ír valami hasonlót. A II. felv. 2. jelenetében mondja Petur:

„Ez a Merániaknak izzadoz,
Amaz Merániaknak a hasát
Hízlalja *vérverejtékével*...”

²⁸ Irod. Közl. 1913. 269. l.

az I. felvonás 13. jelenetében: „Gertrudis (elsárgulva visszarezzen). Hallatlan. (Fel s alá járkál, végre *ki kelt*)“ a nyilvánvaló *kikiált helyett*.²⁹ Hol keressük hát a különbség gyökerét? Vagy a kézirat másolója volt felületes s így a kiadás szövegével szemben nincs hitele, vagy pedig az első fogalmazvány ki nyomtatott szövegébe csúszott sajtóhiba s akkor e labilis szöveg bizonyító ereje elvész. Én az utóbbit gondolom, mert Császár bevezetője se mentes a nyomdahibától: „Melinda *megőrül*“ olvassuk a *megőrül* helyén.³⁰

Különben is: Katona Bárány Rostája alapján aggodalmas pontossággal javította a végleges szöveget s még a nyomatékosabb helyek tipográfiai kiemelésére is ügyelt.³¹ Az általa gondozott kiadásból most idézett sajtóhibák között nincs is értelemzavaró egy sem.³² Igaz, hogy a maglódi kéziratot látta s ahhoz jegyzeteket is csinált, de végül sem ezt, hanem a teljesen átdolgozott s *előttünk ismeretlen* fogalmazványt adta nyomdába. Ennek híján nincs mit disputálni azon, hogy e fogalmazványról készült kiadást elfogadjuk-e vagy sem? El kell fogadnunk, mert ez a tény. „A tényeket pedig hipotézisekhez megfellebbezni tudománytalan eljárás.“

A sajtóhiba-teória is igen könnyen sebezhető tehát, mert mint láttuk, az nemcsak a *végső*, hanem az *első* fogalmazvány szedését is fenyegeti. A probléma így hovatovább önmagától oldódik meg, mert tulajdonképpen nincs is. Mindenféle szempont ezt támogatja. A szöveg úgy helyes, ahogy a kiadások hozzák. Ezt nyomban megértjük, ha a kérdéses sort a szöveg beágyazottságában olvassuk. Mert ha kiemeljük az értelmi együtvértartozandóságból s figyelmen kívül hagyjuk a tiborci szenvedélyes gondolatsor nyelvi érdekességét és egyszerűen csak azt állapítjuk meg, hogy „hajok“ helyett „hasok“ betűsort szedett a nyomdász, akkor — de csak akkor — valóban emlegethetjük a „kómiкус“ jelzőt. Ha azonban hozzáolvassuk és főként: hozzáhangoljuk Tiborc nyers kitöréseit, meggyötört magyar lelkéből fakadó sirámain, melynek mondatai a „legorganikusabb egységbe“ vannak összefogva: úgy éppen az ellenkező felfogásra kell jutnunk s ez egyben meg is magyarázza: miért nem tűnt fel egyik Bánk bán-méltatónak sem a kifogásolt hely? Annyira a beszéd sodrába illő, hogy nincs mit kifogásolni rajta, még a Galamb-cmlítette s igen „ellenőrző füllel hallgató közönségnek“ sem.³³

A kérdéses jelenetben többnyire Tiborc beszél s elkeseredettsége olykor paraszti, nyers gúnyban lobban fel, mint az első fogalmazásból még hiányzó e szavak is éreztetik:

„Hahogy panaszkodni akarunk, előbb
Meg kell tanulnunk írni, mert az ily
Szegény paraszt az úr elébe nem
Mehet többé
Hisz összekarmolná a szegények
Patkója a szép sima padlatot.“

²⁹ U. ott. 235. l. A hibára már Tolnai Vilmos figyelmeztet. Irodtt. 1922. 100. l. Jegyzet.

³⁰ I. m. 197. l.

³¹ Egy ilyen értett földre Arany László, mint Tolnai Vilmos kimutatja „Katona József és Fessler“ c. dolgozatának lapalji jegyzetében. Irodtt. Köz. 1918. 11. l.

³² Az első fogalmazás megfellebbezhetetlen „Tot“ szava nem került a kiadásokba.

³³ M. Ny. XXIII. 409. l.

s itt következik a vitás szövegrész, melynek eredeti fogalmazása ilyen változásokon ment keresztül:

Első fogalmazás:

Pirulni kellene
 nékik midőn aranyos selyem
 övek verődnek lábszáraikhoz
 mert vérverejtékünk gyümölcse az.
 Lelkemre mondom, egy halotti Fátyolt
 kötnének inkább a' hajokra; Leg-
 alább is úgy külsőképp gyászszokat
 azon becsületesekért mutatnák
 kiket kiálthatatlan sajtólásaikkal
 a' sírba döntenek.

Végleges szöveg:

El kellene pirulniok,
 Midőn ezüst-arannyal varrt övek
 Verődnek a lábszáraikra, mert
 Véres verejtékünk gyümölcse az.
 Lelkemre mondom, egy halotti fátyolt
 Kötnének inkább a hasokra leg-
 Alább csak úgy külsőképp is mutatnák
 A gyászt azon szegény nyomorultakért
 Kiket kiállthatatlan sajtólásaikkal
 A sírba döntenek.

Majd.

„Ők játszanak, *zabálnak* szüntelen.“

Később, Bánk szavára:

„Türj békességgel, ezt *papolta* az
 Apáturunk is sokszor: boldogok
 A békességesekek, mert Isten fiainak
 Hivatnak — úgy *de tömve volt* magának
 A *gyomra*.“ (Első fog.: „hasa“.)

Ebbe a hangnembe a legtökéletesebben beleillik a „hasokra“ kifejezés. Ez egyszerű pór nem az urak hajának halotti fátyláról képzeleg, hanem mint mondja is — lábszáraikra verődő és hasukon díszelgő öveket nézi és látja. Általában csak arról beszél, amit lát, vagy látott, nem fantáziája diktálja szavait. Figyelme az övre irányul s a körül marad, ezért veszteget erre feltűnően sok szót a különben oly szűkszavú Katona mind az első, mind a végső fogalmazásban. Pedig ez már nem Weber-„idézet“!³⁴

Es miféle képzettársítás nyomán juthatott volna akár Katona, akár Tiborc az *öv* fogalmától a *hajéhoz*? Nyilván a *fátyol* közvetítésével. De hiszen fentebb kimutattuk már, hogy férfiakról van szó, a fátyolnak pedig azok öltözkén semmi szerepe nincs, így tehát a férfihajban a gyászfátyol éppoly valószínűtlen, mint a hason, így következtetésünk megfeneklenék, ha a szöveg nem adna magyarázatot. De az „inkább“, amire Somlay oly kitűnő megérzéssel hivatkozott, vitán felülivé teszi a helyes értelmezést: *inkább* fátyolt kötnének *oda*, ahova most az aranyos selyemöveket kötik. Tiszta, világos, sőt plasztikus ez így, ha nem komplikáljuk. A szó és jelentése tökéletesen fedik egymást. És tegyük még egy lépést: Katona nyelvéről igazán nem lehet azt mondani, hogy pongyola: vajjon éppen ennél az egy szónál gyengült volna hát meg annak nyers kifejező ereje? Fátyolt kötni a *hajokra*? Mondott volna Katona ilyet? Nem, hanem vagy *hajokba*, vagy *fejükre kötné*. Hajokra inkább borítanak, terítnek a fátyolt, csak így elviselhető. Érti ezt Galamb is, azért használja mindig ezt a lapos kifejezést: „a fátyol helye a haj“, mert nem mondhatja, hogy a „hajon van“, különben nem illik hozzá a „kötni“, hanem

³⁴ Waldapfel József: Idézetek a Bánk bánban. Császár Emlékkönyv. Bp., 1938. 101. s. kk. 11. Külön is.

csak a „borítani“ ige, az pedig nincs a szövegben... Ne nézze ezt senki filozofteres „agyonmagyarázásnak“ részemről; ez így van!

Végül: a fordítók felfogása is előadásomat igazolja. Dux Adolf elméjében pl. még csak fel se villant a „haj“-nak a lehetősége: ő is maradt az eredeti szövegénél:

„Mit einem Trauermantel sollten sie
Den üpp'gen Leib umhüllen lieber, um
Doch äusserlich zu trauern für die Opfer,
Die ihre Unerstättlichkeit ins Grab
Gestürzt!“³⁵

Mohácsi Jenő pedig most kiadásra került fordításában még határozottabban mondja Katona szavait:

Bei meiner Seele, lieber sollten
Sie einen Trauerschleier knüpfen
Sich an den Bauch — um doch im Aussern
Trauer zu zeigen für die Ärmsten,
Die sie ins Grab gestossen —

Ezekben próbáltam bizonyítani, hogy a kiadások szövege a helyes mind filológiai, mind értelmi szempontból. Hosszúra nyúlt fejtegetéseimbe foglaltakat tagadni lehet — bár „tényeket tagadni, Galamb szerint is, tudománytalan valami“ —, de a tagadást indokolni alig... Bory István.

Egy Habsburg-párti Árpád-eposz.

A *Zalán Futásának* centennáriumakor megjelent tanulmányok sorában e sorok írója kísérletet tett arra, hogy nagy vonásokban megrajzolja az Árpád-eposz tervének alakulását a XVIII. század végén és a XIX. század elején.¹ Csokonai Vitéz Mihály tervének jellemzésénél Haraszti Gyula megállapítását („Csokonai hősei, köztük Árpád is, XVIII. századbeli szentimentális szerelmesek“) egy német regének ismertetése révén igyekeztem a kor ízlésével alátámasztani. Ez a német rege Jos. Alois Gleich *Sagen der ungarischen Vorzeit. Ein Gegenstück zu den Sagen der Vorzeit von Veit Weber*. Wien, 1800. c. kötetében látott napvilágot, tipikus hajtásaként az osztrák történeti költészetnek. Az elbeszélés címe (*Mazarna, oder die Wunderhöhle*) nem igen sejteti, hogy a csodás barlang tündére mellett a magyar honfoglaló, Árpád a hőse. Semmivel sem több benne a történeti valóság, mint a századforduló divatos Ritterroman-magyartáisaiban, amelyekről György Lajos tanulmánya² ad számót. A név és az időpont történelmi, a mese nemcsak költött, de elképzelhetetlen.

Nem is lenne érdekessége, ha 1824-ben magyar nyelven nem jelent volna meg a verses fordítása. Ezt irodalomtörténeti kutatásunk eddig eredetiként tartotta számon Kisfaludy Sándor regéinek utánzatai között. A címlap nem is utal forrására; ime: *A Fiatal Árpád a Mazarnai Barlangban. Eredeti rege a*

³⁵ Bánk bán. Drama in fünf Acten von J. K. Aus dem Ungarischen metrisch übersetzt von Adolf Dux. Leipzig; F. A. Brockhaus. 1858.

¹ A Zalán futása. Budapest, 1926.

² EPhK. 1913. 587. sk. lk.

magyar elődöböl. *Előadta Pettényi Gyöngyössy János. Nagy-Károlyban. Gönye Gábor által. 1824.*

Tagadhatatlanul van valami érdekesség abban, hogy egy esztendővel a *Zalán Futásának* sikere előtt ilyen német tündérrege is olvasóközönségre talált. De még érdekesebb az a szellem, amely ebben a fordításban megnyilatkozik. Gyöngyössy János ugyanis nemcsak bővebb lére ereszti forrását, hanem a maga nemzeti álláspontját is erőiesen kihangsúlyozza benne. Hosszadalmas ajánlásában a nemzeti irodalom fontosságát emlegeti és önérzettel mondja: „Ami engemet illet, aki nevendék koromtól fogva nemzeti nyelvünk virágzása iránt mindég határtalan buzgósággal lángoltam, mindég tettem annyit, amennyit — környületeimhez képest — lehetett. Közelebbről, kiváltképen közép- és köz-míveltségű magyarjaink számokra készítettem ezen jelenvaló verszetet, oly céllal, hogy az ő kezeik között eddig elé forgott régi darabocskáknak helyjüket talán szerencsésebben bétölthetné.“ De gondol a magyar földművelőkre és kézművesekre is, amikor művét közzéteszi, mert tudja és hangoztatja, hogy azok sem nélkülözhetik az értelmi napfényt.

A verszet irodalmi méltatását nagyjában helyesen szövegezi meg Tóth Béla,³ mondván: „A könyv az eposz és a rege külformáinak érdekes vegyülete, melyet a népies tündérmesék motívumai szőnek át. Az előhang az eposzi expositiót és invocatiót a közönségnek a regékben látott megszólításával fűzi össze. A költemény még nem néprege, de sok közössége van a népmesékkel. Árpád népmesei hős módjára esik át tündérkirálynéjával való szerelmi kalandján.“ Osupán a népmesei elemek hangoztatása helyére kell az osztrák regéköltsézet motívumait tennünk, mert Gleich a tündérrege minden bonyodalmát onnan tanulta.

Gyöngyössy János versének megindulása nemzeti lendületre vall. Míg Gleich egyenesen a mesemondásba kezd, a magyar verselő a magyar honfoglalásról elmélkedik, Attiláról és Almo-ról, megtartván Almosnak ezt a forrásában lelt elnevezését. Csak ezután a kis kitérés után indul meg a mese. A hívbbe fordított részek szemléltetésére ime a kezdet:

Gleichnél:

Die Thurozer Gespannschaft ist
ringsum von Himmelhohen Gebirgen
umschlossen, deren ungeheuere Wal-
dungen und finstere Berghöhlen ein
schauerlich angenehmes Schauspiel
dem Wanderer darstellen. Berühmt
ist eine dieser Höhlen am Berge
Tlasia, wovon ehmal folgende Sage
umhergieng. Als im neunten Jahr-
hunderte die Macht der Ungarn un-
ter ihrem Anführer Almo furchtbar
ward allen übrigen Nationen, da
zeichnete sich dessen Sohn Arpad
vorzüglich durch seinen Muth und
seine Tapferkeit aus. Er war ein
junger rüstiger Mann, von liebens

Gyöngyössynél:

Fellegeket meghaladó
Köszirtokkal van körül-
Véve a Thuróczi Megye,
Melynek borzadva örül
A néző; e sok Százados
Erdőkkel ékesített
Sorhegyben, a Teremtésnek
Első napján készített
Sok roppant setét Barlangak
Vagynak Boltra formálva, —
E pompás Környben Almó,
Táborával megállva.
Vitézivel, Kardjokat, egy
Időre, letétette,
S győzedelmes Karjaikat
Itten megpihentette.

³ IK. 1926. 294. 1.

würdiger Bildung, aufgewachsen im Kriege und unter Waffen war zwar sein Herz demnoch nicht verwahrlöst, doch unbekannt waren ihm noch bisher sanfter Gefühle geblieben.

Mint az Esthajnal-Csillag, a
Többieknek Sorában,
Úgy tündöklött ki egy Ifju,
Az Almó Táborában;
Arpád vala e deli Hős,
Almó Vezér Gyermeke,
Derék Vitéz, gyöngy termető,
A Természet Remeke.
A Kert patyolat Rózsája
Huszonkét szer hervadt —
El, mióta a Magyarok
Istenök Léte adott
Ezen Herczegi Ifjúnak;
S első Teremtésének
Emberében több Ajándék,
(Mint mit e Remekének
Oszta) nem volt. — A szép Testben
Szép Lélek is lakozott,
A Természet erre mindent
Pazérolva halmozott.
Mint egy Pároszi Márványból
Phidiáosztól kimettzett
Ifjú Herkulesz, e Hősnek
Termete akként tetszett.
Orcájának Liliomát
Hajnalpiros festette,
Szikrázó Szem, s méltóságos
Nézés dicsőítette;
Sámsoni Karja sok ifjú
Fát tőből kitekerte,
S csak pusztá izmos Öklével
Sok Vadat agyon vere.
Bátor Szíve, villám Esze,
S nagy hadi-Gyakorlása,
Volt az akkori vadon Nap-
Nyugotnak Bámulása.
Bár nemes Szívét a véres
Fegyvereknek zörgése
El nem vadítá, de még sem
Volt gyengéded Érzése
Még eddig a Szerelemre,
Pedig úgy megbájola
Minden Szűzet, hogy ki-látá,
Szíve érte lángola.

A bőbeszédű felöntésnek eléggé ízlésetlen példája már a megindulás is. A 8 lapos német rege csak így nőhetett 104 lapos verselménnyé. Amikor Arpád a csodás vidéken jár, a német szerző szerint: „streckte sich am Eingange der Höhle und entschlief“. Gyöngyössy azonban az elalvás előtt még fohászt ad az ajkára, majd szenderegésben az Istennel szólíttatja meg, jóslattal és figyelmeztetéssel halmozza el. Jellemző az Úr intésében ez a néhány versszak:

Most Áldásom maradjon
Rajtad, s Nemzeteden a mely
Soha alább ne hagyjon
Nemzeti Virtusaiban;
Buzgó Tiszteletemet

Mindörökre megtartsátok,
S áldjátok Szent Nevemet!
Ki Szent Fiam Erdemeit
Magáévá nem teszi,
Földi s örök Boldogságát
Töllem soha nem veszi;
De ki Bennem bízik, reményl
S megtartja Törvényemet,
Ha könyörög s iparkodik,
Megnyeri Kegyelmemet.

A verselőnek szava különösen ott árad, ahol leírást vagy párbeszédet kell fordítania. A tünderről pl. Gleich csak ennyit mond: „eine der reizendsten Mädhengestalten erblickte, welche sich des Künstlers Phantasie schaffen kann“. Gyöngyössy ezt így tolmácsolja:

Egy Leány — az emberinél
Több Kellemmel ragyogva —
Félisteni Méltósággal
Ott álla mosolyogva.
Egy Apellesz, egy Párrház, s egy
Corraggio Kézelete
Teremtménye, csak Mázolás
E Szépségnek mellötte.

A barlang szépségét Gleich csak jelzi; Gyöngyössy naiv elképzeléssel hosszadalmasan be is mutatja. Árpád ott töltött három napjáról a német szövegben csak ennyi van: „Drei Tage verflossen und, er ahndete es nicht“. Magyar szerzőnk alig tud betelni a színezésével; e részlete előtt így sóhajt fel: „A Szív titkos Érzésébe Mártani tanúlt lenge Tolladat, ó Wieland adjad Kölcsön nékem, mert gyenge Festő Ecsetem ezen egy Pár első Szerelmesnek Eleven Rajzolására Nem tartja érdemesnek Magát; isteni Rafáel! Jöjj segítségül nekem, Segítsd, kérlek, Ecseteddel Erőtelen Énekem!“ A barlangi álmot is szellemjelenéssel színezi; Attila jelenik meg és utasítja harci kötelességeire az ifjút. Gyöngyössy találmánya az is, hogy szarvas vezet ki a rengetegből Árpádot és vezeti vissza az újabb látogatáskor. Nyilván a monda csodaszarvasa ez a „régí kedves szarvas“!

A párbeszéd hangját eléggé szemlélteti ez a jelenet:

Árpádat Kedvessétől vett	Ezer Csókot ragasztván, fel-
Búcsúja szomorítá,	Pattant Paripájára.
De Lovának meglátása	„Pd. Kedves!“ hátra köszöne
Ujjalag felvidítá;	Mezitelen Kardjával
Mazarnáját megölelé	Még egyszer, s eltánczoltatott
Még egyszer s Ajakára	Sárkány Paripájával.

A legjellemzőbb azonban a jóslat, amelyet Árpád Mazarna ajkáról hall.

Gleichnél:

Gyöngyössynél:

Sie verkündete ihm, dass er seines
Vaters Nachfolger, die Krone seines
Volkes, und der Gründer eines mächtigen
Stammes werden würde, wo-
von es freylich erst in spätern Zei-

Reád dicső tettek várnak
Nagy Nemzeted Javára,
Midőn Atyád Halálával
Jutsz Ország Kormányára;
Fejedelmévé lesz egy oly

ten einigen gelingen würde, sanfte Sitten zu verbreiten. Bey deinem Volke, sprach sie, wird Edelmuth stets erblich bleiben, von allen Nationen wird auch mehr als einem Jahrtausende noch der Name der Ungarn mit Bewunderung genannt werden, und Tapferkeit und Seelengröße das Erbteil ihrer Söhne seyn. Nie werden drohende Gefahren sie beugen; wenn Tugenden aus andern Ländern fliehen, werden sie bey Euch noch in der Blüthe prangen.

Dicsőséges Nemzetnek,
Melytől Európa minden „
Nemzetei reszketnek,
Mindaddig, míg a Puhaság.
A Pallérozás Örvé
Alatt, mint a Pestis, reá
Ragadván, meg lesz törve
Oroszlányi bátor Szíve,
S nemzeti Szabadsága,
S míg idegen Férgek által
Hervad nyíló Virága.
Sok inczifinczi idegen
Ehes Sáskákat töldülnek
Majd Keblébe, s tarka-barka
Pántlikákkal kódúlnak
Előbb csak Kenyeret, s végre
A Kölyközni akaró
Idegen Kuvaszként lészen
Gazdáját is kimaró.
Felséges Koronája is
Fog sokféle Kezeken
Megfordulni, sok Századok
Változó Eltelteken
Keresztül; de soha addig
Nyugalomban nem leszen,
Míg magának egy örökös
Fejedelmet nem veszen
Azok közül, kik a fényes
Habsburgról mondott Háznak
Gyökeréből Ausztria
Név alatt kicsiráznak.
Azomban Boldogságának
Két pohara rendesen,
Számos Évek Során, addig
Még nem lehet teljesen,
Míg sok gyülevész Zsellérje
Magyarrá nem változik
Mind; s Istenének csupán egy
Oltárnál nem áldozik.

Ez mutatja, hogy Gyöngyössi versezete a dinasztikus hűségnek hirdetője; ezzel a jóslattal illeszkedik bele abba az osztrák birodalmi költészetbe, amely Hormayr törekvései nyomán ezt a késői magyar hajtást fejlesztette Gleich regéjéből.⁴

Alszegey Zsolt.

⁴ Erről a költészetéről v. ö. Boronkay Antal: Az osztrák és a magyar történeti ballada. Bpest, 1936. 12–16. l.

Mátyás Király. Emlékkönyv. Születésének ötszázéves fordulójára. Szerkesztette Lukinich Imre. A Korvin Mátyás magyar-olasz Egyesület megbízásából kiadja a Franklin-társulat. Budapest, 1940. I. k. 574 l., II. k. 524 l.

Ez a díszes emlékkönyv igen gondos szerkesztői terv alapján készült; nagyon alapos tanulmányok világítják meg benne Mátyás politikáját és korát, az ország társadalmi és gazdasági állapotját uralkodása idején, s Magyarország kulturális helyzetét. Bennünket e helyen az irodalmi vonatkozású tanulmányok érdekelnek.

A legrészletesebb és legmélyebb köztük Kardos Tibornak száz lapot betöltő műve: *Mátyás király és a humanizmus*. Legfontosabb megállapításai: a humanizmus megindulása nem jelent ellentétet az Egyházzal, sőt az Egyház munkája nélkül a humanizmus el sem képzelhető. Mátyás humanista udvara Vitéz János váradi udvarában találta meg mintáját. A renaissancnak is megvolt a maga vallásossága, ez virágzott ki Mátyásban. Ennek a vallásosságnak nagy szerepe van a humanista uralkodó egyéniségének kialakulásában. (A dolgozatnak ezek a — Mátyás lelkiségét bemutató lapjai meglepően újak és meggyőzők!) Érdekesen egyéni Mátyás történet szemlélete s ennek érvényesítése életében. Maga a humanitás-gondolat is személyes jellegű nála. Udvarának nemcsak humanistáit látjuk, hanem a gondolatokat is, amelyekkel társalgásuk foglalkozott. Ez a szellemi élet annak az életstílusnak volt a természetes hajtása, amely a magyar király jelleméből kisugárzott.

Kerecsényi Dezső cikke: *A magyar irodalom Mátyás korában*. Az előbbinél összefoglalóbb jellegű. Érdekes az a rámutatás, hogy Mátyás kora Wallaszky-nál a magyar irodalmi fejlődésnek jelentősen új korszakaként szerepel. Kardos megállapításaival szemben erősen hangsúlyozza az ellentétet a humanizmus és a középkori latinság között. Ezt a történeti munkákon mutatja be. A tanulmány derék-részében ő is Mátyás udvarának magyar humanistáiról szól.

Solt Andor: *Mátyás király a magyar szépirodalomban*. Az Emlékdaltól kezdve áttekinti mindazokat a jelentős termékeket, amelyek Mátyás alakját elevenítik fel: célja az, hogy a különböző korok Mátyás-elképzelését azok lelki képének bemutatására használja fel. Ebből a szempontból érdekes tanulmány.

Mátyás könyvtárával több tanulmány is foglalkozik. Fitz József írása Mátyás alakján keresztül vezet el a könyvtár anyagának megismertetéséhez, mutatja be a könyvtár fejlődését, általában a kor könyv-érdeklődését. Hoffmann Edith a könyvek művészi vonatkozásai révén ismerteti meg a könyvgyűjtő királlyal, Végh Gyula a Corvin-kötések művészi típusait elemzi. A három tanulmány kiegészíti egymást; világos számotadás arról, amit ma e könyvtárról tudhatunk. Fitz tanulmánya az első magyarországi nyomdáról is tájékoztat, majd a külföldi nyomdák magyarországi megrendeléseiről. Mátyás idejében.

A hatalmas kötetek egyes tanulmányai azonban más címek alatt is sok érdekes irodalomtörténeti vonatkozást tartalmaznak; hálát érdemel a Korvin Máttyás Egyesület azért, hogy ezeket az értékes dolgozatokat összegyűjtötte s velük a nagy király emlékét megünnepelte.

K. P.

Dénes Zsófia: Élet helyett órák. (Egy fejezet Ady életéből.) Bp., 1940. Pantheon. 269. l.

Az Ady-irodalom rengetegében kevés olyan kedves és vonzó olvasmány található, mint Dénes Zsófia közvetlen visszaemlékezései. Finom és jellemző portré Ady lelkivilágáról és belső haldoklásának különböző fázisáról. Az író Ady menyasszonya volt, de édesanyjának tiltó szavára (Ady vérbaja miatt) nem lett frigy a szerelemből. Barátságuk azonban, frázis nélkül, a sírig tartott. Dénes Zsófia Ady életének szerényen félrehúzódo és éppen ezért alig látható pillére volt Léda és Csinszka között. Mindkettőnél nőiesebb és ezért is rokonszenvesebb, talán azért, mert passzivitása soha sem csapott Ady tüzével az égig. Hiányzik belőle Léda féktelen viharzása és beteges faji cézarmániája, de Csinszka tépett lelkiségétől is mennyire távol áll. Mindkettőt a hiúság vezette a férfi-zsenihez, Zsukát — ahogy Ady kedélyesen nevezte — egy szavakkal alig körülírható, azokénál eszményibb szerelem, amely érzésünk szerint, ha Adyval házasságra kel, mély szeretetének heroizmusánál fogva, sokkal hivatottabb lett volna a költő sorsát az egészség és a „patyolat üzenete“ felé irányítani. 1913-ban ismerkednek meg, amikor Adyt már az akaratgyengeség legsúlyosabb kényszerképzeteinek egész sora vette körül s képtelen volt menyasszonyáért is lemondani az alkohol, a nikotin, a morfium és az amorális tucatszermek mérgező mákonyáról, — még ezután is óriási hivatás várt volna arra a tiszta, eszményi nőre, akit a költő igazán szeretett. Lédához Adyt *csak* az érzékei és a külsőségek egyéb 'varázsa' láncolta, Csinszkához a már öregedő férfi fiatalság utáni vágya, Zsukához — a szerelemnek őszinte felemelő érzése. Szépen bontakoznak ki a könyvből Ady iránti szerelmének eredői és hatása s az a mindenekfelett álló, időn és személyeken diadalmaskodó, a szellem nagyságának szóló szeretet, amely Adyban hibáival és erényeivel együtt egységbe tudta fogni a beteg és szenvedő embert a nagy költővel. A művészien lírai hangoltságú élménybemutató értékes része Ady kedélyvilágának és költői megnyilatkozásainak velekapcsolatos feltárása, az „élet helyett órák“ tragikus és felejthetetlen emlékei. Ady költészetének tagadhatatlan finom szálai fűződnek Zsuka alakja köré. És ha a halhatatlanság szédítő ormaira nem is kísérte el Adyt Léda vagy Csinszka mindentvállaló fanatikus lázával, annál mélyebben és tisztábban ragyog élete, mint az örök nőeszmény megtestesítője, Ady magányos alakja mellett. Zsuka nem kápráztató csillag, de meleget és nyugalmat sugárzó pásztortűz Ady mellett, melynek odaadó szeretetsugarában hányszor olvadhatott fel a betegség és az önmardosás valóságának tisztultabb pillanataiban a zseni Ady Endre. Dénes Zsófia könyvének második felében három nőről rajzolt újszerű, világító portrét: Lédáról, Csinszkáról és Ady anyjáról, Edesről. Mindegyik bemutatásánál az igazságra törekedett. Ady férfibarátainak jellemzése viszont kissé bágyadt, kevésbbé tudott a lelkükbe pillantani, de ahogy Edes alakját élenkvarázsolja, szerető és gondos anyai szívét kitárja, annyi mélységes emberi vonást őriz meg erről a kétségtelenül sokat szenvedett nagyasszony-nyá-

ról, hogy ennek az írásművészet szempontjából is az emlékezősek legelőbb lapjait köszönhetjük. Az új Ady-könyv legrokonszenvesebb vonása az eddigi memoárokkal szemben az a tiszta erkölcsi felfogás, amely minden személyes ellenérzést vagy bántalmat félretéve az igazság és mégis a szeretet jegyében mutatja be Adyt és életének tükrözőit. Dénes Zsófia könyve, melyhez néhai Ady Lajos írt megleghangú előszót, — élmény és tanulság.

Kozoca Sándor.

Papp Márta: Brutus Mihály és Báthory István magyar humanistái. (Ertekezések a magyarországi latinság köréből. 2.) Bp., 1940. 87 l.

Az előttem lévő dolgozat Brutus Mihály munkái és levelei kapcsán világítja meg Báthory István humanista udvarát. Szigorú gondossággal ellenőrzi hőse életrajzi adatait, józan mérséklettel marad kitűzött feladata mellett, az udvar többi humanistáját csak a Brutus-szal váltott levelek vonatkozásában tárgyalja. De éppen ezzel éri el, hogy maguknak a leveleknek megvilágításában sok újságot tud mondani. Hasznos előtanulmány ez a kis értekezés Báthory humanista udvarának rég óhajtott kimerítő bemutatásához. *G. K.*

Pálos L. Ferenc: Kovács János Márk énekeskönyvének szerepe a katolikus egyházi énekreformok történetében. Pannonhalma, 1940. 95 l.

A katolikus egyházi ének története nálunk még feldolgozatlan. Jénáki Kájoni-tanulmánya az egyetlen kimerítő forrástanulmány (1911). A XIX. század elején meginduló reformnak sok érdekes adata kerül elénk Horváth Konstantin forrásközléséből (1937). Pálos Ferenc értekezése ennek a reformnak egyik alig ismert munkásáról, Kovács János Márk bencés szerzetesről szól.

Dolgozatának elején a magyar katolikus egyházi ének fejlődésének történetét próbálja megrajzolni. Sajnos, sokszor megelégszik a megbízhatatlan előtanulmánnyal is; így ismétli azt a megállapítást is, hogy Illyés István maga fordított zsoltárokat, noha köztudomású, hogy csupán protestáns zsoltárokat katolizált. Közvetlen szemléleten alapszik, amit Bozóki és Szentmihályi énekgyűjteményéről mond. Ennek a két énekeskönyvnek igazi értékelését azonban nem adhatja; reméljük, további munkálkodása során erre is sort kerít.

Az értekezés tulajdonképeni anyaga minta-szerű gondossággal van kidolgozva. Maga az életrajz is pontos, kézirati források alapján készült. Az énekeskönyv története, bírálata is becses. A szorosan vett méltatás kapcsán sokszor érdekes megállapításokat olvasunk más énekek eredetéről is, mint például azt, hogy a „Most lett a kenyér“ kezdetű ének Maracsó Anzelm valóságos költeményei közt kerül legelőször elő. Függelékül közli Kovácsnak „Az énekes karnak szeplői és szabályai“ című kéziratát.

A tervszerű, nagy utánjárással készült dolgozat elismerést érdemel.

G. K.

Magyar Irodalmi Ritkaságok. Szerkeszti Vajthó László 43—51. számok. Kir. Magy. Egyetemi Nyomda, Budapest.

A magyar középiskolai ifjúságnak ez az irodalmi vállalkozása kilenc új kötettel gyarapodott. Örömmel állapítjuk meg, hogy folyóiratunk legutóbbi kritikája nem hangzott el hiába: az újabb kötetek egyre jobban visszatérnek az eredeti elgondoláshoz, a kiadás munkájában egyre több részt kapnak maguk a tanulók is. A legtükrözősebb ebből a szempontból Medgyesi Pál

LELKI ABECÉ-jének kiadása (46. sz.), melyet a budapesti református gimnázium VIII. osztálya rendezett sajtó alá. Medgyesi a XVII. századnak egyik legérdekesebb magyar lelkipásztor; az ifjúság könnyen megismerheti egyéniségét Császár Károly gondos tanulmányából (1911), megértheti jelentőségét, törekvéseit. A PRAXIS PIETATIS új kiadása (1936) nagyon világosan mutat rá művei aktuális értékére, hasznára a mai magyar református lélek szempontjából. Ennek a haszonnak tudata vezette az ifjúság lelkes tanárát, dr. Bácsy Ernőt, amikor tanulóinak figyelmét erre a műre irányította. Okos dolog volt, hogy erről az értéktudatról magukkal az ifjakkal tétet vallomást. Az egyik rövid, de értelmes képet rajzol emberi jelentőségéről, a másik a bibliához való szoros kapcsolatát elemzi, a harmadik nyelvének sajátosságait figyeli meg. A bibliai utalások feloldása mutatja, hogy a kiadó ifjak valóban elmerültek Medgyesi tanításában, a kiadásból lelki hasznot igyekeztek meríteni. Szeretnők, ha sok ilyen — igazán ifjúsági — kiadvány látna e kötetek között napvilágot, mert ezeknek kétségtelenül megvan a haszna; nem hivalkodás, hanem ártérés vezet a kiadókat. A tanárt is, az ifjakat is elismerés illeti.

Dr. Bajusz Györgyné leánygimnáziuma Madách Imre verseinek teljes kiadását kezdi meg a vállalat 48. kötetében. A kiadás elveiről a rövid bevezetés csak annyit árul el, hogy a műzeumi szöveget közlik. Jegyzetek és utalások csak a teljes gyűjtemény végén lesznek. A kiadás ellenőrzése tehát nagyon nehéz; azt sem látjuk világosan, mennyi itt a növendékek munkája. Tagadhatatlan, szükség volt Madách lírájának hű kiadására; csak örülhetünk annak, hogy végre itt megkapjuk. A gyűjtemény nem időrendi sorrendben közli a verseket, hanem „amint költőjük életének legutolsó hónapjaiban sajtó alá rendezte“. Epp azért „a költemények élmény szerint való összetartozása“ — ami az előző szerint az eddigi közlésekből igen kevésbé világosodik meg — itt is elmosódik. Hisszük, hogy az ígért jegyzetek ebben is eligazítanak. De az kétségtelen, hogy ezt a munkát maguk a tanulók nem véghezveik el; a kiadást tehát úgy kell tekintenünk, mint az intézet tanárainak az ifjúság adakozásából napvilágot látó munkáját. Az öröndetes, hogy a versek megjelennek, de — elveink annak megvallását követelik, hogy — szívesebben láttuk volna őket más sorozatban.

A sorozat 49. száma Reviczky Gyula prózai dolgozatainak közlését kezdi meg. A sajtó alá rendező — a budapesti Vörösmarty-gimnázium önképzőkörének közreműködésével — dr. Horváth Imre. Az intézet igazgatójának előszava a megválogatást az ifjúság munkájának mondja; magunk csak a cikkek lemásolását érezzük annak. A kis kötet rokonszenves hódolat a századvég egyik legkimagaslóbb költőegynisége előtt. Tizenhárom cikket közül, változatos, a költő gondolkodását és irodalmi elveit sok oldalról megvilágítókat. Ez a megválogatás teljes elismerésünket érdemli ki.

Riedl Frigyes egyetemi előadásainak sorozata is két új kötettel gazdagodik: a pestszenterzsébeti gimnázium ifjúságának költségén dr. Somos Jenő tanár a Mikszáth Kálmánról tartott előadást, a budapesti XIV. ker. Szent István-gimnázium ifjúságának közreműködésével dr. Somogyi Ferenc a magyar dráma történetének második részét tette közzé. Értékben és érdekességben az első (47. sz.) felülmúlja a másodikat (44. sz.). Riedlnek sok egyéni megfigyelése van; ezeket Mikszáth egy-két munkájából vonja le, és így az ifjú

ság nemcsak Mikszáth egyéniségét, hanem azt is megismeri e kiadványból, hogyan kell irodalmi művet olvasnia. A kis kötetnek ez a nevelő értéke a legfontosabb.

A budapesti Berzsenyi gimnázium Vajthó szerkesztésében Berzsenyi-breviáriumot tett közzé a vállalat 45. kötetenként. A költségeket az intézet baráti köre fedezte. Elismerés illeti a gimnáziumot, hogy a névadó költő megismeréséhez ezt a módot választotta. Minden breviárium egyéni megválogatás eredménye; ez a kötet is azt a Berzsenyit mutatja, akit Vajthó szeme lát a két század határmesgyájén. Az kétségtelen, hogy Berzsenyinek a költői jelentősége a nagyobb; magunk tehát nem tudjuk helyeselni a prózai szemelvények túlsúlyát. A versek között sajnálattal nélkülözzük az Eszterházy Miklóshoz írt ódát. A pesti magyar társasághoz írt levelet. Amde el kell ismernünk, hogy a gondolat helyes, és örülnünk kell, hogy a tanuló ifjúságnak ez a könnyen forgatható kötet Berzsenyit újra közelebb hozza a lelkéhez.

Dr. Lázár Piroska leánygimnáziumának ifjúsága Beöthy Zsolt irodalomelméleti előadásainak első részét bocsátotta sajtó alá. Megvalljuk, hasznosabbnak tartottuk volna a XIX. század költészetéről tartott előadás közzétételét; Beöthy egyénisége abban közvetlenebbül hatott volna az ifjú olvasóközönségre, iskolai tanulmányukat is az jobban támogatta volna. Az irodalomtörténet elméleti kérdései azóta sok új szemponttal gazdagodtak; már pedig az ifjúság ebben még nem képes történeti szemléletre. Viszont az is kétségtelen, hogy nagyon sok maradandó érték van ebben az előadásban is: az irodalomtudomány csak hálás lehet a lelkes kiadónak. Nagy mestere iránt való háláját azonban azzal mutathatná meg legjobban, ha majd az utolsó kötetben megvilágítaná ennek a tanulságos elméletnek kor-háttérét.

Végül még Károlyi Gáspár *Két könyv* című munkájának új kiadásáról kell megemlékezni. Ezt annak idején a sorozat 5. köteteként a budapesti ev. leánykollégium tette közzé. Most ugyanez az intézet Harsányi András gondosabb másolatában adja. A kiadás hitelességénél is fontosabb az, hogy Harsányi igen tanulságos bevezetésben rajzolta meg azt a szellemi környezetet, amelyben ez a munka megszületett. Ezzel a kis kiadvány valóban a magyar XVI. század lelkiségének megvilágítójává vált. Tudományos érték szempontjából az új sorozatnak ez a legbecesebb darabja.

A Magyar Irodalmi Ritkaságok vállalata valóban megérdemli Négyesy Lászlónak elismerését: „Oly szép dolog ez és oly meghatóan emlékeztet irodalmunk történetének legszebb legendáira!” Az ötvenedik kötet megjelentekor folyóiratunk is kötelességének érzi, hogy hálával és elismeréssel emlékezzék meg a lelkes szerkesztőről: Vajthó Lászlóról, akinek törhetetlen optimizmusa és példát ritkító áldozatkészsége a vállalkozást megteremtette. Kritikai megjegyzéseink csak a tökéletesítésben szeretnének segítségére lenni, hogy ez a nemes vállalkozás annál hasznosabb és eredményesebb lehessen.

K. P.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE

Akadémiai Értesítő. — 1940. 470. sz. Hekler Antal: *Mátyás király, a renaissance uralkodó.* A méltatás megemlékezik Mátyás irodalmi jelentőségéről is. Janus Pannoniusról megállapítja, hogy az ő költészetével indul meg a magyar hazafias líra, mert ő mondja ki először, hogy a magyarság az egész emberiség bűneiért szenved. Janus és Vitéz mellett kiemeli Handó György pécsi prépost szerepét, a Thurzó-család humanista működését. — Budapest-székesfőváros művelődéstörténeti jutalmának bíráló bizottsága nagy elismeréssel ajánlja jutalomra Pukánszky Kádár Jolán kéziratát: *Magyarnyelvű színielőadások Budán és Pesten a Nemzeti Színház megnyitása előtt.* — Az üdvözlő beszédek sorában Melich János osztályelnök méltatja Rédey Tivadar tudományos pályáját, Zlinszky Aladár munkásságát és Keményfy János cikkeit és bírálatait. — Kornis Gyula osztályelnök Szekfű Gyula egyéniségének és munkásságának jelentőségét rajzolja meg.

A Néprajzi Múzeum Értesítője. — 1940. 1—2. sz. Szendrey Zsigmond és Szendrey Akos: *Mutató a magyar szokás- és babonaszótárból.* Rendkívül érdekes szemelvény a szerzők szótárából, amely a magyar néphit gazdag világát van hivatva bemutatni. — Dincsér Oszkár: *Népdalgyűjtés Erdélyben.* A gyűjtött szövegek között P. Horváth Ádám gyűjteményének darabja: De mit töröm fejemet.

A Szent István Akadémia Értesítője. — 1939. Radó Polikárp: *Magyarország legrégebbi liturgikus könyve, a Szelephényi-kódex.* XI. századi evangelistarium. Frank eredetű, de Magyarország részére írták. Korban megelőzi a Hahóti-kódexet.

Corvina. — 1940. 1. Ladislao Bóka: *Árpád Tóth.* Rövid méltatás. — 2. Béla Bíró: *Francesco e Giorgio Szoldatics.* A két magyar festő olasz kapcsolatait és pályáját.

Debreceni Szemle. — 1940. április. Molnár József: *Levél Hajdúnánásról.* A könyvtár érdekességeinek számbavétele. — Clauser Mihály: *Budai Parmenius István.* Emlékének felidézése abból az alkalomból, hogy Amerikában szobrot akarnak állítani neki. — Verzár Frigyes: *Erasmus magyar orvosa és magyar barátai.* Az orvos: Johannes Antonius Kassai. Ennek a közvetítésével kapta meg Erasmus a bőjt menti mentesítést, a budai pápai követ szövegezésében. Magyar barátai: Jacobus Piso Borsody, Oláh Miklós, Johannes Henkel, két Thurzó gróf. — Kozma Antal: *Borostyáni Nándor párizsi magyar folyóirata* negyven évvel ezelőtt. A Revue Franco-Hongroise keletkezésének és irányának ismertetése.

Egyetemes Philologiai Közlöny. — 1940. 1. Huszti József: *Némethy Géza emlékezete.* A tudós mellett a költőt is méltatja: ez a költészet a holt leányzónak, a hervadhatatlannak, a klasszikus világ örökifjú szellemének életre-

büvölése Minerva igazi papjától. — Hajnóczy Iván: *A legrégibb hazai Horatius-émlék*. A Szent Istvánról szóló kisebb legendában a IV. k. 9. ódájának néhány átírt sorát találja. — Jancsó Elemér: *Egy régi magyar szabadkőműves émlék*. A XVIII. század végéről apologikus maximák. — Angyal Endre: *Nicolaus Avancinus és Nádasdy Ferenc*. A nagy jezsuita drámaíró összegyűjtött drámáinak első kötetét Nádasdy Ferencnek ajánlotta.

Erdélyi Helikon. — 1940. 5. Asztalos István: *Hogyan kezdtem írni?* Novellisztikus rajz írói pályájának kezdetéről. — 6. Tavaszy Sándor: *Orbán Balázs*. Szeretettel rajzolt életkép.

Eszttikai Szemle. — 1940. 1. Barta János: *Vázlat Kosztolányi arcképehez*. Lelkéből a magasabbrendű affektivitás hiányzik, de annál elevenebb az a furcsa élet, amely a lélek alsó emeletén zajlik. Elbeszélőművészete a részvét és filozófia találkozásából született.

Felsőmagyarországi Tanügy. — 1940. 4. Vihar Béla: *Kaffka Margit miskolci emléke*. 1902—1906 közt lakott Miskolcon. Ennek az időszaknak emlékeit keresi össze.

Helicon. — 1940. II. k. Béla Zolnai: *La ballade épique*. Igen érdekes tanulmány a ballada műfajának kifejlődéséről.

Irodalomtörténeti Közlemények. — 1940. II. Horváth Cyrill: *Szilády Aron*. (2.) Rámutat verstörténeti jegyzeteinek értékére, a Balassi-kiadás jelentőségére, a Régi Magyar Költők Tára hatalmas tudományos kincsére, szövegkiadásainak tudós gondjára. — Kristóf György: *Petőfi Erdélyben*. (2.) Rajongása Erdély iránt; Bem oldalán; utolsó napjai. — Cser László: *Vörösmarty és Horatius*. (2.) A nagy gonddal gyűjtött párhuzamok a magyar költő ifjúkori verseinek forrásaira világítanak rá. — *Adattár. Garay János* levelezése atyjával és öccsével. (2.) — *Csokonai-irodalom 1908—1938.* — *Szemere Miklós kiadatlan leveleiből.* — *Százéves balatonfüredi panaszkönyv*.

Koszorú. — 1940. 4. Gáspár Jenő: *Endrődi Sándor levelei és kiadatlan versei* a Petőfi-házban. Az adományozó: Mihálkovics Elemér. 150 levél, sok megjelent és néhány — gyűjteményeiből kihagyott vers.

Láthatár. — 1940. 6. Parádi Ferenc: *A húszesztendő kolozsvári Minerva*. A magyar könyvkiadóvállalat munkájának bemutatása. — 8. Környei Elek: *A pozsonyi Toldy-kör ma*. Rövid ismertetés.

Libanon. — 1940. 2. Zsoldos Jenő: *Egy ismeretlen magyar-zsidó író*. Hirsch Zsigmond írói pályájáról. — Zsoldos Jenő: *Arany László és az izraelita Magyar Egylet*. Arany János fia tagja volt az Egylet felolvasási bizottságának, javaslataival tevékenyen vett részt annak munkájában az 1862. évben.

Magyar Könyvszemle. — 1940. 2. Varjas Béla: *Balassa Istenes Enekeinek* első kiadása. A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár egyik ismeretlen kiadványában véli felismerni a bécsi editiót, amelyre a nagyszombati 1699. évi kiadás hivatkozik. Ennek betűrendszere Rickhes Mihály nyomdájára vall; ducai közül négy Hajnal imádságos könyvének, öt Pázmányénak ducaival közös, tehát ezek már 1642-től Pozsonyban voltak; a bécsi kiadásnak tehát 1640

előtt kellett megjelennie. — Zoványi Jenő: *Kutatások a Bujdosú Magyarok Füstölő Csepűje szerzője után*. A mű Nagyszöllősi Mihály munkája. (NB. Ince Sándor már 1935-ben Szöllősi Mihály szerzeményeként adta ki!)

Magyar Nyelv. — 1940. 3. Varjas Béla: *Egy XVI. századi magyar nyelvű orvosi kompendium*. A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár magyarnyelvű orvosi kompendiumát ismerteti. Lencsés György művének tartja; keletkezésének korhatára 1560—1600.

Magyar Tanítóképző. — 1940. 6. Kiss József: *Eötvös és a magyar sors* (2.) Mennyiben nemzetnevelő Eötvös?

Napkelet. — 1940. 5. Ravasz László: *Tormay Cecile*. A latin szellem Tormay Cecilében a művészen, a germán középkor Tormay Cecilében a költőben, a végső magyar összefüggések, ezer éven túli gyökerek megrendülései Tormay Cecilében a sorsmagyarázóban jelentkeznek.

Nevelésügyi Szemle. — 1940. 5—6. Aldobolyi Nagy Miklós: *Berzeiczky Gergely*. Rövid pályakép.

Pannonhalmi Szemle. — 1940. 3. Sámson Edgár: *Adalék a magyar liturgiátörténethez*. Az 1488-ban készült Missale Abconse tartalmát vizsgálva megállapítja, hogy ez a finn birtokban lévő miscskönyv bőven ünnepel magyar szenteket is.

Pannonia. — 1940. 3. Várkonyi Nándor: *Zilahy Lajos*. A megvalósítás a nagyméretű elgondolás alatt maradt; erős a hajlama a színszerűsögre; kitarító szerelme a nagy lélektani kérdések iránt plátói. — Koltay-Kastner Jenő: *Kultúránk olasz ihletései a renaissance-től kezdve*. Rövid áttekintés. (NB. Bornemissza Elektráját több joggal kapcsolják a bécsi humanizmushoz! Az Árgius olasz forrására nehéz addig hivatkozni, amíg valami nyomát annak meg nem találjuk!)

Protestáns Szemle. — 1940. 5. Kerékgyártó Elemér: *Komáromi Csipkés György angol nyelvtana*. A könyv rövid vizsgálata.

Protestáns Tanügyi Szemle. — 1940. 8. Kemény Gábor: *György Vilmos* emlékezete. Úde rajz Győri Vilmos életéről és írói pályájáról.

Századok. — 1940. 1. Macartney Carlile Aylmer: *Pascua Romanorum*. Annak a magyarázatát keresi, hogy jutottak a magyarok a hún hagyomány birtokába. Nem tartja valószínűnek, hogy Thuróczy előtt bármely krónikás is olvasta volna Jordanest; vitathatónak vallja a szomszédoknál őrzött hagyománynak közvetítésében a Szent László korabeli Gesta kizárólagos szerepét. A hagyomány tisztázott alakját a XIII. század termésének gondolja.

Theologiai Szemle. — 1940. Pótfüzet. Kathon Géza: *Samarjai János gyakorlati teológiája*. A hatalmas tanulmány gondos vizsgálat alá veszi a XVII. század magyar igehirdetőjének tanítását a protestáns vallás tanrendszere fejlődésének szempontjából. Megállapítja minden egyes tétel forrását, korszerűségét. Pompás korkép tehát a magyar protestantizmus történetéből. Előtte rokonszenves rajzot ad a tanítónak lelkületéről.

Meghalt Császár Elemér.

A magyar irodalomtudománynak nagy gyászja van: július 3-án meghalt Császár Elemér, a budapesti egyetemen a magyar irodalomtörténet professzora, a M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának előadója, az Irodalomtörténeti Közlemények szerkesztője.

Gazdag tudományos munkássága, generációkat nevelő tanári pályája, a tudományos közéletben betöltött jelentős szerepe, emberi egyéniségének varázsa kitűnő helyet biztosított neki a magyar tudományosság irányítói között, olyan befolyást, amilyent valamikor Gyulai Pál és Beöthy Zsolt szerzett magának.

Tudós egyéniségének a meglepően nagy szakbeli tájékozottságon kívül két sajátos vonása volt: általános művészettörténeti képzettsége és kemény ténytisztelete. Az előbbi elsősorban munkásságának módszerességét biztosította, ezzel kapcsolatban irodalmi vizsgálódásának esztétikai alapját, elvi szempontjainak szilárdságát, értékelő látásának sokoldalúságát. Művei az irodalomtudomány filológiai és esztétikai irányának mintaszerű hajtásai, az elemző vizsgálatnak döntő határozottságú megfogalmazásai. A másik vonás a történelmi anyag gazdagságát, a felkutatott irodalmi termés bőségét, a fejlődés fokozatosságának világos áttekintését, a megvilágító párhuzamok sokféleségét hozta magával. A tudósnak ezt a két vonását kiegészítette rendkívül mély erkölcsi komolysága: az emberben ez formálta ki a kötelességteljesítés tiszteletetkeltő lelkességét, a kritikusan a közönségérdeknek a széptérték mellett kihangsúlyozott megbecsülését.

Az eredményes munkában töltött élet, a mások munkáját szívesen értékelő önzetlenség, a fiatalok indulását szeretettel felkaroló meleg szív minden pályatársában tiszteletet és megbecsülést keltett: ez a tisztelet és megbecsülés kísérté váratlan, utolsó útjára.

Folyóiratunk is mélyszégy gyásszal ad hírt korai elhunytáról. G. B.

Kiadatlan Justh Zsigmond-levelek.

Századvégi irodalmunknak jellegzetes alakja Justh Zsigmond. Fiatalon halt meg, de minden széptért lelkesedő egyénisége mély nyomokat hagyott irodalmi kultúránkban. Korának legkiválóbb íróival és művészeivel tartott szoros baráti kapcsolatot fenn. Azonban külföldön, így Párizsban is szeretett hősé volt az akkor oly híres irodalmi szalónoknak. Az írók közül különösen Reviczky Gyulával, Malonyay Dezsővel és Pekár Gyulával, a művészek közül Feszty Árpáddal és Hubay Jenőekkel folytatott levelezése forrásértékű. Az alábbi két levelet Hubay Jenőhöz és menyasszonyához, gr. Cebrián Rózához.

írta tíz héttel halála előtt. Mennyi bizalommal és szeretettel hívja szent-tornyai birtokára a fiatal párt, akiknek látogatása elmaradt, s mennyi hittel nézett november 3-iki indiai útja elé, — 1894. okt. 9-én már halott volt.¹

1.

gr. Cebrián Rózához.

Végtelenül örültem sorainak. Lássa, még is magának kellett igazat adni mindenkinek, kinek szíve van. Most már minden jól van, így viharok után még jobban megfogja a felhőtlen napsugár értékét becsülni. Jenőnek is mondjon sok szépet, jót és mondja meg neki, hogy augusztus *végére biztos számíthatunk* magukra. Azonkívül kérem mondja meg most is neki, hogy G[ányó] Julesa mint népszínmű nem lesz a népszínházban előadva, mert Eva színigazgató azt írta Rózának,² a darab szerzőjének, hogy sem elég intelligens színészei, sem elég intelligens publikuma nincs (sic), hogy a darabot előadhassa. Én a dolognak csak örülök. Ha ideje van írjon néha, végtelenül fog sorainak örülni igaz öreg barátja

1894. jún. 14én.

Zsiga.

2.

gr. Cebrián Rózához és Hubay Jenőhöz.

Bocsássanak meg, hogy így megkésve írok az oly szép s megható figyelme levélre. De hát nem tudtam a „boldogság útját”. Nem tudtam a boldog pár merre felé indult! Ma kapta mama a Gossensass-i levelet, amelyre aztán sietek reflektálni. Mi a „párt” várjuk, bármikor jöjjenek is tárt karokkal. Én sept. 20-ig maradok Szent-Tornyan, aztán Velencébe megyek, honnan majd nov. 3-án (legalább ha addig annyira összetudom magamat szedni) Indiába, ha nem, akkor csak Corfu és Algier lesznek téli statióim. Én az utóbbi két hetet Kolozsvártt (?) Batthyány Lajoséknál és Bécsben töltöttem s a levegő-változás némileg javított egészségi állapotomon, bár azért még némileg nagyon rekedt vagyok, köhögök s nagy lázaim vannak. De hát így van jól, hogy a boldog emberek egészségesek legyenek s azok, kik nem azok — forduljanak fel. Tán ez a legmagasabb igazság.

Itt most pokoli hőség van s olyan jön, hogy az ember alig lát tőle. No majd augusztus második felében (mikorra várjuk a gerle párt!), majd jobb lesz. Az Isten megáldja magukat, azt kívánja vén barátja, barátod *Zsiga*.

1894. júl. 26án.

Kozoca Sándor.

Elhúnytak.

ADY LAJOS (diósadi), ny. tanügyi főtanácsos, szül. Érindszenten 1881. január 29-én, megh. Bpsten, 1940. ápr. 18-án agytrombózisban. — Ref. 1904/09., a zilahi ref. gimn. h., 1909/19. a bpi V. ker. áll. főgimn. r. tanára,

¹ A leveleknek közlésre való szíves átengedéseért Hubay Jenőné öxcellenciájának ezúton is halás köszönetet mondok.

² Rózsa Miklós: *Justh Zsigmond*. Magyar Szalon. 22. köt. 1894. 397—402. 1.

1919/35. a debreceni kir. tanker. főigazgatója volt. Nyugdíjaztatása előtt néhány évig a bpi főigazgatósághoz beosztva szolgált. — 1902 óta írt cikkeket és novellákat, utóbbiakat Nagy János álnéven, kül. bpi és vidéki lapokba. 1913/18 szerk. az *Orsz. Középisk. Tanárregyes. Közl.-t.* — Munkái: *Arany Első lopás és Jóka ördögének isk. magyarázata*. Szeged, 1913. — *M. stilsztika Arany J. Toldija alapján*. A középiskolák 4. o. sz. Bp., 1913. (Endrei Ákos-sal). — *Retorika*. A középisk. 5. o. sz. U. o., 1914. (U. azzal; mindkettőből új kiad. 1927-ben Lengyel Miklóssal.) — *Ady Endre*. U. o., 1923. — *Poétika*. A középisk. 6. o. sz. U. o., 1928. (Lengyel Miklóssal.) — Bev. és jegyzetekkel ellátva kiadta az *Olcso Jókai* 101. és 202. sz.-át, valamint Vörösmarty Mihály: *Csongor és Tündé-jét* (Bp., 1933.) *A könyvnap könyve* c. kiadványokban. Sajtó alá rendezte testvérbátyja, Ady Endre *párizsi noteszkönyvét*.

BALASSA (1900-ig Grünbaum) JÓZSEF hirlapíró, szül. Hódmezővásárhelyen 1884-ben, megh. Budapest, 1940. május 9-én. — R. kat. konvertita. Középisk. végzettséggel 1902. Szegeden újságírói pályára lépett s 1907/13. a *Szeged és Vidéke* fel. szerk. volt, majd Bpestre került a *P. Napló*-hoz. Az 1914/18. háborúban, mint tiszt szolgált s olasz fogságba esett. Hazatérve a szabadkőművesek alapította *Világ*. majd annak betiltása után az azonos irányúvá lett *M. Hírlap* szerkesztőségében dolgozott. 1927-ben a kat. irányú *Nemz. Ujság* b. munkatársa, majd a *Tőzsdei Hírl.* szerkesztője lett. 1913/14. a *Mult és Jövő* cionista irányú felekezeti lapba is dolgozott. — *A pajtások* c. Strindberg-fordítását 1911 okt. mutatta be a szegedi színház. Regényei, melyek valószínűleg csupán lapokban jelentek meg: *Az élelcsstelének*; *A lecsúszott város*; *A kobzos*. — Szépirod. jellegű munkái: *Mátyás, az igazságos élettörténete*. Szeged, é. n. — *Csokonai Bpsten, avagy a mai m. irodalom*. Bp., 1927.

BANGHA BÉLA (nagyjókai), dr. theol., S. J. áldozópap, a Sz. István Akad. r. tagja, szül. Nyitrán, 1880. nov. 16-án, megh. Bpsten, 1940. április 29-én, reggel 4 órakor. — 1895-ben lépett a jezsuita-rendbe s 1909-ben szentelik pappá. 1910-től haláláig némi megszakításokkal rendje bpi házában működött. Így 1903/4-ben 9 hónapot Canterburyben, 1921/2. telén három hónapot az Északamerikai Egyesült Államokban töltött s 1923 őszétől 1927-ig Rómában tartózkodott. Az 1919-iki kommun alatt, minthogy körözölevelet bocsátottak ki ellene, Pozsonyban élt. 1934-ben Délamerikában járt s meglátogatta a főbb m. telepeket. — 1913 őszén megalapította a *M. Kultúra* c. folyóiratot, melynek 1923 őszéig szerkesztője, 1926 októbertől pedig fő-szerkesztője volt. 1918 januárjában orsz. mozgalmat indított a ker. m. sajtó megteremtésére s az agitáció eredménye a Közp. Sajtóváll. megteremtése, mely 1919 szept. kezdte meg működését a *Nemz. Ujs.*, *Neue Post* (később *P. Zeitung*), *Uj Nemzed.* és *Uj Lap* c. napilapok kiadásával. Hitvédelmi, bölcselletei és kultúrpolitikai cikkei és novellái 1903 óta jelentek meg kat. jellegű folyóiratokban és lapokban. Közel hetven önálló kötete és füzetje közül az irodalmi jellegűek: *Rejtett kincseshánya*. Jézus Sz. Szívének nagy ígérete. Pozsony, 1905. (4 kiadást ért). — *Jellemrajzok a kath. egyház életéből*. Kalocsá, 1909. (3 kiadást ért). — *Sajtóröpiratok*. I—III. Bp., 1912/14. (Kálvin-téri álnéven). — *Imakönyv*. A művelt kath. közöns. sz. U. o., 1920. — *Lola naplója és egyéb elbeszélések*. U. o., 1920. (Szerafini Blanka álnéven). — *Szt.*

Istrán és a ker. Morsz. Ünnepi besz. U. o., 1920. — *Elmélkedések a kath. hit alapigazságairól.* U. o. (1921). — *Pázmány szelleme és a kath. irodalom.* Klny. a M. Kultúrából. U. o., 1923. — *Római levelek.* U. o., 1924. — *Konferencia-beszédek.* Nagyvárad, 1924. — *Római úti kalauz.* U. o., 1925. (Új kiad. Atrner Edgárral, 1934). — *Lelkigyakorlatos konferenciák.* (Pécs, 1928). — *A másik.* Elbek. U. o., 1931. (Szerafini Blanka álnéven). — *Requiem!* (Kath. Műkedv. Színpad. 4.) U. o. (1932). — *A mi erőnk: a mi sajtónk.* U. o. [1933]. — *Örök élet igéi.* Szentbeszédek és olvasmányok. U. o., 1934/39. (4 köt.) — *Beszédrészletek családvédelmi triduumra.* U. o., 1934. (Többekkel). — *Dél keresztje alatt.* (Útirajzok). U. o., 1934. — *Róma lelke.* Utak és élmények. U. o., 1936 [1935]. — *Eletünk élete.* Elmélkedések az Oltáriszentségről. U. o., 1937. — *Napkelet és napnyugat.* Élő szellemek hódolata az Oltáriszentség előtt. U. o., 1938. — *Képek a Jézus-társaság történetéből.* U. o., 1940. — *A négyszázéves Jézustársaság.* U. o., 1940.

BENE FERENC (bikfalvi), dr. jur., ügyvéd, szül. Sepsiszentgyörgyön 1873. június 5-én, megh. Désen, 1940. áprilisában. — Ref. Szülők: B. István, hidvégi és sepsiszentgyörgyi Király Borbála. A jogot Bpen és Kolozsvárt elvégezvén, 1908. Désen ügyvédi irodát nyitott. Az 1914/8. háború alatt a m. k. 24. h. gy.-ezr. kötelékében hosszabb ideig volt a fronton. — Novellái és egyéb írásai, részben Debrei, Lőfő és Salix álneveken 1892-től kül. erdélyi lapokban. 1906. III. 1-től 1918. XII. 31-ig szerkesztette a *Vármegyei Közlet* c. lapot.

BENYOVSZKY LÁSZLÓ (benyói és urbanói), hírlapíró, szül. Szatmár-hegyen (Szatmár vm.) 1902. június 22-én, megh. Debrecenben 1940. június 17-én. — R. k. Szülők: B. Pál, Lőrincz Visky Adél. Középiskoláit Szatmárt, a jogot Debrecenben végezte. 1924/25. a *Tiszántúli Hírl.*, 1925/35. a *Hajdúföld* s 1935 májusától a *Debr. Ujs.*—*Hajdúföld* b. munkatársa volt. Versei, novellái és riportjai, részben Belátó, Uhu és Vághy—B. László álneveken: bpi *Elet*, *debr. Szính.* és *Mozs. Határrör, Határszéli Ujs.* s az eml. *debr. napilapok* ban. — Munkája: *Fiharban.* (Versek.) *Debr.* 1923. (Hetedmagával.)

BEREY JÓZSEF (berei), tb. esperes, ny. ref. lelkész, szül. Szatmárt 1859. április 3-án, megh. Újpesten 1940. május 10-én (tem. napja). — Szülők: B. József szabóiparos, Félegyházy Terézia. A teológiát Debrecenben elvégezvén, pályáját mint nagykárolyi s. lelkész kezdette. 1884-ben Szaniszlón, 1888-ban Nagyeeseden lett r. lelkész s 1907/22. a nagykárolyi egyhm. esperese is volt. — Elbeszélései és mondanései: *Mátészalka és Vid.*, *Nagykároly és Vid.*, *Szamos, Szatmárm. Közl.* Kőlcseyről írt tanulmányai *Kőlcsey-Egyes. évkve* (1908), *Kőlcsey-Erk.* (1931). — Álneve: Ecsedi.

BIKI FERENC, ny. ref. lelkész, szül. 1856 kör., megh. Beregszászon 1940. májusában. (84 éves). — Gyulán, Bábonban, Tekeházán s végül Nagyszőlősen működött. — Munkája: *Emlékkönyv.* A m. nemzet ezeréves fennállásának évfor. tart. ünnepély alk. Nagyszőlős, 1896.

B(LUM) VIRÁGH GEZA, hírlapíró, szül. Bpsten 1873-ban, megh. u. o. 1940. április 26-án. — Szülők: Blum Armin, Müller Janka. — 1890-től írt cikkeket, verseket és novellákat kül. lapokba, így: *Aradi Közl.*, *Kép. Csal. Lpok.*, *Orsz.-Vil.* — Munkái: *A m. színművészet.* Bp., 1900. — *Erdekházasságok.* Reg. Írta: Paul Oscar Höcker. Ford. U. o., 1902.

BOKANYI DEZSŐ, kőfaragómunkás, szül. Bpsten 1871 február 11-én, megh. Oroszországban 1940 júniusában. — R. k. Két gimnázialis osztályt végzett, majd kőfaragóinas lett. A szociáldemokrata pártban szónoki képességével az 1890-es évek elején tűnt fel s 1894. már a pártvezetőség tagja s az építőmunkások szakszervezetének megalapítója lett. Ugyanekkor megválasztották a betegsegélyző pénztár tisztviselőjévé; később ellenőr, majd a bpi kerületi munkásbiztosító pénztár aligazgatója lett, mely állását 1919. III. 21-én a munkaügyi népbiztossággal cserélte fel. A Tanácsköztársaság bukása után elfogták s 1920. XII. 28-án halálra ítélték. Az ítéletet azonban nem hajtották végre, mert az Oroszországgal kötött egyezmény folytán cserefogolyként Moszkvába került. Itt az orosz rádió m. bemonatója volt. — Irodalommal is foglalkozott, a marxista irodalom több termékét lefordította magyarra s 1895. V. 1-től IX. 17-ig a *Népszava* fel. szerkesztője volt.

BORS EMIL, a Külkeresk. Hivatal levelezője, szül. Pécsen 1880 kör., megh. Ankarában (Törökorsz.) 1940 ápr. 1-én (61. v. 62. évében). — R. k. Atya B. Emil dr., jogakad. tanár volt. A Keleti Keresk. Akadémiát 1900. elvégezvén, a keresk. miniszter kinevezte Szalonikibe ösztöndíjas tisztviselőjévé. 1929-től Ankarában szolgált. — Közgazd. cikkek mellett ifjúkorában (1897-től) tárcákat és útirajzokat is írt a *Pécsi Napló*ba.

BUTTYKAY ANTAL (EMIL), ferences áldozópap, szül. Beregszászon 1875 március 22-én, megh. Bpsten 1940 június 23-án d. u. 4 órakor. — 1897 pappá szenteltetvén, 1899-ben a ferencesrendbe lépett, 1903-ban tett ünnepélyes fogadalmat. Előbb teol. tanár és hitszónok, 1915-től tartományi rendfőnök, 1921—1927 Rómában auditor generális volt. Azután ismét a budapesti rendházban élt. Egyik megalapítója volt a Közp. Sajtóvállalatnak. — Szentbeszédei: *Isten Igéje* (1900/007), *Jó Pásztor* (1905). Megalapította s több éven át szerk. a *Keddi Posta* c. hitbuzgalmi lapot. — Sajtó alá rendezte Hasenhörl Firmin: *Elmélkedési könyv az egyh. ér valamennyi napjára* (Bp., 1933) m. fordítását.

CSAJTHAY FERENC, ny. hirlapíró, szül. Zircen (Veszprém vm.) 1862 március 13-án, megh. Bpsten, 1940. ápr. 1-ére virradó éjjel, hosszas szenvedés után. — R. k. A jogot Bpsten végezte. 1881—1932 működött a hirlapírói pályán, előbb a *Függetlenség* és *Budapest* c. napilapoknál, majd 1887-től a *B. Hirl.*-nél, melynek előbb s., majd fel. és végül főszerkesztője volt. — Fiatal korában színi kritikákat és országgyűl. tudósításokat, később vezércikkeket írt.

DÁPSY GIZELLA (Rozsnyai Kálmánné), ny. ovónő, szül. Losoncon 1885 január 18-án, megh. Nógrádverőcén 1940 május 2-án (tem. n.). — Mint áll. ovónő Szeghalmon működött. — Nil néven 1902-től írt verseket és novellákat főv. és vid. lapokba. — Munkái: *Zsurvilág provincián*. Kisvárosi életképek és egyebek. Gyula, 1904. — *Versek*. Békéscsaba, 1905. — *Vallomás* Párjelenet. (Monológok. 163.) Bp., 1906. — *Nálunk*, Versek. U. o. (ny. Békéscsaba), 1908. — *A szívem*. Költemények. Békéscsaba, 1909. — *Az uram könyve*. Versek. Hol? 1910. — *Lélekstációk*. Elbek. Békéscsaba, 1911. — *Hetéra levelek*. Írta: Johanna von Der Nahmer. Ford. (Tevan-Ktár. 36.) U. o., 1913. — *Lelkem virágos ablakából*. Versek. Nagyvárad, 1914. — *Puskin*. Írta: Dosztojevszkij. Ford. (Kultúra Ktár. 10.) Bp. [1922]. — *A látszat csali*! Reg. Írta: H. Courths-Mahler. Ford. U. o., [1923]. — *Testamentom*. Versek. 1914—24. U. o. (ny. Szeghalom), 1925 [1924] (500 péld.) — *A fehér*

ruha. Elb. (Százszorszép Kvek.) U. o., [1925]. (5000 péld.) — Előszava Hárs (Dapsy?) Alice. — *Fehér hajón* (Szeghalom, 1925) c. verskötetéhez.

FUTÓ ANDRAS, hirlapíró, szül. Nagykikindán 1908-ban, megh. Budapestén 1940 április 16/7 éjjelén. — Ref. Előbb vidéken tanárkodott, majd a fővárosba jött hirlapírónak. Színi kritikái és riportjai: *Mai Nap*, *M. Hirl.*, *Msdg.*

GALFFY IGNAC (szombatfalvi), ny. f. keresk. isk. igazgató, szül. Szombatfalván (Udvarhely vm.) 1859 február 1-én, megh. Miskolcon 1940 június 6-án. — Ref. Szülők: G. Ferenc, Miklós Abissa. Előbb Désen, majd Miskolcon p. isk. tanár, 1881-től igazgató, 1886-tól f. keresk. isk. igazgató volt Miskolcon. 1882 óta írt tanügyi és szépirod. cikkeket, főleg miskolci lapokba. — Szépirod. munkája: *Azok a nehéz idők*. Tört. reg. Miskolc, 1886 (2 kötet).

GASPAR (1910-ig Grünbaum) JENŐ, hirlapíró, szül. Rajkán (Moson vármegye) 1877-ben, megh. Bpsten 1940 májusában. — Szülők: Grünbaum Mór, Kohn Minna. A *N. Polit. Volksbl.* munkatársa volt.

JERFY ADOLF, földbérlő, megh. Győrött 1940 június 1-én. — Valószínűleg az ő műfordításai: *Mont Oriol*. Reg. Írta: Guy de Maupassant. Bp., 1906 (2. kiad. U. o., 1920). — *A kis Roque-lány*. Írta: u. a. U. o., 1920. — *A rondoli nővérek*. Írta: u. a. U. o., 1920. — *A vizen*. Írta: u. a. U. o., 1920.

KERNSTOK KAROLY, festőművész, szül. Bpsten 1873 december 23-án, megh. u. o. 1940 június 10-én. — R. k. Művészeti tanulmányait Münchenben, Párizsban és Bpsten végezte. 1919—1926. Berlinben, azután ismét Bpsten élt. Tagja volt a Nyolcak művészcsoporthoz, elnöke a KUT művész-tanácsának. A futurizmusról és egyéb művészeti kérdésekről írt cikkei és műkritikái: *XX. Század*, *Nyugat*, *Renaissance*.

MARGALITS EDE, dr. phil., nyug. egyet. ny. r. tanár, szül. Zágrábban 1849 március 17-én, megh. Zomborban(?) 1940 júniusában. — R. k. 1895—1919(?) a horvát nyelv és irod. tanára volt a bpesti tudományegyetemen. Az 1870-es években a *Bajai Közl.* munkatársa volt. Számos irodalomtörténeti és tört. cikket s műfordításokat közölt kül. lapokban és folyóiratokban. Minket érdeklő cikkei: *zombori áll. fogtinv. értes.* (1880. Eposzok tervrajzai; 1881. Hősi eposzok meséi), *Kath. Szemle* (1896. Délszláv népballadák), *Nyelvtud. Közlem.* (1899. A m. közmondások rostája), *Századok* (1898. Zrinyi a költő eddig ismeretl. levelei). — Minket érdeklő munkái: *Párhuzam Vörösmarty és Arany. mint eposzköltők között*. Baja, 1875. — *Bácskai közmondások és szólásmódok*. U. o., 1877. *Emlébeszéd Deák Ferenc fölött*. Zombor, 1881. — *Három év után*. Beszélyek és hirl. cikkek. U. o., 1884. — *Zrinyi Miklós, a költő*. Klny. a Kath. Szléből. Bp., 1893. — *Csengics-Szmail aga halála*. Mazsuranics Iván eposza. Ford. (Olcso Ktár. 362. sz.) U. o., 1896. — *M. közmondások és közmondásszerű szólások*. U. o., 1896. — *Márk királyfi*. Délszláv népballadák a XIV. és XV. sz.-ból. (A Sz. István Társ. Tud. O. Felolv. 17.) U. o., 1896. (2. kiad. Olcsó Ktár. 1107/10. sz. U. o., é. n.) — *Roskadozó kastélyok*. Beszély Leskovár Jankó után. (Olcso Ktár. 1153/6. sz.) U. o., 1900. — *Isten a világ közmondásaiban*. U. o., 1903. (2 kötet).

NAGY LAJOS, ny. ev. esperes-lelkész, szül. Nemesládonyban (Sopron vármegye) 1867 február 14-én, megh. Szentantalfalván(?) 1940 áprilisában. — Tanulmányait Pozsonyban végezte. 1896-tól Szentantalfalván volt r. lelkész és 12 évig zalam.-i esperes. — Versei, műfordításai, egyh. beszédei és cikkei, részben Ladányi álnéven 1893-tól, főv., vid. és felekezeti lapokban és folyóiratokban. — Szépirod. jellegű munkái: *Taraszai hajtások*. Versek, gondolatok, értekezések. Pápa, 1893. — *Öszinte ötletek*. U. o., 1894 (Ladányi néven). — *Verses supspiriumok*. Németből. U. o., 1894. — *Prot. tanítók sátoros ünnepe*. Egyh. besz. U. o., 1899. — Talán tőle valók még: *Az oltár, szószék és koporsó költészete*. Fohászgyűjtemény. Nyiregyháza, 1905. — *Egyszerűség*. Versek. Pápa, 1906.

OSZMANN ELEMÉR, hirlapíró, szül. Budapesten 1894-ben, megh. u. o., 1940 június 23-án. — Szülők: Dr. O. Mór, Kiss Ernesztin. A bpesti *Ujs. b.* munkatársa volt.

PERÉNYI (1885-ig Pilstl) OTMÁR (PAL), ny. bencés tanár, szül. Sopronban 1864 július 27-én, megh. Celldömölkön 1940 áprilisában. — Versket is írt. *Pl. Sz. Istrán Társ. naptára* (1906/7).

PETERFFY BELA (ikácsi), tanügyi főtan., ny. áll. gimn. igazgató, szül. Fehéregyháza (Somogy vm.) 1873 április 16-án, megh. Zalaegerszezen 1940 április 24-én. — R. k. Szülők: P. Bonifác kocsmáros, Fritz Anna. Eredetileg papnak készült, de felszentelése előtt elhagyta a papi pályát és Budapesten tanári oklevelet szerzett. Mint h. tanár Rozsnyón, mint r. tanár Temesvárt s mint igazgató 1909—1914. Petrozsényben, 1914—1920. Balassagyarmaton és 1920—1937. Zalaegerszezen működött. — Irodalomtörténeti munkája: *A Hungyadiak a m. drámai irodalomban*. Kiny. az áll. főgimn. értes.-ből. Temesvár, 1903.

PORZSOLT KALMAN (barátosi), hirlapíró, a Petőfi-Társ. r. tagja, szül. Ludason (Heves vm.) 1860-ban, megh. Budapesten 1940 április 8-án éjjel. — Ref. Középiskoláit Bpsten és Kecskeméten, a filozófiát Bpsten végezte. Tanári pályára készült, de állást nem vállalt. Összeállította a testnevelés reformjának programját s eszméi érdekében Jenő bátyjával megalapította 1884-ben a *Herkules* c. szaklapot, melyet hosszú ideig közösen szerkesztettek. 1894-ben átvette a *Főv. Lapok* szerkesztését s abból polit. napilapot csinált. E laptól, mely 1896-ban átment tulajdonába, 1897-ben vált meg. Ekkor átvette a Népszínház vezetését és bérletét, amitől 1904-ben anyagi okokból meg kellett válnia. Ugyanez időtájt mondott le az Orsz. Múzeum és Könyvtár-bizottság, illetve az abból alakult Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Tanácsa előadó titkári tisztéről is, amely intézményt a közgyűjtemények szaporítása és a nép- és vándorkönyvtárak létesítése érdekében ő hívta életre. Ekkor lépett a *P. Hirl.* kötelékébe, ahol mint b. munkatárs egész élete végéig dolgozott. Főleg színi kritikákat és Tóth Béla halála óta *Esti levelek*-et írt Zsolt álneven e lapba. Kétszer nősült: először 1891 IX. 16. elvette Lukács Juliska drámai színésznőt, majd ettől elválva, 1905 XII. 4. Gazsi Mariska énekes, utóbb drámai színésznővel kötött házasságot. 1940 Húsvét másodnapján az utcán elesett és combtörést szenvedett. A hosszú fekvés következtében tüdővizenyő lépett fel s ez végzett szívós szervezetével. — 1880-tól írt cikkeket

és novellákat kül. lapokba és folyóiratokba. — Munkái: *A párbaj*. Színm. 1 felv. (A Nemz. Szính. Ktára. 129. sz.) Bp., 1881. (Bemut. budapesti Nemzeti Szính. 1881. III. 2.) — *Szerencsétlen furulyások*. Elbek. U. o. 1884. (2. kiad. U. o., [1913]). — *A sport-világból*. Elbek. (Herkules-Ktár. 4.) U. o., 1885. (Többekkel). — *A viharos élet*. Elbek. U. o., 1886. — *Sport és szerelem*. Elbek. U. o., 1887. (Németül is Kohut Adolf fordításában. Kirchhain, 1891.) — *Fürdői emlékek*. Elbek. U. o., 1887. Németre és olaszra is lefordították. — *Az irodában*. (Monológok. 25.) U. o., 1889. — *Az asszony*. Színmű 4 felv. (Főv. Szính. Műs. 211/2.) U. o., 1906. (Bemut. bpesti Nemzeti Szính. 1906. X. 19. — *Egy nyugalmazott garallér naplójából*. Elbek. U. o., [1913]. — *Embervásár*. U. o., [1913]. — *Festett világ*. U. o., [1913]. — *Gyermekkirály*. *Párbaj*. U. o., [1913]. (*A Gyermekkirály* c. 4 felv. tört. színművet, mely elnyerte a M. T. Akad. Kőczán-díját, bemut. a Nemz. Szính. 1909. III. 5.) — *Zsolt esti letelei Gyűlöletországból*. U. o., [1913]. — *Szerelmes lányok*. U. o., [1915]. — *Egy színész nő naplójából* (M. Ktár. [842]). U. o., [1917]. — *A szerelem könyve*. U. o., [1923]. (50 szám. péld. is mer. papíron). — *Leckék a házasságról*. U. o., [1923]. 50 szám. péld. is mer. papíron).

PRONAY DEZSŐ (tótprónai és blatniczai báró), dr. jur., földbirtokos, szül. Pesten 1848 október 22-én, megh. Acsán 1940 április 7-én reggel. — Ev. Szülők: P. Gábor cs. és k. kamarás, báró Podmaniczky Sarolta Karolina. A jogot Pozsonyban, Berlinben, Lipcsében és Pesten végezte s utóbbi helyen 1871-ben doktorált. 1874-ben a verbói, 1882-ben a gyöngyöspatai, 1887-ben a békéscsabai kerület országgyűl. képviselője volt ellenzéki programmal, közben és legutóbb 1917-ig pedig a főrendiház tagja volt, ahová mint a magyar-honi ev. egyh. egyetemes felügyelője került be. 1905/6-ban tevékeny részt vett az ú. n. nemzeti ellenállás küzdelmeiben s az ellenzéki magatartásáért felfüggesztett pestvármegyei tisztviselők visszatartott fizetését saját jövedelméből előlegezte. A debreceni egyetem 1917-ben díszdoktorává avatta. Több egyházi és politikai beszédén kívül, melyek egyházi és más lapokban jelentek meg, a *Magyarország* 1912. 304. számában *Bontják azt a házat* című verse is napvilágot látott.

SZIRMAI ISTVÁN hírlapíró, szül. Budapesten, 1890-ben, megh. u. o. 1940. június 21/22-re virradó éjjelén. — R. k. Szülők: Sz. Manó dr., Kurzweil Malvin. Pályáját 1910. körül a *Független Magyarország*-nál kezdte. 1914/18. katonáskodott. 1918 után *A Nap*, majd az *Új Nemzedék* s végül az *Ujság* belső munkatársa volt.

SZUDY ELEMÉR (szudi és darvasi), c. min. tan., hírlapíró, meghalt Alsógödön (Pest vm.) 1940. április 10-én. — Ev. A M. Revíziós Liga angol, francia és olasz nyelvű folyóiratának főszerkesztője volt.

VARADI TIBOR, filmhírlapíró, szül. Budapesten, 1902-ben, megh. u. o. 1940. május 12-én. — Szülők: V. Kálmán, Weisz Izabella. A *Kis Ujság* munkatársa volt. — Munkái: *Kenyérharc*. (A Friss Ujság Színes Regénytára. 102.) Bp. [1938.] *Vendég az Operában*. (Világvárosi Regények. 677.) (U. o., 1939.)

G. P.

Felelős szerkesztő és kiadó: Alszeghy Zsolt, Budapest II, Hattyú-utca 7. 34.531. — K. M. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1940. (F.: Thiering Richárd.)

PINTÉR JENŐ

*Társaságunknak 1933 óta elnöke.
folyóiratunknak huszonekét esztendőn át szerkesztője
a november nyolcadikára virradó éjtszaka meghalt.*

A vesztesség fájdalomtól megbénultan állottunk ravatala előtt. A gondolat, irodalomtörténetírásunk munkásait baráti egyesületben összehozni, munkásságukban segíteni, törekvéseiket irányítani; benne született meg, az ő kezdeményére vált valóra. Nem vezér akart lenni, a Társaság irányítását mesterének, Beöthy Zsoltnak a kezébe tette le, csak szervet akart teremteni, amely egybefogja mindazokat, akik a magyar szellem irodalmi termését vizsgálják, és fórumot, ahol könnyen napvilágot láthat mindaz, ami a mult és jelen magyar irodalmának tudományos megvilágítását szolgálja. Lelkesen vállalta a folyóirat szerkesztését, azt tűzvén ki maga elé, hogy abban az ország legtávolabbsó zugának érdeklődője is megtaláljon mindent, ami a magyar irodalom fejlődéséről a magyar szaktudományban és a magyar sajtóban megjelent. És tágitani akarta az irodalomtörténeti kutatás és értékelés körét, megnyitván az előtt azt a kaput, amely az irodalomtörténeti vizsgálódás korhatárát Arany halálának érével lezárta.

De érezte azt is, hogy ennek a tudományos munkásságnak meg kell teremteni az előfeltételeit azzal, hogy irodalomtörténetírásunk eddigi eredményeit gondos rendszerezésben összefoglalja, megalósítja Toldy Ferenc álmát: az egész magyar irodalmi fejlődést régigkísérő, minden tudományos eredményt regisztráló irodalomtörténetet. Csodálatra méltó kitartással, bámulatos munkabírással, kábító anyagismerettel feldolgozta irodalmunk történetét, előbb Kazinczy haláláig, majd két kötetes műben 1920-ig, utóbb hét hatalmas kötetben a XIX. század végéig. Ezekben megírta a magyar irodalomtörténet kézikönyvét, amelyet immár nem nélkülözhet senki, aki magyar irodalomtörténeti probléma megoldásához kezd hozzá.

Tudományos egyéniségét legjobban a lelkiismeretes ténytisztelő jellemzi. Művei adatokon épülnek fel, adatokat tárnak az olvasó elé, pártatlanságra és elfogulatlanságra törekvő lelkiismeretességgel. Tényekről akar tájékoztatni, ezért az a legfőbb célja, hogy olvasója lássa a tényeket, azoknak értékelésében pedig megismerje a szaktekintélyek megismerésre méltó ítéletét. Tanítani akar, mert élénk tár mindent, ami az irodalomtörténeti tudás kiépítéséhez szükséges, világosan, teljesen, a könnyű tájékozódást biztosító rendszerezésben. Az újabb magyar irodalomtörténetírók tanítómestere volt.

De nemcsak mestere, barátja, lelkes bátorítója is. És vesztésünk ép eblen pótolhatatlan. Mert művei a kezünkben maradnak, mint nélkülözhetetlen alapadók; szíve azonban, amelynek annyi meleg felénkáramlását éreztük, amelyből csak a szeretet hajolt mindannyiunk felé, örökre elpihent. A mester itt marad köztünk könyveiben, a jóbarát elköltöztét könnyes szemmel gyászoljuk halálunkig.

Bologna és a magyar humanizmus.*

Írta: Gerézi Rabán.

Az újabb felfogás szerint a humanizmuson nem csupán a XIV. és XV. század nagy szellemi áramlatát értik; ez egy hosszú folyamat kibontakozása, beteljesedése volt. Sok század érlelte; rengeteg szálból fonódott színes fonala. Egyik előkészítője, szálláscsinálója a XII. és XIII. századi nagy jogi humanizmus, mely Bologna nevéhez fűződik.¹ A római jog uralma egy pillanatra sem szűnt meg. A retorika és jog tanítása (egymással szoros kapcsolatban) megszakítás nélkül folytatódott Itáliában. A jog, mely valamikor az Imperiumot fogta össze, később is megmaradt szimbolumnak. Megfonnyadva, más barbár jogokkal osztozkodva, de élt és mindig magával vitte a rómaiság gondolatát. Bár előbből is vannak biztos adatok a bolognai jogi kultúráról, az első nagy fellendülés mégis Irniriusszal válik valóra. Ő a Justinianus féle Corpus Jurishoz, tehát a szintiszta római joghoz megy vissza, és pedig nem rideg tudományossággal, „hanem új szint adva az annyi századok után is aktuális Corpus Juris szavainak“. Nagy sikerének a titka „alapos retorikai felkészültségében, a latin munkák tanulmányozásában és dialektikus készségében rejlett“.² A római jog tanítása összefonódva a retorikáéval, mely a humanizmusnak később is egyik táplálója volt, Bolognában egészen új laikus és a régi impérium újra építését sóvárgó társadalmi osztályt nevelt ki. És ez Barbarossa Friggyessel, az új Impériumnak szellemi és polgári előkészítője lett.³ De nem csupán a római, hanem a kánonjognak bővítője is itt ringott; Gratianus szerzetes az egyik bolognai monostorban írta dekrétumát, mellyel elindította az egyházjogot. A római jog hatása a kánonjogra tagadhatatlan. Mindez humanista szemszögből nézve nagyon értékes. Hisz a római jog őrizte meg legtisztábban a latin szellemet és így a római auctorokra hívta fel a figyelmet. Az oklevélszerkesztést a retorok tanították, akiknek a képzése a grammatikusok kezében volt. A kánonjog tanítása pedig feltételezte a Szent Atyák ismeretét.⁴ Bolognával s — ami számunkra vele egyet jelent — nagy egyetemével a magyar művelődés már korán eljegyezte magát. Szent Gellért

* Ez a kis értekezés már terjedelménél fogva sem törekedhetett teljességre. A készülő munkám feladata lesz, melyben a bolognai humanizmusnak a magyarokkal való kapcsolatait vizsgálom.

¹ A humanizmus modern felfogására: Toffanin: Che cosa fu l'umanesimo. (Biblioteca istorica del Rinascimento. VII. k.) L'a. Storia del l'umanesimo (sec. ed. Roma, 1939.).

² Burdach: Reformation und Renaissance. 180. l. A. Sorbelli: Storia del Università di Bologna. Vol. 1. Bologna, 1940. 64. l.

³ d'Irsay St.: Histoire des Universités françaises et étrangères des origines a nos jours. Paris, 1932. Tom. I. 76—78. l.

⁴ Kardos Tibor: Deák műveltség és magyar renaissance. 1939. 319. l.

alakja álljon a kapcsolatok élén. Igaz, ő sem magyar nem volt, sem pedig a bolognai egyetem tanulója. Hol is van akkor az egyetem? Kialakulóban. De azok az iskolák, amelyeket látogatott, már csirájukban viselték a későbbi kibontakozást és szellemet. A jog és humanisztikus műveltség már az egyetem megalakulása előtt bontogatta szárnyait. Éppen akkoriban, mikor Gellért ott járt. Ő az első Magyarországon írt könyv írója. Szent Jeromos rajongója (ez már az egyházi humanizmus néminemű jele); a Szentföldre is Jeromos szelleme vonzza. *Deliberatio*ja kora színvonalán álló munka. És érdekes, benne a klasszikusokra utalásokat találhatunk. Igaz, ez az egész középkoron át divott, de ez meg éppen azt mutatja, hogy a humanizmus nem a XIV. század találmánya, hanem a római birodalom bukása után bűvő patak gyanánt kísérte végig az egész középkort, s hol itt, hol ott dugta fel a fejét egy-egy renaissance idején, melyek nélkül a középkor éppen nem szűkölködött.⁵

Az első két magyar, kivel találkozunk, kánonista. Mégpedig nagyon jó nevű tanárok. A XIII. század első évtizedeiben tanított Damasus, kinek magyarsága körül élénk viták folytak. A legújabb kutatás a magyar eredet mellett dönt. Ez annál fontosabb, mert munkájának hatása nagy volt mind kora, mind pedig az utána következő idő kánonisztikájára. A másik, Magyar Pál, szintén munkákat hagyott maga után. Később dominikánus lett s a magyar provincia megalakítója.⁶ Teljes joggal következtethetjük, hogy nem ők voltak az első magyarok. Hisz az egészen kis jelentőségű Oxfordban 1193—96 között már találhatunk magyar tanulót: Nicolaus de Hungariát. Virágkora a XIII. század második fele. Odofréd, a híres tanár, tízezer diákról tesz említést. Boncompagno grammatikus és goliard-költő ötszázal dicsekszik. Sehol annyi és oly híres grammatikus, mint itt. Az oklevélszerkesztési és grammatikus könyvek özönével jelennek meg. Úgyhogy mindazok, akik szerte Európában ilyesfélét írtak, Bolognára vezethetők vissza. Mindez már a humanista műveltség szétáramlásának a jele.⁷ 1265-ben a magyarok már külön nemzetet alkotnak az egyetemen. Az egyetem Chartuláriumban 1268 és 69. években egész csomó magyarra bukkanunk. Az ország minden tájáról verődtek össze, nagyrésze kánonjogot hallgat, de van, aki római is. Ezt csak abból lehet következtetni, hogy milyen könyveket vásároltak. A későbbi híres esztergomi érseket is köztük találjuk, azt, ki Kún Lászlót a pápához írt levelében a mithikus Protheusnak titulálja és klasszikus utalással Horatius „dens Theoninusát” emlegeti.⁸ A római jog elterjedtségét mi sem mutatja jobban, mint a veszprémi káptalan. 1276-ban tizenöt keitős kánoni és római jogdoktora van.⁹ Veszprém feldulásakor a könyvek mind elpusztultak, „exceptis

⁵ Irsay: I. m.

⁶ Móra Mihály ismertetése Kuttner: Repertorium der Kanonistik című munkáról. Századok 1939. 507 l. Harsányi András: A Domonkos-rend története Magyarországon a reformáció előtt. Debrecen, 1938. 12—14. l.

⁷ G. Zaccagnini: Notizie ed appunti... Giornale storico della letteratura italiana. V. 66. 310 l.

⁸ Karácsonyi János: A mérges vipera és az antimonialis. Századok 1910. 1—24 l. Békefi Remig: A káptalani iskolák története. 370 l. Kardos Tibor: I. m. 303. és 305. l.

⁹ Békefi: I. m. 168. l.

libris juris canonici et civilis". Ezt a kezdődő jogon nevelt humanizmust a XIII. században háttérbe szorítja a terjeszkedő averoizmus.

Ugyanebben az időben virágzik Bolognában a volgáris költészet és a dolce stil nuovo megalakítója: Guido Guinicelli, maga is jogász és egész költői iskolát alapít.¹⁰ Dante Cavalcantival együtt elődjeként tiszteli. Még a XIV. század elején is virágzottak a grammatikusok, úgyhogy Cino da Pistoia tanácsért hozzájuk fordult. Petrarca is itt járt jogot tanulva s részben itt szerezte meg az antik auctoroknak azt az ismeretét, mely őt a humanizmus egyik első nagy alakjává tette.¹¹ S ekkor a magyarok itt rektori tisztelet is töltenek be. Már 1310-ből említi a német nemzet anyakönyve, hogy egy magyar ravaszsággal és csalással akarta megkaparintani a rektorátust, azonban Giovanni Andrea közbejöttével sikerült őt félreállítani. Ez a híres jogtudós, Petrarca barátja, Cicero és szt. Jeromos tisztelője, számunkra azért fontos, mert tőle maradt reánk egy magyar tanulónak, Dominus Andrea de Hungariának avatásán, 1342-ben mondott beszéd, mely Cicero idézeteken alapul és „hatalmas humanista biztatás”.¹² Különben vele több magyarnak is voltak kapcsolatai. Így Jakab, nógrádi esperes, ki mint tanácsos volt azon tizen négy között, kik Giovanni Andreával készítették az egyetem új statutumát. Ugyanekkor a rektor is magyar: Dörögdi Miklós, kinek egri püspöksége idején készítette el a formuláriumos könyvet egy káptalanbeli jogász, valószínűleg Uzsai Domokos fia János. Ő is bolognai rektor volt 1340 előtt. A pécsi egyetem tanára volt Galvano di Bologna, és ezt az egyetemet is az ősi bolognai egyetem mintájára szervezték meg. Kancellárja a pécsi püspök: Alsáni Bálint. Aldási Antal még csak feltevések alapján gondolja, hogy Alsáni ott járt. Én úgy találtam, hogy Itáliában és Franciaországban tanult.¹³ Nevéhez fűződik a remete szt. Pál Transzlációjáról írt himnusz, habár nem ő írta. A másik fogható kapcsolat Gergely, váradi kanonok, később csanádi püspök, Nagy Lajos diplomatája, Giovanni Calderininek volt tanítványa. Leo de Ungaria doktorálása alkalmából szintén a humanista Bartolomeo da Saliceto beszélt, 1385-ben. Az állandó zavargások, polgárháborúk, pestisek, meg az egyetem kevésbé jó híre megcsappantotta ez időben a hallgatóságot. A XV. század első felében tovább hanyatlak. Ferrara lett a divatossá, 1402-ben mintegy hatszáz diák pártolt át Ferrarához, úgyhogy alig maradt valaki. Például a doktorátusok száma 1403-ban négy, 1404-ben öt, 1418-ban három; a magyarok, ha gyéren is látogatják, mégsem maradtak hűtlenek. 1401 július 25-én doktorál Lancislaus de Ungaria, az egyetem akkori rektora. 1407—8-ban Thomaso di Ungheria tanít jogot. 1433-ban ott doktorál, 34-ig pedig ott tanít jogot Dionosius di Ungheria, ki nem más, mint Széchi Dénes, a későbbi kancellár és esztergomi érsek, a nagy műpártoló. Levelezése és ismeretsége van a nagy humanista Aencas Silvio Piccolominivel. Tovább egyengeti a kancelláriai humanizmus útját. Az egyetem hanyatlóban, mégsem zárja be kapuit a körötte már meg-

¹⁰ Giulio Bertoni: Il Duecento. 1939. III. kiad. 146. és 284—86. l.

¹¹ Zaccagnini: Notizie... i. h. 320. l.

¹² Kardos: Deákműveltség... i. h. 313. l.

¹³ L. Cardella: Memorie Storiche de' Cardinali della Santa Romana Chiesa. Tom. II. 288. l.: „Valentino nato nell'Ungheria... a fine d'istruirsi ed avanzarsi nelle scienze, e singularmente legali uscito dalla casa paterna, si condusse nell'Italia e nella Francia.”

újuló szellem előtt. Eppen a század első évtizedeiben tanít itt Giovanni da Imola, kinek hatszáz könyve veszett el egy tűzvész alkalmával. A theológiai, sőt jogi érdeklődés hanyatlóban van. A tudományokra és mindinkább a „studia humana“-ra fordul az érdeklődés. Már a görög nyelvet is tanítják; így Francesco Filelfo 1428—29-ben, de mint említi, nem valami nagy érdeklődéstől kísérve. Majd Aurispa. Itt tette közé Peccadelli hirhelt könyvét, a Hermaphroditust, melyért Zsigmond őt költővé koronázta. S itt tanít Giovanni Lamola, Guarino Veronese kedvelt tanítványa és Beccadelli kebelbarátja, ki kódexet is fedezett fel. 1438-ban Joannes Chele, 43-ban Jacobus Pleesce (valószínűleg Peleske), 47-ben Nicolaus Chebe, az ultramontánok rektorai.¹⁴ Ezek minden bizonnyal magyarok.

1450-nel új lendületet kapott az egyetem. Nagy szülötte, Thomaso Parentucelli, előbb Bologna püspöke, majd pedig pápa, egy pillanatig sem feledkezett meg e jobb napokat látott városról és arról az intézményről, mely egykor a tudás kútja és diákok ezreinek álma volt. Hol is van az a szép idő, midőn még Godofrédus tízezer diákot emlegethet! A belső villongások megtépedtek, a pestísek megtizedelték, körülötte pedig új egyetemek cseperedtek fel. Amde ekkor jön V. Miklós, a nagy humanista pápa, hogy véget vessen az áldatlan állapotoknak; Bessarion bíborost küldi, mint „Angelus pacis“-t. Ennek meg is lett a foganatja. A „nagy görög“, a város kormányzójának és irányítójának szerepében új statutumokat adott és megállította hanyatlásában az egyetemet. Épületeket emel, javítja a tanárok, kiváltképpen pedig a szabad művészetek tanárainak fizetését. Az ifjakat pedig — mint életrajzírója mondja — jutalmakkal serkenti „ad studia bonarum artium“. Hacsak egy kissé körülnézünk a tanárok között, látjuk, hogy az ő öt éves kormányzata alatt az egyetem megtelítődött humanista levegővel. Ez annál is inkább érdekes, mert hisz a magyarok most is képviselve vannak. Azonban nem csupán ezek az intézkedései esnek latba, hanem saját személye is. A firenzei zsinat ültette át a keleten divó Platon—Aristoteles vitát nyugatra. Ennek a zsinatnak két főembere Gemisthos Pleton és Bessarion. Trapesuntius hirhelt *Comparatio Platonis et Aristotelis* című munkájára, mely nem más, mint gya'ázkodás Platon ellen, *In Platonis calumniatorem* című értekezéssel felel. Ezzel fedezte fel a latinok számára Platont. Valószínű, hogy a magyar Osztfi Miklós esztergomi kanonok az ő környezetébe tartozott. Felfrissült az egész intézet légköre. Csupa neves humanista tanít. A régebbi nemzedékből Bornio da Sala, kinek a magyar Andreas Pannoniushoz való viszonyát ismerjük; Niccolo Perotti, Bessarion embere, Mantovában Vittorio da Feltre tanítványa volt. Giovanni Marcanova hatszáz köteten felüli könyvtára igazi humanista gyűjtemény, Könyvei azt bizonyítják, hogy a görögöket alaposan ismerte és hogy Aristotelesnek híve. 1473-ig kb. húsz magyar doktorálóval találkozunk. Tanárokbán sincs hiány. 1461-ben Giovanni di Ungheria az orvosot, 71-ben Dyonisio de Ungheria a logikát, 72-ben pedig Gregorio de Ungheria csillagászatot és mennyiségtant tanít. Körülöttünk a bécsi, prágai, krakói egyetemek virágjukban állnak. Az igazi tudomány hazája mégis csak Itália marad. Mágnesként vonzza a magyarok legjobbjait; ezek közül sokan végigjárták amazokat is, de utána, hogy műveltségükön az utolsó simításokat, mintegy a betetőzést megegyék,

¹⁴ Sorbelli: I. m. 169. l.

Olaszországba is elmennek. Itt Bologna megint az első helyet foglalja el. S e korszakunk nagy alakjai majdnem mind itt járnak. Később pártfogoltjaikat is ide küldik. Itt szerezte képzettségének nagy részét Váradi Péter. Vitéz János karolta fel s taníttatta, „azután bővebb tanulás, látás, hallás kedvéért Bononiába küldötte.“ Hosszabb időt töltött ott. Mikor? Pontosan nem tudjuk. 1475-ben már királyi titkár, hogy rövid idő alatt hirtelen ívelő, de éppoly hamar leáldozó karriert fusson meg. Fraknoi ottidőzését 1465 tájára teszi. Azonban nem lehetetlen, hogy azonos azzal a Péter esztergomi kanonokkal, ki 1457-ben doktorált.

Bakócz Tamás is 1464-ben Krakóban megszerezte a baccalaureátusi fokozatot, utána Ferrarába és Bolognába ment, ahol az 1465—66-i iskolaévi volt az ultramontánok rektora.

Vitéz János unokaöccsét, a hasonló nevű ifjú Vitéz Jánost küldte ki és Galeotto Martio volt a tanítója és lakótársa, ki ekkor az egyetemen tanított.

Mátyás- és a Jagello-korszak három nagy alakjával, Váradival, Bakóczcal és Szatmári Györggyel kapcsolódunk be a század végén legmagasabbra csapó bolognai humanizmusba. Mindegyiküknek megvan a maga köre, pártfogoltja. A múltból követendő példaként áll előttük Vitéz János és Janus Pannonius. Az előbbi példát adott arra, hogy az igazi humanista főpapnak kötelessége az igazán tehetséges ifjak előtt megnyitni a művelődés kapuját Olaszország felé; az utóbbi pedig az első magyar, ki nem a jogra ment, mely előtte a karriert egyengette. Ő többre tört; humanista akart lenni. S ez a humanizmus már egy kissé öncél.

E három közül az úttörés érdeme Váradi Péteré. Elsőnek küldött Bernaldohoz tanítványokat. Őt éltette leginkább a Janus Pannonius-féle élő hagyomány. Nem hiába bízta rá Mátyás király Janus szétszórt verseinek összegyűjtését. Bernald hálából s talán Csulai Mór Fülöp közvetítésével neki ajánlotta 1499-ben kiadott „Apulei Asinus Aureus“ című művét és azzal előszavában meleg szavakkal fordul Váradihoz. A humanista sablonok mögül is jól ki lehet hámozni a lényegét. Bernald mindenről pontosan van értesítve, ami Váradival történt, s azt állítja, alig van Itáliában híresebb humanista, kivel Váradi ne lenne barátságban. Vele is levelezésben állott¹⁵

Mivel Bernaldóval még részletesebben tudtunkkal magyarok nem foglalkoztak, néhány szóval életrajzára is kitérünk. 1453. november 7-én született. Görög és latin tanulmányait a nagy hírű humanista Francesco Pozzonál végezte. Még húszéves sincs, mikor 1472-ben retorikát és poétikát tanít. 1475—1478 ig Pármában. Milánóban és Párizsban tartózkodott. Franciaországban nagy hírt szerez, később is csodálják, s ennek jele, hogy egyik munkáját a nagy francia költő, Clement Marot fordítja. 1477-ben hazahívják. Ettől kezdve Bolognában tanít haláláig, 1505-ig. Könnyűvérű, szabados ember, ki ebbeli nézeteit nem rejti véka alá. Már csak az élete végén tudták barátai megnővesíteni. Unnepelt mester, maga írja Polizianónak, hogy hatszáz tanítványa van. Iskolája egész Itáliában egyike a legkeresettebbeknek. Kortársai szerint annyira csodálták tudását, hogy nem is embernek, hanem égből szállott lénynek tar-

¹⁵ Bernald verset is írt hozzá: *Endeca Syllabon Ad Maximum Antistitem Episcopum Colocensem*. Említi Fantuzzi: *Notizie degli Scrittori Bolognesi* raccolti da Giovanni Fantuzzi II. 125. l., kiadva: *Orationes et Poemata* 1500.

tották. Már a halála után nem ilyen hízelgően nyilatkoztak róla. Unokaöccsét, ifjabb Bernaldot Erazmus is többre becsülte. De ez csak azért volt, mert latin stílusa nem felelt meg azoknak a követelményeknek, melyeket Francesco Valla állított fel a következő nemzedék humanista írói számára.¹⁶ Szívvvel, lélekkel a latin irodalomnak élt. Ezekben nem is túlságosan válogatott. Mégis példaképe: Cicero. Tanítványából szónokokat akart nevelni, mert — szerinte — a léleknek a művelése maga az ékesszólás, s ezzel ki is van tűzve a cél. „Semmi nagyobbat el nem lehet gondolni az ékesszólásnál. Ez választja el az embert az állattól, s ennek még a részei is szentek és tiszteletreméltók.“ Mi tartozik tehát ide? Válasza: „A költészet. A költő ugyanis közel áll a szónokhoz. Rokonok. Mert a költőben is megvan az isteni szikra.“ Mikor nagy pátozzsal dícséri Váradí kitűnő latin stílusát, legnagyobb elismerésének kifejezésül csak ezt írhatja: „Prorsus ut perfectus orator.“ Filozófiája kimerült a moralizálásban. A bölcséletet három részre osztja: fizika, dialektika és etika. „Qui supra nos nihil ab nos.“ S ezért egyedül a „filozófia morális“ szükséges és hasznos az emberek számára. Ezt tartotta Sokrates is és tanítványa, az isteni Plátón, — mondja, mintegy ezzel adva nyomatékot állításának. Mégis: mit visz tőle haza a külföldi tanuló? Erre megfelel egyik kedves tanítványának, Martinus Boemusnak, a neki ajánlott könyv bevezetésében: „Possis tecum uncultu nitorumque italicorum genuino opulentiam quoque litterarum in Boemiam reportare.“

Tanítványai közül mintegy kétszáz volt ultramontán, azaz nem olasz. A zöme német és cseh. Munkáit is nagyrészt nekik ajánlotta. Az első érdemesebb magyar tanítványa, kiről tudunk, Csulai Móré fülöp. Vincenzo Guidotto, a velencei köztársaságnak II. Lajos királynál járt követe, 1525. évi jelentésében ötvenöt évesnek taksálja. Tehát úgy 1470 táján született.¹⁷ 1502-ben bácsi nagyprepost és királyi titkár, 1501-ben budai nagyprepost, majd Anna királynő udvarmestere. Szívesen látott vendég a budai cseh kancellária körében, ahol Bohuszláv is 1502—1503 tartózkodott és Neideck György is, mindketten Bolognában végeztek. Az utóbbi 1491-ben az egyetem rektora is volt. Hosszabb ideig képviselte a királyt követi megbizatással Velencében. 1524-ben foglalta el a Janus Pannonius óta oly híres humanista püspöki széket. Nem-sokára Mohácsnál esett el.¹⁸ Bernald neki ajánlja a „Commentarii questionum tusculanarum editi a Philippo Beroaldo“ című munkáját, mely 1499-ben jelent meg. Hosszú levél előzi meg. Ha van is benne talán némi nagyítás, nem bántó hangú. Ellenkezőleg. kiérzik belőle a nagyrabecsülés a tehetséges fiatalember iránt. Hisz azt az eszményt képviseli, mely Beroald szemében egyedül értékes. Csulai nem úgy csinált, mint társainak nagyrésze, „kik hozzánk mint barbárok jönnek és műveletlenül is térnek vissza hazájukba“. Már hat éve lakik Bernaldnál. Kitűnően érti a latin stilizálást és verseket is ír. Velencében Aldus Manutiuszal is összeköttetésben állt. Ez neki ajánlotta „M. T. Ciceronis epistolarum ad Atticum ad Brutum ad Quintum fratrem libri XX. (1513)“. Benne, célozva

¹⁶ Bernaldóról v. ö. Fantuzzi i. m. II. 111—135 l. L. Frati: I due Bernaldi. Studie e Memorie Per la Storia del Università di Bologna. II. p. 209—228. Sabbadini: Storia del Ciceronianismo. Torino, 1885. 42—45. l.

¹⁷ Bunyitay Vince: Egyháztörténeti Eml. a Magyarországi Hitújítás Forrásból. I. 214. l.

¹⁸ Dr. Fogel J.: II. Ulászló udvartartása. 48. l. Horvát János: Az irodalmi műveltség megoszása. 207—208. l.

Berualdo ajánlólevelére, e könyvet azért küldi néki, mert tudja, hogy gyönyörködteti a Cicerói dikció és ékesszólás, „és te magad sem tartod dícsérendőbbnek azokat, kik Cicerót megvetik“. Beroald könyve és az annak élén álló komoly elismerés, mint látjuk, messze elvitték humanistánk dícséretét és megbecsülését. Aldus Manutiuszal Velencében ismerkedett meg. Raffael Regius P. Ovidii *Metamorphosis cum luculentissimis Raffaels Regii enarrationibus...* (1513) című munkáját ajánlja néki. A páduai tanár hasonlóképen Bolognát és Beroaldot emlegeti előszavában, meg azt, hogy a király észrevette, milyen kiváló szónok s ezért küldi Velencébe. Végül Aldus veje, Andrea Asola, *Epistolae Ciceronis* című munkáját (1521) ajánlja. Aldus Bakócz unokaöccsének Vértesi Lászlónak, kit Janus Pannonius szelleme szít, ösztönző példaként Csulai Mórét állítja oda. (Athenaeus... 1514.) Tehát az új, feltörekvő nemzedék elé példának, követendő mintaképnek kerül. Ki küldte ki, teljes pontossággal megállapítani nem lehet, de nagyon valószínű, hogy Váradi Péter, kiről Beruald azt írja Appuleus Asinus Aureus-ának bevezetésében: „Te hozzám, az erkölcsöire és tudományára nem éppen szégyenlendő mesterhez, tanulókat küldtél...“, s utána, mint a legkiválóbbat megemlíti Keszérű Mihályt, Móréről elhelyütt nem esik szó, de odébb írja, hogy a kettőjük közti barátságnak mintegy „össze-nyvezője“ Csulai Fülöp volt, ki már kiváló felkészülése után övéhez távozott (1499).

Másik neves magyar tanítványa Gibarti Keszérű Mihály. István alnádor fia, ki egyike volt azoknak, akik Verbőczy hármaskönyvét felülbírálták. Bakócz Tamás unokaöccsével lakott együtt. A „*Symbola Pithagorae moraliter explicata*“ 1503-ik évi kiadásában Beroaldo már püspöknek aposztrofálja; már meghozta a termést, t. i. püspök lett, és napról napra egyre tudósabb és cégánssabb lesz. Neki ajánlja „*Julii Solini Polyhistor sive de Mirabilibus Mundi Opus a Philippo Beroaldo emendatum*“ (1500) című munkát.¹⁹ Valóban tehetséges lehetett, mert komolyan dícséri: „A mi irodalmi hajlékunkban katonáskodásodnak még csak az elején tartasz. Máris olyan kiválóságnak jelét adtad, hogy a jó újoncból bizton kiváló veteránus lesz“. Inti, hogy Cicero, Livius, Plautus mellett Solinus is legyen naponta a kezében s rajta legyen, hogy megfelelően annak a szép névnek, melyet apja képvisel. Berualdnak 1502 végén vagy 1503 elején gyermeke született, akit mint keresztapák Hohenlohe Zsigmond és Keszérű Mihály tartottak keresztvíz alá.²⁰ Ő a hozzá fűzött reményt be is váltotta. Mint püspök nem szünt meg tovább dolgozni. Isokratestől két beszédet fordít görögből latinra. Az egyiket Ulászlónak, a másikat pedig Szatmári György pécsi püspöknek ajánlotta. Ez utóbbi ajánlólevelél azt mutatja, hogy hozzá is bizonyos szálak fűzték. („Engem mindig tele kézzel pártfogoltál s megtiszteltetésekkel nagyobbítottál...“)

Munkáját Bolognában adta ki évszám nélkül. Azonban megállapítható a kiadásának ideje, mivel az első beszédben „*Infanto regio*“-t emleget, s ez

¹⁹ Valószínűen ez már a munka újrányomása.

²⁰ Auli degli Noctium Atticarum *Commentarii* (1503) című munka ajánlólevele: Ad. Clarissimum Sigismundum Hohenlohum Scholasticum Germanum Com patrem suum... Ez a levele tartalmazza, hogy gyermeke született, „il quale fu tenuto al Battesimo dal sudetto Sigismondo D' Hohenlohe, da Michele Chesserio Vescovo Boscense che abitava in casa di Beroaldo“. Fantuzzi II. 131. l.

nem lehetett 1516 után, sem pedig 1506 előtt, mert Szatmári 1505 decemberében lett pécsi püspök.²¹ Ő is Mohácsnál pusztult el.

Tranquillus Andronicus, Gritti titkára, urának haláláról írt levelében egy másik Keserű Mihályról tesz említést, kit nagyon rokonszenvesen rajzol. Ez erdélyi főúr. Meglátszik rajta, hogy olasz nevelést kapott. Írja: „gyerekkorában a jó erkölcsöket és a tudományokat Bolognában szerezte meg.“ Vendége is volt kastélyában. Lehet, hogy hallott valamit a boszniai püspökről s azzal keveri össze, másrészt még az sincs kizárva, hogy ez a Keserű Mihály is Bolognában végzett. Szokás volt akkoriban, hogy a rokonság egy közös főiskolára küldte fiait.²²

Bakócz Tamás is többhelyütt taníttatott külföldön magyar diákokat. Az öccseit, Jánost és Pált Bolognában Beroaldonál. Keserű Mihály lakótársai voltak. János Páduában is tanult; 1510—12-ig királyi titkár, később zágrábi püspök. Ennek a kapcsolatnak és Bakócz bíborosi kinevezésének volt a gyümölcse Beroaldo könyvajánlása. Bakócznak Bolognából még Giovanni Garso is küldött könyveket.²³ Őt már előbből is ismerjük. Gyászbeszédet mondott Mátyás király fölött, filozófus és orvos, széleskörű tudással rendelkezett, magániskolájában filozófiát, retorikát és poétikát is tanított. Őt is Bakócz kardinálsi kinevezése vitte rá, hogy könyvvvel keresse fel. Előbb nem is ismerte. „Néhányan — írja egyik barátjának —, kiknek tekintélyük van előttem, szerfelett ösztökélnek“, t. i. arra, hogy Bakóczhoz közeledjen. El is küldi a könyvet, s az kedvező fogadtatásban részesül, úgyhogy még egy másik mű is követi. Egyik levelében szellemesen és csípősen kéri vissza egy számunkra ismeretlen nevű magyartól Laurentius Valla híres könyvét, a *Liber Elegantiarum*-ot. Ez az adat is figyelmeztet, hogy a magyar humanizmus a külföldön tanuló diákok révén kezd átlépni következő fázisába, amikor Valla elvei az egyedül üdvözítőek a humanisták előtt.

Csoportnak a szó szoros értelmében csupán Szatmári György pártfogoltjainak körét nevezhetjük. Ez a legnépesebb, s már egy új, a régítől elütő humanista nemzedéket alakítanak ki. Az összetartozás tudata bennük élt; számon tartják egymást.²⁴ S egytől egyig, legalább néhány vers erejéig mindegyik író. Diákjaink eleddig kapósak voltak tanáraik és társaik között. A mester halálából vagy gazdag ajándék reményében mintegy lerója a köteles tiszteletadóját a tanítvány helyett is. Ezek már nem elégszenek meg ennyivel. Giovanni Battista Pio főmunkáját már nem is Szatmárinak ajánlja, hanem Besztercei Lőrincnek. Másik jellemző vonásuk Janus Pannonius tudatos kultusza. Nem új állásfoglalás, hisz már Mátyás király nem sokkal az

²¹ Apponyi: *Hungarica* III. 1957.

²² Dr. Kretschmayr Henrik: Adalékok Szapolyai János király történetéhez. *Történelmi Tár* 1903.

²³ Garsórol v. ö. Fantuzzi i. m. IV. 78—100. l. Hegedüs István: Gyászbeszéd Mátyás király fölött. I. K. 1901. 798—801. l. Binfi Florio: *Oratione di Giovanni Garzoni su Re Uladislao II. d'Ungheria*, *Corvina Rivista Italo-Ungherese*. 1936. 78—97. l. U. a.: *Giovanni Garzoni ed il Cardinale Thomaseo Bakócz, Primate d'Ungheria*, *Archiginnasio, Bullettino della Biblioteca Comunale di Bologna*, 1936. 120—139. l. Rébész Mária: J. Garzo magyar összeköttetései. *E. Ph. k.* 1937. 368—75. l.

²⁴ Kerecsényi Dezső: Humanizmusunk helyzetképe Mátyás után és Mohács előtt. *Irodalomtörténet* 1934. 59—75. l.

élele fellázadt költő halála után megbízást ad verseinek összegyűjtésére. Szatmári is szeretné kiadni. Természetes is, hogy az idegen világban boldog a magyar költő, hogy nagy elődre hivatkozhatik, s ez az elődkeresés és a folytonosság tudata egyúttal tudatosságuknak legjellegzetesebb vonása. A Janus Pannonius kultusz gyökerei mégsem Bolognából valók. A bécsi és krakói egyetemről, meg talán hazuról hozták. Életük nagy feladatául tűzik ki versei kiadását „s a magyar szellem ezekkel a Janus Pannonius-kiadásokkal szinte megjártassa a maga kis renaissanceát”.²⁵ Ők már nem Beroaldóhoz járnak. Az öreg mester kidőlt, helyét tanítványai foglalták el. Giovanni Battista Pio és Accchile Bocchi. Ezek már nagyon hajlanak az üres szócséplés felé. Ami az öreg mesternél a gondolat kifejezésének lár néha dagályos, de mindig nemes eszköze volt, az ő kezükön hovatovább üres formává silányul. Lorenzo Valla híres könyve megmerevítette az addig élő gazdag latin nyelvet. A sablonok ürességén csak az igazán kivételes tehetségek tudtak átlábolni. Pio, Bocchi és Romolo Amazeo azonban csak képzett, ügyes mesterek voltak.

Giovanni Battista Pio, mihelyt ledoktorált, azonnal elkezdett tanítani. Sok helyen megfordult. Bolognában 1500—1510-ig, majd újból 1514—1527-ig retorikát és poétikát ad elő. Amazeo is ekkoriban jelent meg a látóhatáron. 1534-ben Luccában nyit iskolát. Ugyancbben az évben meghívja III. Pál pápa Rómába, s itt fejezi be életét. Alaposan képzett, de egyben ez is a hibája. Mert a klasszikus felkészültség elnyomja benne az író. Stílusa ormótlan, keresett, s ezért már életében ki is csúfolták.²⁶ Magyi Sebestyén felsorolja Szatmári bolognai pártfogoltjait 1512-ik évi Janus Pannonius kiadásának ajánlólevelében. Mind Pio tanítványai. Az első helyen említi Laurentius Bistriciust (Besztercei Kretschmer Lőrincet), a kancellár öccsét, ki egyben az ő pátrónusa is, és aki „az ékesszólás és a műveltség — erre egész Bologna tanú — csúcsára hágott”. Pio Carus Lucretiusához írt kommentárjában (1511) két levelet is közöl. A másodikban szól részletesen Besztercei Lőrincről. Eldicsékszik vele, hogy az ő tanítása nyomán mi mindent tud már „anayira, hogy mindazokat, kik vezetésem alatt tanulnak, messze fölözi”. Már előbb, 1509-ben neki ajánlotta „Elegidion Joannis Baptisti Pii Bononiensis” című nem éppen épületes szerelmi verseit. Előszavában agyba-főbe dicséri, és ebből Szatmárinak is bőven kijut.

Eddig fel nem használt, bár észrevett adatok rávilágítanak arra a kitüntető csodálatra, melyben (a nagybácsi méltóságát és pénzeszacskóját nem számítva) mind tanárja, mind pedig társai részéről ez a fiatal magyar részesült. Sokaig tanulhatott lent Olaszországban. Hagymási Bálint ugyanis Szatmárihoz írt Elegidionában úgy emlékszik meg róla, mint „akit már régóta táplál latin szavával Itália”. Fantuzzi még látta azokat a „leveleket”, melyek egy bizonyos Giacomo Bianchini birtokában voltak; Besztercei

²⁵ Waldapfel Imre: Humanizmus és nemzeti irodalom. Irodalomtörténet 1933. 13. 1.

²⁶ Prioról v. ö. A. Corradi: Notizie sui Professori... 487. l. Fantuzzi i. m. VII. kötet. Sabbadini i. m. 45. l. Malagola: Della vita e delle opere di Antonio Ureco, detto Codro. Bologna, 1878. 78. l.

írta ezeket Paolo Bombace ellen.²⁷ Csak hosszúsága miatt nem közölte le őket. Szerencsére tartalmukat fenntartotta. A magyar diák állítólag mestere ösztönzésére „epigrammával” támadta meg az akkor már jőnevű tanárt. Ezekben az epigrammákon invectivákat kell értenünk. Fantuzzi feltételezi, hogy Pius Pio nem csupán ösztönözte, hanem maga is írta meg az epigrammát. Ezt a következőkre alapította. A csípés nem a legkellemesebb lehetett. Jött rá Bombace válasza: Epigramma egy levél kíséretében. Ironiával ugyanazokkal a dicséretekkel árasztja el Lőrincet, melyekkel Pius Pio az Elegediában illette s egyben ajánlja, hogy jobb verseket írjon, ha egyáltalán az övé lenne, mit nem hisz. (Ez egy invectiva fogás, ez vezethette félre Fantuzzit.) Vagy pedig vegyen jobb poétától verset, mert semmi szellemesség sincs hosszú költeményében. Erre a levélre felel humanistánk. De Bombace sem hagyja magát. Majd ismét Besztercezié a szó. Végül Bombace keserű hosszú levelet intéz Piohoz, kinek erre felelnie kellett, mert Bombacenak van még egy válaszlevele, hol azt állítja, hogy meggyőződése mellett kitart, de egyben ki is békül Pioval.

Lehetséges, sőt nagyon valószínű, hogy a tanár keze benn volt a játékban, de aligha ő írta a verseket. Lőrinc sokáig tanult nála, így feltétlenül elleste a mester fogásait. Sőt azt is szabad feltételeznünk, hogy megvolt az oka is reá. Ez a polémia úgy 1510 táján lehetett. Bombace 1505-től kezdve tanít rhetoricát, poétikát, majd görögöt. 1508-ban feltűnik vetélytársa, Achille Bocchi, ki Pionak jó barátja, a magyaroknak pedig kedvelt tanára volt. Bombace nagynevű humanista, Aldo Manuzzio, Angelo Colocci, Rotterdami Erasmus barátja. Oly jó neve volt, hogy mikor visszatért Bolognába, tanítás nélkül is megkapta a fizetését.²⁸ Ilyen emberrel ujjat húzni már tehetségnek a jelét mutatja.

Besztercei köréhez tartozott még Valentinus Cybeleus, a „Musarum Alumnus”, rendes nevén Hagymási Bálint. Munkája, az Elegedion, Bolognában készült. Besztercei Lőrinc ajánlja Szatmári kegyeibe. Van egy verse, amelyben igyekszik hálát adni a Krisztusban legtisztelendőbb atyának, György úrnak, a legméltóbb pécsi püspöknek a kanonokságért. Szatmári Györgyhöz írt versében emlegeti Janus Pannoniust is. Másik, szintén Szatmárinak ajánlott műve a „Declamatio de Vini et Aqui Potoribus (Hagenau, 1517)”. Az egész középkoron át népszerű s a goliardoktól kedvelt témát dolgoz fel humanista adagolásban.²⁹

A csoport legtehetségesebb költője Magyi Sebastyén. Besztercei Lőrincet patrónusának hívja. Pál alnádornak fia. Először Krakóba járt, ott Paulus Crosnensis tanítványa, ki Janus-verseket is adott ki. Úgy látszik, innét hozta Janus iránti csodálatát és tőle kapta az ösztönzést, hogy verseinek kiadásával áldozzon nagy elődje szellemének. Ebben Szatmári érdeklődése is irányíthatta. Szoros összeköttetésben áll Pioval, kinek szerelmi verseit melegen ajánlja; „meg fogod itt találni — szól az olvasóhoz — a Szerelmem legédesebb tolvajlásait”. Bocchit pedig praeceptorának vallja. Ez a

²⁷ Fantuzzi: I. m. II. 279. lapján közli a levelek tartalmát.

²⁸ Bombaceról v. ö. Fantuzzi i. m. II. 276–81. I. Zaccagnini: Storia dello Studio di Bologna durante il Rinascimento. Genf, 1930 275. l.

²⁹ Kardos: I. m. 488. l.

humanista szintén Beroald tanítványa. Hosszú ideig tanít. Sok magyarral állt összeköttetésben.³⁰ „Kora legjobb poétájának“ verseiből Bolognában adott ki. Szatmárinak dedikálta. Az utószóban írja, hogy azért hozta napvilágra, hogy „ebből az egyébként kised könyvből föl tudja mérni kiválóságát (Janusét), mint Pythagoras Herkules lábnyomából megsejtette annak nagyságát“. Ez már magyar humanista öntudat. Földijét, elődjét a nagy klasz-szikusok mellé állítja.

Kár, hogy tőle kevés munka maradt fenn. Vincislao Boiani Cividalei humanista két hozzá írt versét ismerjük.³¹ Innét tudjuk, hogy Magyi felszólította levélben (vers is lehetett), küldené el neki verseit. Ez eleget is tett kívánságának. Kezéhez juttatja egy bevezető vers kíséretében: versei „ámbar félnek a ritka crudicióju költő elé állni“, de reméli, hogy jó fogadtatásban részesülnek, és egyben kéri catoí ítéletét. Hogy ítéltetett ezekről a versekről Magyi? Bizonyára kedvező véleménye volt. Tény, hogy Boiani egy másik versében írja Magyinak, hogy ajánlatát (t. i. harei énekek szerzésére buzdította) el kell háritania magától, nem érez rá hivatottságot, mert Ovidius módjára csupán csak a szerelem könnyű dalai ihletik. Ellenben te „igen tudós Pannon“, te énekeld meg a főpap háborúit, te énekelj vergiliusi mértékben.

Visszatérése után 1516-tól 1522-ig Váradon olvasó kanonok.³² Később csak egy beszéde jelent meg. (Köln, 1521.) Philippus Alba regaliusszal, váradí főesperessel együtt Perényi püspök humanista köréhez tartozott. Itt keresi fel levelcivel Calcagninit, ki őt még Bolognából ismerte.³³

Külön csoportba lehetne venni azt a néhány humanistát, kiket Várday Ferenczel összeköttetésben találunk. Romolo Amazeo Várdayhoz írt Panegyricusában említi, hogy Rómában végezte a rhetorikát és irodalmat s azután kánonjogot Bolognában hallgatott.³⁴ (Romoló Amazeo kapcsolatainak magyar feldolgozója, Révész Mária, figyelmen kívül hagyja Lukács Pál értékes közlését,³⁵ melyben arról értesít, hogy megtalálta a zselői levéltárban Várday diákkori levelezését Páduából és Bolognából kelteztve.) Bolognában nem tartózkodott sokáig. A kiváló humanista erdélyi püspök Gyulafehérvárt nagy

³⁰ Bocchiról Fantuzzi i. m. II. 217–32. l. Rövid de érdekes levelét közli Fantuzzi II. 234. lapon. Nádasdy Tamáshoz küldi ugyanis fiát, Pyrrhust s kéri, fogadja szívesen. A keltezés 1556. Bornemissza Pál hozzá írt levelét hozza Apponyi: Hungarica III.

³¹ Várady Ferenc halálára írt Epytaphiumát megtaláltam a római Biblioteca Angelica egyik kódexében csak hazajövetelen után vettem észre, hogy ezt már Révész Mária is fellelte. Romulus Amazeus. Egy Bolognai humanista összeköttetései a XVI. században. 26. l. 93. jegyzet. Fraknoi: Két hét olaszországi könyv- és levéltárakban. Magyar Könyvszemle, 1878. 135–136. l.

³² Békefi: I. m. 154. l.

³³ Annalecta Nova, 82. 90. l.

³⁴ Közli Révész i. m. 55–61. l.

³⁵ Bini Antal olasz képkereskedő Budán, a XVI. század elején. Archaeológiai Közlöny, 1929. 268. l. I. jegyzet. A levelek keltezése következő: 1500. márc. 20. Patavium, 1501. ápr. 10. Patavium, 1502. Patavium, 1503. jan. 21. Patavium, 1503. jan. 19. Patavium, 1503. júl. 23. Bologna, 1503. szept. 3. Velence, 1504. ápr. 20. Bologna. Ezeket az adatokat később szándékozom értékesíteni.

humanista udvart tárt. Nagy könyvtára is van.³⁶ Öccsét, Jánost Amazeohoz küldi Páduába, akivel együtt ez nemsokára Bolognába megy át. János bolognai tanulmányainak mintegy gyümölcse fennmaradt versei.³⁷

1521-ben már mint kolozsvári főesperes megy ki kánonjogot hallgatni Várday tanácsára Hadrianus Wolfardus. Hálából püspökének ajánlja Janus kiadását, a Marcellushoz írt Panegyrikust.³⁸ Janus-kultusza Paulus Crosnensisre vezethető vissza. Ő már valóban élete céljának tekintette a nagy humanista poeta verseinek kiadását. 1523-ban avatták doktorrá öccsével, Hilariusszal együtt; az itt kezdett irodalommal foglalkozni. Bátyja Janus kiadásába írt ajánló verseket s állítólag később is írogatott.

Keserűék ottlétekor Beroaldo mellett még Antonino Urceo, vagy amint általában hívták: Codro, véste rá jellegzetes világnézetét az egyetem szellemére. Nem tudjuk, a magyarok közül hallgatta-e valaki. De Beroaldo tanítványainak nagyrésze egyben Codroé is volt. Különb is olyan kiváló professzor volt, hogy a tanulók saját professzoraikat faképnél hagyva, más fakultásokról is jönnek előadására. 1482-től kezdve retorikát tanít, majd görögöt is. Tanítványainak élt. Kitűnő módszerrel tanított, azonban világnézetében már nagy szakadás állott be. Babonás volt a végtelékig s mint tanítványa, ki egyben első életrajzírója volt, említi: „a keresztény dogmák körül, ha nem is ténylegesen, de szóban többnyire sántikált“. Kár szépíteni a dolgot. Szerinte a szentségek, a lélek halhatatlansága, a pokol vénasszonyok babonája. Mindenben kételkedett, úgyhogy az egyik ismerőjének megállapítása szerint százötven évvel megelőzte Descartest.

Ez a szellem nem újkeletű Bolognában. Galeotto Martio tekinthető Codro szellemi előfutárjának. Ez a páduai averroizmuson nevelkedett humanista hasonló tételek miatt majdnem otthagya fogát. (S ő volt ifjú Vitéz János, a későbbi veszprémi püspök lakótársa és tanítója!) 1475. január 27-én Giorgio del Monferrato nevű diákot élve égették el, mint megrogzított eretneket. Az ifjú Beroald Fülöpnek szintén kétségei voltak a lélek halhatatlansága körül.³⁹ A régi eretnkségek fel-felbukkannak, ha nem is mindig nyíltan, a filozófia álarca alatt. 1498-ban kiadják Bolognában Occam logikáját. Ehhez verset Codro és Beroald tanítványa, Camillo Paleotti írt, és abban lelkendezve dicséri az egyháztól elítélt nominalistát s örül, hogy végre ez a könyv is megnyílt az ifjúság előtt. Occam nominalizmusa mellett valóban nem hiányozhat a bujkáló averroizmus sem az olyan egyetemen, hol az orvostudományok virágoznak. Ennek első nagyobb képviselője Alessandro

³⁶ Lukesies i. m. 269–270. l. — Leltárában többek között: Libri diversi in maiori volumine no. LXXXIII; libri in minori volumine XVII.

³⁷ Lukesies sorolja fel a Várday féle kéziratok között: Ferenek XIV. század elejéről, vagy a XV. század végéről származó jóskönyvét, tovább Várday János verseit. A gr. Zichy zsellyi Nemzeti Levéltára, Levéltári Közlemények 1929. 227. l.

³⁸ Ernuszt Johanna: Adrianus Wolphardus. Budapest, 1939.

³⁹ Codroról és kortársairól kitűnő képet nyújt C. Malagola idézett munkája. Ifjú Beroaldról Zaccagnini i. m. 274. l. A. Corradi i. m. 485–89. l. Malagola i. m. 518. és 186 l. Frati i. h. I due Beroaldi. Egy versét ismerjük Keserü Márkhoz. Rómában vagy Bolognában tanította? Talán az utóbbiban. Mert szokás volt, hogy egy családbbeliek egy helyre mentek. Huszti J. Philippus Beroaldus junior költeménye Keserü Márkushoz. E. Ph. K. 1926. 282–85. l.

Accilini, ki elsőik között von finom, de éles határt a hit és a tudomány, jobban mondva a hit igazsága és a tudomány igazsága között. 1487-től 1512-ig tanít Bolognában.⁴⁰ Nagy ellenlábasa Pomponazzi pedig meg akarja szabadítani mind a pszichológiát, mind az etikát a teológiától, és ezt a tanítását az ifjúság bálványozta. A veszedelmet hamar észrevették és 1515-ben el kellett hagynia a várost. Egy évre rá közli „De immortalitate animae” című munkáját, melyben a lélek halhatatlansága ellen foglal állást. Csupán az észszel akar ezzel a problémával megbirkózni, a tekintélyt teljesen elveti. Szerinte az erénynek önmagában megvan a jútalma, a bűnnek pedig maga a bűn a vezeklőse; Gentile véleménye szerint nagyon emlékeztet Sokrates Apológiájára, ez a felfogás majd Spinozánál és Kantnál bújik újra elő. Ez már a humanizmus mélypontja, bomlása és az új idők előszele.⁴¹

Pomponazzival eljutottunk az egyetem humanista korának vége felé! Bocchi és Romolo Amazeo még tanítanak, azonban feltámasztani Beroaldo korát már nem képesek. Páduával szemben 300 évi versengés után végleg alul marad Bologna. A régi bolognai generáció magyar legjobbjai Mohácsnál hullanak el, a többiek pedig szétszóródtak. Az utánuk következő fiatalok inkább az új szellemet hirdető Páduát keresik fel. Bolognában most már csak papok járnak, a Szonditól alapított Collegium Hungaricum Illiricum lakói.

⁴⁰ Zaccagnini: I. m. 262—63. l.

⁴¹ Zaccagnini: I. m. 263—67. l. és Toffanin: Storia del'Umanesimo, 317—19. l.

Petrarca az Urániában.

Kármán, Pajor és Schedius rövidéletű folyóirata az egész világot egyszerre ki akarta tánni honunk széplelkű asszonyainak ámuló szemei előtt. Mohón hordták össze mindent, aminek értékét vagy érdekességét nyugati kortársaik tekintélye biztosítani látszott.

Kármánt minden európaiságra és sokoldalúságra ösztöklélte. Apja, Losonc református lekipásztora is Németalföldön iskolázott „európai“. Ő maga Bécsben tanul jogot és szép német leveleket vált egy kalandos életű, világot járt horvát gróf osztrák feleségével. Hibátlan franciasággal idézi Barthélemy e korban oly sok kiadást ért Anacharsisának címét és De Sacy egy szellemes mondását. Az Uránia *Eliza* című cikke előtt, amely Raynal abbé, a híres nemzetgazdász-szociológus lírai búcsúját tolmácsolja magyar nyelven, lelkesen hódol „a felséges író, az emberiség bajnoka“ előtt, aki „a letapodott nyavalyás szerccsennek az európai hatalmas ellen védelmé“. Az Elizát azonban valószínűleg németből fordították.¹ Viszont a csak francia s ritkán német könyvet olvasó divathölgyet ugyancsak kifigurázza *A módi szerzője*.²

A folyóiratok korszerű mintáját, a *Spectator*t meg francia formájában nevezi meg az Uránia. Pope *Windsori erdejének átdolgozása*,³ Shakespeare és Milton nevének emlegetése, Albion diesőítése arról tanúskodik, hogy a század bálványa: a felvilágosult s mégis érzelmes Anglia fölényét az Uránia is elismerte.

Sokkal jelentékenyebb a német befolyás, s minden valószínűség szerint az Uránia mintája s legtöbb cikkének forrása valamelyik német folyóirat, amely Magyarországon is el volt terjedve. Fanni, hogy zavarát palástolja, udvarlójával Gessnert olvastatja fel, de a Józsi választotta idill részlet valószínűs vallomás.⁴ Schiller, Wieland, Adelung, a meseíró Lichtwer⁵ hatása

¹ Legalább a szómagyarázó jegyzetek (Kolonie, Magazin, Niederlage) erre mutatnak, ámbar Kolonie lehet elírás a colonie helyett (Kármán német írásait C-vel jegyzí!), a magazin Z-je viszont francia eredetűt sejtetne. — Raynalról mint plagizátorról l. Bonnerjea René: *Adalékok Raynal V. T. abbé műveinek forrásairól*. Bpest, 1936.

² Ez maga német minta után készült.

³ Fest Sándor: *Pope és a magyar költők*. (E. Ph. K. 1916.)

⁴ Ez a jelenet föltétlenül Werther hatása alatt került Kármán kis regé-nyébe. Werther Lotte fogja felolvasásra — ők Ossiant olvasnak —, ugyanilyen eredménnyel...

⁵ *A vándorló* (Kármán művei. Nemzeti Könyvtár, Budapest, 1879. I. 253.) Lichtwernek a játékdüh ellen intézett *Die seltsamen Menschen* c. tanítómeséjét adja prózai fordításban. (Lichtwer's Fabeln in vier Büchern) Cabinets-Bibliothek der Deutschen Classiker. (N. F. 1830) I. 87.

nyilvánvaló, s természetes, hogy éppen ezeké: a folyóiratszerkesztő kora friss irodalmával kerül kapcsolatba, hiszen a német folyóiratok is frissek még s egy-egy eleven kör szolgálatában állnak. A Fanni nevet Klopstock ideáljának köszönhetjük, *Fanni hagyományai*, amelyet a Wertherrel szoktak kapcsolatba hozni,⁶ mindenesetre a nemzetközi s elsősorban a német szentimentális regény láncába illik valahol. Az *Eldorádó* című cikk kedvéért a „Sage” szót ekkor magyarázzák „mondá”-ra.

Olaszul bizonyosan tud valamit Kármán, legalább annyit, amennyit Bécsben, az operaszövegírók aranyos fészkeben minden művelt ember beszédébe s leveleibe kevert, mint arról a Markovics grófnőhoz, a „cara mia seccaturához” intézett levelek tanúskodnak. A *Fanni élete* című bevezető azt mondja Fanniról, amit Petrarca mondott Laurájáról: „A világ őtet nem esmérte, valamíg véle bírt és csak azoknál esmértes, akik itt maradtak, hogy őtet sirassák.”

A *Petrarca remetesége* című cikk ebben a gazdag sokféleségben szorít helyet magának.⁷ Rövid bevezetés élénk varázsolja Vacluse keskeny völgyét, a Sorgue forrását. „A hegynék lehajló oldalában lakott Petrarca. Itt élte végig napjainak maradványit, kedves Laurájának szomszédságában, a nyugalom és tudományok ölében. De ilyenek a mi reménységeink! Itt kellett neki tőle megválni, és itt siratta annak halálát és a maga fájdalmait. Ez a vadon bérce hangoztatta jajgatásait.” S a cikkíró most két ily „jajgatást” ad próbául „szabad fordításban”.

Nem volt könnyű a két ihletett, szépen gördülő prózaköltemény eredetijét a *Le Rime* sorozatban megtalálni, annyira szabad az átdolgozás, s mint látni fogjuk, más okokból sem. Jellemző erre az első szemelvény terjedelme, amely Abafi—Aigner Nemzeti Könyvtárának kis formátumában 24 sort tesz ki, pedig az eredetije egy 68 soros canzone.

Tanulságos lesz az eredetitől való eltérés szempontjait is számbavenni. Petrarca csaknem mindig „divat”; minden kor megtalálja hozzá természetes kapcsolatait. Már kódexirodalmunkban feltűnik vallásos költeményével;⁸ a renaissance-nak elsőrendű ihletője; a renaissance-t folytató barokk és rokokó a finomkodás és ötletesség cifráit szereti benne, a preromantika a földi valóságokkal dacoló emberfölötti érzést és a természetben elmélyedő hangulatot. A korai romantika s a virágjában álló romanticizmus csöndes ihletője ő. 1794-ben Kármán, 1796-ban Kisfaludy Sándor, 1839-ben Eötvös veti papírra Vacluse ellenállhatatlan benyomásait.

Az Uránia írója olyan részleteket választ, amelyek magára Vacluse-ra utalnak. Az egyik a „Tiszta forrás, híves és kedves csergeteg” dicsőítésével kezdődik, amelyhez ma is zárandokutakat vezet a jól irányított idegenforgalom. A másik szemelvény is Vacluse-t s a Sorgue-ot aposztrofálja: „Oh te, a ki annyiszor hangszas jajjaimmal egyedül való völgy! és te folyó, a mely könnyeimmel dagadsz!”

⁶ Erről a Kérdésről l. *A magyar irodalom Európában* c. könyvem Kármán-fejezetét.

⁷ Id. kiad. I. 190. skk. II.

⁸ Hét bűnbánó zsoltáráról l. Katona Lajos tanulmányát.

Az első mutatvány mintája a CXXXVI. canzone, amely így kezdődik: „Chiare, fresche e dolci acque...“ Itt mindjárt szembetűnik, mennyire egyszerűsít a magyar fordító.⁹ A felvilágosodás embere nem szereti a keresetten finom, körülírássra vagy személyesítésre hajló kifejezőmódot s még akkor is elejti, amikor különleges szépségek bontakoznak benne. A sok közül a költemény elejéről hozunk néhány példát: „leheveredett“: „ove¹⁰ le belle membra pose“; „kellemes fa, a melyre támaszkodott“: „gentil ramo,¹¹ ove piacque, con sospir mi rimembra, a lei di fare al bel fianco colonna“; „a ki egyedül uralkodott szívemben“: „colei che sola a me par donna“ („az, aki nekem egyedül látszik úrnőnek“). Az egyszerűsítés néha józanabb felfogás érvényesülése: „spavento“ (szent borzadály) helyett „bámulva“, „pace“ helyett „nyugodalom“.

A fordító egészen kihagyta a canzone középrészét. Az után, hogy „oh halljátok utolsó szavamat!“, várjuk is ezeket az utolsó szavakat, az olasz költemény 14—39. sorait. De ezek éppúgy kimaradnak, mint a 7—9. sor enyhén erotikus emlékezése. Viszont a canzone legszebb képét: a szép nőre hulló virágosó leírását már híven átveszi a fordító.¹² Aztán végig követi a gondolatmenetet, csak a kissé nehezebben értelmezhető három utolsó sort (66—68.) hagyja el.

A második szemelvényről alaposabb összehasonlítás után kiderül, hogy nem egy költemény fordítása, hanem négy szonettét forrasztja össze. Az első Petrarca CCCI. szonettje („Valle, che de' lamenti miei se' piena...“) Mint az előbbi költeményben, itt is kieserül ritkább kifejezéseket, pl. jelzőket általánosabban használtakkal: „vaghi augelli“: „sebes madarak“, „dolce sentier che sì amaro riesci“: „kies ösvény, a mely most nekem oly nehéz“ (elveszett az „édes“ és „keserű“ ellentéte). Különösen hat, hogy a „spoglia“ szót (földi porhüvely) „szép fedél“-nek fordítja.

Most minden átmenet nélkül, folytatólagosan következik a CCLXXXIX. sonetto („Se lamentar augelli o verdi fronde...“) fordítása. Ez is hű és teljes, mint a következő (a CCCII. szonett, amely a szemelvény első darabját közvetlenül követi az eredeti gyűjteményben). Itt-ott a magyar szóválasztás a színesebb: „napszám“ a „giornata“ helyett, a „zöld ágak csendes csörgése“ („verdi frondi mover soavemente“), „villogó forrás“ („lucide onde“), „hozzájárulhatatlan világosság“ („l'eterno lume“). Viszont a dantei „harmadik őv“ vagy „kör“ (cerchio) helyett egyszerűen „harmadik mennyet“ olvasunk.

⁹ Lehet, sőt valószínű, hogy francia vagy német közvetítője adott erre biztatást. A nevek nem olaszos, hanem franciás formában szerepelnek: Vauluse és Sorgue, nem Valchiusa és Sorga, mint Petrarcanál.

¹⁰ E példának más magyarázata is van. Eszerint Laura nem a patak partján hever, hanem a patakban fürdik. V. ö. G. Balsamo Crivelli kiadását a Collez. di Classici Ital. sorozatban (Torino, 1929., LII. köt. 170. l.

¹¹ A fordító egyszerűen fának fordítja.

¹² Itt is némi egyszerűsítéssel. Erdemes ideiktatni a magyar költő e bekezdését: „Egykor az ágakról hullt egy virágosó kebelébe (olaszul: „sopra l suo grembo“), és berakta diesősséggel, Egynéhány szállongott köntösére, más szőke hajára, mely gyönggyel ékeskedett, és az arannyal vetélkedett, és még más szerelmes tévelygésben (vago errore) kerengett, s mondani látszott: Itt uralkodik a szerelem!“

A második személyényt negyedik darabul a CCLXXIII. sonetto fordítása fejezi be („Che fai? che pensi? che pur dietro guardi...”). A fordító talán nem értette az utolsó két sort, amelyek elmaradtak, pedig ezekben volt a sajátos záró gondolat. A másik lényeges eltérés, hogy a „túgod és engem” egybekapcsoló többes első személy mindenütt elmaradt és így valami általános érvényt kap az, ami az olaszban bensőségesen „kettőnk dolga” volt.¹³

A négy szonett egybedolgozása azzal a következménnyel járt, hogy a „csattanók” közül három, a folytatólagos szedés miatt alig érezhető már, a negyedik — mint láttuk — a fordító¹⁴ kezén elkallódott. Sőt az összeforrasztás némileg az érthetőség rovására is megy, mert a második darab Laura szavaival végződik, a harmadik elején viszont a költő beszél, s csak lassankint vesszük észre ezt a szereplőváltozást, amelyet semmi sem jelez. Más sorrendben, szakaszokba osztással jól megférnének egymással ezek a gyűjteményben s az időrendben oly közeli szonettek s egy végső és örök téma variációit mutatnák az egyetlen maradandó refrénnel, — ezzel, hogy „mennyeország”.

*

A következő években hirtelen föllendül nálunk is Petrarca kultusza. Kisfaludy Sándor és Eötvös között, akik franciaországi tartózkodás esetlegességei révén kerülnek kapcsolatba Vacluse-zel, a „németes” Kölcsy kedvence, Matthiisson testi s képzelt utazásain véve részt, jut el legalább gondolatban a Forráshoz. Sűrűn idézi Petrarcát. Szerelmét egy levélben Petrarca szerelméhez hasonlítja: annyira szent neki ismeretlen örök ideálja. „En úgy jártam egyszer — írja Kállay Ferencnek 1834. december 17-én —, mint Petrarcha Novez Laurával s mint Regnard jártak”. Másutt arra utal, hogy Petrarca örökös mozgásban volt Ferrara és Vacluse között.¹⁵ Matthiissonnak, akit Kölcsy képzeletben követett svájci emlékgyűjtő útján (különösen az *Andalgásokban*), 1792-ben három verse is dicsőíti Vacluse-t: *An einen Öhlbaum. Bey der Quelle von Vacluse*;¹⁶ a Vacluse c. epigramma, amely nagyon jellegzetesen Ossian szerelmeire emlékezik a délvideki táj közepett; végül a *Reiseplan. An Herrn Scherer von Grandclos* (Lyon, 1792), amelyben útitervének felborulásától remeg a költő-mentor s átkot szór a forradalmi csőcselékre.

¹³ Igaz, hogy nem lett volna könnyű kihámozni a régies *ne* szócskákból, amelyek mindenütt a *ci*-t helyettesítik.

¹⁴ Vagy a francia, ill. német minta.

¹⁵ Baresai Ábrahám *Magyar vers írására való ösztönözés. A Comminge fordítójának* c. költői levelében, ahol hevenyészett világirodalmi áttekintést ad. Tasso és Lázár János közé Petrarcát iktatja:

„A’ Szerelmes Versek, úgy tetszik, könnyebbek,
‘S a’ meg terhelt szívnek olylykor kedvesebbek.
Ezekkel hirdette kerített völgyében (Vacluse)
Petrárka szerelmét hajdani időbenn.”

(*Két nagyságos elmének költeményez szüleményei*, 65. l.) Ez a kötet Orczi halálának évében, 1789-ben jelent meg Révai gondozásában, friss újdonság volt az Uránia szerkesztőinek.

¹⁶ *Kölcsy Kölcsey Ferenc minden munkái*. 3. bővített kiadás. Budapest, Franklin, 1886. IV. 13.

Ebben olvassuk a Petrarca-kultuszra oly jellemző sorokat:

„Freund! unser Barometer
Verkündet heitern Äther;
D’rum wär ich wohl gesonnen,
Noch eh’ der März begonnen,
Trotz dem Rumor der Zeiten,
Die Rhon’ hinab zu gleiten,
Um fromm zu *Laura’s* Asche,
Mit leichter Weidmannstasche,
Nach Sitte der Poeten,
Die Wallfahrt anzutreten .
Doch darf in Schreckenstagen
Man solchen Kreuzzug wagen?
Zumahl auf der mit Blute
Getränkten Reiseroute
Durch Avignon, zur Grotte
Von Clüsa’s Urnengotte?“¹⁷

Matthisson műveinek az a kiadása, amely kezeim között van, a debreceni Kollégium példánya, s valószínűleg ezt használta Kölcsey is, mikor mint vidéki birtokos, debreceni könyvekkel csillapította kultúrsejnyét. De kétségkívül még előbb forgatta az Urániát, amelyben az első preromantikus Petrarca-fordítások föl kellett, hogy hívják minden fiatal literátor figyelmét, még akkor is, ha a széphalmi mester nem becsülte sokra ezeket a fordításokat.

Mint Zrínyi és Gyöngyösi műveiben a *déli barokk*, az Urániában a *déli érzékenység* egészíti ki a sűrű északi hatást. Az Uránia öt Petrarca-szemelvénye az idealista líra magyar hagyományainak gyökérzetét táplálja.

Hankiss János

Sztárai Mihály sárospataki lelkészisége és ebbeli társai.

Míg Tormássy János azt tartja, hogy Sztárai sohasem járt Zemlénben,¹ addig ifjabb kortársa, Szombathi János az 1530-as évekről sárospataki lelkésznek tünteti fel.² Egy adat³ szerint Sztárai más lelkészek társaságában 1565-ben válópert igazított Sárospatakon. Eltérőleg azoktól, kik ezt az adatot e tárgyban teljességgel nem találták számbavehetőnek,⁴ de annál inkább ragaszkodnak a hagyományos mesék legtöbbjéhez, én belőle előbb csak föl-

¹⁷ Figyelemrenéztő, terjedelmes jegyzet magyarázza, amelyet a *Mémoires pour la Vie de François Pétrarque*-ből (I. 340) merít a kiadó (Fr. Matthisson *sammittliche Werke*, Wien, 1815. I. 283. l.).

¹ Sárospataki Füzetek 1867. 52. l. (A danamelléki ref. egyházkerület törtenete.)

² S. Szabó József: Debreceni és sárospataki papok a reformáció századában. 1916. 42. l.

³ Történelmi Tár 1900. 476. l.

⁴ S. Szabó József: i. m. u. o. Én ezt egészen természetesnek találom. Egy köfal kiásott romjai egészen mást beszélnek egy archeológusnak, mint p. o. nekem.

tehetőnek,⁵ azután pedig figyelembe véve a régebbi pataki működésére vonatkozó tarthatatlan állításnak a magvát, nagyon is elfogadhatónak találtam,⁶ hogy ekkorra esik Sztárai sárospataki lelkészkedése. Különösen azért, mert lutheri iránya miatt éppen odaillett ekkor, Kopácsinak 1564-ben helvét iránya miatti eltávolítása után Sárospatak papjául. Azóta aztán annyira beleéltem magamat ennek valószínűségébe, hogy kéziratban veszteglő dolgozataimban már egyenesen bizonyosra vevém ezt az okiratilag mindeddig nem igazolt feltevést, mégpedig azzal is megtoldva, hogy a Perényi Gábor halálát nem-sokára követhette az ő onnan való eltávoztása.

Sejtelmem, mint legtöbbször, ez alkalommal is valónak bizonyult. Az országos levéltár egyik irata, mely 1567. november 7-én kelt Sárospatakon,⁷ ekkori odaváló plébánosnak említi Sztárai Mihályt, egy másik pedig 1568 márciusában⁸ ugyanonnan való távozásáról és utóda választásáról beszél. Kétségtelen tehát ama régi állítás igazsága, hogy Sztárai követte Kopácsit a sárospataki elsőpapi állásban, csak hogy korántsem 1530 körül, hanem 1564-ben. És az is nyilvánvaló, hogy pataki hivatalának megszűnésére Sztárainál éppen úgy a lutheránus volta szolgált okul, mint negyedfél évvel előbb Kopácsinál a helvét iránya. A Perényi Gábor halála után akadálytalanul terjedhetett az ő birtokain is ez az irány és mindenesetre az első közé tartozott Sárospatak, ahol, mihelyt lehetővé vált, diadalra is juttatták.

Felhasználva az alkalmat, hozzácsatolom ez immár végérvényessé vált megállapításomhoz a XVI. századbeli sárospataki protestáns elsőpapoknak általam egybeállított sorozatát, mely az e tárggyal foglalkozó műben adottól több ponton különböző eredményt mutat fel, kiküszöbölve annak megállhatatlan részleteit:

Kopácsi István?⁹ — 1564 nyárvége.

Sztárai Mihály 1564—1568 tavaszeleje.

(Czeplédi Ferenc?) 1568—1571.¹⁰

Balsaráti Vitus János 1571 vége—1575 ápr. 7.

(Szegedi Literáti István?)¹¹ 1575—1579.

Czeplédi Ferenc 1579—1584.

Kassai Császár György¹² 1584—1586.

⁵ Századok, 1908. 817. l. — „Kisebb dolgozatok... című kötetem (1910). 62. l.

⁶ Századok, 1918. 210. l.

⁷ Cam. Scep. Repr. Inf. et Inot. 1567.

⁸ U. o. 1568. márc.

⁹ 1549-ben ment Sárospatakra, de akkor még annyira nem volt mellette más pap, hogy a rektori állás is hozzá volt csatolva a lelkészihez. Mikor aztán Perényi Gábor elvette a tizedet a katolikusoktól, akkor történt meg a protestáns egyházközség nagyszabású berendezkedése, úgy 1555 táján.

¹⁰ Sztárainak egy ismeretlen volt az utóda, aki azonban könnyen lehozt Czeplédi.

¹¹ Balsaráti életében is itt hivataloskodott másodpapi minőségben. Nem bizonyos, de elhihető, hogy ő követte tisztében amazt, míg végül csúfosan kellett állását elhagynia.

¹² 1584 májusában már más töltötte be korábbi rektori hivatalát. (Irodalomtörténeti Közlemények, 1911. 116. l.)

Gyarmathi Bíró Márton 1586(?)—1591 vagy 1592.¹³

Szegedi Ferenc¹⁴ 1591 vagy 1592—1593.

Pesti Gáspár¹⁵ 1593—1594 vége vagy 1595 legeleje.¹⁶

Tolnai Fabricius Tamás 1595 eleje—1599. febr. 2.

Miskolci Pintér Boldizsár 1599 tavasza—1600. márc. 15.¹⁷

Dr. Zoványi Jenő.

¹³ Iskolatörténeti Adattár, II. k., 42. l. szerint 1591-ben sárospataki pap volt. De hamarosan meghalt ezután. Az a Pastoris Ferenc, ki Debrecen város jegyzőkönyvében 1591-ben, mint sárospataki „minister“ néháként fordul elő (S. Szabó József: i. m. 48. l.), tényleg csak minister lehetett, nem pedig elsőpap.

¹⁴ Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár, 1911. 150. l.

¹⁵ Elsőpapnak kellett lennie, mert Szilvásújfalvi Imre a Szikszai Fabricius Balázs latin-magyar szótárának 1597-i kiadása elébe ezévi júliusban írt a Krakкаи Demeter sárospataki rektorhoz és tanítványaihoz intézett előszavában, mint e mű első kiadójáról, azt is megemlíti róla, hogy csak nem rég boldogult meg, midőn „nálatok a Krisztus hajójának kormányrúdjánál ült“. Ez nem illik valami alsóbbrendű papi személyre, csupán az elsőpapra.

¹⁶ Ráth György: Gradei Horváth Gergely és Lam (Ambrosius) Sebestyén hitvitája. 1894. 52. l. Thuri Györgyöt is megteszi sárospataki papnak 1594-ről, de ennek semmi alapja nincs.

¹⁷ Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár, 1927. 129. l.

Tóth László: *A magyar háborús regény története.* (A világháború a magyar regényben.) Bp., 1940. Máté-ny. 145[3] l.

A szerző nagy szorgalommal gyűjtötte össze a magyar háborús regényre vonatkozó adatokat s kísérelte meg azokat több szempontból feldolgozni. Anyagát két csoportra osztotta: háborús és hadifogoly regényekre. Részletesen tárgyalja a felmerülő problémákat, bár esztétikai ítéletei nem mindenben állják meg a helyüket, így túlértékeli az általa legjobbnak tartott háborús regényt; de amit Kuncz Aladár *Fekete kolostoráról* mond, helytáll, viszont Babits *Elza pilótája* nem háborús regény, sőt tendenciája is egészen más. Külön értéke a dolgozatnak bibliográfiája: a magyar háborús regény gazdag repertóriumra és a vonatkozó irodalom jegyzéke. Az összeállítás címe azonban nem fedi teljesen annak anyagát, mert nemcsak a háborús regényeket és naplókat sorolja fel, hanem a novellás köteteket is, bár nem értjük, hogy miért maradt el Móricz Zsigmond *Vérben-casban* című rajzgyűjteménye, ha ugyanakkor Tömörkény István *Népek az ország használatában* kötete helyet foglal. Az elég teljesnek mondható bibliográfia (376 művet regisztrál) így is hasznos és jól használható összeállítása a magyar háborús regényirodalomnak.

B. I.

Staud Géza: *Dramaturgiai vázlatok.* Budapest, 1940. Szerző kiadása. 113 l., 8-r.

Folyóiratunk csak nemrégiben méltatta Staud Gézának a színháztudomány terén kifejtett tevékenységét. Könyvészeti munkája után most újabb bizonyosságát adta rátermettségének és szorgalmának: *Dramaturgiai vázlatok* címen egy kötetbe gyűjtve bocsátotta közre nyolc tanulmányát, illetőleg előadását.

Minket főképen az első dolgozat érdekel: benne mintegy dióhéjban megtaláljuk a színháztudomány egész problémakörét. Staud Géza mindenekelőtt az alapvető fogalmakat tisztázza, tömören és mégis világosan. A színháztudomány tárgya a „színjáték“, vagyis az a szellemi tartalom, amely előttünk a színpadi előadás formájában jelentkezik. A színjáték különböző művészi törekvések „szintetikus egysége“. Az egyes tényezők a következők: az írott vagy nem írott dráma, a színész játéka, a rendező munkája, a díszletek, a tánc, a zene és a közönség. Az egységet a színész játéka teremti meg; ő ad értelmet és formát a különböző művészi tevékenységek mélyén szunnyadó „teatrális alapöszton“-nek.

A meghatározások után megismerkedünk a módszerrel. A színháztudomány a színjátékot három szempontból vizsgálhatja: lélektani, esztétikai és történeti szempontból. Az első a színészi alkotás létrejöttének lélektani menetét vizsgálja, de kiterjed a közönség szellemi magatartásának elemzésére is. Az esztétikai vizsgálódás az egyes színjátékok művészi határozmányait kutatja s végső célja az érték megállapítása. A történeti kutatás a színjátékoknak egyes korok szerint beállott változásait tárgyalja.

A színháztudomány törekvései eddig sem voltak ismeretlenek a szakember előtt. De Staud Gézának nem is az a célja, hogy mindenáron újat mondjon, hanem hogy a színháztudományi szemlélet ismételt hangoztatásával új lehetőségekre hívja fel a figyelmet. Ő maga is nyomatékosan rámutat arra, hogy az irodalomtörténetnek különbséget kell tennie a drámai szöveg, mint költői alkotás, és a színházi előadás keretében eljátszott színmű között. Számos félreértés, homály és kétség oszlik el, még több haszon származik belőle, ha a két kategóriát következetesen szétválasztjuk. A filológiai és esztétikai elvektől irányított vizsgálódás eddig a magyar *drámairodalom* történetét munkálta — a színháztudományi szempont bekapcsolása lehetővé fogja tenni a magyar *színjáték* multjának feltárását.

rtr.

Várkonyi Nándor: *Petőfi arra*. Pécs, (1939) Janus Pannonius Társaság kiad. 27 (1) l. VIII. tábla.

Régen olvastunk ilyen kitűnő tollal megírt tanulmányt. Valóban méltó a célbavett tárgyhoz. Vajjon, ki nem óhajtott volna szemtől-szemből állni Petőfi-vel? Nos, Várkonyi nemcsak eleven tollal, hanem gondos kutatással is hozzásegít minket az igazi Petőfi archoz. A fennmaradt egykorú képek közül bebizonyítja, hogy a leghitelesebb a Szana Koszorújának 1879-i mellékleteként ismert. Ez a kép ugyan a kezdetleges fokon álló fényképezés terméke 1847-ből! — mégis a leghívőbb megörökítője Petőfi arcvonásainak. — E képhez az első szöveg még Petőfi barátjától, Kertbeny (Benkert) Károlytól származik. Várkonyi ezt a szöveget is közli és szövegvizsgálásával még érdekesebbé teszi. A nyolc illusztráció az egykorú Petőfi-képek sorozata. Ezek összegyűjtésével is értékes és jó szolgálatot tett a szerző.

—ry.

Hegyí Ferenc: *Pálóczy Horváth Adám*. Debrecen, 1939. 106 l.

A magyar irodalmi népiesség első tudatos úttörőjét igen komoly és az eddigi vele foglalkozó tanulmányoktól eltérő módon mutatja be doktori értekezésében Hegyí Ferenc piarista tanár.

Már az életrajzi résznél is eltér a szokványábrázolási módszertől, mert az egyes apróbb életrajzi események helyett inkább az írórt ért külső befolyásoknak tulajdonít nagyobb jelentőséget. Amíg az eddigi értekezések szerzői Pálóczy Horváth Adámban csupán az anekdoták duhajkodó, idegentől irtózó magyarájt látták meg, addig Hegyí a tudatos magyar irodalmi népiesség első úttörőjét is észreveszi hőisében. Pálóczy Horváth Adámot életírója sohasem mint elszigetelt írói egyéniséget veszi kritikai bonckés alá, hanem állandóan számbaveszi a korviszonyokat, az írórt ért hatásokat is.

Pálóczy Horváth Adámban az írón kívül a sokirányú műveltséggel bíró embert, a kultúrpolitikust, a hagyománymentő népgyűjtő nacionalistát is éneken vetíti elének a szerző.

Dr. László Erzsébet.

Mártonvölgyi László: *Zarándokúton a Kárpátok alatt*. A Híd kiadása. Nyitra. Évszám nélkül. 156 l.

Az irodalomtörténeti érdekességű kötet különböző szerzőktől írt adatokat, rajzokat, tanulmányokat foglal magában, melyek a Felvidéken élt vagy ezzel valami kapcsolatban lévő írónak-költőnek egyes tartózkodási helyéhez fűződnek. A cikkek legtöbbször van valami figyelemreméltó, ha még oly kicsi is tetsző adat, melyet az in literis nil parvum elve alapján szívesen fogad

az olvasó. Néha semmi újat sem mondanak a tanulmányok, nem is ez az igényük, hanem az, hogy esszé keretében juttassanak jelentőséget valamely hely felújított emlékezetének. Az egészen szigorú kritikai mérték talál vitatható részeket e tanulmányok értékelésében, de viszont számol azzal a kegyelettel, amelynek szolgálatában készültek. Különösebb érdeklődésre tarthatnak számot a kötetben az eddig ismeretlen vagy eddigi irodalomtörténeti tudásunkat pontosabban kiegészítő életrajzi közlemények. Ilyen pl. Arany Jánosnak egy eddig nem tudott levele Sulyovszky Ignác nyitrai ügyvédhez.

A kötet érdemes tett a magyarság tudat; helyi irodalmi hagyományok tiszteltének és ébrentartásának irányában.

88.

Maller Sándor: Ossian Magyarországon. (Debreceni Angol Dolgozatok, 2. sz.) Debrecen, 1940. 64 l.

Jó források alapján foglalta össze Maller Sándor Ossian magyarországi visszhangjának fejlődését a kezdő kísérletezésektől majdnem napjaink érdeklődéséig. Megvilágítja azt a közvetítő utat is, melyet Ossian hazánkba való jutásáig tett. Röviden összefoglalja azt a hatalmas irodalmi vihart, melyet Macpherson hamisításának leleplezése keltett s rámutat arra, hogy mint ebben a korban minden szellemi megmozdulást, ezt is Bécs közvetítette (a kiváló jezsuita Denis Ossian-fordításával) hozzánk. Végigvezet az Ossian-láz különböző állomásain a kassai triáosztól Petőfi és Arany Ossian-szemléletéig. Valóban Ossian magyarországi sikere Kazinczy, Batsányi és Baróti Szabó érdeme. Az első fordítások is Batsányinak köszönhetők, aki élete végéig nem szünt meg lelkesedni érte, sőt éppen rajongó sorainak köszönhető irodalmunkban az első Ossian-ellenes bírálat is, melyben Rájnisi József tört palcát a „nagy kelta bárd” felett. Az első teljes Ossiant Kazinczy készítette (1815). Szívesen vettük volna Baróti Szabó Ossian-kapcsolatainak is részletesebb kifejtését. Ossian-hatását vizsgálja Kisfaludy Sándor, Döbrentei, Aranyosrákosi Székely Sándor költészetében. Finoman elemzi a fiatal Vörösmarty ossiani kapcsolatait. Jól látja meg *A hűség diadalmában* és a *Zalán futásának* borongó hangjában csakúgy, mint a *Hábadorban* az ossiani elemeket. Éppen ezért csodáljuk, hogy a *Zalán* ihletőjét még mindig Aranyosrákosi Székely eposzában keresi. Kár, hogy Vörösmarty epikai és drámai művei mellett nem vizsgálta meg lírájának ossiani ihletésű vonásait is. Kisfaludy Károlynál az ossiani stílusparódiák divata jelentkezik, bár még évtizedek múlva is kísért Vajda Péter vagy a kezdő Jókai novelláinak dagályos stílusában. Ennek az ízléscsúszatlásnak legkitűnőbb paródiáit éppen Petőfinek köszönhetjük. (*A helység kalapácsa.*) A három teljes Ossian-fordító nevét is följegyezzük: Kazinczy Ferencét, Fábián Gáborét és Kálmán Károlyét. Ossian irodalmunkra tett hatása nemcsak méreteiben, hanem jelentőségében is nagy volt, ami különösen motívumok kölcsönzésében és formahatásban nyilvánkozott meg. Maller Sándor jól tájékozott dolgozatát hasznos angol nyelvű összefoglalás fejezi be.

Kozoca Sándor.

Szalay Jeromos: Vidovics Agoston. Pápa, 1940. 31 l.

Vidovics A Magyar Neológia Rostálgatása c. művével szerepel a magyar irodalom történetében. Szalay Jeromos most gondos életrajzát írta meg, és pontos ismertetését adja kéziratos és nyomtatott műveinek. A kéziratok között a legbecselesebb a kovácsi plébánia története.

K. L.

Budapesti Szemle. — 1939. 734. sz. Rédey Tivadar: *A főváros színházi világa Paulay Ede halálakor.* Értékes és finom modorban megírt színháztörténeti tanulmány. — 736. sz. Voinovich Géza: *Az irodalom mai helyzete.* „Az irodalom tömege mindenütt elcsékélyült. Az író, ismerve közönségét, meg sem írja azokat a lapokat, melyeket a mai olvasó unottan átforgatna. Az előadás általában eleven, ötletes, közvetlen, a nélkül, hogy egyéni volna. E mögött a művészi kiképzés ága és a tartalom elmarad. Olykor pontos és finom megfigyelések állnak sorba, de többnyire eleven pillanat-felvételek maradnak, ritkán szövődnek össze cselekménnyé. A lélekelemzése szinte száműzötté vált, a gondolatokkal együtt. Lomtárba került a humor és a szatíra ecsetje. Egy újfajta szobaköltészet alakul ki. Az író letesz festésről, leírásról, ezzel a hangulatok rajzáról is. Az ember éveken át olvashat regényeket, elbeszéléseket, s nem talál egy tájképet, egy természet-leírást; csak az erdélyi írók tesznek kivételt. Legtöbbször pusztá mese tölti ki a köteteket, jobbára külsőséges mese, ritkán van mondanivalója. Olykor alig találni különbséget abban is, hogy magyar vagy külföldi író munkája volt-e kezünkben. Ma legtöbb mese üres szerelni történetet“. — Rédey Tivadar: *Szemere Pál emlékezete.* Beszéd a Gyulai-serleggel a Kisfaludy Társaság ünnepi lakomáján. — 738. sz. Solymossy Sándor: *A népmesék eredetkérdéséhez* „Nem egyetlen népfaj régi hitvilági elemeit keressük többé a népmesékben, hanem amaz általános ősemberi hiedelmek nyomát, amelyekről alig tudnánk valamit, ha a mai őszállapotú (primitív) néptörzsek hitvilágában, mondahagyományjaiban megőrizve nem találónk annak rokonelemeit, s nyomukon rá nem ismernénk mai babonáink, szokásformáink egyik-másikára“. — 739. sz. Csekey István: *A százéves Szózat és hatása a külföldön.* Összefoglaló tanulmány a Szózat irodalmi hatásáról. — 740. sz. Kornis Gyula: *Kölcssey szobra előtt.* Kölcssey Budapesten újra ércbeöntött szobrának leplezése alkalmából mondott beszéd. — 1940. 746. sz. Viszota Gyula: *Négy év Széchenyi életében.* Széchenyi Naplói VI. kötete 1844. január 1-től 1848. március 18-ig terjedő részének rendkívül pontos ismertetése és elemzése. — 747. sz. Rédey Tivadar: *Hat év magyar színművészete.* Az 1939. évi Greguss-jutalom tárgyában tett jelentés és kritika az 1933—1938. évi színművészeti alkotásokról. — 749. sz. Kornis Gyula: *Az irodalmi műveltség értéke.* Mélyen járó irodalom bölcséleti tanulmány. „Az irodalom az általános emberi és a nemzeti szellem megértése mellett az esztétikai művelődés és finomodás legterjedelmesebb s legközvetlenebb területe“. — 750. sz. Teleki Pál: *Hollós Mátyás.* A Corvin-rend lakomáján tartott serlegbeszéd. „Vajjon összeroppant-e, elmúlt-e Mátyás király egész életmunkája? Nem delibábos emlék, hanem el nem múlóan velünk maradó érték az, hogy nemcsak nem maradtunk ki Európa legnagyobb, félezed műveltségét formáló szellemi mozgalmából, a renaissance-ból, hanem Mátyás által annak rangos részesévé váltunk“. — 751. sz. Hóman Bálint: *Hunyadi Mátyás:* „Történetünknek lehettek, voltak is Mátyásnál emberileg nagyobb, politikai sikerek és fejlődéstörténeti hatás tekintetében szerencsésebb szereplői,

de egy sínes közöttük, akinek tehetsége és képességei oly színesek és változatosak, egyénileg annyira korszerű és egyszerűs mind annyira magyar lett volna. Nincs közöttük — Szent István kivételével — egy sem, aki két történeti kor-
szak határán oly jellegzetes és irányt szabó szerepet töltött volna be, mint Hunyadi Mátyás“. — 755. sz. Szász Károly: *Emlékezés Berzeviczy Albertre*. Meleghangú jellemkép és pályarajz Berzeviczy Albertről, aki „nagy tudós, ékesszavú szónok, kitűnő író, ragyogó jellemű és alapjában véve melegszívű ember volt.“ — Kornis Gyula: *Császár Elemér*. Gyászbeszéd Császár Elemér ravatalánál. „Nagy tanultság, gyors lelemény, nemes ízlés és ítéletbiztosság lakozott elmédben.“ — 755. sz. György Lajos: *Az Erdélyi Múzeum ötven esztendeje*. A nagyérdemű folyóirat történetének gondosan elmélyedő feldolgozása.

Corvina. — 1940. 7. sz. Des. Deresényi: *Ricordi di Luigi il Grande a Padova*. A padovai székesegyház Sz. Jakab-kápolnájában Ramiro legendájának képsorozata Nagy Lajos magyar király alakjában ábrázolja Ramiro királyt. A XIV. század végének ez a művészi alkotása érdekes bizonyysága annak a kapcsolatnak, amely a nagy király és az olasz föld között nemcsak politikai, hanem kulturális téren is uralkodott.

Erdélyi Helikon. — 1940. 7. Kovács László: *Reményik Sándor*. Gondolatait lehangoltság és melankólia árnyazza, életkedv nélküli fájás zenésíti, vagy éppen keserűség kergeti, s szépséges lerokadások fáradt képei szövődnek elénk, s nekünk mégis a gerincünk egyenesedett és keményedett meg tőlük. — Vita Zsigmond: *Bethlen Miklós*: Pálya- és jellemkép önéletrajza alapján. — 8. sz. Kovács László: *Az erdélyi költő politikája*. Annak vizsgálata, mit tett az erdélyi irodalom a megszállás idején. (Maga a szám a mai erdélyi írók gondos anthológiája).

Irodalomtörténeti Közlemények. — 1940. 3. sz. Horváth Cyrill: *Szilády Aron*. (3) Jellemzi szerkesztői munkáját, szerkesztő korában írt cikkeit. (Tévedéseire rámutat. Cáfolja azt az állítást, hogy Pelbárt a mise fölébe helyezvén a prédikációhallgatást, a refomáció tanításának lenne az előfutárja. Megmagyarázza, hogy csak félreértés mondatta Sziládyval, hogy Pelbárt a magyar nyelv jogainak volt a védelmezője.) Kiemeli, hogy Szilády középkori irodalmunkról és XVI. századi költészetünkről való tudásunkat hasonlíthatatlanul teljesebbé, részletesebbé és mélyebbé tette; egyéniségének legszembetűnőbb vonása hazafias rajongása, magyarságszeretete. Ehhez járult kalvinista meggyőződésének bizonyos szeretet-túlzása. — Hankiss János: *Thales Bernard és a magyar írók*. Nagy szolgálatot tett a magyar költészet és költők nevének és értékének megismertetése terén. — Waldapfel József: *A székelvudvarhelyi kódex*. Benne az Örök boldogság fundamentuma III. Ince pápa Fundamentumának gondos fordítása. A „Mely veszedelmes legyen az szerzetes embernek ez világra térnie“ Guilelmus Peraldus De eruditione religiosorum-ából fordítás. A halálról írt elmélkedésnek Pelbártból és egyebekből idézi párhuzamait. — Adattár. *Hero és Leander*. (A sárospataki főiskolai könyvtár kéziratárából egy XVIII. századi verskézirat. Érdekes emléke Gyöngyösi hatásának) — *Garay János levelezése* atyjával és öccsével. — Kiadatlan *Amade-versek*. (Egy himnusz Sz. Jánoshoz; a Kisfaludy Társaság népköltési gyűjteménye számára

Vácról küldött füzetben ismert és ismeretlen Amade-versek vannak. Köztük nagyon érdekes az első itt közölt dal, Faludi vallásos versének hatásával). — *Egy ismeretlen Schubert-fordítás.* (A XIX. század huszas éveiből, a Die Fürstengruft fordítása.) — *Kövy Sándor latin versei.* (Három latin vers számbavétele.) — *Fejes István ismeretlen költeménye.* (Az utolsó honvéd.) — *Baksay Sándor levele Kozma Andorhoz.* — *A Karthausi forrásaihoz.* (Dumas novellájának erősebb a hatása a regényre, mint Elek O. vallja.) — *Pótlás a Csokonai-irodalomhoz.* (Az 1938-as termés.) — (A könyvismertetések között Margócsy József figyelmeztet Hegedüs Janus Pannonius-fordításának egy tévedésére: Polycarpus nem Kalocsai György, hanem Kosztolányi György.)

Kalangya. — 1940. 7—9. sz. Herczeg János: *Margalts Ede.* A hamar elfelejtett tudós rövid jellemzése. — Herczeg János: *Szentelky szerepe.* Szerb patricius családból származott. Első regényében a háború előtti Bácska életét írja meg. Később gyökerét veszti. A háború után falujába tér és ott küszködik önmagával és az új viszonyokkal. Isola Bella c. regénye a vajdaság korszakának szülötte. Csuka Zoltán agitációja nyomán a vajdasági irodalom vezérévé emelkedik. Ettől kezdve a kötelességérzet serkenti munkára. — Végvári Zsolt: *A beográdi Bolyai Farkas-egyesület.* Hét esztendeje indult, a beográdi magyar egyetemi hallgatók munkaszervezeteként. Ma 91 rendes tagja van. — Herczeg János: *Emlékezés Jovánovics Ledra.* A korán elhunyt bácskai író a vallásos költők sajátos megtestesülése volt. Líráját az egyszerűség és páthos jellemzi. — Szirmai Károly: *A szombori magyar kultúrparlament.* Az első próba a bácskai magyar értelmiség megszervezésére a magyarság szolgálatában. — 10. sz. Reményi József: *Magyar olvasók és kritikusok.* Amerikai megfigyelései.

Koszorú. — 1940. okt. Havas István: *Császár Elemér ravatalárvál.* (Gyászbeszéd.) — Agyagfalvi Hegyi István: *Császár Elemér sírjánál.* (Vers).

Magyar Könyvszemle. — 1940. 3. f. Radó Polikarp: *Sopron városi kéziratok misekönyve: a Golso-kódex.* 1363-ban fejezték be. Világi papok, és pedig magyar papok számára készült. Szimonidesz Lajos: *A „Debreceni Biblia” sorsa.* Az Országos Levéltárban megtalálta Komáromi Csipkés György magyar bibliájára vonatkozó hivatalos iratokat. Közli ezeknek jegyzékét. — Bán Imre: *A gyöngyösi református egyház könyvtára a XVII. század 70-es éveiben.* Két jegyzék maradt fenn: 1675-ből és 1677-ből. A nagyobbik 116 művet sorol fel. — Szemző Piroska: *A Pester Zeitung engedély-okirata.* Részletesen ismerteti keletkezésének körülményeit. — Varjas Béla: *Bornemisza Anna halálára kiadott kárta.* 1688-ból. — Tolnai Gábor: *Mikes Kelemen könyvtára.* (A sokat ígérő cím után csak az tűnik ki, hogy egy Párizz-Pápai szótár került elő, rajta Mikes nevének jelzésével.) — Zoványi Jenő: *Pauli Simon postillának fordítója.* Az 1608-ban megjelent fordítás Mihálykó János műve. — Jónás Alfréd: *Szénész-történeti adatok az Orsz. Szécsényi-könyvtárban.* A szerző a könyvtárnak adományozta 41 kötetes szénész-történeti bibliográfiáját.

Magyar Nyelv. — 1940. 4. sz. Csüry Bálint: *Károlyi Gáspár bibliafordításának nyelvi hatásához.* Figyelmeztet arra, hogy a kiadások során a kifejezőképeslet megváltozott. Összegyűjti nyelvünknek bibliai eredetű szavait és szólásait.

Barcsai Ábrahám két verse a lipcsei „Neues Allgemeine Intelligenzblatt für Literatur und Kunst“-ban.

Kazinczy 1810. június 25-én kelt levelében azt írja Cserey Farkasnak, hogy „a' Lipsiai Lit. Zeitung 1809-diki Septembri“ füzetében „Barcsay Ábrahámnak két Francia verse áll; az egyik Napoleonra, a' másik a' Francia revolutióra“. (Kaz. Lev. VII. 540.) A levélhez Váczy a következő megjegyzést fűzte: „Sajnos, Kazinczynak ez adatát nem tudom igazolni s Barcsay verseit czímük szerint is megnevezni, mert ezt a kötetet sehogy sem tudtam megkapni, budapesti közönyvtárainkban épen ez a kötet hiányozván“. (u. o. 598).

Kazinczynak ez az adata többször fölbukkant irodalomtörténeti értekezéseinkben (említi pl. Zombory Izidor János: Barcsay Ábrahám élete és költészete. Bp. 1895. 46.; Kont Ignác: Étude sur l'influence de la littérature française en Hongrie. Paris 1902. 455).

A napokban Bécsben tartózkodó barátom, dr. Werger Márton, kérésemre fölkutatta a lipcsei Intelligenzblatt vonatkozó számát, s megküldte nekem a cikk másolatát. E közlés nyomán kiderül, hogy a lipcsei lapban az a két vers jelent meg, amit Kazinczy 1809 nov. 12-én kapott gróf Gyulay Karolina ajándekából. (I. erre Kaz. Lev. VII. 62—3., ill. 23—6. Ebből az is megállapítható, hogy az itt 1568-nak közölt Kazinczy-levél helye legalább is az 1584. után helyezendő!)

Az Intelligenzblatt cikke a következő: „Der am 3. März gestorbene k. k. Oberste und rühmlich bekannte ungarische Dichter Abraham von Barcsay (aus dem Geblüte der siebenbürgischen Fürsten entsprossen) hat ausser ungarischen Gedichten auch zwey artige französische Gedichte hinterlassen, die durch ihre Blätter dem ausländischen Publicum bekkant gemacht zu werden verdienen. Das erste auf Kaiser Napoleon verfasst, lautet so:

(A verset 1. Kaz. Lev. VII. 25—6., azonban a 4. sor így javítandó: Pour venger des Romains avilis la grandeur?) Das zweite, das sich auf die französische Revolution bezieht, und nur denjenigen ganz verständlich sein wird, di mit dem L'hombre-Spiel¹ vertraut sind, ist folgendes: (A verset 1. i. m. 63., azonban a 12. sor javítandó ekként: l'Angleterre seule inflexible; a 20. pedig így: N'imites pas cette façon.)

Kenner der französischen Sprache u. Poesie werden an manchen französischen Ausdrucken und an der Scansion etwas auszusetzen haben (z. B. dass Barcsay das e am Ende verschluckt was Franzosen wohl im Sprechen, aber nicht in der Scansion tun); aber sie werden so billig seyn zu bedenken, dass Barcsay kein Franzos, sondern ein Magyar war, und dass die Gedichte ihres Inhalts wegen die Bekanntmachung verdienen“. (Az i. folyóirat 630—1. lapjáról; 1809. 39. szám.)

Clauser Mihály.

¹ L'hombre-Spiel = régi, spanyol kártyajáték.

Egy kiadatlan Vörösmarty-levél.

Perczel Dezső úr szívesességéből közöljük az alábbi, eddig még kiadatlan levelet, mely eddig a Perczel-család bonyhádi levéltárában volt. A levél világos tartalma nyilvánvalóvá teszi azt az időpontot és körülményt, mely alkalmul szolgált megírására.

Pest, 25 Aug. 1826.

Tekintetes Úr!

Most, midőn fiaival több ízben együtt tett utazásom végtére elmarad, noha mind levélben, mind személyesen búcsút vettem immár, megújítom ismét búcsú vételemet, s evvel legyen befejezve végső elválásom. Nem sok, a' mi még mondanom való van; de igaz érzéseimből származik: fiai épen, 's úgy hiszem, iskoláiktól szerencsésen menekedve térnek haza, engedje Isten, hogy mindezek, mind az otthon levők boldog nevelkedéssel sordúljenek az élet' kelleméire, a' Tnő Úr pedig, és Tnő Asszony sokáig öröm tanuja lehessen előmeneteleiknek. Én törölhetetlen emlékezetben viszem el az ott töltött éveket, 's boldog, igen boldog leszek, ha tapasztalhatom, hogy azoknál, kiket tisztelnem, és szeretnem kell, én sem vagyok egészen felejtve.

Ajánlom magamat a' Tekintetes Úr' szíves jóvoltába, 's 'a Tekintetes Asszonyt, Kis Asszonyt kézsókolással tisztelve maradok

a' Tekintetes Úrnak

alázatos szolgája
Vörösmarty Mihál.

(A boríték címlapján:

Pestről.

Tekintetes Nemes Bonyhádi

Perczel Sándor
úrnak, több T. N. Vármegyéek
Tábla bírójának

Börzsönyben.

A boríték zárólapján, más tintával és írással:

16 Vörös Marti Myhál Ur.

Közepén piros pecsét.)

A levél nyolcadrét-alakú, az 1. 2. oldala írott. Közli: *Brisits Frigyes.*

Batsányi Barkóczyról.

Orczy Lőrincről emlékezvén, igyekeztem Barkóczy Ferencnek irodalmunk megújításában szerzett érdemeire is fölhívni a figyelmet.¹ A méltatlanul elfelejtett nagy irodalompartoló emlékezete a múlt század elején még

¹ It. 1940. 8—9. 1.

elevenen élt. Bizonyíték erre az alábbi idézet, amit Batsányi Faludi tanulmányának egyik jegyzetéből vettünk.²

„Akárki mit mondgyon, nem olly könnyű, magyar nyelven írni, a'mint gondollyuk; főképpen versekben! — Ezt írta egykor a' nagy-emlékeztű B. Orczy Lőrincz. Gr. Barkóczy Ferentz Esztergomi Érsekhez és Prímáshoz; a' ki, mint több más szép elméjű Magyar Hazafiakat, úgy Ötet-is barátságosan kérte, serkentgette vala, hogy magyarul írjon, és a' nemzeti nyelvet művellye, gyarapítsa, — halhatatlan érdemet 's nevet szerezhetvén ez által önnön magának-is. Barkóczinak a' Magyar Anyaszentegyház' akkori nagy, és örök emlékeztetre méltó Főpásztorának, lehet és kell, számtalan sok egyéb jeles érdemei között, azt is köszönnünk, hogy Gr. Haller Lászlónak árvaságra jutott Magyar Telemákja köz világosságra jöhetett; Ő adván ennek kinyomtatására-is a' költséget.³ Bölts és hatalmas pártfogója, hív serkentője, kész tanácsadója, 's igaz jó barátja volt Ő minden tehetség-elméjű tudós Magyaroknak, a' kiről feltehette, gondolhatta, hogy eszével, tollával, használhat a' Hazának, a' Nemzetnek. *Fenn-is marad azért ezen igaz magyar szívű, példás nagy Embernek ditsőséges neve.* 's áldásban léssen része minden Magyar Hazafinál.⁴ — Nem ok nélkül emlegette, ditsérte, magasztalta Révai is, 1787dik esztendőben, Orczi' verseit közre bocsátván, és a' régibb idöket az akkoriakkal egybe-vetvén; nem ok nélkül ditsőfítette páras verseiben ő-is ezen nagy-lelkű Főpásztornak áldott emlékeztétét, imígyen sohajtván szívének mélyéből:

Szerentsés Társaság! boldog kert, vig árnyék.
Egri, vagy Kövesdi, vagy Pozsonyi környék!
Hol az a' nagy Lélek forrón ösztönözött
Más illy szép lelkeket a' virágok között. —
Ah! járna még most — is ott környülvétetve,
'S hallgatná már Pap — is, jobbakra gerjedve! — 'sa't.

A' mit akkor Révai ezen utolsó versben óhajtott, azután nem sokára szerentsésen bételYESedett; és nem lehet a' tudós, figyelmes Magyar Hazafinak vigasztalódva nem látnia, 's örömmel meg nem ismérnie, hogy most a' Magyar Egyházi Rendben sok olly jeles kedvellőji, 's bölts és tehets pártfogóji találtnak a' nemzeti nyelvnek és litteratúrának, akik minden értelmes hazafi-társaik' szíves tiszteletére méltán számot tarthatnak; annyival is inkább, mivel OrszágSZerte tudva lévő dolog, hogy ebben Ők adhatnak legjobb, legrszebb, és legfontosabb példát!“

Csery-Clauser Mihály

Csokonai-antológiák.

Bármilyen sok és sokféle kiadásban forognak Csokonai művei, mégis fölmerül a szükség, hogy költeményeiből sajátos célú gyűjtemények, speciális antológiák jelenjenek meg a Csokonai-kultusz ébrentartására, politikai kifejezéssel: elmélyítésére.

² Faludi Ferentz' Versei. Kiadta Batsányi János. Pestenn, 1824. Trattner. 260—2. l.

³ Megjelent 1755-ben Kassán. Ugyanitt még háromszor adták ki: 1758-b-an, 1770-ben és 1775-ben.

⁴ Az én aláhúzásom!

Két újabb gyűjteményről vettem tudomást és ezeket szeretném röviden ismertetni.

Az egyik az Orsz. Ref. Szeretetszövetség kiadásában jelent meg, mint a *Népbart* nevet viselő kiadványsorozat 72. száma, „Virágfüzér Csokonai Vitéz Mihály költeményeiből” címen (Debrecen, 1939).

E sorozat füzetei a legszélesebb értelemben vett nagyközönségnek vannak szánva és már e rendeltetésüknél fogva lehetőleg mentesek tartoznak lenni szakszerűségtől és tudálékosságtól.

A „Virágfüzér” szerkesztője, Gulyás József megfélekedezett erről a legfőbb követelményről és a 36 lapnyi kis füzet már csak ezért sem sikerült kellőképp. Az ilyen nagyon is népies célzatú, jobban mondva csak félig iskolázott olvasóknak szánt kiadványban hiba volt Csokonai költeményeinek irodalomtörténeti csoportosítását megtartani, mert a „Diétai Magyar Műzsa”, vagy az „Alkalmatosságra írt versek”, avagy éppen a „Hátrahagyott versek” című csoportok nem tájékoztatnak a bennök foglalt költeményeknek sem műfajáról, sem értékéről. Feleslegesek azok a jegyzetek, melyek egyes költemények vagy költeménycsoportok megjelenése helyét és idejét közlik. Nemcsak felesleges, hanem hibás is az, mely a „Miért ne innánk?” e két sorához fűződik:

„Vigadj, öcsém! ma-holnap
Zsákjába dughat a pap.”

Gulyás szerint a költő azért használja e kifejezést, mert József császár a zsákban való eltemetést rendelte el. Szerintünk Csokonai a nép nyelvéből vette ezt a halálra vonatkozó szólást, mely József császár előtt és József császár nélkül is rég ott foroghatott a nép ajkán.

Ha ez nyelvtörténeti tévedés, irodalomtörténeti szempontból még inkább hiba Csokonai e híres sorait:

„— a Músáknak szózatja
A sirt is megrázkódtatja.” stb.

Kleis „*Tavas*”-ából származtatni.

Gulyás a füzetet nemcsak jegyzetekkel látta el, hanem bevezetéssel is, de ez a rövid összefoglalás (3—4. lap) nem olyan kép, mely kellően feltüntetné Csokonai életének tragikusan megható fordulatait és költészetének több műfajból kiragyogó értékeit.

A következetlen helyesírásért és a sajtóhibákért inkább a nyomdát teszem felelőssé.

A „Virágfüzér” említett hibáival és fogyatkozásaival is szolgálhatja a Csokonai-kultuszt, de nem oly mértékben és nem oly hathatósan, amint az kitűzött feladatától várható lett volna.

Figyelemre méltóbb az az antológia, mely „A lélek halhatatlansága” címmel jelent meg az Exodus-vállalat kiadványaként (Debrecen, 1940) s amelynek borítéklapját Sz. Mata Jánosnak egy sikerült fametszete díszíti. Ez tulajdonképpen csak három költeményt foglal magában, „A lélek halhatatlanságán” kívül a „Konstantinápoly” és „Marosvásárhelyi gondolatok” című bölcséleti költeményeket.

Kétségtelen, hogy e három költői műben a legmagasabbrendű Csokonai áll előttünk. Az, aki művészi formában kitárja a másvilági és a földi életről

való gondolatait és érzelmeit; az, aki egyrészt hitvallást tesz Isten léte s a lélek halhatatlansága mellett, másrészt hívő bizalommal várja az emberi haladás, a felvilágosodás jövődő századait és azokban a magyar művelődésnek is méltó térfoglalását. A három költői műhöz egy prózaí termék is csatlakozik, Csokonainak megható és megrázó búcsúzó beszéde, mellyel végkép leszakította magát addigi alma materének, a kollégiumnak iránta mindinkább elhidegedő kebeléről.

Az így összeállított szemelvények hivatva vannak Csokonait bemutatni, ha nem is az ő teljességében, de legfőbb emberi és költői sajátágaiban. Az antológia tehát hivatva van a Csokonai-kultuszt szolgálni, de sokkal eredményesebben tenné azt, ha a szöveg mentes volna sajtó- és egyéb hibáktól. Ez a megjegyzésem főképp a „Marosvásárhelyi gondolatok“-ra vonatkozik, melyben összetartozó sorok is messzire el vannak egymástól vetve, de vonatkozik a „Búcsúzó beszéd“-re is, melyet a kollégiumban őrzött eredeti kéziratról kellett volna lenyomatni, vagy legalább is az Oláh Gábor közléséből (Nyugat, 1911. I. 366.), nem pedig második-harmadik nyomtatványból, melynek hibáit, helyesírási és kiejtési hűtlenségeit átveszi, sőt meg is szaporítja az Exodus szövege.

Az első antológiában, a „Virágfüzér“-ben sokallottam a jegyzeteket, ebben pedig elkeltnél volt egynehány. Hanyadikánk tudja például, hogy ki s mi az a *pongó*? (A lélek halhatatlansága, II. rész).

Magával a Csokonaitól eredő szöveggel végeztünk, de hátra van még a bevezetés, Karácsony Sándornak, az Exodus-kiadványok szellemi irányítójának Csokonairól való elmefuttatása, mely a 80 lapnyi füzetnek több, mint egy negyedét foglalja el. Ez az elmefuttatás, melyet bizvást nevezhetünk elmeceapongásnak is, érdekes olvasmány, hiszen Karácsony mindig és mindenről tud érdekeset mondani, igaz, hogy mondanivalói sokkal elevenebben hatnak a hallgatóra, mint az olvasóra. Elmeceapongásnak neveztem a bevezetést s valóban az, nemcsak azért, mert Karácsony az ő legsajátabb természete szerint csapong térben és időben, hanem csapkod is, csapkodja az irodalomtörténetírókat, a filológusokat, a szellemi-történészeket egyaránt. Kicsinyli ezeknek munkáját, mikor összeszedik Csokonainak életrajzi adatait, mikor kimutatják magyar és idegen költőknek, hazai és külföldi szellemi irányoknak Csokonaira tett hatását. Karácsony szerint, ha jól értem a szavát, egészben, egységesen kell fölfogni a költőt, illetőleg Csokonait; Karácsony úgy jár el s azt hiszi, hogy így sokkal közelebb férkőzik Csokonaihoz, akár az emberhez, akár a költőhöz, mint azok, akik boncolják és elemezik, szétszedik és összerakják.

Karácsonyt nem akarom ebben a hitében zavarni, annál kevésbbé, mert felfogásában és eljárásában a legodaadóbb Csokonai-tisztelet vezet. De ne feledje Karácsony, hogy valamint az istentiszteletnek, úgy az embertiszteletnek, a költőkultusznak is sokféle módja és változata van. Istentiszteletet lehet végezni oltárnál, Urasztaltánál, frigyszekrénynél, lehet reverendában, palástban, imaköpenyben. Költőkultuszt lehet gyakorolni historice és philologice, verselemzéssel és szövegkritikával, de lehet emlékdóval és olyan lírai ömlengéssel is, amilyen Karácsony Sándornak ezen a Csokonai rajongásból fakadt rendkívül érdekes, csapongó bevezetésén vonul végig.

Debrecen, 1940 szeptemberében.

Kardos Albert.

Elhunytak.

BETHLEN VILMA (özv. Kallay Béniné, bethleni gr.). ny. pénzügyminiszter özvegye, szül. Kolozsvárt 1850. jan. 24., megh. Nógrádbércelen 1940. aug. 25-én. — Beszélford. szerbből és eredeti verse a *B. Szltben* jelent 1878-ban.

BREYER ISTVAN, dr. theol., r. k. püspök, szül. Budapesten 1880. aug. 4-én. megh. Győrött 1940. szept. 28-án. — 1915—1928. mint min. tan., majd h. államtitkár a vallás- és közokt. minisztériumban szolgált. 1928-ban az esztergomi papnevelő igazgatója, 1933-ban győri püspök lett. Irodalomtört. jellegű cikkei: *M. Szle* (1903. Szondi a játékszínen), *Alkotmány* (1906:199. sz. Csaplár Benedek emlékezete). — Bevezetést írt Székely Nándor: *Krisztus apródjai* (Bp. [1927]) elbeszéléséhez.

CSASZAR ELEMER, dr. phil., egyet. ny. r. tanár, a M. Tud. Akadémia és a Kisfaludy Társ. r. tagja, a Petőfi Társ. elnöke, a Korvin-koszorú és a Griguss-érem tulajdonosa, szül. Budapesten 1874. aug. 27-én, megh. a budakeszi szanatóriumban 1940. júl. 3-án éjjel fél 12-kor, hosszas szenvedés után. — Ref. Szülők: Cs. (1862-ig Kaiser) Károly, szfőv. realisk. tanár, Pikéthy Etelka. Néhai felesége: Hajnik Mária, Hajnik Imre egyet. jogtanár leánya. Tanulmányait Budapesten elvégezvén. az u. o. VII., majd I. ker. áll. gimn.-ok, 1908—1918. a tanárképző gyakorló főgimn.-ának magyar-latin szakos tanára volt. 1908. m. tanárrá habilitáltak a budapesti tudományegyetemen, ahol 1916. c. ny. rk. tanár lett. 1918-ban kinevezték a magyar irodalom történetének ny. r. tanárává az akkor alapított Erzsébet Tudományegyetemre, 1923-ban ugyan ez lett a Pázmány-Egyetemen. 1902—04. másodtitkára volt a Bpi Philol. Társaságnak, 1905—1914 szerkesztője a Társaság folyóiratának, az *Egyet. Phil.* Közl.-nek. A M. Tud. Akad. 1901-ben l., 1922-ben r. és 1938-ban tiszt. és ig. tagjává választotta. A Kisfaludy Társ.-ba 1913-ban, a Petőfi Társ.-ba 1920-ban választották be s utóbbinak mindjárt alelnöke, Pekár Gyula halála után pedig elnöke lett. 1925-ben megkapta a Petőfi Társ. tőzsde nagydíját, 1929-ben a Korvin-koszorút. 1922-ben előadója lett az Akad. Irodalomtört. Bizottságának, melynek folyóiratát, az *Irod. Közlem.*-et 1914-től haláláig szerkesztette. Születése 60. fordulójára tanítványai és tisztelői emlékkönyvvel lepték meg. — Versei és tárcái: *Egyetemi Lapok* (1893), *Diákszövets. Lapok* (1894), *M. Génusz* (1894), *M. Szle* (1895), *Debrecen* (1896), *Debr. Ellenőr* (1896, 98). — Irodalomtört. és esztétikai tanulmányai, kisebb cikkei és könyvismertetései: *Műv. Ipar* (1894), *Egyetemi Lpok* (1895), *Irod. Közlem.* (1895) Mikes „Törökorsz. leveleinek“ keletkezése; 1898. Kisfaludy Sándor mint vigjátéktíró; 1899. Horatius és Verseghy; 1900. M. utópia a 19. sz. elejéről; 1904. A deákiskola; 1911. M. írók levelezése Károlyi Antal gróffal; 1913. Katona József: Bánk bán. Első kidolgozás. Szövegkiad.; 1916. Barcsay Ábrahám; 1917. Orczy Lőrinc; Arany János mint irodalomtörténetíró; Toldy Ferenc krit. munkássága; 1918. Kovács Ferenc irod. hagyatéka; 1922. Szilády Aron; 1923. A 40-es évek krit. munkássága; 1924. Ismeretl. Tompa-versek; 1926. Arany János képzelete; 1929. A középkori m. vers ritmusa; 1932. Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái; Mikor született Bessenyei?; 1935. Szabolcska Mihály leveles ládájából). *Polit Hetiszle* (1895/99), *M. Nyr* (1896 könyvism., 1897. Eredeti versmértékben fordítsunk-e; 1898. Idegen szavak a szépprózában;

1899), *M. Szle* (1897. Kemény Zsigmond), *PhK.* (1897-től. Főbb cikkek: 1899. Hugó Károly plágiumpöre; 1903. Faludi Ferenc költészete; 1904. Kazinczy Ferenc 1814/5-ben; 1915. A nyelvújítás 1815-ben; Toldy Ferenc; 1908. A német „Liliomfy“ 1909. Gyulai Pál; 1910. Katona Lajos; 1911. Szigligeti és Nestroy; 1913. Id. Szinyei József; 1916. Madarász Flóris; 1917. Cserhalmi Sámuel; 1918. Váczy János; 1923. Heinrich Gusztáv és a m. irodalom), *M. Kritika* (1898), *M. Paed.* (1898/907), *B. Szle* (1899-től. Főbb cikkek: 1909. Csokonai; Az újabb szépirod. méltatása; 1911. Bessenyei György emlékezete; Bessenyei természetérzéke; Vértesi Arnold; 1912. Komjáthy Jenő; Garay János 1913. Batsányi János; Br. Eötvös József; 1914. Vértesi Arnold; 1916. Shakespeare és a m. költészet; 1918. Szontagh Gusztáv kritikai munkássága; Kölcsey, a kritikus; 1922. Beöthy Zolt, az irodalomtörténetíró; 1923. Madách Imre és az Ember tragédiája; 1924. Színi kritikánk a Nemz. Szính. megnyitáig; 1925. Az Athenaeum színi kritikái; 1927. Salamon Ferenc esztétikája; A régi és az új m. irodalom; 1928. Az irodalom hivatása; 1929. Az elszakított országrészek szerepe az irodalmunkban; 1931. Szendrey Júlia; Válasz Farkas Gyulának; A százéves Csongor és Tünde; 1936. Berzsenyi Dániel). *Századok* (1900. Verseghy és a cenzori hivatal; 1908. Orczy Lőrinc és a Tiszaszabályozás; 1932. Dézsi Lajos), *B. Hírl.* (1904. 16). *M. Tanügy* (1904), *Szerda* (1906. Mikes Kelemen), *Deut. Lit.-zeitung* (1907), A műv. története (Bp., 1907. II. köt.); *Beöthy-emlékkv.* (Bp., 1908. Kisfaludy Sándor és a francia irodalom), *Finnisch-Ugr. Forsch.* (1908: 6. k. Széchy Károly), *M. Allom* (1908: 92. sz. Anyos P. költészete), *M. Keszle* (1908. Kisfaludy Sándor könyvtára 1795-ben), *M. Shakespeare-Tár.* (1908), *Orsz. Középisk. Tanárregyes. Közl.* (1908: 41. k.) *P. Lloyd* (1908), *Akad. Ertes.* (1910-től), *Hír. Közl.* (1911. 13). *M. Nyelv* (1910), *Az utolsó nemesi fölkelés emlékkv.* (Bp., 1909. Az utolsó nemesi fölkelés az irodalomban), *Alexander-emlékkv.* (U. o., 1910. A Cziráky-eposz), *Philol. dolgozatok* (U. o., 1912. Anyos és a ném. szentimentalizmus), *Tört. Szle* (1912), *Ung. Rundschau* (1912), *La Rev. de Hongrie* (1913), *M. Figyelő* (1913. Eötvös József mint regényíró; 1914. Kemény Zsigmond mint regényíró; 1917. Arany János; Tompa Mihály), *bpi gyakorló főgimn. értes.* (1914. Br. Eötvös József sírjánál), *Kisfaludy-Társ. Evlapjai* (1914-től), *Népművelés* (1915), *Irodalomtört.* (1916. Vértesi Jenő; 1917. Arany J. mint irodalomtörténetíró; 1931. Négyesy László a kritikus), *A Cél* (1917-től), *Daliás Idők Muzsikája* (Bp., 1910), *M. Múza* (1920), *Néptanítók Lapja* (1920). *Prot. Szle* (1920), *Soproni Hírl.* (1920), *Szózat* (1920), *Új Nemzedék* (1921/31). *A. M. Asszony* (1922), *Les Pays du Danube* (1922) *Bethlen-naptár* (1922), *Petőfi-könyv* (Bp., 1922), *Mattia Corvino* (1923/4), *Nemz. Újs.* (1923, 25), *Erd. Irod. Szle* (1924), *Rev. des Etudes Hongr.* (1924. 26), *Kép. Krónika*: (1925, 29, 30), *Páosztortűz* (1925/6, 34), *A Híd* (Bp. 1927), *M. Szle* (1927), *8 Ó. Újs.* (1927), *Új Idők* (1927/9, 35), *Orsz. Kaszinó évké* (Bp., 1928), *Rev. Franco-Hongr.* (1929, 30), *La Hongrie et la civilisation* (II. Bp., 1929), *Győri Szle* (1930), *Die Entstehung einer internat. Wissenschaftspolitik* (Lpzg., 1932), *La Nouv. Rev. de Hongrie* (1932), *L'Orientation Economique et Financière* (1932), *Berzseny-emlékkv.* (Bp., 1934), *Négyesy emlékkönyv* 1931., *Kuncz-emlékkönyv* (Győr, 1934). *Szolnok és Vid.* (1934), *Szolnoki Újs.* (1934), *Koszorú* (1935—1936), *Rákóczi-emlékkv.* (II. Bp. 1935), *Prágai M. Hírl.* (1936), *A százéves Kisfaludy-Társ.* (Bp., 1936), stb. — Munkái: *Firenzei preraphaeliták*. Bp., 1897.

— *M. olvasókönyv. Középisk.* 1—3. o. sz. U. o. 1901/3. (Váczy Jánossal. 2. kiad. 1907/12, 3. kiad. 1918/20). — *Verseghy Ferenc élete és művei.* U. o., 1903. — *A dedkös iskola.* (M. Irodalomt. Értek. 2.) U. o., 1905. — *Bessenyei akad. törekvései.* (Értek. a Nyelv- és Széptud. Kör. 21 : 7.) U. o., 1910. — *Kisfaludy Sándor* (Költők és Írók). U. o., 1910. — *Anyos Pál.* (M. Tört. Életr. 18 : 1/3.) U. o., 1912. — *Emlékbeszéd Katona Lajos fölött.* (M. Tud. Akad. Emlékbesz. 15 : 12.) U. o., 1912. — *Katona Lajos* [Klly. K. L. irod. tanulmányaiból.] U. o., 1912. — *A ném. költészet hatása a magyarra a 18. sz.-ben.* (Értek. a Nyelv- és Széptud. Kör. 22 : 7.) U. o., 1913. — *Shakespeare és a m. költészet.* (Olcso Ktár. 1837/42.) U. o., 1917. — *A m. irodalom fejlődése.* (M. Ktár. 923/5.) U. o., [1919]. — *Irodalmunk a nemz. újjászületésben.* (A Szab. Lyceum Kiadv. 7.) U. o., 1920. — *M. nyelvtan.* Középisk. I. o. sz. U. a., 1920. Tolnai Vilmoossal). — *A m. regény tört.* U. o., 1922. (2. átd. kiad. U. o., 1939). — *Tompai Mihály.* (Bethlen Ktár.) U. o., 1923. — *A m. hun-mondák kérdésének mai állása.* Klly. az Irod. Közlem.-ből. U. o., 1925. (2. kiad. U. o., 1926.). — *Bayer József I. t. emlékezete.* (M. T. Akad. Emlékbeszédek.) U. o., 1926. — *A Zalaán futása.* U. o., 1926. — *Arany János.* U. o., 1926. (2. kiad. U. o., 1927.). — *A m. irodalomtörténetírás százéves fejlődése.* (Irod. tört. Füzet. 29.) U. o., 1928. — *Irodalmunk nemzeti jelleme.* (U. o. 33.) U. o., 1929. (Némileg módosított szöveggel a *Magyarok a kultúráért* c. műben.) — *A középkor m. vers ritmusa.* (U. o. 35.) U. o., 1929. — *Ferenczi Zoltán r. t. emlékezete.* (M. Tud. Akad. Emlékbesz. 20 : 16.) U. o., 1930. — *Arany és az utókor.* U. o., 1932. — *Szabolcska Mihály emlékezete.* (M. Tud. Akad. Emlékbesz. 22 : 1.) U. o., 1934. — *Kilenc beszéd* [Wolfner József síremlékfelavatásánál]. U. o., 1935. (Kilencdumagával.) — Szövegkiadásai: *Szemelvények Verseghy nyelvtud. műveiből.* (Segédkek a m. nyelv és irod. tanításához. 11.) Pozsony, 1904. — *Mikes Kelemen törökországi levelei.* (Remekírók Kép. Ktára.) Bp., [1905.] — *Anyos Pál versei.* (Régi Könyvtár. 23.) U. o., 1907. — *Verseghy Ferenc kisebb költeményei.* (U. o., 1910. (Madarász Flórisssal.) — *Dedkös költők.* I. (egyetl.) köt. (A Kisfaludy Társ. Nemz. Ktára. 23.) U. o., 1914. — Sajtó alá r. Katona Lajos: *Irodalmi tanulmányai* (Bp., 1912) 2 köt. — pt. — Szerk. 1920-ban Pekár Gyulával a *M. Múza* c. folyóiratot, 1923-ban Ferenczi Zoltánnal a *Petőfi-könyvet*, a Petőfi Társ. 12 kötetes sorozatának *Költemények. Elbeszélések és Tanulmányok* c. kötetét, Heinrich Gusztáv halála után az évekig szünetelt *Régi M. Könyvtár* újabb kötetét és a jórészt, de nem kizárólag az *Irodalomt. Közlem.-ből* való különnyomatokat tartalmazó *Irodalomtört. Füzetek* c. sorozatot. — Előszava: Gábor Géza: *A m. szellem útja* (Sopron, 1929); Thackeray: *A sznobok könyve* (Bp., 1930); Kis Gábor: *Majthény után.* Versek (Szolnok, 1935); Verseghy Ferenc: *Rikóti Mátyás* (Bp., 1935) c. művekhez. — Előttem ismert álnevei: Apácza, Apáczai dr. (Polit. Hetiszle); Bierkenhoffer Szilárd (EPhK. 1900); Kerekes Emil (u. o. és IK., utóbbit azonban mások is használták).

DÓCZI GYULA, hírlapíró, szül. Budapesten 1891-ben, megh. u. o. 1940. aug. 24/25-re virradó éjjel. — Szülők: D. Ignác, Schönberger Paula. Egyet. és műegyet. tanulmányokat végzett, majd hírlapíróvá lett. Előbb a *Nap*, majd a *B. Hírl.* s végül a *Népszava* polit. munkatársa volt.

FELEKI (eredetileg Füchsel) SÁNDOR, dr. med., ny. szföv. tisztiorvos, a Petöli Társ. r. tagja, szül. Lovasberényben (Fehér vm.) 1865. okt. 31-én, megh. Budapesten 1940. szept. 1-én. — Izr. Szülők: Füchsel Miksa körorvos, Báron Anna. Orvosi tanulmányait Budapesten végezte, ahol 1890. szerzett oklevelet. 1894—1929. a székesfőváros szolgálatában állott, 1911-től mint I. o. tisztiorvos. Népszerű orvosi és egészségügyi cikkeken kívül számos tárcát, eredeti és fordított verseket írt 1882-től számos fővárosi és néhány vidéki lapba. Így: *Kép. Csal. Lpok* (1882—1906), *Székesfehérv. és Vid.* (1884—), *Orsz.—Vil.* (1886—1916), *Egyenlőség* (1888—1912), *Vas. Újs.* (1888—1912), *A Hét* (1891), *M. Szalón* (1891—1901), *P. Napló* (1891—1916), *Vasárnap* (1891), *Elet* (1892—3), *M. Génius* (1892—1902. beism. katárs), *Otthon* (1893—4), *IMIT-évk.* (1895—1914), *Otthon-napt.* (1896), *A Természet* (1897—906, 14—16), *B. Napló* (1898—1911), *Dirat-Szalón* (1898. 900), *Jövő* (1898), *Főr. Lpok* (1899—1902), *M. Szó* (1899, 901), *Művészvilág* (1899), *Szilágy-Somlyó* (1899), *Új Idők* (1899—1915), *M. Hírl.* (1900, 03/15), *M. Lányok* (1900—16), *P. Hírl.* (1900—03, 07—16), *Hasznos Tanácsadó* (1901), úpesti *Közérdek* (1901), *Izr. Csal. Napt.* (1902—3), *Az Újs.* (1904—17), *Egyetértés* (1905), *Tanulók Lpja* (1905), *A Polgár* (1906—8), *Gyöngyösi Újs.* (1906), *Polit. Hetiszle* (1906), *Szentés és Vid.* (1906), *Beszterce* (1907), *B. Hírl.* (1907, 10/13), *Kelet* (1907), *M. Zsidó Alman.* (1911), *Az Én Újs.* (1914), *Jó Pajtás* (1916) stb. — Munkái: *Vándorfelhők.* Versek. Bp., 1900. — *Lenau verseiből.* (M. Ktár. 262., 613. sz.) U. o., [1901, 1911.] (2. füzet.) — *Arnyak és sugarak.* Versek. U. o., [1903.] — *Német balladák és románcok.* (M. Ktár. 440.) U. o., [1905.] — *Idegen költőkből.* (M. Zsidó Ktár. 10.) U. o., (1906.) — *Az én mezőm.* Költemények. U. o., 1912 [1911]. — *Őszi szántás.* Költemények. (Értékes Kvek.) U. o., 1930. — *Lenau minden lírai költeménye.* Szeged, 1930 [1929]. (Herczeg Ferenc előszavával.)

GUBICZA ISTVAN, ny. r. k. plébános, szül. Újkígyóson (Békés vm.) 1846. aug. 20-án, megh. Budapesten 1940. júl. 28. án (tem. n.). — 1871-ben szentelték áldozópappá. 1884—1904. Kárászteleken, 1904—1910. Biharpüspökiben volt plébános. Ekkor nyugalomba vonult. — Munkái: *A Kereszténység szelleme.* Írta Chateaubriand. Bp., 1876—77. (4. köt., 2. jav. kiad. U. o., 1881.) — *Imák és elmélkedések.* Flavigny grnő után. U. o., 1880 (2. köt., 2. kiad. U. o., 1906.)

HARMATH IMRE, színész, szül. Budapesten 1887 kör., megh. u. o. 1940. szeptemberében (53 éves). — Keresk., majd színiskolát végzett. Mint Rákosi Szidi színésziskolájának növendéke verselgetett a Király-Színház részére. 1911-ben a M. Szính. tagja lett. Számos kabaré-versen, kuplé- és műdal-szövegen kívül egész sereg könnyű fajsúlyú színművet írt. Ezek: *Záróra a „Citadella”-kávéházban.* Boh. 1 felv. Bertha István zenéjével (bemut. Télikert 1916. III. 16); *Nefeletts.* Operett 1 felv. Zerkovitz Béla zen. (Apolló-Kabaré, 1916. IV. 27); *Fogadjunk!* Operett 3 felv. Buday Dénes zen. (Budai Színkör 1916. VII. 21); *Maniküri Klári.* Zen. tréfa (Intim Kabaré 1918. I. 2.); *Pil-langó főhadnagy.* Operett 3 felv. Írta Martos Ferencel, Komjáthy Károly zen. (Kir. Szính. 1918. VI. 8. 200. elődása 1920. III. 12); *Hejehuja báró.* Operett 3 felv. Leo Ascher zenéjére írta Brammer és Grünwald. Ford. (Margitszigeti Szính. 1918. VI. 15); *Luna asszony.* Operett. Lincke Paul zenéjével (Föv.

Operett Szính. 1920. VII. 21); *Postás Katka*. Operett 4 felv. Zerkovitz Béla zen. (Blaha Lujza Szính. 1924. XII. 19); *A császárnő apródja*. Operett 3 felv. Buttykay Ákos zen. írta Faragó Jenővel (Kir. Szính. 1925. III. 24); A mez-telen Pest. Én. revü. Lajtai Lajos és Radó József zen. írta Feld Mátyással (Bpi Szính. 1925. VII. 27); *Az alvó feleség*. Én. boh. 4 felv. Lajtai Lajos zen. írta u. azzal (U. o., 1926. VII. 13); *Ki a Tisza vizét issza*. Operett 3 felv. Budai Dénes zen. (Kisfaludy-Szính. 1926. IX. 3); *Zene-bona*. Operett 3 felv. Irta Bródy István- és Lakatos Lászlóval (Föv. Operett Szính. 1928. III. 2); *Az utolsó Verebély-lány*. Operett 3 felv. Ábrahám Pál zenéjére Drégely Gábor: A kisasszony férje c. vígj.-ból (U. o. 1928. X. 13); *Aranypáva*. Beszélőfilm-operett 3 felv. Neszmélyi Béla zen. írta Békeffi Lászlóval (Városi Szính. 1929. IV. 20); *Kikelet-u. 3*. Operett 3 felv. Kemény Egon zen. írta Bródy Istvánnal (Föv. Operett Szính. 1929. IV. 27); *Szökik az asszony*. Operett 3 felv. Brodsky Miklós zen. írta Kardos Andorral (Budai Színkör 1929. VI. 14., 150 előadás: Városi Szính. 1929. XI. 15); *32-es buka ragyog én*. Én. revü sokak zenéjével (Budai Színkör 1929. VIII. 21); *A biarrítzi Vénusz*. Operett 3 felv. Szenkár Dezső zen. írta Kardos Andorral (Városi Szính. 1930. I. 30); *A csúnya lány*. Én. vígj. Márkus Alfréd zen. írta Vadnai Lászlóval (Föv. Műv. Szính. 1930. II. 7); *Viktória*. Operett 3 felv. Ábrahám Pál zen. írta Földes Imrével (Kir. Szính. 1930. II. 21); *Lámpaláz*. Operett 3 felv. Rozsnyai Sándor zen. írta Stella Adrejjánnal (M. Szính. 1931. I. 24); *Maya*. Operett 3 felv. Fényes Szabolcs zen. (Föv. Operett Szính. 1931. XI. 10., 100. előad. 1932. II. 4.); *A nyitott ablak*. Zen. boh. 2 részben. Farkas Imre zen. írta Nóti Károlylyal. (U. o., 1932. II. 7); *Manolita*. Operett 3 felv. Fényes Szabolcs zen. (U. o., 1932. IX. 24); *A kék lámpás*. Operett 3 felv. Brodsky Miklós zen. írta Szilágyi Lászlóval (Kir. Szính. 1933. IV. 1); *Tessék beszélni!* Én. rev. Márkus Alfréd zen. (Royal Orfeum, 1933. VI. 2); *Szeressen kedves!* Operett 3 felv. Komjáti Károly zen. írta Andai Ernővel (Föv. Operett Szính. 1934. III. 31); *Csak azért is!* Én. revü. Márkus Alfréd zen. (Royal Orfeum, 1934. VI.); *Önagysága nem hajlandó*. Én. boh. Földes Ferenc zenéjére (Pesti Szính. 1934. X. 3); *Viki*. Vígj. 3 felv. Irta Bónyi Adorjánnal. (M. Szính. 1935. I. 26); *Vadvirág*. Zen. vígj. Eisemann Mihály zen. írta Andaival (M. Szính. 1935. II. 3); *Fehér és fekete*. Kabaré rev. (Terézkörúti Szính. 1936. IX. 23); *A szerelem fontos*. Operett. Ábrahám Pál zen. írta Szilágyi László és Keller Dezsővel (Royal Szính. 1936. XII.); *Sybill az operában*. (Pódium-Kabaré, 1937. II. 12); *Ó ti muzsikusz lelkek!* (U. o., 1937); *Körözött lipthói*. Operett-revü 2 részben. Sándor Jenő zen. (Keményseprő-vendéglő, 1937. VIII); *A korzón*. Komjáti zen. (Pódium-Kabaré, 1937. IX); *Antoinette*. Operett 3 felv. U. annak a zen. írta többekkel (Műv. Szính. 1937. XII. 23); *Júlia*. Operett 3 felv. Ábrahám Pál zen. írta Földes Imrével (Városi Szính. 1937. XII. 23); *Szomjas krokodil*. Én. revü. Márkus Alfréd zen. (Márkus-Parkszính. 1938. VII); *Kávé habbal*. Vígj. 3 felv. Irta Barabás Pállal (Royal Szính. 1938. XII. 1); *Fehér hattyú*. Operett 3 felv. Ábrahám Pál zen. írta Földes Imrével (Városi Szính. 1938. XII. 23); *Egy bolond százat csinál*. Zen. boh. Walter László zen. írta Szőke Mihállyal (Royal Szính. 1938. XII. 28., 100. előad. 1939. IV. 1). Színműfordításai: *A bálkirálynő*. Operett 3 felv. Irta Oscar Strauss zen. Jakobson és Bodanski (Revűszính. 1921. I. 29); *Szegény Jonathán*. Operett 3 felv. Karl Millöcker zen. írta H. Wittmann és J. Bauer (Föv. Operett Szính. 1924.

V. 31); *Dolly*. Operett 3 felv. Hugo Hirsch zen. írta Arnold és Bach (Városi Szính. 1925. IV. 18); *Az ártatlan özvegy*. Operett 3 felv. Lajtai Lajos zen. írta Gavault és Charvey után (U. o., 1925. XII. 25); *Strandszerlem*. Én. boh. 3 felv. Angol zeneszerzők zen. írta Arnold és Bach (Nyári Operett Szính. 1929. VII. 10); *Fehér ló*. Revü-operett 3 felv. írta Hans Müller. Ford. Stella Adorjással (Kir. Szính. 1931. X. 28); *Hawaii rózsája*. Operett 3 felv. Abraham Pál zen. írta Alfred Grünbaum és Fritz Löhner. Ford. Földes Imrével (U. o., 1932. I. 22); *Music Hall*. Operett-rev. írta Charles Méré. Ford. Stella Adorjással (Föv. Operett Szính. 1934. X. 13); *Malacbanda*. Boh. 3 felv. írta Jean Gilton. Ford. Görög Lászlóval (Komédia-Kabaré 1936. IX. 6). Csupán verseket írta a következő idegenből Stella Adorján által fordított operettekhez: *Rose Marie* (Kir. Szính. 1928. III. 31); *Mersz-e Mary?* (Kir. Szính. 1928. IV. 8); *Yes* (M. Szính. 1928. V. 18); *Lulu* (Föv. Operett Szính. 1928. IX. 5); *Nizzai éjszaka*. (Városi Szính. 1928. X. 6); *Szeretem a feleségem*. (M. Szính. 1929. VI. 15). *Bécsi tavasz*. (Városi Szính. 1935. XI. 16.)

IVANYI-GRUNWALD BÉLA, festőművész, szül. Somogyországban 1867. máj. 6-án, megh. Budapesten 1940. szept. 24-én, agyvérzésben. — Művészi képzését Budapesten, Párizsban és Münchenben nyerte. 1896-ban többekkel megalapította a nagybányai művészcsoporthoz s 14 éven át dolgozott itt. 1919-től a Balaton mellett volt műterme. — Székely Bertalanról írt tanulmánya: *Renaissance* (1910, II).

JOZGITS JÁNOS, dr. theol., pápai prelátus, c. prépost, ny. r. k. plébános, szül. Dunapataj (Pest vm.) 1855. jún. 16., megh. Pécsen 1940. szeptemberében. — Teol. tanulmányait Pécsen elvégezvén, 1877-ben pappá szentelték. Néhány évi káplánkodás és hitoktatói működés után, 1889-ben Mecsek-jánosiban, 1898-ban Bonyhádon lett plébános. 1907-ben alesperes, 1916-ban c. prépost, 1927. pápai prelátus lett, majd 1931-ben nyugalomba vonult. — Tört. és humoros tárcái: *Pécsi Közl.* (1896), *Alkotmány* (1909) stb. — Irod. jellegű munkái: *Ünnepnapj sz.-beszéd*. Pécs, 1885. — Költemények. U. o., 1888. — *Káté-imakönyv*. U. o., 1889 (1896-ig 6 kiadást ért, 36.000 péld.-ban, továbbá németül 6000 és horvátul is 2000 péld.-ban). — *Kolumbusz Kristóf élete, felfedezése és halála*. Négy énekben. *Homolusz királyfi*. Népies színműv. német szöveg után versekben. Bp., 1891. — *Ünnepi beszéd... Vörösmarty Mihály szül. 100. é. jubil. alk.* Bonyhád, 1900. — *A m. sz. korona eszményi jelentősége*. Szentbesz. U. o., 1901. — *Emléklapok*. Bp., 1904.

KALMAR LAJOS, dr. jur., m. k. posta- és táviratigazgató, szül. Budapesten 1884. máj. 31-én, megh. u. o. 1940. júl. 14-én. — R. k. Szülők: K. Antal postafelügyelő, Kaisler Lujza. 1907-ben lépett a posta szolgálatába s 1934-ben lett postahiv. igazgató. — Utelírásai ered. és franciából ford. tárcái: kassai *Felsőmorsz.* (1903/5, 07), *M. Polgár* (1904), nagyvárad *Szabadság* (1904), *Orsz.-Vil.* (1908/11). — Munkája: *Budapesttől Nizzáig*. Utelírások, táj- és néprajzok. Bp. [1908 kör.]

KAROLYI JÓZSEF, dr. jur., ügyvéd, szül. Óbecsén 1878-ban, megh. Budapesten 1940. júl. 3-án. — Középiskoláit Nagyszebenben, a jogot Kolozsvárt elvégezvén, előbb Marosillyén, 1920-tól Budapesten ügyvédkedett. 1908—12. szerk. a *Marosillye és Vidéké-t*.

KEVICZKY LASZLÓ (keviczei), ev. espereslelkész, szül. Zsidón (Pest vm.) 1858. dec. 15-én, megh. Kondoroson 1940. szeptemberében (szül. éve ön-életrajzából, halálakor 86 évesnek mondták a lapok!). — A gimn.-ot Aszódon és Selmechányán elvégezvén, egy évig mint s.-jegyző Kisújfalun és Aszódon működött, majd elvégezvén a pozsonyi teológiát 1881-ben lelkésszé avatták. Néhány évi szarvasi káplánkodás után, 1887-ben megválasztották a kondorosi gyülekezet lelkészévé. 1934-ben nyugalomba vonult. — Humoros tárcái: *Pozsonyvid. Lpok, Békésm. Közl., M. Szó, P. Hírl., Szarvasi Lapok.* — Munkája: *Elbeszélések a morsz. reformáció történetéből.* (A Luther-Társ. Kiadv. 13.) Pozsony, 1892. — Álnéve: Bolygó.

LAZAI LASZLÓ, hírlapíró, szül. 1906., megh. Miskolcon 1940. jún. — A miskolci *M. Járó* b. munkatársa volt.

LIGART MIHALY, ny. áll. tanítókép. tanár, szül. Csizen (Gömör vm.) 1863. jún. 19-én, megh. Pápán 1940. júliusában. — Ref. 1886—1926. működött mint tanító, majd tanítókép. tanár. 1889 óta írt cikkeket vidéki és tanügyi lapokba. — Munkája: *Vezérkönyv a m. nyelvtan tanításához.* Az el. isk. 1/6. o. sz. Pápa, 1904. (2. kiad. Bp., 1909.)

MANN HUGÓ, hírlapíró, szül. 1881 körül, megh. Budapesten, 1940. júl. 25 (59 éves). — Izr. Húsz éven át a *Hétféli Napló* szerk. kiadója volt.

MAR CZALI (1875-ig Morgenstern) HENRIK, dr. phil., ny. egyet. ny. r. tanár, a M. Tud. Akad. I. tagja, szül. Marcaliban (Somogy vm.) 1856 ápr. 3-án, megh. Budapesten 1940 júl. 21/2-re virradó éjjel. — Atyja: M. Mihály rabbi volt. Egyetemi tanulmányait Budapesten, Berlinben, a párisi École des Chartes-ban s Oxfordban végezte. 1878-ban m. tanár, 1895-ben a magyar történelem ny. r. tanára lett a budapesti egyetemen. 1924-ben nyugdíjazták. 1893-ban a M. Tud. Akadémia a II. o. I. tagjává választotta. Könyvtárát a magyar kormány megvásárolta, de néhány hóval halála előttig használatában hagyta. Nagykiterjedésű történet- és közírói működése van, melynek részletes ismertetése nem a mi feladatunk. Csupán néhány főművének és szövegkiadásának föl- említésére szorítkozunk; *A m. tört. kútfei az Árpádok korában.* Bp., 1880. (Elnyerte a M. Tud. Akad. Vitéz-díját). — *Morsz. tört. II. József korában.* U. o. 1881/88. (3 köt.) — *Gr. Pálffy Miklós főkancellár emlékiratai Morsz. kormányzásáról.* (Érték. a Tört. Tud. Kör. 11:9.) U. o. 1884. — *Mária Terézia.* (M. Tört. Eletr. 7.) U. o. 1891. — *A m. nemzet története.* Szerk. Szilágyi Sándor. I. Morsz. tört. a királyság megalapításáig. II. Morsz. tört. az Árpádok korában. VIII. Morsz. tört. III. Károlytól a bécsi kongresszusig. U. o., 1895/98/3 köt.) — *Gr. Leiningen-Westerburg Károly honvédtábornok lelk. és naplói.* Ford. és bev. U. o., 1900. — *A m. honfoglalás kútfei.* U. o. 1900. (Többekkel). — *Nagy képes világtörténet.* VII—XII. köt. Az újkor. U. o., 1901/4. (6 köt. Az egész kiadvány szerkesztője is volt. Tulajdonképpen átdolgozása a Ribáry—Molnár—Marczali-féle *Világtörténelem a múlt m. közöns.* sz. VI—VIII. kötetének, mely 1883/6. jelent meg az ő tollából). — *A béke könyve.* U. o., 1920. — *Hogyan készült a nagy háború.* U. o., 1923. — *Gr. Széchenyi Ferenc utazása... Angliába 1787-ben.* U. o., 1932. — *Erdély- orsz. története.* U. o., 1935.

MELICHER ENDRE, a Flinti Újs. (USA) szerkesztőtulajdonosa, megh. Északamerikában 1940 aug. 9-e előtt.

MESTERHÁZY AMBRUS (mesterházi), m. k. kormánytanácsos, hirlapíró, szül. Budapesten 1897-ben, megh. Nyíregyházán 1940 szept. 23-án (tem. n.) — Ev. 1917 óta mint újságíró Aradon, Temesvárt, Szabadkán s 1927-től haláláig Kiskúnhalason mint a *Kiskúnhalasi Helyi Értes.* szerkesztője működött. 1937-ben megkapta a m. kir. kormánytan. címet, 1939. tagja lett az Orsz. Sajtókamarának. — Munkái: *Krakélérek alkonya*. Szabadka, 1923. — *Tarka rajzok*. (Riportok a mocsárból). U. o., 1923. — *Rabok ragyunk mostandig*. Halas, 1928. — *Új Mózesek és az a bizonyos vöröstenger*. U. o., 1929. (2. kiad. U. o., [— 1934.]) — *Per lucem ad cruecm*. U. o., 1931. — *A második évtized küszöbén*. U. o., 1932. — *Sursum corda*. U. o., 1933. — *Az iskolánkülső népművelés és kultúrjelentősége*. U. o., 1934. — *Apponyi és Klebelsberg*. Két értekezés. Bp., 1934. — *Új filótea*. U. o., 1935. — *Meghalni naponta egyszer*. U. o. [1937]. (Oslyay Oszvald előszavával). — *Örökéletűek*. U. o., [1938].

NAGY (Neuhaus) SAMU, hirlapíró, szül. Csurgón (Somogy vm.) 1881 máj. 17-én, megh. Budapesten 1940 szept. 17-én hajnalban. — R. k. Szülők: Neuhaus Bence, Stern Matild. 1904/12. a nagykanizsai Zala fel. szerk., 1912/18., a *B. Hírl.* b. munkatársa, 1919—26. *Az Est* munkatársa, az *Esti Újs.* fel. szerk., majd ismét a *B. Hírl.* munkatársa, 1934/38. a *8 Ó. Újs.* fel. szerk. volt. Allásáról súlyos szív baja miatt mondott le. — Novellái 1908-tól az *Új Időkben* s más folyóiratokban és napilapokban. — Színműve: *Zörög a haraszt*. Vigj. 3 felv. (bemut. Belv. Szính. 1927? III. 26). — Novellás kötetei: *A Kárpátokból*. Háborús visszhang. (Mod. Ktár. 439/5). Bp., [1916]. — *Plágium*. (U. o., 632/4). U. o., [1920?].

NAGY SANDOR, ref. koll. igazgató, szül. Szatmárt 1875 jún. 14-én, megh. Zilahon 1940 augusztusában. — Zilahon működött, mint mat.-fizika-szakos tanár, majd igazgató. 1919 óta a *Szilágyság* c. napilap fel. szerk. volt. Ő rendezte Zilahon 1924-ben az Ady Endre-ünnepet. Erről kiadott munkája: *Ady-émlékfüzet*. Zilah, 1924.

PETHŐ SANDOR, dr. phil. ny. gimn. tanár, hirlapíró, szül. Pásztoriban (Sopron vm.) 1885 márc. 1-én, megh. Balatonfüreden 1940 aug. 25-én, autószerencsétlenség következtében. — R. k. Szülők: P. György, Csóry Mária. Középiskoláit Győrött, Sopronban és Pápán, az egyetemet Kolozsvárt. Hallásban és Nápolyban végezte. 1908-ban doktorált Kolozsvárt. 1909—23. a budapesti VIII., és VI. ker. áll. gimn.-ok tört.-földr.-szakos tanára volt. Utóbb hirlapíróvá lett. Már 1912—14. szerkesztette az *Elet* c. kat. hetilapot, fel. szerk. volt az *Új M. Szlé*-nek, főmunkatársa, majd 1934-ben főszerkesztője lett a *Magyarság*-nak. Amikor ez a lap elhagyta a legitimista alapot, többbedmagával kilépett a szerkesztőségből s az akkor alapított *M. Nemzet* szerkesztője lett. Utóbbi állásáról néhány héttel halála előtt mondott le, de továbbra is vezérkírkirója maradt a lapnak. — Első tárcái a *Soproni Napló*-ban (1903/7), tört. és publicisztikai cikkei: *Kolozsv. Egyetemi Lpok* (1906), *B. Hírl.* (1908, 10/13), *kolozsv. Ellenzék* (1908), *P. Napló* (1908, 17), *Elet* (1911/4), *A Cél* (1912), *Alkotmány* (1912/3, 15/8), *Új Nemzedék* (1914—16), *Nyugat* (1915/6). stb. —

Főbb munkái: *Zrínyi és Machiavelli*. Kny. a B. Szléből. Bp., 1910. — *Politikai arcképek*. U. o., 1911. — *Sorsok*. U. o., [1913]. — *A szabadságharc eszméi és tanulságai*. U. o., 1916. — *Világostól Trianonig*. U. o., 1929. — *Görgey Artur*. U. o., 1930. — *Gr. Andrássy Gyula emlékezete*. U. o., 1930. — *A m. Capitolium*. U. o., 1932. — *A m. nemzet története*. U. o., 1933. (Asztalos Miklóssal. 2. ill. kiad. U. o., 1934 [1936]. Olaszul is Faber Fülöp fordításában. Milano, [1937]). — Előttem ismert álnevei és betűjegyei: P. S.; p. s.; Rábaközi (M. Figyelő. 1916); Spectator (Élet 1914); Sztratégosz (M. Figyelő, 1916).

RASKAI LÁSZLÓ, hirlapíró, szül. Budapesten 1900-ban, megh. 1940 szeptemberében egy Amerikába tartó gőzösön, melyet torpedótalálat ért. — Szülők: R. (1900-ig Reach) Dezső, dr. med. egyet. m. tanár, Déry Gizella. Hirlapírói pályáját az 1920-as évek elején kezdette Budapesten, majd bpi lapok berlini s végül londoni levelezője és a londoni rádió egyik magyar bemondója volt. — Első versei: *Népszava* (1917, 19), *Világ* (1918). — Verskötete: *Valaki bekopog*. Bp., 1920. Ráskay néven írt!

RÉVÉSZ GYÖRGY, hirlapíró, szül. Budapesten 1902-ben, állítólag az indiánok meggyilkolták 1940 nyarán az északbolíviai öserdőkben. — Szülők: R. (1894-ig Rosinger) Vilmos, dr. med., Korn Ilona. A *MAI NAP* szerkesztője volt Budapesten. 1939-ben kivándorolt Bolíviába, ahol állítólag a bolíviai kormány ösztöndíjával expedíciót szervezett az eltűnt Fawcette földr. kutató nyomainak felderítésére.

SZTÁRAY IRMA (nagymihályi és sztárai gr.), csillagkeresztes palotahölgy, szül. Sztáran 1864 júl. 10-én, megh. Szobráncan 1940 szeptemberében. — R. k. Szülők: S. Viktor, szendrői gr. Török Mária. Előbb Klotild főhgnő környezetéhez tartozott, majd Erzsébet királynéhoz került s vele járt akkor is, mikor a királynét 1898 szept. 10-én Genfben meggyilkolták. — Munkája: *Erzsébet királyné kíséretében*. Bp., 1909. (Németül is: *Aus d. letzten Jahren d. Kaiserin Elisabeth*. Wien, 1909.)

THALY LÓRANT, dr. med. egészségügyi főtanácsos, ny. kórházigazgató, szül. Budapesten 1874-ben, megh. u. o. 1940 aug. 31-én. — Ref. Szülők: T. Guidó, Tóth Ida. Orvosi oklevelét 1898-ban Budapesten megszerezvén, 1899—1903-ig s., illetve alorvos volt különböző budapesti kórházakban. 1905—1916. főorvosa, 1916—19. ig. főorvosa volt a Bethesda-kórháznak, 1908-tól egyúttal osztályvezető főorvos a munkáspénztárnál, illetve az OTI-nál. 1921-ben ig. főorvosa, majd igazgatója lett a szövetségetek Erzsébet-kórházának. 1924-ben eu. főtan. címet szerzett. — Versei: *Mustármag* (1908/9), műford. *B. Hírl.* (1914). — Szépirodalmi munkája: *Műfordítások*. Bpest, [1913].

VAZSONYI (1894-ig Weiszfeld) JENŐ (Jakab), c. államtitkár, a MÁV. ny. elnöke, szül. Csabrendeken 1864. júl. 24-én, megh. Budapesten 1940. aug. 15-én. — 13r. Testvérbátyja volt Vázsonyi Vilmos v. igazságügyminiszternek. 1906-ban mint gépészmérnök, az államvasutak szolgálatába lépett, melynek 1918-ban elnöke lett. Az 1919-iki proletárdiktatúra alatt elmozdították állásából, ahova a rend helyreállítása után sem tért vissza. Ettől kezdve publicistikai téren működött. — Ifjúkori versei: *A Hét* (1892), *M. Génusz* (1893, 900). — Szépirod. munkája: *Száz epigramma*. Bpest, 1887. (Verus álneven).

VELIKANOVICS IZSÓ, horvát író és publicista, szül. 1869 körül, megh. 1940 augusztusában (71 éves). — 1000 legszebb novella c. antológia-sorozatában Kassák Lajos, Mikszáth Kálmán, Móra Ferenc és Zilahy Lajos elbeszéléseiből is fordított.

VENDREY FERENC, színész, szül. Sepsiszentgyörgyön 1858-ban, megh. Budapesten 1940 júl. 4-én (tem. n.). — Atyja: V. Aschermann Ferenc 1848. honvédezredes volt. 1881—1896. a kolozsvári Nemz. Szính., 1896—1924. a budapesti Vígszínház tagja volt. 50 éves színészi jubileumát 1929-ben mint a Főv. Operett Szính. tagja ülte meg. — Színművei: *Feneanyósok*. Boh. Kövessy Alberttel (bemut. 1892 III. Székesfehérvárt és VIII. 27. a bpi Városlig. Színkör); *Két kérdőjel*. Boh. (Kolozsv. 1894. VII). G. P.

NEV- E S T A R G Y M U T A T Ó

	Olda		Oldal
A brassói magyar színészet történetéhez	1	Balassa Bálint	7
Ady Endre	4, 5, 32, 130	— József	135, 139
Ady Lajos	138	Balogh László	22
A Hűség Diadalmának első ki- dolgozása	78	Balsarádi Vitus János	164
A kuruc költészet hitelessége (Varga Imre)	107	Bangha Béla	139
A jezsuiták a magyar irodalom- ban (Alszeghy Zsolt)	80	Baránszky Jób László	76
Aldus Manutius	151	Barcsay Abraham	172
„A lélek halhatatlansága“ (An- tológia, Debrecen 1940) ..	175	Barkóczy Ferenc gr.	9, 13, 173
Alsáni Bálint	148	Baróti Szabó Dávid	12, 33, 168
Alszeghy Zsolt .. 25, 28, 69, 80,	128	Barta János	135
Amadé	7, 170	Batizi László	81
Ambrus Zoltán	24	Baumberg Gabriella	113
A magyar dráma története I. (Riedl Fr.)	26	Bán Aladár	33
A magyar regény története (Csá- szár E.)	23	Bánk bán	22, 116
A m. kir. nemesi testőrség tör- ténete (Ballagi A.)	9	Bárd Miklós	76, 83
A nemzeti játékszín eszméje ..	28	Báttaszéki Lajos	89
Andrea Asola	152	Beleznay Miklós gr.	11
Andrea de Hungaria	148	Bene Ferenc	140
Andreas Pannonius	149	Benyovszky László	140
Antal Péter	22	Beregszászi Nagy Pál ..	33
Antonino Urceo	157	Berey József	140
A piaristák színjátéka a XVIII. században (Prónai Antal) ..	7	Beretvás Hugó	89
Apostrofe alla Luna (Batsányi)	109	Berics, Berichus	18
Aranka György	22, 23	Beöthy Zsolt .. 24, 97, 99, 101,	133
Arany János .. 3, 6, 15, 16, 29, 99	102, 168	Berzeviczy Albert	170
— László	135	Berzsenyi Dániel 51, 69, 70, 71,	84, 132
Aranyosrákosi Székely S.	168	Bessenyei György 7, 9, 16, 12,	13, 27, 57, 84
Arkauer István	89	Besztercei Lőrinc	153
A román nyelvatlasz (Blédy) ..	22	Bethlen Miklós	170
Ascoli	39	— Vilma	177
A százéves Szózat (Csekey) ..	169	Bevezetés a bibliográfiába (Ko- zocsa)	79
A székelyudvarhelyi kódex (Waldapfel J.)	170	Bélteky-ház	24
Asztalos István	135	Biki Ferenc	140
A turáni lantos (Kozma A.) ..	81	Binder Jenő	21
Ányos Pál	11, 57	Bisztray Gyula	80, 85
Babits	166	Béldy Géza	22, 23
Bacsányi (Batsányi) 7, 10, 12,	108	Bognár Gyula	84
110, 113, 168, 173		Bogyós Ottó	89
Badics Ferenc	64, 73	Bokányi Dezső	141
Bakócz János	153	Bolyai Farkas-egyesület	171
— Pál	153	Bors Emil	141
— Tamás	150, 153	Bornemisza Anna	171
Baksay Sándor	171	Bory István	124
Ballagi Aladár	9, 10	Bóta Ernő S. J.	42
		Böhm Károly	84
		Böszörményi Károly	40
		Breyer István	177
		Brisits Frigyes	63, 173
		Brutus Mihály és Báthory Ist- ván magyar humanistái	131
		Buttykay Antal	141
		Cagnoli Agostino	108, 110, 113

	Oldal		Oldal
Cervantes	21	Erdélyi János	20, 62
Chele (Nicolaus)	149	— József	22
— (Johannes)	149	— Pál	107
Clauser Mihály	13, 84, 134	Erdőssy István	89
Czakó Zsigmond 49, 50, 51, 52, 53, 54, 59		Erdélyi magyar színészet (Nagy Lázár)	28
Czeplédi Ferenc	164	Fabulák (Turóczi Trosztler J.)	28
Czél Jenő	89	Faggyas Jolán	35
Csajthay Ferenc	141	Faludi Ferenc	27
Csaplár Benedek	11, 13	Faragó Jenő	89
Császár Elemér 11, 23, 24, 49, 116, 137, 171, 177, 179		Farkas Elek	42
Császár Károly	33	— Gyula	6
Csengery Antal	49, 59	Fábián Gábor	168
Cser László	83, 135	— István	32, 33
Csery Clauser Mihály	174	Fáy András	23
Cserey Farkas	172	Franói Vilmos	25
Csiky Gergely	24	Fazekas Mihály	82
Csokonai	51, 171, 174	Fejes István	171
Csuka Zoltán	83, 171	— János	17
Csulai Móré Fülöp	150, 151	Fekete János gr.	1
Csüry Bálint	33	„Fekete zongora“ (Ady)	4
Damasus	147	Feld Zsigmond	43
Dapsy Gizella	141	Feleki Sándor	180
Darányi Kálmán	42	Ferenczy József	50
Darkó Jenő	89	Ferenczi-László Marcella	92
Darvas József	32	Ferenczi Zoltán	37
„Debreceni Biblia“	171	Féja Géza	82, 85
Debreczy Sándor	22	Figyelő	7
Deesy Sámuel	27	Földessy Gyula	87
Dengl János	89	Futó András	142
Denis' Jt.	168		
Dezsényi Béla	84	Gaal József	24
Dénes Tibor	97	Galamb Sándor	116
— Zsófia	130	Galeotto Martio	157
Dézi Lajos	23	Galvano di Bologna	148
Dincsér Oszkár	134	Garay János	135, 170
Dionisius di Ungheria	148, 149	Gálffy Ignác	142
Dóczy Gyula	179	Gálos Rezső	83
Domokos Pál	31	Gárdonyi Géza	24
Döbrentei	168	— Klára	42, 84
Dörögdi Miklós	143	Gáspár Jenő	135, 142
Droszt Olga	29	Geleji Katona István	82
Dubovszky Géza	42	Gerézdi Rabán	146
Dugonics	10	Gergely, váradi kanonok	148
Dux Adolf	124	Gerő (Grünhut) Ödön	43
Eckhardt Sándor	30	Giovanni Battista Pio	154
Egy Gyöngyösi-tanítvány (Alszeghy Zs.)	64	Giovanni di Ungheria	149
Egy Habsburg-párti Árpád-eposz (Alszeghy Zs.)	124	Gleich Jos. Alois	124
Egressy Gábor	54	Golso Kodex	171
Elek Oszkár	40	Gondos P.	29
Ember Ernő	10	Gozsdu Elek	24
„Ember tragédiája“	86	— Manó	34
Endrődi Sándor	135	Göbel József	82
Eötvös József br. 5, 22, 24, 36, 37, 39, 136, 160		Görgey Géza	92
		Grandpierre Emil	53
		Gregorio di Ungheria	149
		Greguss Ágost	2, 97, 101
		Greguss-jutalom	163

	Oldal		Oldal
Gubicza István	180	Jakab, nógrádi esperes	148
Guinicelli Guido	148	Jancsó Elemér .. 22, 23, 28, 32, ..	84
Gulyás József	30, 175	Jerfy Adolf	142
Gyarmathi Bíró Márton	165	Jókai Mór .. 15, 22, 24, 32, 33, ..	58
Gyöngyösi István 7, 10, 27, 64, ..	73, 170	Jóó Tibor	32
Györbíró Jenő	22, 23	Jósika Miklós	24, 51
György Lajos	31, 32	Jovánovics Lea	171
Győry Vilmos	136	Jozgits János	182
Gyulai Pál	31, 34, 118	Juhász Gyula	57
		Justh Zsigmond	24, 137
Hadrianus Wolfardus	157	Kacsó Sándor	22
Hajnóczy Iván	135	Kacziány Géza	43
Haller László (gr.)	174	Kaffka Margit	135
Hannas Béla	63	Karthausi	36, 57
Handbuch (Toldy F.)	1	Kalmár Lajos	182
Hagymási Bálint	154, 155	Kartigám	17
Hankiss János 15, 30, 108, 163, ..	170	Karácsony Sándor	176
Haraszy Gyula	31, 32	Kardos Albert	30, 86, 176
Harmath Imre	180	— Tibor	33, 82, 85, 129
Havas István	32	Karsai Géza	82
Hegedüs Sándor	32	Kassai Császár György	164
Hegyi Endre	22	Kassák Lajos	81
Hekler Antal	92, 134	Katona István	27
Heller Bernát	21	— János	92
Henszlmann Imre	49, 57	— József	49, 116, 119
Heporauta Akseli (Finn-magyar ..		— Lajos	20, 21
kapcsolatok)	31	Kazinczy Ferenc .. 12, 22, 168, ..	172
Hetyei Módeszt József	92	— Gábor	32, 83
Hevesi Sándor	30	Kádár Jolán (P.)	77
Hollós László	92	Kállay Ferenc	162
„Hollós Mátyás“ (Teleki Pál ..		Kálmán Károly	168
beszéde)	169	Kálmány Lajos	21
Honti Irén	36, 39	Kármán József	11, 159
Horányi Elek	11, 12	Károlyi Gáspár	85, 133, 171
Hornyánszky Aladár	43	— József	182
Horváth András	58	Kázmér Ernő	32
— Ádám	167	Kelemenfy László	24, 58
— Endre (P.)	28	Kemény Gábor	84
— Imre	132	Keményfy János	134
— János	6, 25, 58, 92, ..	Kemény Zsigmond	24, 58
— Lázár (P.)	24	Kerecsényi Dezső	129
— Cyrill	83, 135, 170	Kertbeny	167
Hugo Victor (francia) .. 2, 14, ..	15	Keserü Mihály	152
Hunfalvy Pál	31	Kernstok Károly	142
„Hunyadi Mátyás“ (Hóman B.) ..	169	Keviczky László	1, 2
Husztai József	134	Kisbéry János	32
		Kisfaludy Sándor	160, 168
Illei János	11	Kiss József	84, 136
Imago antiquae Hungariae (Ti- ..		Kodolányi János	82
mon)	17	Kolozsvár irodalma	22
Imre Sándor	23	Koltay-Kastner Jenő	25, 136
Iratok a Nemzeti színház törté- ..		Koltai Virgil	11
netéhez (P. Kádár Jolán) ..	77	Komárik István	92
Irodalmi Ritkaságok (Vajthó L.) ..	26, 131	Komáromi Csipkés György	171
Iványi-Grünwald Béla	182	Komáromi János	22
Iványi Ödön	24	Kopácsi István	164
		Kornis Gyula	25, 52
		Korsós Zoltán	92

	Oldal		Oldal
Kós Károly	30	— színészeti bibliográfia (Staud G.)	26
Kósa János	32	— Versek (Verestői Gy.)	64
Kosztány Ignác	93	Magyi-kódex (Kardos T.)	33
Koszó János	58	Magyi Sebestyén	155
Kosztolányi Dezső .. 5, 22, 32,	135	Major Ervin	82
— György	171	Makkai Ernő	22
Kovács János Márk	131	— László	22
— László	30, 82	Mann Hugó	183
— Máté	82	Marczali Henrik	183
Kozma Andor	81, 171	Margalits Ede	171
— Antal	134	Marton Sándor	93
Kozocsa Sándor 24, 28, 35, 78,		Matthison	162
79, 131, 138,	168	May István	20
Kölcsy Ferenc 22, 26, 28, 101,		Mándi Sámuel	31
162,	169	Márai Sándor	33, 57
Köszeghy Pál	64	Márffy-Mantuanó Rezső	93
Köszegi László	29	Márton Gyula	22, 23
Kövy Sándor	171	Mátrai János	32
Kreskay	10, 12	Mátyás király. Emlékkönyv. ...	129
Kristóf György	22, 32, 83, 135	— király a magyar szépirodalomban (Solt A.)	129
— Sarolta	22	— korának magyar irodalma (Kerecsényi D.)	129
Kuncz Aladár	30, 166	Mátvási József	64
Kuthy Lajos	24, 57	Medgyesi Pál	131
Lukatos Sándor	92	Mednyánszky György	94
Lajos Elemér	44	Melicher Endre	184
Lampérth Géza	9	Merényi Oszkár	76
Lancislaus de Ungaria	148	Meskó Lajos	32
Lanson Gusztáv	38	Mesterházy Ambrus	184
Lányi Ernő	50	Mészáros Ignác	17, 18, 19
László Erzsébet	29, 167	Méhely Lajos	30
— Marcella	93	Mészöly Gedeon	117
Lázai László	182	Mihálykó János	171
Lázár János	64	Mikes Kelemen	20, 21, 171
Lengyel Alfréd	31	Mikó Gábor	22
— Gyula	44	Mikszáth Kálmán	24, 132
— Miklós	17, 72	Miskolci Pintér Boldizsár	165
— Zoltán	93	Miszlai László	22
Leo de Ungaria	148	Mokcsay Júlia	29
Lévay J.	32	Molnár János	6
Ligárt Mihály	182	Molter Károly	82
Lipót Bertalan	88	Morillot Pál	38
Lovas Elemér	31	Móricz Zsigmond .. 30, 84, 85,	166
Macpherson	168	Mórner Dávid	38
Madách Imre	15, 22, 132	Nagy Ignác	24
Magyar Mihály	93	Nagymon helynevei (Márton Gy.)	22
— Pál	147	Nagy Lajos király	170
— irodalomtörténet (Pintér Jenő)	6	— Lajos	143
— irodalmi ritkaságok (Vajthó L.)	131	— László	28
— irodalomtörténet a kolozsvári egyetemen	22	— Ottó	84
— Könyvészet. 1911—1920 (Kozocsa S.)	79	— Samu	184
— könyvészet 1936.	29	— Sándor	184
— Panteon (Kazinczy)	9	Németh Antal	116, 119
— Pimodan (Ady)	4	Némethy Géza	134
		Németh László	32, 57
		— Sándor	84

	Oldal		Oldal
Nicolaus de Hungaria	147	Reguly Antal	33
Novella- és regényirodalmunk a		Reischel Artúr	22
Bach-korszakban (Szinnyei		Reményik Sándor	170
Ferenc)	74	Reviczky Gyula	29, 32, 132
Oláh Gábor	176	Rédey Tivadar	134
Orbán Balázs	32	Régi magyar Horatius-fordítók ..	32
— László	22, 23	Révai Miklós 8, 12, 13, 33,	34
Orczy Lőrinc 6, 7, 8, 9, 10, 12,		Révész György	185
13, 173		Riedl Frigyes 25, 26, 27,	132
Oroszlány Gábor	44	Romolo Amazeo	156
Ortutay Gyula	82	Róna József	94
Oszmann Elemér	143	Rónay Károly	45
Otrokócsi Fóris Ferenc	18	Rubinyi Mózes	81
Pallós Kornél	79	Sagen der ungarischen Vorzeit	
Pap Károly	76	(Gleich)	124
Papp Ferenc	58	Salamon Ferenc	18
— Márta	131	Sándor László	32
Paulay Ede	169	Sántha Alajos	22
Pauli Simon	171	Sárközy István	45
Pálos L. Ferenc	131	Schaffer Károly	45
Pázmány	25	Schmidt Mária	94
Pekár Gyula	24	Schopenhauer	2, 29, 86
— Károly	98, 99	Schöpflin Aladár	4
Pelbart	170	Schubert Mátyás	94
Pellion Ervin	22	Schulek Tibor	85
Perczel Dezső	173	Schütz Antal	25
Pesti Gáspár	165	Sennyei Béla	94
Petelei István	22	Shakespeare 1. 15. 16,	17
Pethő Sándor	184	Sik Sándor	25
Petőfi Sándor 2. 4, 22, 24, 40,		Solt Andor	49, 78, 129
42, 52, 57, 135, 167, 168		Solymossy Sándor	82
Petrarca	148, 159	Somos Jenő	132
„Petrarca remetesége“	160	Somlay Artúr	119
Petrichevich Horváth Lázár ..	59	Somlay—Galamb-vita	120
Pettényi Gyöngyössy János	125	Sörös Béla	45
Péterffy Béla	143	Sötér István	33
Péterfy Jenő .. 38, 57, 58, 59,		Staud Géza	26, 166
79		Szabó Károly	18
Pleesce (Jacobus)	149	— László (Cs.)	33
Pogány Albert	22	Szabolcs Ferenc	28
Porzolt Kálmán	143	Szabó T. Attila	22, 23
Pray codex	83	Szalai Barkóczy Krisztina. (Mo-	
Prévost	37, 38	nográfia, Takáts Sándor) ..	9
Prónai Antal	7	Szalay Jeromos	168
Pukánszky Kádár Jolán	77	Szathmáry Károly (P.) 31, 32,	83
Pulszky Ferenc	41, 59	Szatmári György	153
Pusztai személynevek helyne-		Szász Károly	16
veinkben (Szabó T. A.)	22	— Zoltán	94
Radó Polikárp	134	Szegedi Ferenc	165
Ramiró legendája	170	Szekeres Margit	95
Ravasz László	136	Szekfü Gyula	33, 134
Rácz Sámuel	82	Szeles János	64
Rájinis József	168	Szemere Bertalan	59
Rákosi Jenő	24, 32	— Miklós	41, 135
— Viktor	24	Szendrey Akos	134
Ráskai László	185	— Zsigmond	134
		Szenczei László	30
		Szenteleky	171

	Oldal		Oldal
Szent Gellért	146	Váradi Péter	150, 152
— István	170	— Tibor	144
— — és kora a magyarországi drámairodalomban (Pallós K.) ..	79	Várdy Ferenc	156
Szemere Pál	169	Várkonyi Nándor	33
Széchenyi István	4, 58, 169	Vázsonyi Jenő	185
Széchy Károly	23	Vázlat a háború utáni erdélyi magyar irodalom történetének bevezetéséhez (Makkai L.) ..	22
Szigligeti	51	Veégh Sándor	22
Szilády Aron	83, 135, 170	Velikánovics Izsó	186
Szimonidesz Lajos	83	Vendrey Ferenc	186
Szinnyei Ferenc 12, 33, 57, 58, ..	74	Verestői György	64, 68
— József	23	Verseghy Ferenc	34
Szirmai István	144	Verzár Frigyes	134
Szluha Demeter	13	Vértesi Arnold	24
Szollás Ella	29	— László	152
Szőkefalvi Muzsnay Zoltán	30	Vértessy Jenő	50
Szőnyi Kálmán	32	Vérszi József	95
Sztáray Irma	185	Vidovics Agoston	168
— Mihály	163, 164	Vikár Béla	81
Szudy Elemér	144	Villemain Ferenc	38
Takáts Sándor	9, 10	Vincislao Boiani Cividalei	156
Tamedly Mihály	45	„Virágfűzér“ (Gulyás József) ..	175
Tavaszy Sándor	84	Virágh Géza	140
Teleki József gr.	1	Virányi Elemér	33
— Sámuel gr.	84	Viszota Gyula	58
Telkessy István	9	Vita Zsigmond	22, 82, 84
Thaly Kálmán	107	Vitéz János	150
— Lóránt	185	Voinovich Géza	31
Timár Kálmán	27	Vörös István	22
Timon Sámuel S. J.	17, 18, 19	Vörösmarty Mihály 15, 16, 33, 34, 51, 57, 59, 69, 70, 71, 168, ..	173
Toldy Ferenc .. 1, 10, 49, 64, ..	87	Wagnerné Révész Elza	81
— István	24	Waldapfel Imre	31
Tolnai Fabricius Tamás	165	Wallentinyi Dezső	57
— Lajos	24	Walton Róbert	46
— Vilmos	97, 99, 107, 117	Weiner István	96
Tomaso di Ungheria	148	Weress Jolán	32
Tompá Mihály	40, 83	Werner Gyula	24
Tormay Cecil	136	Ypsilon-háború (Kozocsa S.) ..	34
Tóth Béla	64	Zboray Miklós	96
Tömörkény István	166	Zempléni Árpád	33, 81
Török Jenő Endre	46	Zerchon	18, 19, 20
Tranquillus Andronicus	153	Zilahy Lajos	136
Turóczy-Trostler József	28	Zivuska Jenő	32
Ujvári László	95	Zlinszky Aladár	1, 134
Urania (Kármán)	159	Zolnai Béla	59
Uzsai Domokos fia János	148	Zoványi Jenő	165
Vajda János	86	Zrínyi Miklós gr.	83
— Péter	24, 59, 168	Zsigmond Ferenc	58, 75
Vajthó László	26, 29	Zsilinszky Mihály	97
Valentiny Antal	31	Zsirkay János	96
Valéry Paul	4	Zsoldos Jenő	135
Varjas Béla	135		
Varga Imre	107		
Vass László	32		
Vasskó József	95		